

ЫҒАДЫЗ

1983

6

ЎҒАДЫЗ

№ 6
1983

ОЗЪБЕКСТАН ЯЗЫДЖЫЛАРЫ
БИРЛИГИНИНЪ ОРГАНЫ

ЭКИ АЙЛЫКЪ ИЧТИМАИЙ-
СИЯСИЙ ВЕ ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ
ЖУРНАЛ

Ноябрь
Декабрь

ДЕРДИНДЖИ СЕНЕ ЧЫКЪУВЫ

МУНДЕРИДЖЕ

КПСС Меркезий Комитети, СССР Юкъары Советининъ Президиумы ве СССР Министрлер Советинден	3
Озъбекстан Коммунист партиясынынъ Меркезий Комитетинде, Озъбекстан ССР Юкъары Советининъ Президиумында, Озъбекстан ССР Министр- лер Советинде	4
Шараф Рашидович Рашидов	4
Озъбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ неветтен тыш пленумы акъкъында информацийон бильдириу	5
Инамджан Бузрукович Усманходжаев	5
В. ИСМАИЛОВ. Алем барышыкъ аят истей!	6
Эки кытта языджыларынынъ бирдемлиги	8

ФЕН ИСТИСАЛГЪА ХЫЗМЕТ ЭТЕ

А. ЯЪЯЕВ. Патлатув вастасынен 11

КЪАШКЪАДАРЪЯ УЛЬКЕСИНИНЪ ШИМАЛИЙ-ГЪАРБИЙ РАЙОНЛАРЫНДА

ЧЕРКЕЗ-АЛИ. Дедиль ве ишкир адамлар. Очерк	15
РЕШИТ МУРАТ. Аят ёлларында. Поэма	23
ЮНУС ТЕМИРКЪАЯ. Бизлер совет яшларымыз. Мен аят севдасым. Баарьге ошань. Ордумда. Чыракъ олур. Эсте олсун. Миниатюралар. Шиирлер	29
БОРИС ПАРМУЗИН. Сенелер ве атешлер арасында. Икяелер	32
<u>АБЛЯМИТ УМЕРОВ.</u> Халкънынъ федакяр эвляды. Повесть. Сонъу	38
АДЖИ-АБЛА ЭМИРОВ. Дженкте сыналгъан. Повесть	93
ЭМИЛЬ АМИТ. Ишанч. Роман. Девамы	105

БАЛАЛАР ИЧСН

УМЭР СЕЙДАМЕТОВ. Кучелек. Икяе	122
--	-----

ХАТЫРЛАВЛАР. КОРЮШЮВЛЕР. СУБЕТЛЕР.

АБСЕЛЯМ ИСЛЯМОВ Йыллар ве ёллар. Сонъу	125
ЗАКИР КЪУРТНЕЗИРОВ 50 яшында	138
АЙДЕР ЭМИР. Теракъкъиятымызнынъ тешеббюсчилери	139

САНЪАТ

ЮСУФ АКИМ. Омюр бою йырнен	140
--------------------------------------	-----

Редколлегия: Шамиль АЛЯДИН (баш редактор), Юсуф
БОЛАТ, Абселям ИСЛЯМОВ, Закир КЪУРТНЕЗИР (баш ре-
дактор муавини), Айдер ОСМАН (месуль секретарь), Борис
ТИХОМОЛОВ, Нузэт УМЭРОВ, Миад ХАКИМОВ, Риза ХАЛИД,
ЧЕРКЕЗ-АЛИ, Урие ЭДЕМОВА, Адиль ЯКЪУБОВ.

КПСС МЕРКЕЗИЙ КОМИТЕТИ, СССР ЮКЪАРЫ СОВЕТИНИНЪ ПРЕЗИДИУМЫ ВЕ СССР МИНИСТРЛЕР СОВЕТИНДЕН

Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ Меркезий Комитети,
■ СССР Юкъары Советининъ Президиумы ве СССР Министрлер Сове-
-ти Коммунист партиясы ве Совет девлетининъ белли эрбабы, КПСС
■ Меркезий Комитети Сиясий бюросы азалыгына намзет, Озбекстан
-Компартиясы Меркезий Комитетининъ биринджи секретары, СССР
-Окъары Совети Президиумынынъ азасы, эки дефа Социалистик Эмек
-Ъараманы Шараф Рашидович РАШИДОВ 1983 сенеси октябрь 31-де
■ пансыздан вефат эткенини терен яныкънен бильдирелер.

КПСС.
МЕРКЕЗИЙ КОМИТЕТИ

СССР ЮКЪАРЫ
СОВЕТИНИНЪ
ПРЕЗИДИУМЫ

СССР
МИНИСТРЛЕР
СОВЕТИ

**ОЗБЕКСТАН КОММУНИСТ ПАРТИЯСЫНЫҢ МЕРКЕЗИЙ КОМИТЕТИНДЕ,
ОЗБЕКСТАН ССР ЮКЪАРЫ СОВЕТИНИҢ ПРЕЗИДИУМЫНДА
ОЗБЕКСТАН ССР МИНИСТРЛЕР СОВЕТИНДЕ**

Озбекстан Коммунист партиясының Меркезий Комитети, Озбекстан ССР Юкъары Советининъ Президиумы ве Озбекстан ССР Министрлер Совети Коммунист партиясы ве Совет девлетининъ белли эрбабы, Озбекстанда партия ве совет кѳуруджылыгынынь мешур тѳшкилятчысы, КПСС Меркезий Комитетининъ Сиясий бюросы азалыгына намзет, Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ биринджи секретары, СССР Юкъары Совети Президиумынынь азасы, эки дефа Социалистик Эмек Къараманы, Ленин мукафатынынь лауреаты Шараф Рашидович Рашидов 1983 сенеси октябрь 31-де апансыздан вефат эткенини республиканынь коммунистлерине, бутюн эмекдарларына терен яныкнен билъдирелер.

**ОЗБЕКСТАН КОММУНИСТ
ПАРТИЯСЫНЫҢ
МЕРКЕЗИЙ КОМИТЕТИ**

**ОЗБЕКСТАН ССР
ЮКЪАРЫ СОВЕТИНИҢ
ПРЕЗИДИУМЫ**

**ОЗБЕКСТАН ССР
МИНИСТРЛЕР
СОВЕТИ**

Шараф Рашидович РАШИДОВ

1983 сенеси октябрь 31-де КПСС Меркезий Комитети Сиясий бюросы азалыгына намзет, Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ биринджи секретары, СССР Юкъары Совети Президиумынынь азасы Шараф Рашидович Рашидов апансыздан вефат этти. Коммунист партиясынынь ве Совет девлетининъ корюмли эрбабы Шараф Рашидов озюнинъ бутюн аятыны коммунизм кѳуруджылыгынынь улу ишине багышлады.

Шараф Рашидович Рашидов 1917 сенеси ноябрь 6-да Озбекстан ССРнинъ Джизакъ шеэринде фукъаре койлю кѳорантасында догъды. 1939 сенесинден КПСС азасы, о Самаркѳанд девлет университетини ве ВКП(б) Меркезий Комитети янындаки Алий партия мектебини битирди. Эмек фаалиетини 1935 сенеси оджа оларакъ башлады. Бир чокъ йыллар девамында журналист олып чалышты. 1941 сенесининъ август айындан Совет Ордусында партия ве комсомол ишинде булунды, немсе-фашист баскындыларына кѳаршы дженклерде иштирак этти. 1943 сенеси, агъыр яралангъан сонъ, Совет Ордусы сафларындан кѳайтты ве Самаркѳанд область газетасынынь редакторы вазифесинде чалышты. 1944 сенеси Самаркѳанд область партия комитетининъ секретары оларакъ сайланды. 1947 сенесинден «Къызыл Озбекстан» республика газетасынынь редакторы, сонъра Озбекстан Языджылары бирлиги идаресининъ реиси олып чалышты. 1950 сенесинден 1959 сенесинедже Ш. Р. Рашидов Озбекстан ССР Юкъары Совети Президиумынынь Реиси, 1960 сенесинедже СССР Юкъары Совети Президиумы Реисининъ муавини, 1970 сенесинден СССР Юкъары Совети Президиумынынь азасы олды.

1959 сенесининъ март айындан аятынынь сонъки кунлеринедже Ш. Р. Рашидов Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ биринджи секретары вазифесинде чалышты. Партия XX съездинде КПСС Меркезий Комитети азалыгына намзет, XX—XXVI съездлеринде исе КПСС Меркезий Комитетининъ азасы оларакъ сайланды. 1961—1966 сенелери — КПСС Меркезий Комитетининъ Президиумы азалыгына намзет, 1966 сенесининъ апрель айындан исе — КПСС Меркезий Комитетининъ Сиясий бюросы азалыгына намзет эди. Ш. Р. Рашидов III—X чагъырылыш СССР Юкъары Советининъ депутаты эди.

Ш. Р. Рашидов партия, девлет ве джемаат фаалиетининъ бутюн сааларында коммунизм ишине сынъырсыз садыкълыкъ, партия сиясетини омюрге кечирювде исрарлыкъ ве тедриджат косьтерди. О янылыкъны сечмеге, партия ве девлет аятына аит меселелерни иджадий суретте аль этмеге, адамларны бирлештирмеге ве тѳшкилятландырмагъа биле эди. Республика партия тѳшкилятына аман-аман черик асыр ѳлбашчылыкъ япаракъ, о озюнинъ зенгин аятий тедржибесини, тѳшкилятчылыкъ истидадыны республика икътисадияты ве медениетининъ инкишафына багышлады. Бу йыллар зарфында Озбекстанда кѳудретли истисал ве илим-техника потенциалы мейдангъа кетирильди, санайынынь яны саалары илериледи, кой ходжалыгъы буюк-лештирильди, механизмлештирильди. Озбекстан мемлекетининъ эсас памукъ базасына чевирильди.

Шараф Рашидович Рашидов — корюмли совет языджысы ве публицист. Бир сыра романлар, повестлер, эдебиятнынь, интернациональ тербиенинь ве халкълар достлыгынынь актуаль проблемалары боюнда илмий эсерлер онынъ къалемине менсюптир. О СССР Языджылары бирлигининъ азасы эди.

Коммунист партиясынынь ве Совет девлетининъ огюндеки буюк хызметлери ичюн Ш. Р. Рашидовгъа эки дефа Социалистик Эмек Къараманы унваны берильди. О бир чокъ девлет мукафатларынен: Ленин, Октябрь Революциясы, Эмек Къызыл

Байракъ, Къызыл Йылдыз, «Урьмет Бельгиси» орденлеринен ве медаллернен такъ-дирленди.

Коммунист партиясынынъ ве совет халкъынынъ садыкъ эвляды, алевли ватан-первер ве интернационалист Шараф Рашидович Рашидовнынъ парлакъ хатиреси совет адамларынынъ юреклеринде эбедий яшар.

Ю. В. Андропов, Г. А. Алиев, М. С. Горбачёв, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, Г. В. Романов, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. В. Щербицкий, В. И. Воротников, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, Э. А. Шеварднадзе, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков, Н. И. Рыжков, Т. Н. Ментешашвили, Е. Айтмуратов, И. Г. Анисимкин, Ю. П. Максимов, В. К. Михайлов, М. М. Мусаханов, Т. Н. Осетров, А. У. Салимов, И. Б. Усманходжаев, Н. Дж. Худайбердиев, Къ. Камалов, Н. М. Махмудова, У. Умаров, Р. Ашуралиев, Р. Гъ. Гъаипов, В. П. Есин, М. Камалов, А. Каримов, А. К. Каримов, С. Мамарасулов, Х. Умаров, В. А. Хайдуров, М. Худайбергенов, Х. А. Шагъазатов, Г. М. Марков, А. С. Садыкьев, Х. Рустамова, Н. П. Железнов, Д. Юсупов, С. А. Азимов.

ОЗЪБЕКСТАН КОМПАРТИЯСЫ МЕРКЕЗИЙ КОМИТЕТИНИНЪ НЕВБЕТТЕН ТЫШ ПЛЕНУМЫ АКЪКЪЫНДА

ИНФОРМАЦИОН БИЛЬДИРЮВ

1983 сенеси ноябрь 3-те Озъбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ пленумы олды.

Пленум тешкилятий меселени бакъты.

Пленум Инамджан Бузрукович Усманходжаевни Озъбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ биринджи секретары оларакъ сайлады.

Пленумнынъ ишинде КПСС Меркезий Комитетининъ Сиясий бюросына азалыкъ-къа намзет, КПСС Меркезий Комитетининъ секретары В. И. Долгих аркъадаш иштирак этти.

ОЗЪБЕКСТАН КОМПАРТИЯСЫ МЕРКЕЗИЙ КОМИТЕТИНИНЪ БИРИНДЖИ СЕКРЕТАРЫ

ИНАМДЖАН БУЗРУКОВИЧ УСМАНХОДЖАЕВ

Инамджан Бузрукович Усманходжаев 1930 сенеси майыс 21-де Фергъана областынынъ Багъдад районундаки Багъдад коюнде догъды, озъбек.

Бильгиси алий: 1955 сенеси Ташкент политехника институтыны битирди.

1958 сенесинден КПСС азасы. Партиянынъ XXVI съездинде КПСС Меркезий Комитетининъ азасы оларакъ сайланды. Озъбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ азасы. СССР Юкъары Советининъ депутаты, Озъбекстан ССР Юкъары Советининъ депутаты, Озъбекстан ССРде хызмет косьтерген кьуруджы.

1955 сенесинден «Ферганаводстрой» трестининъ инженери, трест кьуруджылыкъ участкасынынъ башлыгы, Маргъылан шеэрининъ баш миймары олып чалышты. 1960—1965 сенелери область партия комитетининъ инструкторы, колхозларда кьуруджылыкъ боюнджа область идаресининъ башлыгы, область «Сельхозтехника» бирлешмеси реисининъ муавини, Фергъана шеэри иджра комитетининъ реиси олып чалышты.

1965 сенесинден Озъбекстан Компартиясы Сырдарья область комитетининъ секретары, 1969 сенесинден исе — КПСС Меркезий Комитетининъ тешкилятий-партиявий болюгининъ инструкторы эди. 1972—1974 сенелери Наманган область иджра комитети реиси, 1974—1978 сенелери Озъбекстан Компартиясы Андижан область комитетининъ биринджи секретары олды. 1978 сенесининъ декабринден — Озъбекстан ССР Юкъары Совети Президиумынынъ Реиси эди. СССР Юкъары Совети Президиумы Реисининъ муавинидир.

Ленин ордени, Октябрь Революциясы ордени, эки Эмек Къызыл Байракъ ордени, «Урьмет Бельгиси» орденинен ве медальнен мукафатланды.

АЛЕМ БАРЫШЫКЪ АЯТ ИСТЕЙ!

Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ Программасында, партия XXIII, XXIV, XXV, XXVI съездлерининъ кыарарларында ве партия Меркезий Комитетининъ Пленумларында [идеология] мефкюре ишлерининъ эсас догърулышлары, онынъ шимдики девирдеки эмиети ачыкъ бельгиленди. Партия Меркезий Комитетининъ «Мефкюревий, сиясий-тербиевий ишлерни даа зияде яхшылаштырув акъкъында»ки кыарарында партия тешкиятларынынъ коммунистлерининъ, бутюн эмекдарларнынъ гъаевий пишкинлигини юксельтмек кереклиги къайд этильди. Партиянынъ мефкюревий фаалиети меркезинде совет адамы ве онынъ тюшонджелери, арзулары-умютлери турмакъталар.

Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ Меркезий Комитети гъаевий тербиенинъ ильмий эсасларыны инкишаф эттирювге ве онынъ нетиджелерини юксельтювге буюк дикъкъат косьтермекте. Кутълелерге гъаевий тесир васталарынынъ бутюн тертиби адамларны ильмий бильгилернен сияландырувнен къалмайып, оларны фааль арекетке, Ватан огюндеки борджны намуснен эда этмеге давет этмектедир.

Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ мефкюревий ишлерининъ лениндже принциптери—аятий олмакъле, партиянынъ бутюн фаалиети олар вастасынен омюрге кечириле. Эмекдарларны коммунисттик рухта тербиелев иши, о принциплер амелияткъа кечирилюви саесинде семерели алынып барыла, совет джемиетининъ ахлякый-сиясий бирлиги пекине.

Партия озюнинъ назарий фаалиетинде социалисттик демократияны инкишаф эттирювге, ичтимай мунасебетлерни мукеммеллештирювге, эмекдарларны коммунисттик рухта тербиелев меселелерине, янъы типтеки партия акъкъында лениндже талиматны инкишаф эттирювге, социализм ве коммунизм кыруджылыгъында онынъ ёлбашчылыкъ ролюни юксельтювге муим дикъкъат эте.

Ама буржуазия джемиетининъ базы назариеджилери бизим Коммунист партиямызынъ назарий фаалиетине козь юмалар, оны бозып косьтерелер. Оларнынъ базыларынынъ фикириндже, бизим Коммунист партиямызынъ фаалиети Ленин талиматына ич бир тюрлю янъылыкъ къошмай, ялынъыз Лениннинъ гъаелерини, фикирлерини текрарлай, башкъа назарий иш япмай.

1972—1973 сенелери Америка Кыошма Штатларында «Марксизм, коммунизм ве Гъарбий джемиет» денильген секиз томлыкъ энциклопедия нешир этильди. Бу энциклопедиянынъ музллифлери янъы типтеки партия акъкъында сёз юрютуп, Ленин талиматынынъ маинетини бир тамам бозып косьтердилер. Бойле уйдурмалар, ифтиралар, яланлар дигер бир чокъ эджнебий мемлекет музллифлерининъ эсерлеринде де текрарланмакъта.

Советлер Бирлиги Коммунист партиясы мефкюревий фаалиетке джемиетни идаре этювининъ муим кысымы деп бакъа, кениш эмекдарлар кутълелерине тесир этюв васталарыны ве шекиллерини турмадан мукеммеллештире, оларнынъ дюньягъа марксча-лениндже бакъышыны догъру шекиллendirе. Партиянынъ гъаевий тесир меселелерине бойле дикъкъатлы янашуву тек эмекдарларнынъ ичтимай анынънынъ юкселювинен дегиль, коммунизм джемиетининъ талапларынен де багълыдыр. В. И. Ленин къайд эткени киби, «Коммунизм эр джеэттен илери, эр джеэттен азырлыкълы, эр шейни япмагъа билиджи адамларны талап эте. Коммунизм бунъа догъру кете, кетмек керек ве бунъа иришеджек...» [Эсерлерининъ толу джыйынтыгъы, 41-нджи том, 33-нджи саифе].

Гъаевий-сиясий тербие, коммунисттик тербиенинъ эмек, интернациональ, ахлякъ, атеистик тербиеси киби, дигер шекиллеринен де сыкы багълыдыр.

Коммунисттик мефкюренинъ истикъбали парлакъ, чюнки о озь фаалиетинде марксизмнинъ эбедий ашайджакъ гъаелерине ве принциплерине эсаслана, ойледже, эмекдар кутълелерининъ тамыр менфаатларыны ифаде эте. Буржуазия мефкюресини истикъбалден маърум, чюнки ичтимай тенъсизлик уюм сюрген джемиетте эр шей мувакъкъат, эр шей темельсиз. Бойле джемиетининъ ерине къануний оларакъ ве мутлакъа социализм джемети келир.

Мемлекетимизнинъ ичтимай ве икътисадий инкишафы он биринджи бешйылгъына таинленильген буюк вазифелерининъ эдасы огърунда куреш мураккеп халкъара шараптында девам этмекте. Рейган мемуретининъ фикирсизлиги, арбий устюнликке ынтылуви нетиджесинде Америка Кыошма Штатлары инсанлыкъ огюнде дженк телюкесини эп арттырмакъта. 1983 сенесининъ башында АКШнынъ стратегия

күзветлери он бинь дане ядро сиясындан ибарет олган олса, 1990 сенеси Пентагон бойле сиялар сайысыны йигирми бинь данегедже арттырмаккы козьде тута. Америка ордусыны кимиявий сия васталарынен гъайрыдан сияландырмаккы ичюн якъын он йыл ичинде он миллиард доллар пара масраф этиледжек.

Бу куньлерде Америка Къошма Штатларынынъ ве онынъ иттифакчыларынынъ арбий масрафлары шиддетли суретте артаятканы корюльмекте. 1949 сенеси АКШнынъ арбий масрафлары 13,5 миллиард долларны, 1977 сенеси 100 миллиард долларны тешкиль эткен эди. 1983 сенеси исе бу масрафлар 280 миллиард долларны кечмекте.

Американынъ арбий масрафларынынъ артувынен берабер тыш мемлекетлердеки арбий күзветлернинъ сайысы да турмадан артмакта. 1980 сенеси онынъ 480,7 бинь арбий хызметчиси олган олса, 1983 сенеси 543,4 бинь аскер ве офицер эсап этильмекте. Америка арбийлери булунган ерлерде я арбий чатышувлар юз бере, я да дженк атешти тутеп башлай. Меркезий Америка, Меркезий, Шаркый ве Дженюбий Африка, Якъын ве Орта Шарк мемлекетлеринде ве ер курресининъ дигер ерлеринде олып кечаяткан вакъиялар бунынъ айдын мисалидир.

Халкъара аятнынъ мына бойле гъает мураккеп шараитында Советлер Бирлиги Коммунист партиясы ве Совет девлети халкъара барышыккыны яшатмаккы ве пекитмек, термоядро дженкиннинъ огюни алмаккы ичюн гъайретнен, исарлыккынен курешмектелер. Советлер Бирлиги халкъларны империализмнинъ агрессив аракетлерине къаршы ачыккыкозь олмагъа чагъыра, барышыккынынъ ве халкъара телюкесизлигининъ ишанчлы таянчы ве къалкъаны олган Совет Сиялы Күзветлерини мухкемlestи́ре. Джиан империализмнинъ дарбели күзветлерине къаршы куреште Советлер Бирлиги ялынъыз дегиль. Онынъ бутюн дюнъяда якъын достлары ве иттифакчылары бар. Бизим мемлекетимизининъ тышкы сиясети — ер курресиндеки барышыккысевер күзветлерининъ сиясетидир.

Советлер Бирлиги халкъара кергинликни йымшатув, термоядро дженкиннинъ огюни алув боюнджа бир сыра тешеббюслернен ве конструктив теклифлернен чыкъышта булунды. Якин Америка Къошма Штатлары ве онынъ иттифакчылары бу саада ич бир шей япмадылар. Аксине, сияланув ярышыны кенишлетмекте девам этерек, халкъара кергинлигини арттырмакталар.

Совет халкъынынъ истеги, ирадеси, ынтылышы Советлер Бирлиги Коммунист партиясы Меркезий Комитетининъ Баш секретары, Советлер Бирлиги Юкъары Совети Президиумынынъ Рейс Юрий Владимирович Андропов аркъадашнынъ Бейнатында ачыккы ве айдын ифаде олунды. Инсанлыккы фикирсизликкынен иш корьмеди ве илериде де иш корьмез, дениле онынъ Бейнатында. Буны он ве юз миллионларнен адамларнынъ дженкке къаршы алып бараяткан курешлерининъ кенишлигинде ве фааллигинде ачыккы-айдын корьмек мумкюн. Советлер Бирлиги бутюн мемлекетлернен, бу джумледен, Америка Къошма Штатларынен де, барышыкта яшамаккы истей. Ер юзюнде барышыккыны яшатмаккы ичюн Советлер Бирлиги илериде де мумкюн олган бутюн чарелерни кореджек! Барышыккы — инсанлыккынынъ энъ кыйметли къазанчыдыр.

Совет адамлары мемлекетимизде ве джианда олып кечаяткан вакъиялардан даимий суретте хабардар олып турмаккы кереклер. Бу исе, чокъ джезттен, партиямызнынъ мефкюревий ишлерине багълы. Бунынъ ичюн Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ ве Совет девлетининъ ички ве тышкы сиясети проблемалары, сиясий тешвикуатчыларымызнынъ, лекцияджиларымызнынъ дикъкат меркезинде булунмаккы керек. Совет адамларында совет ватанперверлиги, пролетар интернационализми рухыны, империализмнинъ агрессив ягъмаджиларына нефрет, партия ве халкъ ишине, социалистик Ватангъа севги, озь мемлекетимизининъ мустанкъиллиги ве сербестлиги ичюн курешке азыр турув рухыны инкишаф эттирив ве пекитив — бизим тешвикуат хадимлеримизининъ мукаддес борджыдыр. Ю. В. Андропов аркъадаш партия ве халкъ адындан якъан Бейнатында шойле деди: «Бизим фикирлеримиз ве ынтылуварымыз халкъара вазиятте аль этиджи денишиклик догъырув ичюн япылган конкрет теклифлеримизде бейан этильди». Барышыккы ве прогресс күзветлери агрессия ве реакция күзветлери узеринден гъалип келеджеклерине шубе ёкъ.

В. ИСМАИЛОВ.

ЭКИ КЪЫТЪА ЯЗЫДЖЫЛАРЫНЫНЪ БИРДЕМЛИГИ

Йигирми беш йыл эвельси, 1958 сенеси октябрде Ташкентте Асия ва Африка языджыларынынъ биринджи конференциясы олуп кечкен эди. «Имперализмге къаршы, ичтимаий теракъкыият огърунда куреште языджыларнынъ интернациональ гонъюльдешлиги» шиары алтында бир афта девам эткен о конференцияда Асия ве Африканынъ 37 мемлекетинден 204 делегат, Европа ве Американынъ 13 мемлекетинден 22 мусафир иштирак эткен эди. Сонърадан бойле конференциялар 1962 сенеси Каирде, 1967 сенеси Бейрутте, 1970 сенеси Делиде, 1973 сенеси Алмаатада, 1979 сенеси Луандада откерильди. Бу сене эки къытъанынъ азыджылары текрар Ташкентте озьлерининъ VII конференциясына топландылар.

Бу мунасебет иле Ташкент проспектлери ве сокъакларыны конференция эмблемасы, онларнен девлетлернинъ байракълары безеди. Конференция ишинде Асия ве Африканынъ 46 мемлекетинден 22 мусафир иштирак этюви бу Ассоциациянынъ итибары турмадан юксельгенини косътериджи делильдир.

Конференция 1983 сенеси сентябрь 26-да В. И. Ленин адына Советлер Бирлиги халкълары достлыгъы сарайында танталы суретте ачылды. Конференция тешкилятий комитетининъ реиси, СССР Языджылары бирлиги идаресининъ биринджи секретары Георгий Мокеевич Марков Асия ве Африка мемлекетлери языджылары кечкен 25 йыл ичинде озь яратыджылыкълары иле халкълар арасында достлыкъ чизгилерини къавийлештирювде, мемлекетлер арасындаки кергинлики йымшатувда семерели ишлер япкъанларыны айрыджа къайд этти.

Эки къытъа языджылары биринджи конференциясынынъ реиси Шараф Рашидович Рашидов залда топланганларгъа мураджаат иле нуткъ сейледи. Залдакилер Советлер Бирлиги Коммунист партиясы Меркезий Комитетининъ Баш секретары ве Советлер Бирлиги Юкъары Совети Президиумынынъ реиси Юрий Владимирович Андроповнынъ Асия ве Африка мемлекетлери языджыларынынъ VII конференциясына ёллагъан тебрикнамесини девамлы ал-

гъышларнен къаршылап алдылар. «Сизинъ конференциянынъиз,— дениле эди тебрикнамеде,— имперализмнинъ къабааты саесинде халкъара вазият пек кергинлешкен, ядро фелякети телюкеси арткъам, гъает муреккеп ве агъыр бир вакъытта откерильмекте. АКЪШ ве НАТОнынъ мисли ёкъ исрарлы милитарист азырлыкълары барышыкъ, демократия ве миллий мустакъилиет къуветлерине къаршы уджюмнен бирликте алынып барылмакъта. Асия, Африка, Латин Америкасы халкъларынен мунасебетте «зорбалыкъ» сиясети текрар аякъкъа къалкъты. Бу себептен бугунъ инсанлыкъ ичюн ядро дженкиннинъ огюни алувдан, макъсадсыз сияланув ярышыны бугъавладан, имперализмнинъ агрессив тырышувларынынъ ёлуны кесювден даа да муим ве месулиетли вазифе ёкътыр».

Реислик этиджи конференция адына бир сыра девлетлер ве укюметлернинъ реберлери, халкъара ве миллий тешкиятларнынъ ёлбашчылары селямлавлар ёллагъанларыны билъдирди. Залда булунгъанлар тебрикнамелерни самимиетле къаршыладылар.

Асия ве Африка мемлекетлери языджылары Ассоциациясынынъ Баш секретары Алекс Ла Гума (Дженюбий Африка Республикасы) озь сёзюнде Ассоциациянынъ VI конференциясындан сонъра кечкен девирдеки фаалиети узеринде токъталды. Биз, языджылар,— деди о,— адалетли ве мухкем барышыкъны темин этюв огърунда алынып барылаяткъан улу куреште иштирак этемиз... Биз инсанлыкъ музбет хусусиетлерини, инсанперверлики ве эйиликни, севгини ве бири-бирини аявланы даима къорчалаймыз; биз эр вакъыт адамлар арасында душманлыкъ ве нефрет дуйгъуларыны къозгъагъан менфий чизгилерни къаралаймыз.

«Халкълар арасында барышыкъны къавийлештирюв огърунда» халкъара Ленин мукафатынынъ лауреаты, Асия-Африка языджылары бирдемлик арекетининъ ветераны, «Лотос» («Нилюфер») журналынынъ баш редакторы Пакстан языджысы Файз Ахмад Файз эки къытъа языджылары арекетининъ йигирми беш йылда кечкен ёлу акъкъында сейледи. О, эдебият-

нынъ ичтимаий омюрнен багъы, джемиет-нинъ эйилик ве адалет тантанасы ичюн куреши, дюньяны яньыдан къурув ишине яздыжынынъ ярдым борджунъ къайд этти.

Юбилейли конференция меджлисининъ иштиракчилерини Къабарда-Балкъарстан шаири Къайсын Къулиев хайырлады.

Эртеси куню конференция озъ ишини Алишер Навоий адына театреде девам этип, кунъ тертибиндеки меселелерни музакере иле мешгъуль олды. Онынъ умумий меджлисинде чыккышта булунгъан эдиплер Асия ве Африка мемлекетлери яздыжыларынынъ 25 иыл эвельси Ташкентте эсас къоюлгъан шанлы аныанелерге садыкъ экенлерини, «Ташкент руху» эп яшамакъта экенини айрыджа къайд эттилер.

Мешур мысыр шаири, «Халкълар арасында барышыкъны къавийлештирюв огърунда» Ленин мукафаты лауреаты, «Нилюфер» мукафаты журисининъ реиси Абдурахман аль-Хамиси Асия ве Африка мемлекетлери яздыжылары Ассоциациясынынъ миллий азатлыкъ арекети огърунда, империализм ве иртиджагъа къаршы курешеткъан бутюн къуветлерни бирлештирюв ишине озюнни джиддий иссе къошкъаныны билдирди.

Африка-Асия яздыжылары арекетининъ ветераны, инд яздыжысы Бахшам Сахни, инсанлыкънынъ энъ эйи ынтылышларына хызмет этювде яздыжынынъ къалеминден къудретли сила ёкътыр, деди. Эфиопия яздыжылары бирлигининъ баш секретары Ассефа Габре-Мерьям, Ассоциациянынъ Африка мемлекетлеринде яздыжыларнынъ миллий тешкиятларынынъ дюньягъа келювине мусбет тесир косътергенини ве оларнынъ эксериети Ассоциациягъа аза олуп киргенлерини айтты. Конференция иштиракчилери, Сирия арап яздыжылары бирлигининъ реиси, Асия-Африка яздыжылары Ассоциациясы баш секретарынынъ муавини Али Окля Арсаннынъ, терджиманларнынъ халкъара федерациясы президенти Анна Лилванынъ (Булгъарстан Халкъ Республикасы), Малагасия революцион яздыжылары ве медениет эрбаплары бирлигининъ реиси, шаире Кларисс Рауифандриамананынъ, Асия ве Африка халкълары бирдемлиги Совет комитетининъ реиси Мирза Ибрагимовнынъ, Фелестин яздыжылары ве журналистлери умумий бирлигининъ баш секретары Яхья Яхлюфнынъ, «Нилюфер» мукафатынынъ лауреаты Анатолий Софроновнынъ чыккышларыны буюк меракъле динъледилер.

Социалист Эмек Къараманы, Ленин мукафаты ве Девет мукафаты лауреаты Чингиз Айтматов яздыжынынъ джемиет огюндеки месулиети акъкъында, онынъ халкълар азатлыгъы ичюн, яньы дженк теълнокесине къаршы халкъларнынъ алып баргъан адалетли курешиндеки ери хусусында сёйледи.

— Шимдики заман яздыжылары халкънынъ саадети ичюн хызмет эткен адамларны шерефли,— деди афгъан шаири, Афгъанстан Демократик Республикасы Яздыжылары бирлигининъ реиси, АХДП Меркезий Комитети Сиясий бюросынынъ азасы Гъулам Дастигир Панжшири.— О се-

бептен земане яздыжысына халкъ буюк ишанч иле бакъа ве инана.

Тарих джерьяныны токътатувгъа ве халкъларнынъ анынъ незрлеге тырышкъан джан реакциясынынъ, агрессив милитарист къуветлернинъ вахшидже хызметлерине акс оларакъ Асия ве Африка яздыжыларынынъ шимдики ве келеджек несилнинъ аяты ичюн барышыкъкъа, азатлыкъкъа, инсанет абиделерини сакълап къалувгъа давет этиджи сеси бутюн дюньяда янгъырап турмакъта. Ташкент руху яшамакъта ве кенишлемекте дие къайд этти меджлисте Асия ве Африка яздыжыларынен алякъа Совет комитетининъ реиси, Озбекстан ССР Яздыжылары бирлиги идаресининъ биринджи секретары Сарвар Азимов.

Белли сёз санъаткъары, совет яздыжысы Михаил Шолоховнынъ Асия ве Африка мемлекетлери яздыжылары Ассоциациясынынъ VII конференциясы иштиракчилерине ёллагъан тебрикнамеси окъулып ишиттирилди.

Конференциянынъ октябрь 2-ге къадар девам эткен меджлислеринде, озъара фикир алышып-бершиювлерде, журналистлер ичюн отъкерильген матбуат конференцияларында, иши комиссияларнынъ меджлислеринде эки къытта яздыжыларынынъ халкъара вазияттеки кергинлики йымшатувгъа мунасип иссе къошаяткъанлары айдын-ачыкъ корюнди.

Конференция иштиракчилери Советлер Бирлиги Коммунист партиясы Меркезий Комитетининъ баш секретары, Советлер Бирлиги Юкъары Совети Президиумынынъ Реиси Ю. В. Андропов аркъадашынъ Беанатыны юксек алгыш ве бирдемликке къаршылап алдылар ве ондаки сёзлер барышыкъсевер инсанларнынъ къальблерине пек якъын экенлигини билдирдилер.

— Никарагуагъа, Сальвадоргъа, Гватемалзгъа джеллятлар ёлламакъта олгъан Беяз эвнинъ сисетине шимди миллионларджа америкалыларнынъ озълери къаршылар,— деди конференциянынъ мусафири, америкалы белли яздыжы ве публицист Филлип Боноски.— Олар кампучиялыларны, фелестинлилерни, ливиялыларны ольдюрювден ред этелер.

Конференцияда чыккышта булунгъан Советлер Бирлиги Яздыжылары бирлиги идаресининъ секретары, «Дружба народов» журналынынъ баш редакторы Сергей Баруздин, Нигериялы эдебиятшас Име Икидде, Ангола яздыжылары бирлигининъ секретары Антонио Кардозо, Тюркие яздыжылары Синдикаты идаресининъ эзасы Азиз Чалышлар ве дигер яздыжылар Африка-Асия мемлекетлерининъ мутеракъкъый яздыжылары озълерининъ яратыджылыкълары иле бутюн дюньяда тынчылыкъны теминле, телюкесизликке къаршы куреш, девлетлер арасында кергин вазиятни йымшатувда даа буюк хызметлер косътереджеклерини беян эттилер.

Ташкентнинъ санъат сарайында «Биз барышыкъ, халкълар арасында достлыкъ тарафдарларымыз!» шиары алтында отъкерильген интернациональ эдебият акъшамыны Москва яздыжысы Евгений Долматовский ве Озбекстан шаири Эркин Вахидов алып бардылар. «Халкълар арасын-

да барышыкыны пекитюв огърунда» Халкъара Ленин мукафаты лауреаты мысырлы шаир Абдурахман аль-Хамиси, Башкырдстан шаири, Социалист Эмек Къараманы Мустай Карим, ганагы шаир Атукей Окай, анголалы шаир Антонио Жасинто, индстанлы Субхас Мукерджи, иракълы Мухаммед Мехди аль-Джавахир, фелестин шаири Муин Бсису, вьетнамлы Тху Бон, Пакстан шаири Файз Ахмад Файз, белли совет къалмыкъ шаири Давид Кугультинов ве дигер шаирлер озь ширилерины окъудылар. Бу эсерлерде бар сеснен дженкке нефрет, ядро феякетине къаршы куреш, инсанлыкынынъ бахтлы келеджеги, барышыкъ ве халкълар арасындаки интернациональ достлыкъ, котеринги рух тасвир этильди.

Конференция иштиракчилерини Самаркъанд, Фергана, Ургенч ве Хива эмедарлары буюк севинч ве урметнен къаршылап алдылар. Ишханелерде ве колхоз гарлаларында откериленген корюшювлер вакъытында тюрюк тиллерде ширилер окъулды. Областларнынъ реберлери мусафирлерге халкъ ходжалыгыны юксельтов саасында озьбек халкъынынъ эльде эткен къазанчлары хусусында икяе эттилер. Алимлер, зиялылар, мааллий языджылар иле файдалы субетлер, корюшювлер олды.

Алишер Навоий адына театр фойесинде тешиль этильген китаплар сергиси Асия ве Африка языджыларынынъ окъуйджылар ичюн эсабаты олды. Сергидеки китаплар Ассоциациянынъ 25 йыл ичинде якъан ишлерини акс эттирдилер. Сергидеки бинъден зияде китап Советлер Бирлигиндеки чешит халкълар тилинде дердж олунган. Оларнынъ муэллифлери: Алекс Ла Гума (ДжАР), Файз Ахмад Файз (Пакстан), Гулам Раббани Табан (Индстан), Азиз Несин (Тюркие), Сулейман Лаикъ (Афгъанстан), Чингиз Айтматов, Къайсын Къулиев (Советлер Бирлиги), Сономын Удвал (Монгъолстан), То Хоай (Вьетнам) ве дигерлер.

Конференциянынъ екюнлейиджи меджлисине Асия ве Африка мемлекетлери языджылары Ассоциациясынынъ баш секретары Алекс Ла Гума реислик япты. Меджлисте ишчи комиссияларнынъ ёлбашчылары бильдирувлернен чыкъышта булундылар. «Лотос» («Нилюфер») журналы идаресини Бейруттан Туниске авуштырмагъа къарар берильди.

Ассоциациянынъ ёлбашчы органлары сайланылды. Африкалы мешур языджи ве джемаат эрбабы Алекс Ла Гума Асия ве Африка мемлекетлери языджылары Ассоциациясынынъ баш секретары, Бахшам Сахни (Индстан), Сарвар Азимов (Советлер Бирлиги), Али Окая Арсан (Сирия), Нгуен Динь Тхи (Вьетнам), Ассефа Габре-Мерьям (Эфиопия) муавинлери, Файз Ах-

мад Файз «Нилюфер» журналынынъ баш редакторы оларакъ сайландылар.

Ассоциациянынъ уставына базы день-ишмелер кирсетильди.

Жюринынъ къарарына бинаэн, 1982—1983 сенелери ичюн «Нилюфер» халкъара эдебий мукафатлары Сарвар Азимовкъа (Советлер Бирлиги), Жозе Кравериньягъа (Мозамбик), Мустафа аль-Ферсиге (Тунис), Кайфи Азизге (Индстан) ве Нгуен Динь Тхиге (Вьетнам) берильди. Кечкен йылларда бу мукафаткъа наиль олган лауреатларгъа да кокюске такъылган нишанлар такъдим этильди.

Конференция иштиракчилерининъ «Джиган языджыларына мураджааты»нда шимдики девирде языджыларнынъ барышыкъ такъдири ичюн месулиети зияде арткъаны къайд этильди. Олар къалемдеш къардашларны термоядро дженки телюкесине къаршы, империализм ве ыркъчылыккъа къаршы курешке гъайретлерини бирлештирмеге давет эттилер.

Ю. В. Андропов аркъадашкъа конференция иштиракчилери адындан ёлланылган мектюпте шойле дениле: «Биз, Асия ве Африка языджылары, озь эсерлеримизде барышыкъ огърунда курешни девам эттиреджекмиз. Биз инсанперверлик ве эйиликни, халкълар арасында севги ве бирлик хызметини къатты оларакъ муафаза этеджекмиз.

Къардашлыкъ ве азатлыкъ ичюн яратылган екяне дунья юрегине уджюм этеяткъан хаинликке ве душманлыккъа къаршы, империализм ве ыркъчылыккъа къаршы даима ве эр ерде курешеджекмиз».

Эки къытъанынъ языджылары конференциягъа озь хайырлавларыны ёллаган бир сыра девлет ве укюметлерининъ ёлбашчыларына, халкъара ве миллий тешкилятларнынъ реберлерине миннетдарлыкъ мектюплери ёлладылар.

Ассоциациянынъ баш секретары Алекс Ла Гума озюнинъ екюнлев нуткъында юбилейли конференциянынъ ишине юксек къыймет кести. «Ташкент руху — барышыкъ руху, — деди языджи, — Оны кимсе ёлундан кери къайтарып оламаз. Бизлер, языджылар, инсанлыкынынъ парлакъ истикъбали ичюн, инсан эмегининъ къыймети ичюн, сейяренинъ бахтлы келеджеги огърундаки куреште озь сияямызны ич бир вакъыт эльден ташламамыз».

Озъбекстан укюмети адындан Асия ве Африка мемлекетлери языджылары VII конференциясынынъ делегатлары ве мусафирлери шерифине къабул мерасими откерильди. Онда Ш. Р. Рашидов аркъадаш иштирак этти.

Конференция озь ишини битирди. Эки къытъа эдебиятчыларынынъ азатлыкъ тантанасы, барышыкъ ве эйилик огърундаки курешни девам этмекте!

А. Яъев

ПАТЛАТУВ ВАСТАСЫНЕН

Инсан эвель-эзельден табиат кешфлеринден файдаланып кельмекте. Адамлар ер юзюнде аджемиликке ильки адымларыны аткъанда, озь дуракъларыны табиаткъа бакъып, къушларнынъ ве дигер айванларнынъ юваларына бенъзетип япа башлагъанлар. Ильки учуджы алетлер де, иджатчылары тарафындан табиат мисалинде япылмагъа тырышылган.

Бизим ильмий-техникий инкыляп асырымызда да табиат, эвельдеки киби, такълит ичюн нумюне олмакъта. Табиат те-джрибесининъ эмиети шимди атыта артмакъта. Бионика деген бутюн бир ильмий истикъамет даа мейдангъа кельди. Илим герегининъ бу пытагъы да осьмекте ве енъи-енъи фиданлар бермекте. Меселя, мимарлыкъ бионика мустакъиль бильги саасына чевирильди. Бу саа, къавийлиги джиетинден чешит адиселерге чыдая бильген, озь шекилинде этрафтаки манзарагъа уйгъун табиат «кешфлеринден халкъ саадети ичюн файдаланымасына хызмет этмекте. Бунунъ эсасында бизим шеэрлеримизде чичек япракъларыны, денъиз къабырчакъларыны, я да къапчыбакъанынъ къылыфыны анъдырыджи биналар пейда олды.

Алтмышындыж йылларда табиат мисаллери, Ташкенттеки гидротехниклерни-инженерлерни де чокъ тюшонджеге далдырдылар. Тек тюшонджеге далдырмакънен къалмайып, оларны ёлгъа, къырларгъа, иджатчы-табиат кучюнен буюктен-буюк бентлер (плотиналар) асыл этильген ерлерге чагъырдылар. Бойлекликке, Ташкенттеки лейхаджылар Орта Асия къырларындаки табий суретте мейдангъа кельген бентлер хусусында этрафлыджа малюмат топлап башладылар. Нетиджеде, шуны исбат эттилер ки, дагъ озенлериндеки бир чокъ табий бентлер бинъ йылларнен бозулмай тура экенлер.

Табиатнынъ бу теджрибесинден инсанлар да файдаланса не ола? Онъа ташкъаларны юксекликтен ашагъы авдармакъ ичюн зельзеле олмасыны, я да дигер бир «бахтлы» тесадуфни белкемеге не аджет? Оларны белгиленильген ерге догърултып авдармакъ ичюн патлатув мадделеринден файдаланылса къафи. Бу саеде япылган ишке шашыладжакъ десреджеде аз кучъ сарф олуна, чюнки эсас ишни гравитация, яни ернинъ озюне чекюв къувети япа. Тек къаяны къыбырдатып, еринден кочюрмек керек.

Гидротехниклер, инженерлер илькиде табиятан огрендилер, топланылган материалларны этрафлыджа талиль эттилер.

Сонъра табиат муджизесини текрарламакъ, яни козь ачып юмгъандже, бент къурмакъ ичюн келишкли ер араштырып, вертолёт иле кене къырларгъа кеттилер. Бу макъсат ичюн сонъ дередже онъайтлы ер Нарын неэринде тапылды. Бу ер анда къурулмакъта олган Токътогул ГЭСинден бираз юкъарыда. Демек, вакъыты кельгенде, табиат патенти иле бент мейдангъа кетирюв вазифесини авале этмек ичюн анда къуруджылар коллективи де бар.

Бу адден тыш гидростанциянынъ къуруджылыгъыны икътисадий-техникий джиттен эсасландырув эсаплары 1978 сенеси битирильди. Инженерлер озь эсапларында деренинъ эки тарафындаки сарп къаялардан 80 миллион кубометр гранит ташларыны патлатып авдармакъны козьде туталар. Бу къая ташларынынъ насып патлатылып авдарыладжакъыны ве Нарын неэри узеринде аман-аман 250 метрлик бент недай асыл оладжакъыны манъа «Гидропроект» институтынынъ Орта Асия болюгиндеки махсус япылган макет узеринде ачыкъ-айдын косътердилер.

Вилен Фёдорович Корчевский макетте япылган «къаялар»нынъ бир къысымыны айырып алып, бир-эки саниеде оларны «озень» устюне ерлештирди — шу анъде бент асыл олды. Шашыладжакъ дереджеде тез! Энъ муими шу ки, амелиятта да бу иш ойле тез япыладжакъ. Фаркъы тек шу ки, о вакъытта къая ташлары патлатув вастасынен авдарыладжакъ. Ве бу иш даа дюньяда мисли олмаган буюк колемде япылмасы козьде тутула. Бунъа сукъланмакъ, земане илими ве техникасынынъ улу кучюне теменна этмек мумкин дегиль!

В. Ф. Корчевский табий усулнен бент къурув ишининъ аджаип тешеббюсчисидир. О, бу усул акъкъында буюк эминлик ве меракъле икяе эте. О, лейханынъ баш инженери. Демек, о бу муреккеп весикъанынъ бутюни ичюн ве энъ эсасы оны амелий суретте омурге кечирюв ичюн месуль адам. Эбет, гидротехника къуруджылыгъындаки бу янъылыкънынъ тешеббюсчиси ялынъыз о дегиль. Бу яны ишке «Гидропроект» институты Орта Асия болюгининъ директоры Г. И. Корнаков, институтнынъ бир чокъ етекчи инженерлери фааль къол тутмакъталар. Институт директоры Граний Иннокентьевич та йигирми йыл эвель Нарын неэринден энергетика ичюн файдаланув схемасыны мейдангъа кетирген мутехассыс олып, о вакъытта бу неэрининъ энергетик къабилиетинден Орта Асия республикалары халкъ

ходжалыгы ичюн насыл этип тездже ве эльверишли суретте файдалану хусусында тюшюне эди.

— Кырларда бент кзурув гает муреккеп иш,— дей Вилен Фёдорович Корчевский.— Мында баш меселе бентнин ич бир еринден сув акып чыкмаасыны теминлевдир. Бу максат ичюн балчык, бетон ве полимер материаллардан файдаланыла. Бу исе кзуруджылыкны паалылаштыра, технологияны муреккепештире. Сарп кырларга о кядар мыкдарда материалны ташув кюлай дегиль. Ама юкярыда сейледигимиз киби, кырларда бент кзурувнын сонь дередже эльверишли усулыны бизге табият озю теклиф этмекте.

Бентнин аныаневий усулнен насыл кзурулганыны мен озюм дефаларджа корьген эдим. Шунун ичюн баш инженернин сезлерини конкрет мисаллер иле тасдыкламак куч дегиль. Бунъа хусусан Чырчык озенинде кзурулган Чарвак сув амбарынын бенти мисаль ола билир. Бу ерде, эвеля, озень сувуны башка тарафтан акызмак ичюн кырлар тюбюнден буюктен-буюк тунеллер, сонъра озень огюне махсус сед чекип, суваны шу тунеллерге акыздылар. Тек бундан сонъра 168 метрлик бент кзуруджылыкны на киришильди.

Башта бент кзуруладжак ерни, яни сувы чекильген озеннин тюбюни патлаган кая ташларындан темизлемек керек олды. Бундан сонь бутюн шу мейданга 10—12 метр кялылыкында цемент тешельди. Ама бу кялылык да егерли дегиль эди. Шунун ичюн кюшма оларак эки кьат цемент «перде» даа япылып, 40—120 метр теренликке йиберильди. Бойледже, бент тюбюнден ичте сув кетмемеси ичюн озеннин тюбюне цементтен конделен сед чекильди. Бойле япылмаган олса, сонъундан сув бентнин тюбюни эшип, бошлуклар асыл этер ве, нетиджеде, иншаатнын омрамасына себеп ола билир.

Цементтен бойле сед мейданга кетиров пек буюк масрафка чыкка. Бунун ичюн башта ер тюбюне чокьтан-чокь кзуулар кязыла ве о кзуулар буюк тазыйык алтында цемент шингенлиги иле толдырыла. Чарвакта бойле кзууларнын умумий теренлиги 90 бинь метрни тешкиль этти! Ондан да гыйры ер тюбюне докьуз бинь тоннадан зияде цемент даа тешельди. Цементтен япылган бу седнин конделени 800 метрни кечти. Иште, Чарвак бентинин тюбюнден сув кетмемесини темин этмек ичюн бойле буюк мыкдарда материал ве эмек сарф этильди. Аныаневий усул иле кзурулган дигер бентлерде де айны ишлер япылмасы шарт. Бу ишлер аныаневий ве табий олып калды ве бойле япылмасы мытлакта зарур деген фикир ич бир вакыт кимседе шубъа доьурмай эди. Бирден, насылдыр адамлар пейда олдылар ки, олар гидротехника иншаатлары кзуруджылыкынын баш принципине эль котердилер...

— Биз, амелиятта шунун шайди олдык ки, ап-ачык делилдер, базыда эр кимни кьандырып оламый экенлер,— дей В. Ф. Корчевский. Яны усулга кяршы чыккянар, даа доьурсы, оны амели-

ятка кечирюв мумкюнлигине инанмагянар да тапылды. Олар энъ эвеля шойле итираз бильдирдилер: «Сизинь бентиниз чельтек киби олып, онын деликлеринден сув дегиль, атыта инсан кече билир». Биз бу итиразны ред этерек, табият нумонелерини делиль этип косьтердик. Ойле бент чельтек киби олса, о, меселя, Сарез голюндеки 16 миллиард кубометр сувны тутуп олурмы эди. Инсан исе табият усулындан файдаланарак, ойле бентни даа сыккы, даа темелли япа биле, чюнки патлатув вастасынен кая ташларыны, табий авдарылув саесинде уфатылганына коре, даа уфакь парчаламак мумкюн.

— Эр алда, бойле бенттен белли бир дередже сув кечмек итималы бармы?

— Эбет, андан голге акып кельген озень сувынын он файызы кядар сув кече биле. Бу исе табий бентлердекине мусавийдир. Буны биз озь лейхаларымызда да козьде тутамыз. Ама озеннин энергетика кудретининь 90 файызыны биз сонь дередже уджуз алып оладжакмыз. Акылын иш корюв ве эсаплалар шуны косьтере ки, шу кьалган 10 файыз сув ичюн юкярыда айтылган киби, кьарардан зияде чокь масрафлар сарф этмеге ич аджет ёкь.

Субетдешим яны усулнын эльверишлигини исбатлайджы деллелер кетире. Эгер Нарын незринде о яны бент бу усулнен кзурулса, мутехассысларнын эсабына коре, 800 бинь тонна цемент ве 100 бинь тонна маден икьтисад этиледжек!

Бу икьтисадны парага чевирсек, кьарар эсабынен 70 миллион рублени тешкиль эте. Бу ракам шимди гыйрыдан эсапланып бакылмакта ве икьтисад 100 миллион' рублени тешкиль этеджегине ич шубъа ёкь.

Энди вакыт меселесини алайыкь. Бойле колемдеки гидростанциясыны аныаневий усулнен кзурмак ичюн он йыл керек ола. Кьамбарат ГЭСи исе (лейхаджылар озь станцияларыны ойле деп адландырдылар) еди йылда кзуруладжакь. Бу вакыт эсасен турбиналарга сув доьрултыджы тунеллерни япмак ве ГЭС бинасынын озюни кзурмак ичюн керек. Бентнин озю исе эки тарафтан кьяларны патлатув саесинде сайылы дакыкьялар ичинде асыл оладжакь. Нарын сувы озюнинь бинь йыллыкь акьувыны токтаып, инсан ирадесине бойсунаракь, турбиналарга акьаджакь. Турбиналарнын исе умумий кьувети 1,6 миллион киловаттны тешкиль этеджек.

Лейхаджылар илериде япыладжакь бу ГЭСнинь этрафындаки ерлерни тафсилатлы суретте огренип, шу кьарарга кельдилер ки, ашагыда онъа якьын ерде айны бойле патлатув усулынен бир бент даа япып, экинджи ГЭСни кзурмак мумкюн. Онынь кудрети чокь буюк олмайджакь, лякин кзуруджылыкына кеткен масраф озюни бир йылда акьлайджакь. Бу эки ГЭС йылда 5,6 миллиард киловатт уджуз elektrik энергиясы ишлеп чыкьараджакь. Ондан да гыйры бу станциялар Орта Асия умумий энергетика системасынын энъ агьыр, зарур вакытларында онъа кюшма энергия берип чалышаджакь.

лар. Бунинь исе ғаает муим тарафы бар! Меселе шунда ки, бизим региондаки ГЭСлер эсасен баарьде ве язда, яни тарлаларға сув йиберилген вакытта чалыштырыла. Кышта исе андаки сув амбарларына сув топланыла ве андаки ГЭСлер чалышмайлар. Бизим лейхаджылар тарафындан теклиф этильген ГЭСлер исе йыл бою чалышып, бутюнлей ялынъыз электрик энергиясы чыкъарып тураджакълар. Чюнки олардан кечкен сув ашагъыдаки Токътогъул сув амбарында джыйыладжакъ.

Бойле эльверишли, эсаслы делиллер саесинде теклиф этильген янъы Кыамбарата ГЭСи кьуруджылыгы ичюн ич бир маниасыз кениш ёл ачылып деп зан этмек мумкюн эди. Теэссюф ки, амелиятта ойле олмады. Янъылыкны аяткъа тадбикъ этмек, эбет, кьолай дегиль.

Дагъ озенлери огюне патлатув вастасынен бент чекюв меселесине Ташкенттеки инженерлерден де эвель дикъкъат этильген эди. 60-нджи сенелерининь орталарында Алмаатаны селлерден кьорчаламакъ макъсадынен юз метр юксеклигиндеки Медео бенти иште бу усулнен мейдангъа кетирилген эди.

Бундан сонъ бир сыра корюмли алимлери ве патлатув иши мутехассыслары, шу джумледен, академик М. А. Садовский ве техника илимлери докторы М. М. Докучаев «Правда» газетасында языксынув иле шойле яздылар: «Медеоа япылган иш не ичюн бу вакыткъа кьадар патлатув вастасынен бент кьурувнынъ екяне теджрибеси олып кьалмакъта, аджеба? Медеоаки патлатувы амельге кечирюв ичюн чешит комиссияларда он йыллыкъ давалар, тартышувлар, эсасыз итиразлар неге керек олды? Занымызджда, бунъа себеп эсасен бу усулнынъ янъылыгы, патлатув усулынынъ хусусиетлери ве имкянларыны яхшы аныламаюв олса керек».

Ташкент инженерлери тарафындан азырланылган лейханынъ да янъылыгыны аныламагъанлар олды. Табий ки, ташкентлилер оларнен давалашув ичюн яхшы азырланып, керек олган бутюн делиллернен силаландылар. Юкъарыда айтылгъаны киби, гидротехниклернинъ эксериси бентининъ араларындан чокъ сув кечер деп хауфсырай эдилер.

Лякин Медео теджрибеси бу телюкенинъ бутюнлей эсассыз экенини тасдыкълады. Бу ерде белли мутехассысларнынъ юкъарыда аныылган макъалесинден бир кьач сатыр даа кетирмек истеймиз: «...Лякин патлатувынъ биринджи нетиджелери эр кесни шунъа кьани этти ки, ғаает кьатты (гранит) къая ташлары уфалып, сонъ дередже сыкъы, къавий бент асыл эттилер.

Деренинъ эки тарафындаки къаялар не кьадар юксек олса, андан авдарылып асыл этильген бент де о кьадар зияде сыкъы ола биледжегине кьани олмакъ кучъ дегиль. Демек, шуны эминликнен айтмакъ мумкюн ки, патлатув вастасынен бент асыл этюв ичюн энъ эльверишли шарт — буюк колемдеки ишлердир».

Иште, Ташкент инженерлери анджакъ бойле эльверишли шараитлардан файдаланмакъны теклиф этелер. Бунъа бакъмадан, эр алда озьлерининъ акълы экенле-

рини исбат этмек ичюн олар теджрибе сыфатында патлатув усулынен юксеклиги 50 метрли бир бент асыл этмеге меджбур олдылар. Оны этрафлыджа тешкерди, огренди, ондан не кьадар сув кечкенини ве дигер тарафларыны ольчет-эсаплап бакътылар. Эй шей тыпкъы лейхада козьде тутулгъаны дереджеде ве мыкъдарда эди. Демек, лейхаджыларнынъ эсаплары догъру ве олар акълы олып чыкътылар.

Бу теджрибе бенти Нарынгъа кьошулгъан ве озюнинъ табий шараити иле баш лейхада бельгиленилген районгъа уйгъун кучюк Бурлукъия озенинде асыл этильди. Бойле теджрибени япмакъ кереклигининъ себеби шу эди ки, аят янъы араштыруваларнынъ ильмий ве амсоль джиэттен сонъ дередже эсасландырылмасыны талап эте. Иште, бойле ишни Бурлу къия озенинде амельге кечирмек мумкюн олды. Чюнки мында тедкыкътчыларны истисал талапларынынъ кьатты графиги, яки муддетлер ашыкътырмады, айдаштырмады. Демек, оларгъа терен тедкыкът, талиш, теджрибе ичюн вакыт етерли эди. Нетиджеде, бу теджрибе 200—300 метр юксекликте ири бент кьурув ичюн этрафлыджа эсасландырылгъан къавий ильмий ве техникий темель кьойды, колемдже буюктен-буюк бенттен не дередже сув кече биледжегини таинлев усулыны яратмагъа имкян берди.

Ташкентли инженерлер бу адден тыш янъы лейханен разы олмагъанларны психологик джиэттен азырламакъ ичюн де чокъ тырыштылар. Ильмий ве техникий эдебиятта онынъ чешит меселелери хусусында бир сыра аит макъалелер дердж эттирдилер. Озьлерине коре, янъы теклифни кьорчаламакъ ичюн эр шей япылды. Язык ки, олар озь ракиблерининъ психологик седини кечип оламадылар.

Лейханы тешкерген экспертлер онда эр шейнинъ догъру эсаплангъанына, эр тарафлы эсасландырылгъанына кьани олдылар. Лякин оларда: «Бу иш ичюн не кьадар патлатув маддеси керек олур?» деген суаль догъды. «Дёрт юз бинъ тонна» деп джевап бердилер Ташкентли инженерлер.

— Эбет, шубеленгенлерни де аныламакъ мумкюн,— дей В. Ф. Корчевский.— Чюнки мемлекетимизде истисал макъсадынен бу вакыткъадже даа энъ чокъу бир кереден 10 бинъ тонналыкъ мадде патлатылган эди. Медеоа исе бунинъ ярысы кьадар мадде патлатылды.

Ама оптимистлернинъ фикирлеринен де эсаплашмамакъ мумкюн дегиль. Патлатув ишлеринен мешгъуль мутехассысларнынъ фикирине коре патлатув коlemi не кьадар буюк олса, бундан асыл олгъан бент о дередже темелли ве ишанчлы ола. Энъ осалы кучюк колемли патлатувлардыр, чюнки оларда ишлемей, яни патламай кьалув хауфы бар. Шунынъичюн ташкентли инженерлернинъ лейхасына патлатув ишлерининъ белли мутехассысы профессор Георгий Иосифович Покровский тарафындан аджаип кыймет кесилгени тесадуфий ал дегиль эди. «Гидропроект»нинъ баш институты лейханынъ эксперти оларакъ анджакъ оны давет этти. Теэссюф ки, чокъкъа бармай профессор вефат этти.

Лейхаджылар шимди экспертлер иле янынъ корюшювге азырланалар. Экспертлернинъ исе лейха боюнджа муим бир кыйдылары бар, яни лейхада патлатмакъ ичюн топланыладжакъ аммиак селитрасыны сакълав муддети ве о селитраны махсус азырланылган куюларга ерлештиривнинъ юксеклиги нормадан чокъ арткъач косьтерильген.

Догъру, лейхаджылар бунда ресмий стандартларга ривает этмегенлер. Лякин буны олар биле-биле якъанлар. Олар патлатылмакъ ичюн зарур мыкъдарда селитраны башта азырлав амбарларына топламадан, догърудан-догъру къая ичине къазылган махсус куюларга ерлештирип (бунынъле чокъ арткъач масрафнынъ огю алына) дёрт йыл зарфында анда топламага кыарар бердилер (норматив боюнджа исе сакълав муддети алты ай). Бундан макъсат, бу ири сымарышны эда этювде санайы ичюн уйгъунлыкъ догърувдыр. Нормативнинъ бир талабы бар: амбарга куюлган селитра обасынынъ юксеклиги учь метрден зияде олмамакъ керек. Ама бизим лейхаларда онынъ юксеклиги 40 метрни тешкиль этеджек!

Бу меселеде лейхаджылар шойле тюшюнелер: селитраны амбарда сакълав муддети ве оны насыл къалыплыкта ерлештирив нормативлери бельгиленгенде, онынъ анда чокъ турмайджагы ве тарлаларга сепмек ичюн тез вакъытта андан алынаджагы козьде тутулган. Эльбет, бойле файдаланув ичюн чокъ ятып, басылып сыкълашкъан, томарлашкъан селитра келишмей. Ама патлатмакъ ичюн топланылган селитра куюлардан чыкъарылып алынмайджакъ. Барсын, анда истегени къадар сыкълашсын. Оны ойле алында да патлатмакъ мумкюн.

Лейхаджылар, экспертлер иле экинджи корюшмек ичюн ишанчлы джиддий весикъалар азырладылар. Ташкентлилер озь лейхаларыны СССР Илимлер академиясына такъдим эттилер. Андаки «Халкъ ходжалыгында патлатувлардан файдаланув» меселелери иле мешгъуль махсус Ильмий совет бу лейханы огренюв ичюн «Союз-взрывпром» трести, Москва химия-технология институты, Илимлер академиясынынъ химия-физика институты ве дигер ильмий муэссиселернинъ векиллеринден комиссия мейданга кетирди. Бу комиссиянынъ эркъанындаки патлатув ишлери мутехассыслары арасында техника илимлери докторы, профессор Г. П. Демедюк да бар эди. О, бундан кыркъ йыл эвельси мемлекетимизде биринджи кере чокъ мыкъдарда яни, 1800 тонналыкъ аммонитни патлатмага наиль олган эди. Сонъра, юкъярыда кыйд эткенимиз киби, мемле-

кетимизде истисал ичюн ондан да буюк колемде патлатувлар дефаларджа отъкерильди. Бунынъ саесинде эльде этильген теджрибелер энди бир кереден юз бинълернен тонна мадде патлатылмасыны талап этиджи буюктен-буюк кзуруджылыкъ лейхаларыны омюрге кечирюв ичюн бель багъламага имкъан бердилер.

Мемлекетимизде эльде этильген бу теджрибени итибарлы алимлер комиссиясы да эсапкъа алды. Комиссия ташкентли мутехассысларнынъ лейхасына къолтутты. Комиссиянынъ хулясалары юкъярыда аныльган ильмий советнинъ меджлисинде музакере этильди ве ташкент инженерлерининъ теклифлери алимлери тарафындан ве бу джумледен о советнинъ реиси, белли сейсмолог алим, академик М. А. Садовский тарафындан такъдирленильди.

Лейхаджылар бир итибарлы тешкилятан даа — мемлекетте дагъ ишлерини алып барув къаиделерине, нормаларына, инструкцияларына, техника хавфсызлыгына ривает этилювни тешкериджи Девлет дагъ-техника незарети идаресинден мусбет джевап алдылар.

Ниае, кунь тертибинден экспертлернинъ сонъки итиразы да тюшюрильди. Олар, патлатув ичюн буюк мыкъдарда селитрадан файдаланув кой ходжалыгына зарар кетирип, чюнки селитра эсас химевий кубре сыфатында куюлланыла дедилер. СССР Химия санайысы министрлиги, девлет менфаатларыны эсапкъа аларакъ, Энергетика санайысынынъ истегини къанаатландырып, селитра истисалыны кенишлетюв ичюн оларнынъ 15—20 миллион рубле сарф этмелерини шарт этип кыйды. Бу мыкъдарда масраф, патлатув усулынен гидростанция кзурувдан икътисад этиледжек паранынъ аз бир кысымыдыр. Химияджылар, айны вакъытта, йылда 100 бинъ тонна селитра чыкъарып бермек ичюн конкрет мудетлер бельгиледилер. Дёрт йылдан сонъ исе энергетиклернинъ парасына кзурулган истисал кзудретлери бутюнлей кой ходжалыгы ичюн куб-релик селитра чыкъараджакълар.

Бу муреккеп ишининъ сонъы шунынъле нетиджеленди ки, ташкентли инженерлер тарафындан теклиф этильген Кыамбарата ГЭСлери кзуруджылыкъы Девлет планына кирсетильди.

Медеоодаки патлатув ишлеринден сонъ профессор Г. И. Покровский шойле язган эди: «Патлатув вастасынен бентлер кзурув, гидротехника кзуруджылыкындаки муим меселелерни чезювде совет илимининъ устюнлигини тасдыкълай. Занымызджа, совет илимининъ бу юксек итибары илериде де тасдыкъланыр».

Къашкъадаръя улькесининъ шималий-гъарбий районларында

Черкез-Али

ДЕДИЛЬ ВЕ ИШКИР АДАМЛАР

Бу диярда биринджи кере олгъанымдан, онынъ эр бир левхасы ве манзарасы мени пек меракъландырды. Къайсы тарафкъа козь ташласам, уджсыз-буджакъсыз чёлъ. Ёл боюнда базы бир ерлерде алтын тюсте экин занлары, узакъта сонъсыз ашлыкъ дерьясында ялдагъан комбайнлер. Олар бу йылнынъ янъы берекетини джыялар. Ашлыкъ чалув вакъыты экенини, комбайнлернинъ артындан захире юклю машиналар яваш-яваш занлардан чыккып, элеваторларгъа догъру ёл алгъанындан анълайсынъ. Манзара эп денъише. Экин занлары арасында кениш памукъ тарлалары, оларнынъ арасында яш багъчалар корюнелер, сонъра кене чёлъ, чёлъ...

Биз «КПСС-нинъ XXVI съезди» совхозынынъ идаресине келемиз. Идареде кимсе ёкъ. Беш-он дакъкъададан сонъ элли яшларында, эсмериде адам корюнди, енгиль тебесюм иле бизимнен селямлашты, кабинетининъ къапысыны ачып, ичери давет этти. О — совхознынъ директоры Сеитнеби Иззетов экенлигини бильдик. О бизге буюк незакет иле совхознынъ ишлери акъкъында икяе этти. Умумен ишлернинъ яхшы кеткенини къайд этмекле, къыйынлыкъларны да гизлемеди.

— Совхозымыз даа учъ яшында, — деди Иззетов. — О даа янъчыкъ тал турып, татийлеп башлагъан баланы анъдыра. Лякин келеджеги парлакъ. Бу диярнынъ топрагъы киби бол мекян, мен ич бир ерде коръмедим. Совхозымызгъа алты бинъ гектар топракъ берильди. Шимдилик беш бинъ гектары ишленильди. Экин бинъ беш юз гектарына памукъ, бинъ эки юз гектарына захире сачылды. Бу эки эсас экин, коръгенинъиз киби, аман-аман дёрт бинъ гектар ерни ала. Къалгъан эки бинъ гектар ерде мысырбогъдай, бостан, пичен, себзе етиштирмектемиз. Этрафымызда багъ-багъчаджылыкъ совхозлары темель тикмекте олсалар да, биз озъ совхозымызда, озъ багъчамыз олгъаныны истедик. Шунунъ ичюн, сиз кечип кельген шу ёл боюнда коръдигинъиз багъча тереклерини былтыр отурттыкъ. Онынъ мейданы элли гектар олып, совхозымызнынъ меркезине кельген ёлнынъ эр эки якъыны да яраштырып тураджакъ. Ходжалыгъымыз ялынъыз памукъчылыкъ ве экинджиликнен кифаетленмей. Бизде шимди 600 баш къоюн, 156 баш ири бойнузлы айванлар, 46 баш домуз, 4000 тавукъ бар. Бу сайылар шимдилик пек буюк дегиль, лякин кеткете артаджакъ ве совхозымыз эр саадан зенгин бир ходжалыкъкъа айланаджакъ. Эр шейининъ башы сув ве инсан къолудыр. Шимдилик бизде буларнынъ экиси де етерлик дегиль. Совхозымыз сувнен кереги киби темин этильсе, адамлар чокълашыр ве корюнип тургъан бу такъыр чёллер ем-ешиль дияргъа чевирилир. Совхозымызда шимди дёрт болюк бар. Болюклернинъ ёлбашчылары Раджап Наркзулов, Исмаи Къурбанов, Султан Эргашев, Алексей Тен озъ вазифелерини яхшы анълагъан коммунист тешкилятчылардыр. Бригада ребери Садыкъ Асанов былтыр памукътан алгъан юксек берекети ичюн «Республикада хызмет косьтерген памукъчы» унваныны алды. Комбайнджы Мехтад Мамбетов, Мансур Халилов, Юлдаш Тураев ве дигер ишчилер геджесини кунъдюз этип чалыша ве буюк къазанчлар эльде этелер. Былтыр совхозымыз 4300 тонна памукъ етиштирди. Бу сене беш бинъ тонна па-

мукъ теслим этмек ичюн тырышамыз. Бу — Мубарек топрагында девлет хазинесине барып тюшеджек ильк къазанчларымыздыр.

Директор Иззетов иле совхознынъ болюклерине ве бригадаларына кеттик. Совхоз болюклери арасындаки ёллар осал. Оларгъа асфальт тешемеге къол тиймеген. — Невбет кельсе, бу ёлларны да ясармыз, эльбетте, — дей Сеитнеби. — Лякин шимди бундан да мулм ишлер бар. Янъы къурулгъан совхозгъа кочип кельген адамларгъа эвеля бала яслиси ве багъчасы керекми? Керек! — директор пармакъларыны букип косътере. — Балаларгъа окъумагъа мектеп керекми? Керек! Хастахане керекми? Керек. Яшларгъа ве умумен джемааткъа клуб керекми? Керек. Сайып башласанъ, къолунъдаки пармакъларыны етмей. Лякин бизлер сабыр этмеге де огренген адамлармыз. Къана, юрюнъиз, сизни даа якъында къурулып биткен клубымызгъа алып барайым!

Биз балабан азбаргъа келип киремиз. Азбаргъа... дедим мен, мында азбар ёкъ. Бу — буюк мейдан. Ортада земаневий чешме. Чешмеде де даа сув ёкъ. Клубнынъ къапыларына алып баргъан мермер къалдырым этрафында гуллер сачылгъан. Клубнынъ ичерисинде бугунъки медениетке джевап бериджи скемлелер ерлештирилген. Алты юз ерлик бу клубда буюк сана, дюльбер перделер, орынекли йымшакъ килимлер, мингер ве микрофонлар ерлештирилген. Шу ери меракълы ки, клубда микроава яратмакъ ичюн къыркъ дане кондиционер къоюлгъан. Клубнынъ аркъа тарафында мусафирхане къурулмакъта.

— Ёлунъыз тюшип, бизге бир даа кельгендже, мусафирханемиз азыр олур, — деп кулюмсирей Иззет.

Бу ерде чокъ йыллар эвельси беш-он ханелик Гульшен адлы къышлакъ бар экен. Шу къышлакътан шимди эсер биле къалмады. Сырасыра къурулгъан эвлернинъ азбарларында чешит гуллер ачкъан, вишне, урюк, армут тереклеринде ильк емишлер яратылгъан. Базы эвлернинъ алдындаки юзюмлер юксек сергилерге узангъан, базылары янъ ерден котерилип, теллерге асылгъан ве къазыкъларгъа багъланып къалгъан.

— Мен омюримде чокъ къыйынлыкълар корип кечирген адамым, — дей Иззетов. — Бу не? Қыйынлыкъмы? Қъарынынъ токъ олса, эвинъде телевизорынъ, кондиционеринъ, буз долафынъ олса, баланъ-чагъанъ не ашайджагъыны, не киеджегини къасевет этмесе, даа насыл къыйынлыкъ ола биле? Иш къыйынлыкъы, ойлемиз? Ишни, корьгенинъиз киби, бус-бутюн техника вастасынен япамыз. Бакъынъыз, кимнинъ къолунда кетмен корерсинъиз? Ялынъыз сувджынынъ къолунда. Қъалгъан бутюн ишлерни техника вастасынен эда этемиз. Техника олмаса, бойле улу микъяслы, тарихий ишлерни япмакъ мумкюн олмаз. Мен шимди, балалыгъымда корип-кечирген бир вакъианы хатырлайым. О вакъытта Шахрисабз районунда узакъ бир колхозда яшай эдик. Бир дефа памукъны къолнен джыйып обалап къойдыкъ, лякин алып кетип теслим этмеге транспорт ёкъ. Бир къач араба бар, олар тюневин теслим нокътасына памукъ алып кетти, даа къайтып кельмедилер. Акъшамгъа къадар бекледик, не араба, не машина. Не япмалы? Памукъны чельде къалдырмагъа акъкъымыз ёкъ, ерине алып кетип теслим этмеге борджлумыз. Бир даа бакъсам, райондан 18 деве ёллагъанлар. Биз къувана-къувана канарларгъа памукъ толдурдыкъ, он секиз девеге юклеп, озюмиз де оларнен берабер ёлгъа чыкътыкъ. Экинджи куню саба памукъны зар-зорнен теслим этип, джаяв-джалпы колхозгъа къайтып кельдик. Иште, бойле шараитта да ишледик. Шимди о шейлер акъылыма тюссе, ич бир зорлукътан къоркъаджагъым кельмей. Планларымызны эда этеджегимизге де ич шубъм ёкъ. Шу ери къыйын ки, джаным-джаным техниканы ишлетювге адам етишмей. Адам олса, эр шей аль олунаджакъ.

Мубарек партия райкомынынъ секретары Аблямит Измаилов бу совхозда райком векили оларакъ таин этильген. О, бизим комбайнлар янында лакъырды этип тургъанымызны корип, якъын кельди де, эпимизни якъындаки сувгъа давет этти. Тюм-тюз чельде тургъан юксек

тереклер алтына келип токътадыкъ. Айткъанларына коре, мында бинь метр теренликтен ичильген сув чыкъмакъта. Бу артезиан чешмеси башында эль, бет ювып бираз раатландыкъ. Шу ери меракълы ки, шу фышкъырып тургъан сувнынъ четине серник чертип тийсетсенъ, сув алевленген киби корюне. Ер астындан ургъан бу чешме бираз газ да алып чыкъса керек, лякин газ авагъа чыкъкъанынен гъайып ола, сув исе озюнинъ шырынлыгъынен адамларгъа аят багъышлай.— Бу ерде, бу сув янында, келеджекте Мубарек шеэрининъ аэропорты къуруладжакъ.

Кунеш Мубарек чёллери устюне атешли нурларыны сепмекте эди. Биз совхоз бригадаларынынъ ишлеринен таныш олып къайткъанда серин ель эсе башлады, орталыкъта куньдюзнинъ араретли сыджагъындан эсер къалмады. Кунеш буюк сини шекилинде къызарды ве сынъырсыз чёлъ артына кирип кетти. Сеитнеби Иззетов куньдюз айтып етиштирамагъан шейлерини озъ азбарында чичеклер арасындаки тапчан устюнде берабер отурып, буюк эеджан ве шадлыкъ иле яры гедже авгъандже икяе этти.

Мубарек улыкесини къайсы якътан бакъсанъ танымагъа ве барып тапмагъа мумкюн. Мубаректен беш-он километр узакъта, кениш чёлъ ортасында, кок юзюне котерильген юксек баджалардан газ алеви чыкъып тура. Бу — заманымызнынъ гигант къуруджылыкъларындан бири, газны ишлеп кукурт чыкъарыджы комбинат. Комбинатнынъ келеджеги буюк. О шимди бутюн республикагъа белли. Комбинаткъа демирёл келе. Асфальтлы автомобиль ёлу онынъ алдындан кече. Онда шимди биньден зняде ишчи чалыша. Адий тильнен айткъанда комбинат ер астындан чыкъкъан газны темизлей ве миллионларпен тонна кукурт чыкъара.

Комбинатны кечкенимизнен, сол тарафкъа бурулып, сонъу ёкъ дос-догъру ёл бою «Таврия» совхозына кетемиз. Дикъкъатымыз зняде кергинлеше. Шу ери меракълы ки, саба ава булутлы эди. Ама ягъмур ягъар деп кимсе тюшюнмеди, албуки бизим газикнинъ манълай джамы бирден ягъмур тамчыларындан сыланып башлады. Инанаджагъымыз кельмеди, лякин бу акъикъат эди ве... хош табият адисеси чокъкъа бармады, сагъанакъ кечип кетти, кок юзюндеки булутлар къайдадыр гъайып олдылар, кунеш шавлелерини аямадан чёлъ устюне тёкмекте девам этти. Козюмиз огюнде дерьягъа бенъзер ешиллик пейда олды. Бу — «Таврия» совхозынынъ багъчасы. Биз багъчада эгленмей, догъру кеттик, чюнки идареде бизни директор беклемекте эди. Буюк къасабанынъ кенарында ешилъ тереклер ве чичеклер арасындаки бир къатлы эвге киремиз. Бу совхознынъ мусафирханеси.

Элли яшларында эсмери адам бизни сыджакъ къаршылап ала ве ичери кирип бираз отурмагъа давет эте. Бу совхознынъ директоры Недим Джеббаров. Таныш оламыз, ишлер хусусында бир талай лакъырды эткен сонъ совхоз топракъларыны корьмеге ве ишчилеринен таныш олмагъа кетемиз. Совхоз меркезинден чыкъар-чыкъмаз, деми козюмизге дерья олып корюнген багъчагъа келип етемиз. Акъикъатен, шашыладжакъ шей. Халкъ тилинен айткъанда: «мевляминъ чёлю ичюнде бойле багъча»... къайдан келип чыкъкъан? Багъчанынъ тереклери ойле котерилип кеткен ки, даа яш экенлигине бакъмадан, эр бир терекнинъ устюнде биринджи емишлер корюнемекте.— Багъчанынъ темели 1979 сенис къойылды,— дей Джеббаров.— Бизге бу йыл план берильмеди, лякин озюмизнинъ эсабымызгъа коре, девлетке йигирми тонна алма теслим этеджекмиз. Тереклер ойле сагълам, ойле гурь оськенлер ки, сонъу корюнмеген сыралар арасына кирсенъ, бир даа къайтып чыкъаджагъынъ кельмей. Ашлама аралары трактор иле ишленильген, тереклернинъ тюплерине барып таянгъандже сюрюльген ве керек иляджларнен темин олунгъан тереклер араларында бир дане кийик от корюнмей. Энъ тааджибли ери шу ки, багъчада ич бир адам ёкъ. «Бу къадар ишни ким япа, багъчеванлар къайдалар?» суалине директор: «Шимди багъчада иш ёкъ. Озюнъиз корьдигинъиз киби, терек аралары ишле-

нильген, иляджлангъан, тереклер ем-ешиль, емишлер сагълам. Энди кузьде мейвасы джыйыладжакъ. Багъчеванлар чёльде арман ишлеринде ярдым этелер.

«Таврия» совхозына буюк дюльберлик берген алма багъчасы 260 гектарлыкъ ерни тешкиль эте.— Истесенъиз, юзюм багъыны да барып корейник,— дей директор.

«Не демек олсун? Биз корьмек ичюн кельдик... эписини косьтеринъиз!» деп джевап беремиз Джеббаровкъа.

Совхоз меркезинден баягъы узакълашкъан эдик, козюмиз алдында юксек байырлар, къырлар пейда олдылар. Манзара бираз денъише башлагъан ерде, шу узун къырларгъа барып етмезден эвель джайрап кеткен тюземликте совхознынъ багъы булуна. Юксек байыр тёпесине чыккып, этрафкъа бакъындыкъ, багънынъ сонъуны корип оламадыкъ. Бу юзюм дерьясы банаки багъчадан да буюк.

— Шимдилик багъымыз учъ юз алтмыш гектарлыкъ, илериде оны даа да кенишлетмек истеймиз,— дей директор.— Догърусыны айтсакъ, багъ кутюклерининъ аралары багъча киби яхшы ишленильмеди. Юзюмлер диреклере котериллип, багъланылмагъан. Багънынъ базы ерлерини от баскъан.

— Къолумыз тиймей, етиштирамаймыз,— директорнынъ козьлери откъюр. Эр шейни коре.— Ашлыкъ пишти, чалып, амбарларгъа кьоймакъ керекмиз. Бизде ашлыкъ да аз дегиль. Захире мейданымыз бу йыл юз элли гектар ерни тешкиль эте. Бу йыл юз гектар мысырбогъдай эктик. Ойле осьти ки, ичинде адам джоюладжакъ. Бу ерде топракъ пек кучлюю. Урлукъ ерге тюшкенинен баш котере, сонъра тек сув бер. Суварсанъ ве кийик отлардан темизлесенъ, истегенинъ къадар берекет алмакъ мумкюн. Биз бу йыл янъы топракъкъа янъы джыныс къавун, къарпыз сачтыкъ. Бостаннынъ ойле тель йибергенини ич те корьмеген эдим. Шимди эрте къавунлар пишти, лякин бир айдан кельсенъиз, къавунымыз ве къарпызымыз вагонларгъа сыгъмайджагъына эминмиз. Эй! Санки бильмейсинъиз... халкъымызнынъ аякъ баскъан ери ешерип кете. Шимди совхозымызда чокъ миллетлернинъ адамлары ишлейлер. Экинджи болюкнинъ мудири Эбазер Небиев, таъмир устаханесининъ чиленгири Абляз Кенджалиев, Нашиван Эргашев юзюм бригадасы ёлбашчысы, бригада башлыгъы Чаршанбе Раджабов, Мурад Турсунов мысырбогъдай бригадасы ребери, Рустем Абиляматов совхознынъ баш инженери. Бойле онларнен илери адамларымызнынъ адларыны сайып кечмек мумкюн. Олар мында даа якъында кельди, ерлешип башладылар. Бутюн заметимиз сувнынъ етерсизлигинде эди. Шимди о да ёлуна кьоюлмакъта. Совхозымыз эвельки «Къарлыкъ» къышлагъынынъ этегинде осип чыккыт. Алдынъыздаки учъ къатлы бина бу йыл къурулды. Он йыллыкъ мектеп. Балаларгъа окъумакъ керек, оджа етишмей. Бу бина исе бала яслиси ве бала багъчасы. Ниетлер буюк. Сагъ-селямет олсакъ, эписини корермиз.

«Таврия» совхозындан чыккып, чёльни экиге больген асфальт бою демни айтылып кечильген къырларгъа таба ёл алдыкъ. Мында, чёль ортасында, бир вагончыкъ тура, онынъ янында, юксек джам парник бина ичинде помидор, хыяр ве дигер себзелер осьмекте. Бу чёль ортасында яратылгъан бир икметке бенъзей. Сонъундан анълашылды ки, бу икмет дегиль де, икметли къолларнен яратылгъан манзара экен. Бу ерде къазылгъан артезиан къуюсындан 42 дередже къайнакъ минераль сув урып турмакъта. Чёльде чалышкъан ишчилер, ярдымгъа кельген студентлер ве ерли халкълар иштен сонъ келип, вагончыкътаки ванналарда ве табиний бассейнде ювуна, раатлана ве деваланалар. Ерли адамларнынъ айтышына коре, бу — пек файдалы сув. Ревматизм ве дигер хасталыкъларгъа шифа. Сув гедже-кунъдюз акъып тура. Онынъ ичюн махсус япылгъан тыйнакънынъ сувыны зиян этмей, файдаланмакъ ичюн совхоз бу парник ходжалыгъыны яптыргъан. Онынъ янында бостан экильген.

Кунеш кене уфукъны къызартып, чёльнинъ четине батып кетти.

Серин ель багъча ве багъларнынъ, мысырбогъдай занлары ичинден кечип, кене ачыкъ чѣльге чыкъа. Кунъ къавушкъан сонъ бу ельнинъ серинлиги кет-кете арта. Яры гедже авгъан сонъ, атыта бираз ушютип башлай. Ишчилер озъ эвлерине къайталар. Трактор ве комбайн дюменджилери ишлерини екюплейлер. Тезден чѣльни сукюнет баса. Ялынъыз, чырчырналарнынъ сеслери тынмадан, андан-мындан ишитильмекте. Чѣль санки юкъугъа далды. Ишчилер раатланмакъталар. Олар, ярын саба кене тарлаларгъа чыкъаджакъ, багъларда-багъчаларда ишлейджеклер.

Эртеси куншо саба кене шу алеви чыкъып тургъан юксек баджалар янындан кечип, Мубарек шеэрини ёл алдыкъ. Бу дияргъа кельгенимиз учъ кунъ олса да, аля Мубарекнинъ озюни корюп оламаймыз. Зияретимиз ойле тертип этильген ки, эвеля совхозларнен, оларнынъ эмекчи адамларынен корюшип, танышайыкъ, шеэрни исе сонъундан корермиз, деген фикирде эдик. Акъикъатен де ойле. Шеэрде не кореджексинъ? Эльбетте, Мубарек шеэри бираз башкъаджа. Чюнки о мемлекетимизде энъ яш шеэрлерден бири сайыла. Дѣрт йыл эвельси темели къойылгъаныны ве бир ай эвельси шеэр адыны алгъаныны козь огюне кетирсек, меселе анълашылыр. Якъында мында шеэр партия комитети тешкиль этильди. Мубарек районы тешкиль этильгенининъ биринджи кунюнден башлап, бутюн бу муреккеп ишлерге район партия комитети реберлик этип кельмекте.

— Иште, шеэримиз ве район меркези козюнгъыз огюнде,— дей бизге райкомнынъ биринджи секретары Назим Саитхалилович Османов.— Сизге, истеген еринъизни, истеген тешкилятынъызны корьсете, адамларнен таныш эте билемиз.

Район партия реберлери ойле деген сонъ биз шеэрде къуруджылыкъ ишлери къайнагъанына къаний олдыкъ. Токътамай-тынмай самосваллар, бульдозерлер, къулле кранлары инъильтиси алтында булунасынъ. Бир тарафтан топракъ ташыла, дигер якътан бетон къойыла, сокъакъларда ер асты трубалары ерлештириле, бульдозерлер янъы-янъы мейданлар ачалар. Иш къайнай. Техника озъ унерини косътере. Онынъ ичюн Мубаректе даа там манасынен къурулып биткен ярашыкъ сокъакълар, раатлыкъ парклары олмаса да, аваны серинлетиджи чешмелер фышкъырып турмаса да, онынъ якъын келеджеги парлакъ оладжагъына къатты иман иле ишлегенлерининъ юреги буюк арарет ве земане набызы иле урмакъта. Бутюн бу айтып кечтигимиз къуруджылыкъ ишлерининъ ве такъыр чѣльни ешиллендириджи кучълерининъ набызы «Къаршы чѣль къуруджылыгъы» бирлешмесинде экенини озъ козюмизнен корип бильдик. Бу идаренинъ башында элли яшларында, кулер юзюле, эсерни адам чалыша. Биз шимди онынъ кабинетиндеимиз. Диварда Мубарек районынынъ буюк харитасы асылы. Бир якътан, телефонлар токътамай-турмай чырылдашалар, дигер якътан, Мусевер Казимович Аблязизов бизимле лаф эте. Айни шу тешкилятынъ партия комитети секретары Нариман Алиевич Адылов, «Танъ» газетасынынъ редакторы Шевкет Меметов ве дигерлерининъ иштираги иле къызгъын субетимиз чокъ вакъыт девам этти.

— Биз бу буюк тарихий ишке даа башламадыкъ, демек мумкюн,— дей Мусевер Казимович.— Бу сизинъ корьгенлерингъиз, келеджектеки улу ишлеримизнинъ янъы ачаяткъан чичеклери, емишлери исе илериде оладжакъ. Бизим ихтиярымызда 68 тешкилят чалыша. Чѣльни ойле менимсеймиз ки, сыфырдан башлап, совхоз берекет берип башлагъандже бутюн ишлер бизим бойнумызда. Эр бир совхознынъ дюньягъа кельмеси ичюн орта эсаппен 30—36 миллион рубле пара масраф этемиз. Совхозгъа кочип кельген адамларгъа азыр эвлер бермеге борджлумыз. Эвлерни ойле япмакъ керекмиз ки, огюнде азбары, чешмеси, асфальт сокъагъы, эвнинъ ичинде земаневий мебель, телевизор, кондиционер, эр шей олсун. Эр бир иште белли бир дереджеде нукъсанлар олгъаны киби, бизде де ёкъ дегиль. Базы ерлерде бу ишлери ксреги киби, бутюн титаматынен япып оламаймыз. Сонъундан яваш-

яваш озь эксикликлеримизниң огюни алмагъа арекет этемиз. Шимди биринджи невбет ишлерини екюнейджек оламыз. Алдымызда даа буюк ишлер тура. Экинджи невбетте 86 бинъ гектар ер менимсемеге борджлумыз. Демек, дёрт район, 26 совхоз даа мейдангъа кетириледжек. Бу ишлер даа башлангъаны ёкъ. Учюнджи невбетте исе 360 бинъ гектар, дёрдюнджи невбетте 160 бинъ гектар ер ишлемек керекмиз. Биз даа олгъаны-оладжагъы 170 бинъ гектар ер менимседик. Шунъа коре тюшюнип бакъсанъыз, огюмизде не къадар буюк ишлер тургъаныны анъларсынъыз. Бутюн ишлеримизниң эсасы сувда. Шимди Мубарек сувны Къашкъадарья каналындан ала. Илериде Мубарекниң озь каналы, озь сувы оладжакъ. Бу ишлер он экинджи бешйыллыкъта эда этиледжек. Ашагъы Къаршы магистраль каналы къуруладжакъ. Бу каналда Аму-Дарья сувлары 220 километрлик месафеде дос-догъру Мубарекке акъып келеджек. О вакъытта сув азлыгъы акъкъында лаф олмайджакъ. Къыскадан айткъанда, ишлеримиз бойле. Бирлешмемизде отуз беш тюрю миллет вскиллери ишлемекте...— деп сёзюни кести Мусевер Казимович ве чокътан берли арды узюльмей чырылдап тургъан телефонларның бирини котерип къызгъын лафкъа тутунды. Бирлешмениң азбарындан чыкъып, сокъакъ боюнда «Назлы» тюкяны ве «Гюзель» кафеси огюнден кечип, Баарстан районуна ёл тутыкъ.

* * *

Эр бир манзараның озюне хас дюльберлиги ола. Шубесиз, чёльде догъгъанлар омюр-билля чёль манзараларыны унутмай, оны тюшюнде корелер. Дагълыкъта догъгъанлар, дагъ манзарасыны унутып оламайлар, чюнки балалыгъында онынъ буллятор сувларында ювунгъан, улукъларындан сув ичкен. Эр эки тарафнынъ да мантыкъий гузеллиги ола. Баарстан району топрагъына аякъ баскъанымнен козылерим огюне Къазахстан къыртышларыны кетирдим. Мен 1954 сенеси анда ёлланылгъаң ильк къыртышчылардан эдим. Бизлер о вакъытта эвлерде дегиль, чадырларда яшадыкъ. Бир йылдан сонъ, биринджи къыртыш захиресини элеваторларгъа ташыгъан шоферлар арасында мен де бар эдим. Бу эки улъкени бир-биринен тенъештирсек, бойле бакъкъанда, о да чёль, бу да чёль. Феркъы тек шунда ки, анда ашыкъь суварылмай, мында исе мытлакъа суварылмакъ керек, дейлер. Эльбетте, суварма ашыкъьнынъ иши чокъ, лякин не къадар берекет аладжагъыннынъ билесинъ, Къазахстанда (Павлодар областы) вакътында ягъмур ягъса, берекет ола, ягъмаса къургъакъ йыл сайыла, эккен урлугъыннынъ да къайтарып алып оламайсынъ.

Баарстан району, ягъы тешкиль олунгъанына бакъмадан, экин занларыны коръгенде тааджиплене ве тюшюнджеге даласынъ. Мубаректен башлагъан асфальт ёлы тюм-тюз чёльнинъ ортасындан кечип кете. Сагъда бошлукъ, солда бошлукъ. Бу ерлерге даа сув кельмеген, демек, мында шимдилик саксаулдан башкъа бир шей етишмей. Лякин джесюр адамлар бу чёллерге джан бермек ичюн бельсенгенлер, энди озь кучълерини косьтерип башлайлар.

— Иште, бизим районымызнынъ келеджеги бойле,— дей Баарстан району партия комитетининъ биринджи секретары Сервер Надырович Аметов.

— Районымызнынъ 195 бинъ гектар ерине еди совхоз тешкиль эттик. Бу совхозлар кой ходжалыгъы махсулатынынъ эр саасыны къаплап алмакъталар. Биринджи девлет джынс маллар совхозында шимди юз бинъ баш къююн бар. ВЛКСМ-нинъ XVII съезди адына совхозымызда, Сулейман Мурадов адына совхозда ве янъы ачылаяткъан «35-нджи» совхозда памукъчылыкъны инкишаф эттирмектемиз. «Алтын башакъ» совхозында экинджилик, «9-А» совхозында исе багъ ве багъчаджылыкъ оладжакъ. Бу совхозларнынъ базылары ягъы тешкиль олунгъанындан, адлары да шимдилик пек битик дегиль. Шимди район-

ымызда эписи он дёрт бинъ джан яшай. Тюрлю миллет вскиллерини темсиль этиджи районымызнынъ эмекичлери партия ве укуметнинъ кой ходжалыгъы махсулатыны арттырув ичюн огюмизге кьойгъан вазифелерини намус иле эда этмектелер.

Биз «Алтын башакъ» совхозындамыз. Адамнынъ белинден кельген богъдай занларынынъ бир уджу бар, дигер уджу ёкъ. Комбайнлар чёлыннынъ ортасындалар. Машиналар бункерлерден бошатыладжакъ ашлыкъны невбетнен беклемектелер.

— Коресинъизми бу мубарек ниметни,— дей район иджра комитети реисининъ муавини Назим Бекирович Аблаев. О кьолуна башакъ алып, уфата да, кьылчыгъыны авагъа уфюрив, авучы ичинде кьызылчыкъ киби айырылып тургъан богъдай данелерини бизге косътере.— Оны чёльде кьалдырмакъ дегиль, бир данечигини ерге тюшюрмей, тымар этип алмагъа борджлумыз. Эписи бир афталыкъ иш ама, не япаджакъсынъ, комбайнерларымыз етишмей. Яп-янъы комбайнларымыз тура, ишлетмеге адам ёкъ. Зарары ёкъ, эп бир эписини тымар этип алырмыз. Бойле ашлыкъ даа олгъайды...

Акъшам устю Баарстан чёллеринен танышувымызны девам эттирдик. Кеткен сайын козюмиз огюнде хош манзара ачылды. Ёлыннынъ эки тарафы ешилъ тереклернен безенильген. Эм бу тереклер бир сыра дегиль де, беш-алты сыранен отуртылгъан ве баягъы оськен сонъ ёлны эр эки тарафтан кьорчалайдыжы дюльбер орман шеклини алгъанлар. Бу манзара инсанны гъает меракъландыра ве аркъадашларнынъ, бу ешилликнинъ мейдангъа кетирильгенине даа дёрт йыл олмай, дегенлерине атыта инанаджагъынъ биле кельмей. Буюк тюркмен кою ичинден кечип, сагъгъа буруламыз. Койни кечкенимиз киби биз кене арткъа айлангъан киби олдыкъ.— Кене эски ёлнен кетемиз,— деди аркъадашымыздан бири.— Чюнки янъы совхозгъа даа ёл ясалмады. Баарстандан мында янъы совхозларны бири-биринен бирлештирген ёл ясалджакъ, о вакъытта месафе яры-ярыгъа кьыскъараджакъ.

Иште, янъы совхознынъ меджасы. Бу багъ ве багъчаджылыкъ совхозынынъ шимдилик ады ёкъ. Онъа «9-А» совхозы деймиз. Совхоз янъ кьурулып башлай. Меркезинде совхоз идареси, 8 йыллыкъ мектеп, бала яслиси ве багъчасы бар. Буюк тертипнен кьурулгъан эвлер меркезнинъ умумий корюнишини яраштыралар. Эр бир эвнинъ азбарында себзе сувармакъ ичюн махсус арыкълар ясалгъан.

Совхознынъ директоры Рефат Ильясов отуз яшларында йигит, Мында Ташкент кой ходжалыгъы институтыны битирген сонъ, Чимкент областынынъ Киров районында (Пахта-Арал) кочип кельген. Яш мутехассис совхознынъ келеджектеки ишлеринен бизни таныш эте:

— Совхозымыз эсасен багъ ве багъчаджылыкънен мешгъуль,— дей о.— Шимди 450 гектар багъчамыз, 150 гектар багъымыз бар. Совхоз бутюнлей азыр олгъан сонъ, бинъ беш юз баш ири бойнузлы айван, беш юз кьоюн, дёрт бинъ тавукъ, юз он беш домуз оладжакъ. Мал фермамыз вира осьмекте. Багъча ичерисинде, тереклер арасында учъ юз гектар памукъ сачамыз. Буны биз башкъаларына ярдым этмек ве тереклерни сувармакъ макъсадынен япамыз. Совхозымызда иш чокъ, лякин ишчи кьолу етишмей. Иште, бу корьген сокъакъларымыз боюнда 60—70 эв бош тура. Бизге кочип кельгенлерге медений ярдым беремиз. Эвини мебель ве тешек-ястыкънен темин этемиз. Бу йыл 8 йыллыкъ мектеп ачыладжакъ. Яхшы оджа олса, ялынъыз балаларымыз дегиль, озюмиз де барып ана тилимизни огренир эдик. Биревлерининъ янында лаф этмеге утанамыз. Озь тилимизни озюмиз яхшы апыламаймыз.

Совхозымызнынъ партия тешкиляты секретары Диляра Сулейманова, болюк ребери Мансур Аблаев, ферма мудирин Аджымамбет Абильтаров, баш энергетик Эскендер Сеттаров бала багъчасынынъ мудирин Зекке Зияметова, мектеп директоры Усние Ильясова ве дигерлер мында кельгенлеринден берн гъайретнен чалыша ве девлет алдында озъ вазифелерини намуснен эда этелер.

Рефат, озю яш олса да, 1979-сенесинден бери партия азасы. Рефикъасы Айше иле муаббет яшай ве учь эвляд тербнелеп осьтирмек-телер. Бугунь оларгъа Ташкенттен келиннинъ анасы кельген. Тезден оладжакъ эйпиклерине ярдым этмек керек, эльбетте.

Директор боштан-бош макътанувны севмей. Расткельген къыйын-лыкъларны да гизлемей, бирер-бирер айтып кече.— Қыйынлыкълар-нынъ баш себеби сув етишмезлигинден келип чыкъа,— дей Рефат.— Мына, озюм азбарда юз элли ашлама отурткъан эдим, эписи къуруды. Сув етишмегенинден кочип кельген адамларнынъ гонъюли бозула. Хусусан бизим татар халкъы... сувсыз ерде яшап оламай. Сув кельген азбарларгъа бир козь ташласанъ, эки-учь йылда ешерип кете. Қапысы алдында огороды, юзюм сергиси, чешит емиш тереклери, эписи бирден котерилип кетелер. Топракъ пек кучъю, сув олса, бир къач йыл ичинде къасабамыз ешерип кеткенини дуймай къаладжакъмыз. Эпимиз сабырнен сув боллугъыны беклеп турамыз.

Кунеш сонъу корюнмеген багъчанынъ артына сонъки нурларыны сепип, яваш-яваш чель аркъасына тюшип кетти. Янъы совхознынъ багъча ве багъларыны серинлик къаплады. Ишчилер багълардан-багъчалардан эвлерине къайтып, озь азбарларында беклеген шахспй ходжалыкъ ишлернен мешгъуль олдылар.

Саба, кунъ догъар-догъмаз, биз кене ёлда эдик. Ёл енъи. Тюм-тюз... топракъ темизленип, чакъыл тешельген, даа асфальтленмеген. Якъында бир ешил терек ёкъ. Бираздан козюмиз огюнде земаневий къасаба пейда олды. Қасаба къурулып битмек узре. Совхоз идареси ичюн ясалгъан бинадан къуруджылар даа бутюнлей кетмегенлер. Балабан енъи къасабада бир адам яшамай. Бизни совхознынъ директоры Энвер Ментарович Бариев къаршылап чыкъты. Мен даянамадым:

— Сизден башкъа мында кимсе бармы... ёкъса?— деп ташладым.

Директор мени анълады ве шойле джевап берди.— Бизим ишчилеримиз чешит ерлерде, тарла шипанларында, айры бригадаларда, вагончыкъларда, келиши гузель, яшамакъталар. Бу енъи къасаба оларгъа багъшыш оладжакъ. Бираз даа къуруджылыкъ ишлери къалды, биткен сонъ, кузьге къадар бутюн ишчи аилелерини енъи эвлерге кочюреджекмиз. Совхозымыз шимди догъмакъта. Догъмаздан эвель озюни танытып башлады. Ходжалыгъымыз шимдилик уфакъ ишлернен мешгъуль. Эки бинъ гектар памукъ эдик, юз элли гектар мысырбогъдай, юз он гектар бостан, себзе, къартоп сачтыкъ, беш юз баш къююнымыз да бар. Булар... шимдилик. Ама совхознынъ келеджеги буюк. Бу йыл кузьге къадар бутюн экиледжек ерлеримиз сувнен темин олунаджакъ, о вакъытта совхозымыз беш бинъ эки юз гектар памукъ сача-джакъ.

Эки юз хоранталы бу енъи совхоз шимдилик «35-нджи» адыны ташый. Мында алынып барылгъан ишлер шуны косьтере ки, бир къач йыл ичинде бу ачыкъ кок тюбюнде ерлешкен совхознынъ меркези ешил тереклер ве чичеклер арасындан баш котерип, буюк енъишлерге догъру къатты адымларнен атлайджакъ.

Биз дюнь кельген ёлумызнен керн къайтамыз. «Алтын башакъ» совхозынынъ янындан кечмек мумкюн дегиль. Қомбайнлар бири-бири артындан ялдап бизге тараф арекет этмектелер.

— Бугунь ишимиз яхшы кете,— дей сарышын комбайнер, енъинен мангъалайыны сюртип.— Прогрессивка яхшы шей экен. Совхозымызда ве бутюн районымызда бизге анълаттылар, он гектар чалсам, прогрессивкагъа къошула, чалмасам — къошулмай. Шунынъ ичюн машинамы, ишке башламаздан эвель яхшы козьден кечирсем, он гектар ашылыкъ чалмагъандже чельден кетмейим.

Бу усулны башкъа комбайнерлар да пек макътадылар. Олар вагончыкъ янындаки демир араба устюнде ерлештирилген сакъанынъ тапасыны ачып, салкъын сув ичти ве бетлерини ювып, озь комбайнларына миндилер.

Решит Мурат

Аят ёлларында

Дженкте эляк олгъан яш ишчи
Аким Демирджининь хатиресине.

Поэма

БИРИНДЖИ ХАТЫРЛАВ

Мавы июнь яраштыргъан дженнет ерге
пемпе дагълар танъы энди гъам-кедернен...
азиз дияр асыл эткен зинетлерге
телюке бар,
телюке бар коктен, ерден...
Айдут-къашкъыр фашистлер топ-торазаннен,
чапкъылдылар юртымызгъа,
дженк туташты...
Таптамакъчюн демир чюйлю чызмаларнен
сербестликни,
якъты душман дагъны-ташны...
Къызыл Орду,
Урь Ватаннынъ дарбесине
огърамакъта джебэлерде къан-къатиллер,
мути ерлер бу имдатнынъ зар сесине,—
юрт къудрети ёллай тувгъан, къардаш иллер...
Джонемекте чокъ эшелон Чонъгъар беттен,
коксю къалкъан чорабатыр йигитлернен,—
«Корюширмиз, дейлер, вахший мусибетнен
интикъамнен эсаплашып пис Гитлернен!..»
Вагонларда корем мен дост-эшлеримни,
шеэрдешим шофёр Аким юмрукъ сыкъа:
— Ой къырармыз айдутларнынъ тишлерини...
Исбатлармыз дженк-куреште кимлер йыкъа!..

Харабелер, козьяшларнынъ дешетинден
Халкъны къорув анты ёлдаш эр бирине...
Эшелон эп чоюн рельслер аэнкинен
синъип кете ал уфукъкъа — Ор тёрюне...
Шу ант кирди аскерлернен джебэлерге,
янгъынларда кетти дешэт уджюмлерге...
Дёрт йыл кечти къанлы ёллар,
титреди яв...
Акъ Идилъден Эльбагъадже барды яяв...
Танкчы Аким дженк миндирген челик атнен
Дёгюшлерде фрицлерни къырды антнен,
танкларынен къаршылашты экипажы,
юмрукъ сыкъты:
— Къыйрар фашист тахты-таджы!..

Дёрт йыл котек...
Кимлер гъайып ве кимлер бар...
Гъалебенен улькелерге кельди баары!..
Шурет йырнен къайтты гъалип эшелонлар,
джан достларым, Аким къайда, эй, вагонлар?..

Яш келинчек Гульсюм яна-тёке козьяш,—
къара хабер кирген эвге, матем сача:
огъланчыкъны багъырына баса яваш,
Реан апте ич инанмай,
эп фал ача,...
Огълу Аким энди кирмез босагъадан,
(бойле къайтып кельмейджеклер чокъ
миллионлар).

Авропаны къуртараракъ гъам-тасадан,
къуванч, яныкъ алып къайтты эшелонлар...

Ойгъа далам,
хаялымда шу вагонлар
чапа,
анда Аким, достлар:
бири ёкълар,
хатрамызда яшамагъа кете олар,—
адларына ольмезликке шанлы акъ бар!..
Ватан ичюн джанларыны феда эткен,
Эбедийлик, шан-шуретке ляйыкъ олар.
Джесюр Аким, джебэдешлер ниет эткен,
истикъбальчюн
несиллерге ачыкъ ёллар!..

ЭКИНДЖИ ХАТЫРЛАВ

Девир дёне,
аят кете озъ рельслеринде...
Йыллардан сонъ корем ёлда янъы эшелон,
янъы яшлыкъ,
янъы йырлар шенъ сеслеринде,
янъы эмек джебэсине — янъы эталон!
Перрон толугъа: шенъ адамлар, гуль — джевэрлер —
къыр, чёллерден мужде ляле, мелевшелерге;
яшларыны, къызларыны озгъара шеэр
асырларнен сускъан, кийик къыртыш ерлерге.
Эсмери бир йигит къоша къальбинде сёзни
сагълыкълашып аилеси ве анасынен:
— Бир айдан сонъ мутлакъ келип алырым сизни,
янъы ерде къавий темель тикеджегим мен...

О, кесментик, орта бойлу, сия перчемли,—
дженк шеити Акимнинъ бу джанлы сурети;
эбет онынъ бешигине эскен Керчь ели,
о, бабагъа асрет къалгъан огълу — Сервети.
Гурь Ташкенттен гурьли чыкъа чичек-вагонлар
буюк ёлда комсомолия маршы чалдырып,
кете яшлыкъ хош манзара — тюрюлю ильванлар,
акъ-гульгулю багъчаларны артта къалдырып.
Факъат, бу шенъ месафелер терс эрегинде
къаткъакъ, тена, сахра киби торс бошлукълар;
шу къыртышта эмек — несиль яш юрегинде,—
шу якъларда генч бир аят къураджакъ олар!..

Шу макъсатнен Мырзачёльге кирдилер бир танъ,
 сукюнётлер адасына ленгер ташланды,
 энъ къадимий девирлерден сыр сакълап яткъан
 топракъларнынъ багъырыны чезюв башланды.
 Экскаватор, бульдозерлер, тракторларнынъ
 даушлары аккорд къошкъан иш йырларынынъ
 аэнклери сада берди кенъ уфукъларгъа,
 сагъыр Хаваст, Баявутта узакъ якъларгъа.
 Къургъакълыккъа сув кетирюв — севабы,
 канал акъар мында, осер эм иншаатлар,
 бизде бутюн хаялларнынъ азыр джевабы —
 техниканен кучлю йыллар бунъа шаатлар!..
 ХТЗнен ильки къургъакъ топракны ярып,
 тракторджы Сервет, иште, чыкъты мейдангъа,
 сабанынынъ тюренлери къыртыш авдарып,
 темель къоя берекетчюн озю ярынгъа.
 Ишкир йигит хызметинде себат, дарбедар,
 агъыр икълим, зорлукълардан ич къоркъмай
 козю;

бу джебёде огде,
 онъа мути эр гектар,
 батыр танкчы бабасынынъ о тыпкъы озю!..
 Яш къуветлер бир-биринден алып шай унер
 къыртышлыккыны менимсейлер,
 юрт тиклейлер эм,
 бу хышымлы табиятны келеджек кунълер
 денъиштирсин деп эфсане манзараларнен..
 Беяз алтын тарлалары къулач яйсын деп,
 багъ-багъчалар донатсын деп юзюм, нарыны..
 бир кунъ Ильге береджеклер эп байысын деп,—
 хазинелер адасынынъ анахтарыны!..

БИР КУНЪ КЕЛИП...

Эшелонлар киби кечти къач сенелер
 къурулышнен
 къыртышларны гуръ девирип..
 Комсомоллар, къызлар-яшлар севинелер
 Мырзачёльни гулистангъа эп чевирип..
 Сервет де озъ ниетине энди ирди:
 Янъыернинъ дживарында тикти темель,
 аилеси янъы, айдын эвге кирди,
 керчек олды къальбинде чокъ сакълы эмель.
 О, «Гульбааръ» совхозында белли адам,
 бригадир,
 къыш, бааръде тракторджы;
 язда, кузьде алтын йыгъа акъ тарладан,—
 тек ог сафта булунмакътыр боюн борджу!..
 Сют сагъыджы рефикъасы Зоре мында,
 чебер элли,
 бар джемаат пек билелер;
 Даим Гульсюм къартанайнынъ бакъымында
 огълу Аким, къызы Реан — талебелер.
 Бири деде, бири исе, къарт битайнынъ
 адларына малик олар, гуя, мирас,
 ат изини баскъан киби эр бир тайнынъ
 суляленинъ аят ёлу оларгъа хас...

Сервет дей ки:

— Дедем, бабам озъ заманы

эмек севген,
дженкте кьалгъан такъдирлери...
Бири йигирминджи йылнынъ партизаны,
бири — Улу Ватан дженки шанлы эри!..
Йигитликте энъ мутебер хасиетлер
несилий бир асабалыкъ бизге, ана,
мен, огълумчюн акъикъатен эсас етер
десек эгер: яшайыштан будыр мана...
Биз аятнынъ агъыр, енгиль ёлларында
нидже замет, гъам, шадлыкъ да корьдик, ана;
бир кунъ келип,
иш-юкселиш алларында,
бизни тапты бахт-сеадет, гурьлик, ана...

Ана дей ки:

— Дженкни алла косътермесин,
ракеталар, нейтронлар ерге батсын;
айненнилер, бешиклерге козь тиймесин,
азиз къартлар тёшеклерде раат ятсын.
Яшлыкъ иши янъартсын Юрт чевресини
сулх омюрни джыйын-тойдай яраштырып,
ер юзюнинъ денъиштирип чересини,
ер багърындан байлыкъларны араштырып...
Сен де, огълум, машинанъны айда, айда;
берекетлер, мамурликлер эп онъ олсун!
Мал-сюрюлер турмай артсын чёль, тогъайда,
фермаларда кьопкъларгъа акъ сют толсун.
Келин Зоре иште намлы,
чалыша шай...
Эвде исе, балаларны бакъа, охшай.
Юрткъа садыкъ олунъ,
ич терс ёл тутманъыз,
иш, турмушта низам-тертип унутманъыз!..

РЕЛЬСЛЕР, РЕЛЬСЛЕР

Алтын нурлу, гурь чичекли айлардан сонъ
Кельген киби къыш къарларнен агъарып,
аят да шай кече,
ёллар алгъандан сонъ,
адамларнынъ сачларыны агъартып.
Несильге яш несиль келе сменагъа,
бу — йигитлик, федакярлыкъ невбети,
яшлыкъны эп сеферлерде сынамагъа
алып бара комсомолнынъ давети!..
Шу даветнен Москвадан кене кельген
эшелонны къаршылады Тында шенъ,—
мында яшлыкъ ойларында ачыкъ елькен,
романтика-хаялларгъа ёллар кенъ...
Пайтахтта демирёллар институты
тасилининъ дипломынен янында
кельди джошып,
къызгъын ишке тез тутунды
яш инженер Аким Акимов мында...
Кирди о да, деде-баба эрлигинен,
БАМны кьургъан яш ордунынъ сафына,
тюрю миллет эвлятлары бирлигинен
ярынларгъа ёллар ачув саф онъа...
Ортасындан ярып кече яшлыкъ кьолу
туташ тайга, дагъ, батакълар,

голлерни;
 Байкъл-Амур магистраль демирёлу
 кече къяа-къяр ятакълар,
 чёллерни...
 Улу заман техникасы кюдретине
 бойсунмакта нидже агъыр, терслик ер,
 къярлы-бузлу месафелер — ёл бетине
 эп тешеле шпалалы рельслер.
 Кюрула БАМ партиянынъ деасынен,—
 айлар сайын огге, огге эп кете;
 къясабалар, шеэрчиклер левхасынен
 бурятларгъа, якъутларгъа ёл ете.
 Демирёлнынъ авлакъ Зия къясымында
 иште, энди етекчи яш инженер
 дей:
 — Ватаннынъ нидже йигит, къязы мында,
 демек, мен де косътермелим иш-унер...
 Факъат, Гульсюм къяртанасы мектюбинде
 яза элем, огютлевлер эп онъа:
 «Москванынъ юксек бильги мектебинде
 окъугъан сонъ тайгада не бар санъа?..
 Реан кадынъ Ташкентте беш сене окъуп,
 къяйтты эвге,
 совхознынъ баш экими;
 хасталаргъа дерман тапа яхшы бакъып,
 тынчландыра, хошнут эте эр кимни...
 Айды айса, дызман чалыш иш еринъде,
 тавабанъны ич бир вакъыт унутма!..
 эр джеэттен урьметли ол ишлеринъде,
 келишмеген адетлерге кюнт тутма!..
 БАМ биткен сонъ къяйтар, эвге тез келирсинъ,
 инженерге иш ёкъ дегиль мында да.
 эвленирсинъ;
 чалышырсыз келин иле
 ян-янаша,
 кюурып гузель кюоранта».
 Бу сёзлерге торун куле, асыл кусъмей,
 хошландыра аилени, къяртийни:
 «Мында ишке алыштым мен умют кесмей,
 ой-арзума не аяз, не къяр тийди...
 Келир куню мешакъкъатлы кечитлернен
 сонъки вокзал Тугургъа нур сачармыз,
 Охотский саилине керчегинен
 буюк енъиш семафоры ачармыз!..
 Ихтисасым мектебидир бу ер манъа
 яшлыгъымнынъ иши, йыры алтында,
 догъгъан, тойгъан дегиль,
 кюургъан шеэр манъа —
 эмегимиз ифтихары ал Тында!..»

Эбет мында тайгалыкълар кючагъыны
 нурландыра мескен мешъаль дуракълар,
 яш эали якъа турмуш оджагъыны,
 янъы харитагъа кече бу якълар.
 БАМ рельслери эки сыра сафкъа туруп,
 эп кетелер Узакъ Шаркънынъ тёрюне,
 яшлыкъ замет-хызметлернен рекорд уруп;
 огге бакъа, айдын танълар корюне...
 Рельслер, рельслер, сонъсыз аят ёлларында
 нидже макъсат, ишлерге ёл ачасыз,

умют, севги, ниетнинъ эр алларында
юреклерни истеклерге чатасыз.

КУНЬ НУР САЧСЫН!..

Шофёр — танкчы Аким аят ёлларындан
йыр олмакъчюн кеткенлернинъ биридир,
ильк гурь эмек,
афатлы дженк-ялынлардан
кечкен гъайыпларнынъ руху тиридир!..
Олар ольди
несиллер урь яшасын деп,
текрар баскъын, дженк чыкъмасын деп бир кунь!
Лякин, къара кучьлер арай янгъынлар эп
мустемлеке, ягъмаджылыкъ, джебирчюн...
Гъарп ракета, сиягъа гъаркъ,
арта турмай,
(базы ильде бомбалары ер теше).
Сейяреде эр бир адам башына шай
бирер бучукъ тонна сила, топ тюше.
Эр кунь саба мектебине адым аткъан
къызчыкънынъ да сыртында шу дешет юк,
тюкяндан бир зембильчикнен эвге къайткъан
къартбабайнынъ юклеми де шай буюк.
Бешигинде айненнинен юкъсырагъан
масюмнинъ баш уджунда шу юк къааръ,
тёшегинде хасталыгъы алсыз саргъан
бичаренинъ иште бойле юкю бар.
Инсанлыкъны фаджиалар юкюнден
сульхий бирлик къуветлери къуртарыр!..
Кунь нур сачсын хавфсыз аят кокюнден,
эр саада девир къыртыш акътарыр...
Ишкир аят ёлларында эп сеферлер
девам этсин!..
Девамджылар бакъ, кимлер:
Эфсанели ойлар, Ватан, иш северлер,
курешлерде енъген яшлыкъ-акимлер!

Юнус Темиркыя

БИЗЛЕР СОВЕТ ЯШЛАРЫМЫЗ

Бизлер совет яшларымыз,
Советстан Ватанымыз.
Юртнынъ темель ташларымыз,
Онъа фида яш джанымыз!

Девир бизим, девран бизим,
Къувнакъ яшай, чалышамыз,
Омюр бизим, умран бизим,
Эр бир ишке алышамыз.

Къыртышларны менимсеймиз,
Чыкъарамыз ерден кульче.

Фермаларда мал беслеймиз,
Девлет ичюн нидже-нидже!

Экин экип мейданларгъа
Ёл ачамыз мамюрликке.
Дженкте батып ал къанларгъа
Ириштик биз бу урьлюкке!

Бизлер совет яшларымыз,
Советстан Ватанымыз.
Юртнынъ темель ташларымыз,
Онъа фида яш джанымыз!

МЕН АЯТ СЕВДАСЫМ

Гульни, бульбульни мед эткен
Шаир дегильми.
Зоречюн омюрни терк эткен
Таир дегильми.

Мен омюр севдасым, о меним
Ёлда ёлдашым.
Онынънен дост олсам, эминим,
Тынч олур башым.

БААРЬГЕ ОШАНЪ

Бадемнинъ чичеги — баарьден багъшыш,
Яшайыш арзусы чокълашкъан ерге.
Баарьге бу къадар аддинден ашыкъ,
Бу къадар гузеллик не якътан кельген?!

Будакъта йыр тёшей къушчыкълар джошып,
Къулакъкъа хош кельген фералы сеснен!
Койлюлер кучюне даа кучь къошып,
Тарлада ишлейлер буюк авеснен!

Чёллерде, къырларда чичеклер къокъуй,
Эр якъта оюнлар, кулькюлер арта.
Бульбуль де бир гульге бинъ такъмакъ окъуй,
Эр кесни гузеллик озюне тарта.

Гузеллик, дюльберлик ичинде дюнья,
Ильк баарь онъа эп ярашыкъ къоша.
Эр бир ер — аджаип гулизар гуя,
Инсанлар, сиз де шу баарьге ошанъ!

* * *

Эрылгъан чичеги ачылгъан чагъда,
Сенинънен олайым багъчада, багъда.

Къолумнынъ ичинде къолчыгъынъ турсын!
Юреклер янма-ян дюкюльдеп урсын!

Козьлеринъ джазибе, назлылыкъ толу,
Шень юзюнь — нур сачкъан бир саман ёлу!

Козьлерим къамашты бакъкъанда санъа,
Дюньяда сен киби ёкътыр ич даа!..

Лякин биль, севдалыкъ бир беля экен,
Тек сенсинъ гонълюмни ялдаткъан елькен!

Шунынъчюн ич сенден узыльмей гонълюм,
Огюмде турса да чекишюв, олюм.

ОРУМДА

Кунъдогъуш бет агъарып,
Ерге ярыкъ тюшкенде,
Азбарларда кызыарып,
Татлы кирез пишкенде.
Кой ичинден эали
Тарлаларгъа акъышыр,
Орум-йыгъым маали,
Эр кес ишке къарышыр.
Ойнатыр да кьолларны
Пичен, богъдай орарлар.
Басым ясап оларны
Чёмелеклеп кьоярлар.
Оракъ, чалгъы орумда,
Гъает зарур алеттир.

Орыджынынъ кьолунда
Алет корюв адеттир.
Оракъ, чалгъы чокъусы
Тиер ерге ве ташкъа,
Пичен, богъдай кьокъусы
Эр кьокъудан бам-башкъа!
Эгев, къайракъ юзюне
Тийсе чалгъы, оракънынъ,
Оруджынынъ козюне
Таса кельмез ич якъын!
Эр тикленген чёмелек
Берекеттен деялет.
Учып кезген кобелек,
Оны этер зиярет.

ЧЫРАКЪ ОЛУР

Къавал чалсанъ,
Давушы мунълы олсун!
Бир кыыз алсанъ,
Тек сенде гонълю олсун!

Садыкъ къадын
Эвинъе чыракъ олур.
Янълыш адым
Ондан чокъ иракъ олур.

Гъам-къайгъысыз
Этер о эр кунюньни.

Чын сайгъысы
Узатыр омюринъни.

Ярдымджынъдыр
О сенинъ эр ишинъде,
Баш таджынъдыр
Омюрчюн курешинъде.

Къавал чалсанъ,
Давушы мунълы олсун!
Бир кыыз алсанъ,
Тек сенде гонълю олсун!

ЭСТЕ ОЛСУН!

Гульни гульге кьошунъыз,
Десте олсун!
Сойдан эвель кьомшунъыз,
Эсте олсун!

Башынъызгъа мушкюль ал
Тюшсе эгер,
Чапып келир о деръал,
— Не олды?— дер.

Сизге ярдым этер о,
Агъыр кунъде.
Софранъызны безер о,
Той-дюгюнде.

Гульни гульге кьошунъыз,
Десте олсун!
Сойдан эвель кьомшунъыз,
Эсте олсун!

МИНИАТЮРАЛАР

Мухтаджгъа
Кьолунъны узатсанъ,
Эр якътан
Алгъыш алырсынъ,
Чокъракънынъ
Сувуны былатсанъ,
Сен халкътан
Къаргъыш алырсынъ.

□

Омюр — акъбардакъ
Чичегининъ кьокъусында.

Омюр бир ап-акъ
Келинчекнинъ юкъусында.

□

Омюр — севишип,
Гонъюллерде от якъувда.
Омюр — келишип,
Тынчлыкъ ичюн ёл тапувда.

□

Къырда чичек корюнсе,
Чельде кьозу,

Котерильсе уйрюлип
Елнынъ тозу,
Талдан сырға асылса,
Япракъ дуттан,
Амель кельди демектир
Улу юрткъа.

□

Ястыкътан яхшы
Ярнынъ къуджагъы,
Олса да йырткъ
Кийген быджагъы.
Арзынъа етер
Юрек сыджагъы,
Олса да сёнюк
Оты-оджагъы!

□

Бозулгъан ёлларны
Тюзетмек мумкюн,
Сувукъ къыш кунюни
Яз этмек олмаз!
Дюньянынъ ишини
Козь этмек мумкюн,
Къуругъан бир гульни
Тазертмек олмаз!

□

Чичеклер, ал гуллер —
Баарьнинъ нишаны,
Чайырлар ве чёллер
Оларнен яраша.
Ешерсе от-олен —
Чёллернинъ ювшаны
Онынъле ер къокъуй,
Бир баштан — бир башкъа.

□

Бу ерге гуль узьмеге
Кельмедим мен,
Теналыкъта кездеге
Кельмедим эм.
Кельдим салкъын сув козьлеп
Бу чокъракътан,

Кельдим сени мен излеп
Бу топракътан.

□

Догъмакънен ольмекнинъ
Арасы — омюр,
Янмакънен сёнмекнинъ
Арасы — комюр.

□

Гъайыбынъны тапалмамакъ
Дегиль айып,
Айыбынъны тапалмамакъ
Буюк гъайып.

□

Сен бир багъча олсанъ, эгер,
Мен къорасы олайым.
Сен бир акъча олсанъ, эгер,
Мен турасы олайым.

□

Ел тек меним, деп юрьме сен!
Ел кимсеге кесик дегиль.
Ёлджуларгъа тюкюрме сен!
Олар сенден эксик дегиль.

□

Тиш тишлесе —
Багъырттырыр.
Тиль тишлесе —
Агъырттырыр!

□

Келип кир де
Арагъа
Мельэм ол сен
Ярагъа!

□

Фена эвнинъ фенери —
Фена къадын.
Фена эрнинъ унери —
Фена адым.

СЕНЕЛЕР ВЕ АТЕШЛЕР АРАСЫНДАН

Уйдурылып чыкъарылмагъан икяелер

ИЛЬКИНГИ КИТАПЛАР

Бу терек мени эр вакъыт айретте къалдыра эди... Озюннн улулыгъынен ве сийрек дульберлигинен, кучлю рузгарда биле шашыладжакъ дереджеде чыдамлыгъынен мени тааджиплендире эди. Мешакъатлы дакъыкъаларда, гуя сахралардан келип устуне къонгъан тозларны къакъып тюшюрген киби, къавий пытакъларыны хошнутсызлыкъ иле къыбырдатып ала ве япракъларыны силькитип, тюзетип, кене кокке узана.

Юксекиги йигирми беш-отуз метрге еткен чинарлар бар. Чинарлар затен, шунынъле меъшурлер ки, базылары эки биъ йылдан зияде яшайлар.

Бойле терекни якъмагъа инетленген адамны тасавур этмек мумкюн дегиль. Бойле дев терек иле энъ амансыз алевнинъ биле туташмагъа кучю етерми, аджеба?

Сурхандарья веляетинде, Байсундан Шерабадгъа кеткен ёлдаки Сайроб къасабасында бу къоджаман терекни ильки кере корьгенде, онынъ къатты къабыгъы устунде янгъын излерини эслемеген эдим. О атеш яраларыны вакъыт чокътан савулткъан. Эбет, чинарнынъ озю де къартайгъан. Бу ерге биринджи кере кельгенлер, терекнинъ буюктен-буюк къувушыны корип, айретте къалалар.

Бу терекни алимлер тафсиллятлы суретте тасвирлеп яздылар, оны чокъ дефалар суретке алдылар.

Лякин терекнинъ ойле тарихы бар ки, о ялынъыз Сайробда яшагъан къартларнынъ акъылында къалгъан.

Қасабада 1926 сенеси кавалерия полкы турды, чюнки сынъыргъа якъын бу ерлерде даа тынчлыкъ ёкъ эди. Чешит бандалар сюрип келе, атышма башлай, тюфек сеслери янгъырай, алчакъ кой эвлерининъ тепесинде янгъын думаны котериле.

Адамларнынъ аятыны, оларнынъ эвлерини ве тарлаларыны къорчаламакъ керек эди. Сыкъ-сыкъ котерильген дженкявер тревогалардан себеп, къызыласкерлернинъ башкъа ишлернен огърашмакъ ичюн затен вакъытлары да къалмаз деп тюшонмек мумкюн эди. Лякин бир къызыласкер тапылды, о, чинарнынъ къувушында... кутупхане ачты. Дженкчининъ ады Сергей эди. О, кениш къувуш ичинде раф япып, устуне китаплар тизип къойды. Кутупханеге тек къызыласкерлер дегиль, къасабада яшагъанларнынъ бир чокълары да кире эдилер. Хусусан балалар сыкъ-сыкъ пейда ола эдилер.

Кимнинъдир хатирине мында мектеп ачув фикри кельди. Сайробда ильки мектеп. Шу кунъден итибарен чинарнынъ къувушында озбек ве рус сёзлери янгъырай башлады. Оларны дёрт талебе: учогълан ве бир къыз динълей эдилер.

Мен бу адеттен тыш мектепнинъ сабыкъ талебеси Угълан Хасанова иле бундан бир къач сене эвельси таныш олгъан эдим.

Бу къадын аджаип аят ёлуны кечкен. Памукъ осьтюрген, колхоз партия тешкилятынынъ секретары олгъан. Онынъ огълу Рахмат — ирригация ишлери инженери, Сурхан-Шерабад чёллерини менимсевде фааль иштирак этти. Анда, къийметли индже лифли памукъ асралгъан ерлерде, онынъ да эмек иссеси бардыр.

Торунлары нсе эки къатлы мектепте окъуйлар.

— Бир дефа чинарны айдутлардан бири якъты,— деп хатырлай Угълан-апа.— Кутупханени, бизим мектебимизни якъмакъ истеди. Адамлар топланып, халатларнен, чекменлернен бастырып, янгъыны сѣндюрдилер. Бизим биринджи китапларымызны атештен кѳуртардылар. Бизге яшмакъны ве кѳрешмекни огреткен сѣзлер иште, бойле алев ичинден кечтилер.

О, кѳудретли терекке козь ташлады.

— Онъа бир шей япып оламадылар. Корьгенинъиз киби, бизлерге де бир шей япамадылар. Осьтик, аякъкъа котерильдик. Энди чинар да бизге сукълангъан киби.

ХУСУСИЙ ЗЕНААТ

Ничюндир, хатиримде устьлери тозлы, чубалыкъ, юнь иле къапы ве ашагъы саркъыкъ теллер къалгъанлар. Теллер бизим ѳрулмакъ бильмез къокъанд ели алтында данма салланып тура эдилер.

Бу ель безъ юнлерни памукъ заводындан та бир къач маалле узакъкъа алып кете. Адамлар бунъа алышкъанлар ве оларны ялынъыз юзьлерине келип къонгъанда сезелер.

Бир де араба копчеклерининъ теляшлы гъичылдысы хатиримде. Буюк канарлар иле юкю арабаларнынъ гъичылдысы, бундан бир къач дакъыкъа эвельси шеэрге келип киреяткъанда дегиль, завод къапысы янына кельгенде теляшлы ола.

Эр кес огге тыкъылып, памугъыны тездже теслим этмек ве бир къач дакъыкъа олса да, шаматалы базарны айланып чыкъмакъ истей.

Я бир де-бирининъ дым памукъ кетиргени биллинип, памугъынен берабер завод азбарындан айдалып чыкъарылгъанда котерильген шамата?! Масхара олгъан арабджы адамларнынъ юзюне бакъмагъа утанып, шашкъанындан, ничюндир, ич бир къабаатсыз эшегини токътамай къамчилей ве бутюн бильген куфюр сѣзлеринен онынъ озюни мында дым памукънен джонеткен насылдыр Ишматнынъ сѣге берип къулакъларыны чынълата.

Эбет, колхозгъа къайтып бармакъта ич бир тюрлю мана ѳкъ. Анда оны къучакълап къаршыламайджакълар.

Лячаре, завод диварлары янында келишикли ер тапып, канарларыны анда бошатып, памукъны кѳурутмакъ лязим.

Бизим къомшумыз Къадыр агъа Къокъандда энъ ири эсап этильген бу памукъ заводында чалыша эди.

Кузь куньлеринде, иштен сонъ Къадыр агъа ѳргъун алда къайтып келе, азбардаки чешме янында иш урбасыны чыкъара. Сонъ салкъын сувдан кейф алып, улукъ тюбюнде ювуна. Бу эвде эсасен муэссенселерде чалышкъан хызметчилер яшайлар. Шуннынъ ичюн Къадыр агъа олардан фаркълы эди.

Я онынъ терджимени алы?!

Акшамлары чай башында о, та 1910 сенеси пек чокъ памукъ тарлаларынынъ, санайы ишханелерининъ саиби, туджджар Потеляхов насыл этип бу заводны кѳургъаны ве ишке къомшу къышлакълардан кучлю, сагълам яшларны сечип алгъаны хусусында икье эте эди.

Къадыр агъа памукъ тарласында оськен. Лякин о, шу памукъ къутучыкъларындаки лифлерден адамлар кийип юрьген кольмеклер насыл этилип токъулгъанларыны бильмей эди.

Къадыр агъа, ватандашлар муаребесиinde элине тюфек алып, заводны бандалардан кѳорчалады. Бу вакъытта яраланды.

Манъа ойле келе эди ки, Къадыр агъа гуя хусусий бир вазифеде чалыша, гуя онынъ хусусий бир зенааты бар. Сизинъ зенаатынъыз не деп сорагъанда, о манъа:

— Мен ишчим!— деп джевап берген эди.

Эбет, мен о вакъытта, отузынджы йылларнынъ сонъундаки мектеп талевеси, ишчи сыныфы хусусында чокъ шей биле эдим. Лякин Къадыр агъа манъа бойле якъын таныш биринджи ишчи эди.

— Потеляховнынъ ихтиярында алыш-вернш муэссеселери, заводлар, демирёл биле бар эди,— дей Къадыр агъа.— Почтаны билесинъми? О бинаны озюнинъ яш къадыны ичюн къургъан эди. Азбарында аджанп, эфсаневий чичеклер осе эди. О адамда не къадар пара бар экенини кимсе тасавур этип оламай эди. Инкъиляптан сонъ да памукъ махсулаты иле тиджарет япа, бешке алып, онгъа сата эди. Биз онынъ эр шейини тутуп алдыкъ.

Кунылернинъ биринде мен элиме тюшкен «Бутюнрусие ЧКсынынъ 1917—1921 сенелери тарихындан» адлы китапта, ВЧК тарафындан якъаланылгъан бу сабыкъ истисмарджынынъ айын-оюнлары акъкъында малюмат корьдим.

Догъмушлары Потеляхов хусусында къайгырып, онынъ азат этильмеси ичюн дюнья къадар алтын теклиф эткенлер. Эбет, мемлекетимиз о вакъытта чокъ мыкъдарда памукъкъа мухтадж эди. Шунинъ ичюн хусусий весикъа устюнде 1918 сенеси ноябрь 16 тарихы иле шойле сёзлер язылгъан:

«Мына, памукъ къыралы Потеляховнынъ иши акъкъында весикъа. Эгер догъмушлары онынъ ичюн бир къач миллион пуд памукъ берселер, биз оны апсханеден азат этермиз деген теклифте булундыкъ. Ф. Джержинский».

Лякин Потеляхов тынчланмады. Бухара эмиратына къачып кетти ве кене Советлерге къаршы курешке къошулды.

Ишчи ве дженкчи Къадыр Рустамовкъа, эмирни де, онынъ чанакъ-яларларыны да Бухарадан айдап чыкъармакъ керек олды.

— Сонъ кене озъ заводыма къайтып кельдим. Шундан бери чалышам...— деп битирди о икяесини.

Памукъ къутучыгъыны элинге алсанъ, онынъ енгиллигине таа-джипленсинъ. Ама заводда чигитинден айырылып, чёп ве пусюрлик-лерден темизленген сонъ о, кумюш лифлернинъ енгиллиги, назиклиги инсанны даа зияде айретте къалдыра.

ЭДЕБИЙ АКЪШАМДА

Бу корюшюв экинджи Белорусие джебэсинде олгъан эди.

Этрафта мувакъкъат сюкюнет. Ер асты эвде комсомол топлашувы кете. Къаршыда исе урулып токътатылгъан фашист танклары янтайып туралар.

Эр ерде корюнген тазе чукъурлар, эшилген топракъ обалары, снаряд парчалары даа якъында олып кечкен уруштан делялет. Авада биле аля барот къокъусу сезильмекте.

— Ерулмагъан олсанъыз, журналист аркъадаш, бельки комсомолларгъа кирермиз?— деп теклиф эттилер Михаил Матусовскийге.

Арбий журналист къомшу къысымдан газета идаресине къайтмакъта эди.

— Мумкюн,— деди Михаил Львович, разы олды.

О, даа янчыкъ бу кучью машиналар иле тутушкъан ве оларны озъ окоплары янында токътатмагъа наиль олгъан аскерлерни корьмек истеди.

Он докъуз яшындаки дженкчини комсомолгъа къабул этеята эдилер. О, озюнинъ терджименъ алыны бир къач сёзнен айтып битирди.

— Адий дженкчи Абылкъасым Мадатовым. Бахмалда догъдым. Самаркъандтан чокъ узакъ дегиль. Шимди бу ердем... ордудам. Сизлер иле бераберим.

Абылкъасымгъа суаллер берильмеди. Хусусий нуткълар сёйленильмеди. Кимдир, ачыкъ къапы тарафкъа ишмар этип:

— А-на, эки танкны урып токътатты! Онгъа даа насыл тевсие керек?

Михаил Матусовский о вакъытта газетада яш дженкчи Абылкъасым Мадатов хусусында хабер язды.

Белли шаир дженктен сонъ сабыкъ аскер иле бир къач керелер

корюшти. Абылкъасым да Москвагъа баргъанда Матусовскийнингъ эвинде мусафир олды.

Оларнынъ сонъки корюшювлери исе Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ XXVI съездинден сонъ олды. О вакъытта Озбекстанда совет эдебияты кунълери кечирильмекте эди. Михаил Матусовский бир къач языджынен берабер Самаркандгъа кетти ве ёлда, бир аякъ олса да, «Бахмаль» совхозына кирем деди.

Бир къач кунъден сонъ Ташкентке, совет эдебияты кунълерининъ тантаналы къапалыш акъшамына къайтып кельгенде о бир озю дегиль эди. Янынъда Абылкъасым да бар эди.

Алишер Навоий адына Буюк опера ве балет театринде къардаш республикалардан кельген белли языджылар чыккышта булундылар. Чешит тиллерде шиирлер янъгырады. Михаил Матусовскийге де сёз берильди.

О, урулып ёкъ этильген душман танклары акъкъында, комсомолгъа къабул этильген яш дженкчи хусусында сёйледи ве сёзюнинъ сонъунда:

— Мен сизни шу адамнен таныш этмек истейим,— деди.

Абылкъасым Мадатов сахна бою яваш-яваш, сакътлыкъ иле адымлады. Онынъ кокюсиндеки чокътан-чокъ дженкявер мукаяфатлар бири-бирине тийип, жанъгырдадылар. Бу енгиль жанъгырдав гуръдели эльчырпмалар давушы ичинде синъип кетсе де, Абылкъасым минбер башында утансырап тура эди. Михаил Матусовский оны омузларындан къучакълап, бир къач сёз айтмасыны теклиф этти.

Лякин Абылкъасым, кучьюлю чыракъларнынъ ярыгъында козьлерини къысып, индемей турды. Сонъ шаир кулюмсиреди де:

— О, озь сёзюни чокътан айтты! Эм насыл айтты я!— деди.

Залда кене эльчырпмалар гуръледи.

ПОЛКОВНИКНИНЪ ЭЛЛЕРИ

Устьлерни тотланып башлагъан демирлер сувукъ авада даа да титис корюнелер. Устю къарлы тракторлар, оксюз бала киби чаресиз яткъан моторлар узакътан биле инсангъа сувукълыкъ берелер.

Мында тракторлар ве къийметли машина къысылары джарты сачакъ астында яталар. Бойле сачакъ яз кунълеринде яхшы. Онынъ талдасында кунештен сакъланмакъ, раатланмакъ, къонушмакъ, я да къавун ашап отурмакъ мумкюн. Шимди исе демирлерни орыткен къар ирип, тотлы, майлы тамчыларгъа чевириле.

Азбарда къар иримекте. Къою чамур агъыр чызмаларгъа япыша. Теждрибелли адамлар дивар янындан юрип кечелер, анда топракынынъ бузы даа иримеген. Махкамов, чокътан бекленильген мусафирлерни бу къатты кечиттен юрьсетип алып кельди.

Машиналар янында, сувукътан астарлы халатлары ичине сыйыккъан осьмюрлер доланып юрелер. Шимди олар аджеле-аджеле къуру чулларгъа эллерини сюртмектелер.

Махкамов оларны къыскадан таныш этти. О, осьмюрлернинъ эр бирининъ адыны айтып отурмады, оларнынъ эписини бирден макътады.

— Яхшы балалар. Аман-аман бутюн ишимиз оларнынъ омузларында.

Мусафирлернинъ устюнде памукълы сыджакъ фуфайкалар бар, лякин якъаларында арбий унван нишанлары ёкъ. Ама балалар оларнынъ бронстанк ве механизмлештирильген аскерлер Академиясы динълейнджилери экеплерини бильмеселер биле, эп бир сездилер: командирлер. Озьлерини бойле тутув, бойле юрюш, бойле эль сыкъув ялынъыз арбий адамларда ола биле.

— Бумы сизни бутюн зенгиндигинъиз?— деп сорады олардан арбийлерининъ бири.

— Эбест, полковник аркъадаш,— деди Махкамов ве кокюс кечирди.

О, мусафирлерге бундан башкъа дигер къудретли техника косътерип оламагъаны ичюн языкъсынды.

Лякин полковник умятсизден оларны макътап алды.

— Зарар ёкъ. Ишлемек мумкюн... Эписини низамгъа чексрмиз,— деди.

Полковник биринджи тракторнынъ янына барды. О, гуя моторнынъ «хаста» ерини къыдыргъан киби сувукътан ич де чекинмейип, теджрибели пармакъларынен демирнинъ устунин тутуп бакъты.

— Апълашылды,— деди бираздан полковник, Махкамовгъа бакъып. Сонъ кулюмсиреди.— Мен де трактордан башлагъан эдим. Алтайда. Колхозгъа илькин трактор кетирилъгени аля хатиримде. О да меним бахтыма экен — мени тракторджылар курсына ёлладылар.

Полковникнинъ сагъ элинде яра изи бар эди.

О, Махкамов шу яра изине бакъкъаныны сездн.

— Хасан голю,— деди о.— Пармакъларым яхшы чалышмайлар. Дерс берем.

Ама эвельде пармакълар чалыша эдилер, олар къармалай, керек къысымны тапалар, башта, оны сыйпайлар, сонъ къавий этип демир анахтарыны сыкъалар.

Полковник чалыша ве шенъ давуш иле сёйлене:

— Шимди биз оны дюнья юзюне чыкъарып, бакъармыз.

Йымшакъ, сувлы къаргъа, тёпеси тешик, енгиль сачакъкъа къулакъ асмай, дигер офицерлер де чалыштылар.

— Эписини вакъытында япып етиштирirmиз,— дейлер олар.

Махкамов, Академия динълейиджилерини озгъаргъан вакъытта полковникнинъ элини эвеля мукъайтлыкънен, сонъра къатты этип сыкъты.

Бу вакъиадан чокъ йыллар кечкен сонъ, уйкен механизатор Камал Махкамов меселени шойле икяе эткен эди.

— Мен о адамларгъа аля тааджипленем, олар бизге ойле чокъ ярдым ичюн вакъытны къайдан таптылар, аджеба? Мында, джебэ аркъасында оларнынъ эр бир дакъикъасы эсапта олгъаныны, оларны гедже-кунъдюз окъутуп джебэге азырлагъанларыны биз яхшы биле эдик.— Сонъ иляве этти.— О вакъытта арбийлер тек бизим МТС-ке дегиль, башкъа тешкиятларгъа да ярдым эттилер. Олар Шималий Ташкент каналы къуруджылыгъында иштирак этти, Салар ГЭСинде, Чырчыкъ къуруджылыгъында чалыштылар.

Шимди Озбекстандаки къуруджылыкъларнынъ колемни даа да буюк. Тарлаларда бинълернен чешит машиналар чалышалар. Ташкент трактор заводынынъ махсулаты башкъа республикаларгъа ве тыш мемлекетлерге де ёлданыла.

Лякин бундан къыркъ йыл эвельси, мемлекетимиз ичюн энъ агъыр кунълерде, джебэге кетмеге ашыкъкъанларына бакъмадан, ерли адамларгъа ярдымгъа кельген аджаип арбийлерининъ ишлери халкъ хатрасында аля яшамакъта.

ДЖАНЛЫ ТАРЛА

Ёлдан эки-учь метр кенарда, шырылдап акъкъан арыкынынъ о тарафындан тарла башлана. Бу дульбер вадиде памукъ ёлакълары узакъкъа созылып кетелер. Тарланынъ о бир башында дут тереклери осе, оларнынъ артындан сельбилер корюнелер.

Базы шиирлерде сельбилерни чыракънен къияс этелер. Шимди, саба кунешининъ нурлары оларнынъ тёпелерине янъ тийип башлагъанда, сельбилер керчектен де алевли енгиль ельчиктен липильдеп тургъан чыракъларгъа бенъзейлер.

Ёлдашым шаир ве журналист Адхам Хамдам айдавджыгъа машинаны токътатмасыны риджа этти.

Мен бу тоқталувны озюмдже анъладым. Акъикъатен, не къадар дульбер манзара! Якъында ягъмур сагъанагъы кечкен. Памукъ япракълары тюбюнден ёлакълар тизилип туралар.

Лякин Адхам башкъа шей хусусында сёйледі:

— О вакъытта бу ер адий бир дере олып, чевре-четте отлар осе эди. Лякин оны тез таптадылар. Юзлернен адам... Мында бинъ докъуз юз къыркъ бириниъ кузюнде арбий къысым тешкиль этильген эди. Штаб чадыр ичинде... Яш аскерлер исе тышта, ачыкъ кок тюбюнде. Ава даа джыллы эди.

Мен, янашасында сыранен тизилип тургъан телефон диреклери, ёл нишанлары иле тегиз асфальт ёлгъа бакътым. Бу ёл багъчалар, тарлалар, къышлакълардан кечип, Фергъанагъа кете. Яшлар, иште, бу къышлакълардан кельселер керек.

— Эбет, ёл бойле дегиль эди,— деп иляве этти Адхам.— Энишли-ёкъушы топракъ ёл. Арабалар жикъылдайлар. Аналарнынъ фиғъанларыны да ич унутып оламайым. Анълайсынъмы, эр бир ана огълуны мына шимди, бугунъ кетеджек беллей.

Адхам Хамдамнынъ да аскерлик ёлу бу ерден башлады. О, урушлар иле Белорусиенден, Польшадан кечти ве озь ордусында озьбек тилинде чыкъарылгъан «Ватан огърунда» намлы газетасында озь юртдашлары акъкъында очерклер язды.

Биз арыкъ янына кельдик. О, гуя сынъыр киби, тарланы ёлдан айырмакъта.

— Мына, бу ерде къадынлар топлана эдилер...— Адхам аягъынен ерни тепти.— Яшлар сыкъылалар. Аналарны тынчландыра, гонъуллерини алалар. Биз арбий талим кече, тюфек атув усулларыны огрене эдик.

Этраф сюкюнет ичинде. Къайдандыр, йыр давушы ишитиле. Ёлдан сийрек-серпек машиналар кече.

— Чокълары къайтып кельмедилер...— деди Адхам.— Мен бу ерде хатире нишаны къояр эдим. Абиде олмаса-олмасын, лякин онъа бенъзеген бир шей.

— Тарлалар бу сене насыл олып зарарланмадылар?— деп сорадым мен, лакъырдыны денъиштирип.— Тскрар сачтылармы?

Мен бааръдеки сув ташкъынынынъ акъибетлерини яхшы биле эдим. Мисильсиз ягъмурлар, озень ялыларындан ташып чыкъкъан селлерпек чокъ тарлаларны ювып кеттилер. Бу ер исе алчакълыкъ, дере ичи.

— Шукюр, сонъу хайыр олды. Мына бакъ.

О, арыкъ четинде яткъан ташларны косътерди.

— Булар къалгъанлар... Башкъаларыны ташып алдылар. Бу ерде бент къурулгъан эди. Тасавур этесинъми, тек бир взвод чалышты. Аскерлер, кельген дакъыкъаларындан башлап, бутюн гедже чалыштылар. Къум толу чуваллар. Къыскъасы, сувнынъ огюни къапаттылар.

Кунеш уфукътан баягъы котерильди. Тюз памукъ ёлакълар даа зияде ялтырадылар. Сельбилер исе, гуя демки кучюк атештен туташып, алевлендилер.

— Иште сизге джанлы абиде...— деген ссс ишитильди аркъа-мыздан.

Яш айдавджымыз бизим лакъырдыларымызны динълеп, бу вакъыткъадже индемей тура эди. О да, бизим киби, аджанп сабанынъ ренклерине, джанлы тарланынъ дульберлигине бакъып сукъланмакъта эди.

Аблямит Умеров

Халкънынъ федакяр эвляды

Биз чалышмагъа бильдик, олюм кършысында озюмизни тутмагъа да билирмиз. Къоркъкъанлардан дегильмиз. Тек... Языкъ, бизлер даа лек яшмыз!

Васфие.

Повестъ

Ревиде абай айткъаны киби де япты. Алиме, Абдуракъип Болатовнен ялынъыз къалды. Онынъле Аджы-Эллине кеткенде олып кечкен лафларны хатырлады. Алименинъ: «Биз бу ерлерини кюмлары оламыз» деген сёзюне Абдуракъип: «Яхшы айттынъ, кърдашым, мен де ойле фикирдем» деген эди. Шимди де Алимени дикъкъатнен динъледиве: «Догърусыны айтасынъ, кърдашым» деп, башыны саллай берди. Тап сонъунда:

— Эр шейини анъладым, кърдаш! Манъа, озюнъе ишангъанынъ киби ишана билесинъ,— деп аякъкъа тураджакъ олды.

— Отурынъыз,— деди онъа Алиме.— Башкъалар ичюн бизим мунасебетимиз агъа-кърдаш оларакъ къала. Сиз, Абдуракъип агъа, полицейлыкъ вазифенъизни даа зияде гъайретнен эда эткен олып корюнмек керексинъиз. Мен «Меркезге»: «Полицай манъа гонъюлли оларакъ ярдым этмеге сёз берди» деп хабер этерим.

Сонъ Алиме, Абдуракъипке озюнинъ гизли ишинен багълы ильки риджасыны сёйледди.

— Биз Стася иле мында кельгенде, Ташлы-Яр кою четинде, къаялар арасында къондыкъ. О ерде бизим рациямыз, парашютларымыз сакълы къалды. Шуларны кетирмеге ярдым этип оламазсынъызмы?

— Мумкюн,— деди Абдуракъип,— уйле авгъан сонъ барып келирмиз.

Сонъу. Башы 1981 сенеси 5-иджи санда.

Олар Ташлы-Яргъа барып рация ве парашютлары алып кельдилер. Рацияны ахырда сакъладылар. Парашютлар, соба ичинде янып тургъан тезек атешине ташланылды. Бир къач дакъикъа ичинде янып, куль олдылар.

Анълашылгъаны киби, гедже саат бир къарарында «Меркез»ге радиограмма ёлланылды: «Яхшы келип чыкътыкъ. Мен ве достум ерлештик. Вазифемизнинъ эдасына киришемиз. София».

Меркзден: «Аман-эсен барып чыкъкъанынъыз иле сизни тебриклеймиз. Ишлеринъизде мувафакъиет истеймиз» деген къаршылыкъ кельди.

Акъшам устю Болатов Қызыл-Қъую станциясына, Ревиде абай исе Ташлы-Яр коюнде яшагъан корюмджеси Хайырбенаткъа баргъан киши олып, Ташлы-Яр станциясында нелер олаяткъаныны билип кельмек макъсадынен кеттилер.

Васфие, эр кунъ олгъаны киби, бугунъ де Алименинъ аягъыны келип бакъты. Пенджеренде, онынъ къайткъаныны корьген Сейфедин, Алименинъ одасына кирди. «Сонъ, Алиме, озюнъни насыл ис этсинъ?» деп сорады.

— Шукюр, яхшы,— деди о.— Эки-учъ кунъден сонъ азбаргъа чыкъып юрьмек, якъын койлерге барып кельмек мумкюн олур деп тюшюнем.

Алиме, Сейфединге, агъыз арап, баягъы сёзлер айтты. Озю фашистлерни кореджек козю ёкълыгъыны анълатты ве онъа базы фикирлерини беян этти.

— Мен озюм ичюн куреш ёлуны сайладым,— деди Алиме.— Сиз насыл бакъасынъыз, насыл тюшюнесинъиз?— деди ве суалине джевап беклеп, Сейфединге бакъты.

— Сенинъ айткъанларынъа къошулам. Ама насыл ёлнен курешмек керек?— деди Сейфедин. Онынъ сеси эеджанлы эди.

— Эгер биз сизнен немселернинъ анги ерлерде ве не киби арбий кучълери олгъаны акъкъында малюмат топласакъ ве оны совет командалыгъына бильдирсек, Совет Ордусы ичюн пек буюк ярдым эткеи олурмыз. Бунынъ ёлларыны мен билем. Айдынъыз, бирликте курешейик.

— Мына сизге меним элим, комсомол сёзю берем,— деп Сейфедин элини узатты. Алиме онынъ сёзлерини ант-емни киби къабул этти.

— Мен къызларны барып бакъайым. Не япа экенлер?— деди Алиме ве эв огюне чыкъты. Қъора талдасында отургъан къызларнынъ янына кельди. Азифе къол дегирменинен ун тарта. О де бир, де дигер элинен чалыша. Стася дегирмен ташнынъ ортасындаки деликке авучынен богъдай тёке ве: «Хлеб — отъмек, вода — сув» деп текрарлай. Сонъ телеффузынен «отъмек бар, сув ёкъ» дей. Олар кулюшелер. Арттан аптесининъ келип, динълеп тургъаныны дуйгъан Азифе бирден айланып, Алимени къучакълады. Олар — апте-къардаш бири-бирининъ элинден тутып азбар ортасында кулюше-кулюше фырландылар. Стася оларгъа бакъып турды. Алименинъ шенълигине сукъланды. Атъта онынъ гузеллигини кунълеген киби олды.

— Не де олса... Сен бизим тилимизни огренмеге джиддий киришкенсинъ, Стася,— деди Алиме.— Бу яхшы. Айды, сизлерге кедер этмейим.

Бутюн вакъыт тюшюнип, не япмагъа бильмей юрьген Сейфедин фашистлернен курешмеге ёл тапкъанына севинип, отурмагъа-турмагъа ер тапамады. Алиме эв ичине киргенинен, кене пешинден онынъ одасына кирди.

— Меним къардашым Джеват ве киевим Хайрулла Мамбетджанов да санъа бу иште ишанчлы ярдымджылар ола билелер,— деди эеджанлы давушнен.

— Яхшы, мен буны эсапкъа алырым,— деди Алиме ве бираз тюшюнип тургъан сонъ:— Джеват даа яш олса керек,— деп къошты.

— Джеват бу йыл он алты яшыны толдырды. Мектепте ичтимай

Алиме Абденнанова

вазифелер алып баргъан энг джиддий ишлерлерден эди, — деди Сейфеддин къарданы акъкъында. — Онга эр ийини ишанмакъ мумкюн. Шимди о коюмиз янында кечкен Кефе-Керчь ташёлуны тамир ишинде чалыша. Бу ёл немселерини энг къатнакъ ёлу.

— Айткъанларыңыз эинен яхшы. Лякин сиз мени догъру анъламакъ керекениз. Эр атда, Хайруллапен ве Джеватпен озюм лакъырды этерим. Бизим ишимизде сыр тутмакъ биринджи шарт. Этраф койлерин бир доланып кельсениз, орталыкта несер барлыгыны билъсениз, негъ яхшы олур эди. Эр корьген ийиниизини сайысыны билъмеге тырышыниз. Меселя, бу къадар ири, я да кучюк топ. Бу къадар

танк, автомашина ве саире. Анги койге истесениз о ерге барыңыз. Айды, ишинизде мувафакъиет истейим.

Алиме иле Васфие арасындаки танышлыкъ энди достлыккъа чевирилди. Олар бири-биринен ачыкътап-ачыкъ лаф этип башладылар.

Васфие Аджибасева Сараймен коюнде фукъаре къорантада догъды. 1923 сенеси он еди яшында экенде Симферополь эмшире-эбанай техникумына окъумагъа кеткен ильки татар къызларында эди. Комсомолгъа кирди. Окъувны битирин, догъмыш коюнде медицина нокътасы мудирин вазифесинде чалышты. Койде сагълыкъ сакълав тегереги мейдангъа кетирди. Джаниль эбанайларнен иш корьмек ана-балалар ичюн зарарлы экени акъкъында анълатувлар алып барды. Керчь маден заводы сагълыкъ сакълав нокътасында, сонъра шеэр аджеле ярдым болюгинде неветчи эмшире олып чалышты. Заводда ишлеген девринде Абдуракъын Умеровгъа ходжагъа чыккыты. 1931 сенеси дюнья юзю корьген къызынынъ адыны Улькер къойдылар. Абдуракъыннен муаббет омюр кечирдилер. Дженк башлагъан куньлерде Абдуракъын джебзге кетти. Васфие къызы Улькернен Джермай-Къашныкъкъа кочип кельди. Тыббнет (медицина) ярдымына мухтаджларны тедавийледди. Эалининъ урьметини къазанды. Немселер онынъ тыббнет хадими экенигини билъгенлерини ич истемеди. Дуйсалар, Къызыл-Къую станциясында гестапонинъ санитария нокътасында чалышмагъа меджбур этерлер деп къоркъты.

Болатов: «Мен мында экенде, санъа кимсе токъунмаз, — деп Васфие рухландырды. — Ким де Васфиенинъ эмшире экенини, акъайы Абдуракъыннынъ коммунист олып, джебзде булунгъаныны айтса, менден чекеджегини корьсин!» деп тебибледи адамлары.

Васфие, сёз келими, Алимеге: кельмешеклерини корер козю ёкългыны, оларгъа нефрет беслегенини, чаресини тапса, фашистлерге къаршы курешке азыр экенини айтты.

— Бу акъта сенинънен лакъырды этмеге тюшюне эдим,— деди Алиме.— Шимди лафны озюпъ ачкъанынъ яхшы олды. Айды, достум, курсште берабер олайыкъ. Ватанымыз явуз душмандан азат этильмесин ичюн Совет Ордусына ярдым этейик.

— Яхшы айтасынъ. Лякин душмандан къуртулмакъ ичюн не япмакъ керек?

— Онынъ ичюн не япмакъ кереклигини мен билем. Бир тюшюнип бакъ. Разы олсанъ, ёлларыны санъа анълатырым. Лякин бу хусуста кимсеге бир сёз айтмайджакъсынъ.

— Вай, достум, тюшюнип бакъ дейсинъ. Мен бу акъта чокъ тюшюндим,— деди Васфие ве, севингенниден, Алимени къучакълады.

Къапыда Джеват пейда олды.

— Мумкюнми?— О селям берип ичерп кирди.— Мени мында агъам йиберди.

— Не деди?

— Сени Алиме аптенъ чагъыра,— деди.

— Ама, манъа: «Бизим Джеват пек фааль пионерлерден эди. О, орта мектепни битирген сонъ шеэрге айван экимлигине окъумагъа кетмек истей эди. Дженк онынъ бутюн хаялларыны бозды. Онда немселерге къаршы буюк ачув бар, санъа буюк истекнен ярдым этер» деди агъанъ.

— О, насыл ярдым?— деп меракъланды Джеват.

— Мына, сёз келим, сен ташёл таъмиринде чалышасынъ. Шу ёлдан душман аскерлери, топлары, машиналары... кечкенде, оларнынъ къайсы тарафкъа нелер алып кеткенини келип манъа айтарсынъ... Шимдилик шуны япсанъ, олды. Сонъ, не дейсинъ, бу ишлер элинъден келирми?

— Эбет келир!— деди Джеват ве отургъан еринден атылып турды. Алиме де аякъкъа къалкъты.

— Биз, агъанънен сенинъ яхшы ярдымджы оладжагъынъа ич де шубселенмедик. Пионер ойле олмакъ керек. Ленин иши ичюн азыр ол!— деди Алиме, пионерни селямлагъан етекчи киби. Джеват: «Данма азырым!» деп сёз берди. «Сен акъикъий ленинджи пионерсинъ!» деп Алиме онынъ омузындап таптады.

— Айды, джёне! Озь ишинъни, тек озюпъ билъ... анъладынъмы?

Алименинъ ярдымджылары Керчь ярымадасында яшагъан тувгъанларыны; эш-достларыны ёкълап бардылар. Сёз арасы койде, этрафта немселерининъ насыл къысымлары, техникий кучълери барлыгъыны анълап кельдилер. Ишиткенлерини зейининде тутмагъа, догърулыгъыны тешкермеге, даа нелер олгъаныны билъмеге тырыштылар. Олар ильки кунълерде шу ашагъыдаки малюматларны алып кельдилер:

Абдуракъип Болатов: «Къызыл-Къую (Семькологдезей) станциясында атлы румын аскерлери бир эшелон олып, Джанкой тарафкъа джёнемеге азырланалар.»

Ревиде Абденпанова: «Ташлы-Яр станциясына немсе ве румын аскерлеринен юклю бир эшелон кельди. Вагонлардан бошатылгъан ири топлар, миналар, снаряд ящиклери Мевкечи коюне ташылмакъта. Эписи Азав денъизи ялыларыны мудафаа ичюн.»

Джеват Менианов: «Алты машинагъа тикенли тель юкленилип, аджеле суретте Керчь тарафкъа ёлланылды. Немселер озь араларында асабий алда къопушалар, сёгюнелер.»

Абдуракъип Болатов: «Рус ве булгъар Узун-Аякъ койлеринде немселерининъ автоматлы батальоны ерлешкен. Терек талдаларында мотошклетлер сакълы.»

Сейфедин Менианов: «Феодосия ёлунда машиналарнен ташылгъан эрзакъ, арбий эшья Дёрт-Кульнинъ дженюбинде таш къазанларгъа бошатыла. Этрафына тель къора тутула.»

Джеват Менианов: «Бугунъ таш ёлда эки копчекли енгиль арабаларгъа адамлар, ири топларгъа огюзлер, кучюк топларгъа арбий эсир-

лер ве РОА аскерлери екили алда таш ёл бою кеткенлерини корьдик.* Мен топларнынъ сайысыны бильмек истедим. Немсе аскерни менни теп-мелеп «ненн саясынъ» деп сёгюнди. Мен авучларымны бетиме якъын тутуп: «Мен мусульманым, дуа окъуйым» дедим. О: «А-а мусульман, къуран, гут-гут!» деп янымдан чекильди. Окъумакъны девам эткен олып, алты при, он дане кучюк топ сайдым».

Ревиде Абденпанова: «Салын станциясына барып, Аджигельди Челеби акъайнен корюштим. Ондан пеннр уюткъы сорадым. О да ме-ни селекке алып:—«Алла-алла Ревиде, тап Джермай-Къашыкътан мында уюткъы къыдырып кельдинъми?» деп кульди. «Уюткъы къыды-рып дегиль де, сизге сиягъа кельдим. Озюмнинъ ахрет борджымны одейим деп кельдим» дедим. Чистополь ве Дайре-Салын койлери эали-сини румынлер чукъур къазмагъа айдагъанлар».

Абдуракъип Болатов: «Къызыл-Къую станциясындан сагъда, те-песи къызыл кирамнтли бинада «ГФП-312»нинъ гизли полиция коман-дасы ерлешкен. Мында немсе реберлиги алтында ватан саткъынлары булуналар».

Алиме озь ярдымджыларынынъ алып кельген ильки малюматлар-ында озь штабына, яни «Меркез»ге ёлламакъ ичюн яткъан еринде маълумат тертип этти. Стасянен берабер яссы маалинден сонъ раця-ны къуруп октябрьнинъ башында «Буюк топракъ»къа арды-сыра дёрт радиограмма ёллады.

Алиме, парашютнен тюшкенде аягъы зарарлангъаны себебинден даа эвде отургъанына бакъмадан, озюне авале этильген вазифсининъ эдасына бойле джиддий киришти.

Къушыкъ маалинде Ревиде абай эвде булунмамакъ ичюн махсус Мельбек битайнен берабер койнинъ энъ къартийси Ферасултан аптеге кеттилер. Чокъ кечмеден, Васфие кельди. «Тфю-тфю, назар тиймесин, ич те акъсамай, тотай къызлардай юресинъ» деди о, Алименинъ эв ичиндеки аркетлерини корип. «Сенинъ киби, эким достым олып та, тотай къызлардай юрьмесем, айып олмазмы?» деп Алиме достынынъ шакъасына шакъанен джевап берди.

— Азифе, бизим бираз лакъырдымыз бар,— деди о, къардашы-на.— Сен азбарда эглен. Эгер ят киши кельген киби олса, азбарны си-пиргенден олып, бизге бильдирсинъ.

Алиме, Васфиенинъ сонъ дередже ишанчлы адам экенлигине эмни олгъанындан, онъа баягъы шейлер айтты, ондан насыл ярдым керек-лигини, озюни тутмакъ кереклигини бильдирди.

Шу куню акъшамы, яни 1943 сенеси октябрь 8-де, «Меркез»ге беш номерли радиограмма берильди: «Феодосиягъа эки эшелон джёнеди, 9 вагонда эвакуирленген демирёлджылар, 15 вагонда авиабомбалар, агъач, экскаватор, немсе автоматчылары. Ташёлда арбий запас юкю 58 автомашина, немсе автоматчылары юкю 5 машина, 12 дане де къаплы машина».*

Джермай-Къашыкъ, Керчь ярымадасында узун омюр яшагъан къартларынен белли кой. Бойле къартлардан бири ве дженк башла-гъан йылы сексен бешке кирген Батал къартбаба Мырзаев. Онынъ омюрининъ муим къысымы ыргъатлыкъта, эллер топрагъында чалы-шувнен кечкен. Колхозлар къурулып, топракълар эбедий оларакъ оны ишлегенлерге пекитильгенде, Батал къартбаба: «Ана энди мен озь топ-рагъымда чалышаджакъман!» деген эди. Эм чалышты. Иште акъран-ларына нумюне олды.

... Апансыздан дженкке башлагъан немсе аскерлери Ор къапысы-на якъынлашмакъталар. Бутюн совет халкълары киби, Кърым эалиси де озь огъуллаарыны ана-топракъны душмандан къорчаламагъа ёлла-

* «Кърым 1941—1945 с. Улу Ватан дженки депиринде». Весикъалар ве малюмат-лар джыйынтыгъы. «Таврия» нешрияты. Симферополь, 1973 с. санфе 290.

* «Ленин байрагъы», 1968 с. № 130.

ды. Батал къартбаба учъ огълуны: Ваитни, Насырны ве Энверни озгъарып район арбий комиссариатлыгына кельди. Онъа мында: «Мырзаев аркъадаш, сизни кечиндирген огъулламышыздан бирини муаребеден азат олунувыны талап этмеге акъкъынъыз бар» дедилер. Батал къартбаба бунъа джевабен: «Мен белли букюльген, эмек куню къазанып оламайджакъ алсызлардан дегилим. Ондан да башкъа, меним оджапче къызым бар. О мени бакъар» деди.

Батал Мырзаевнинъ огъуллаары:

Вант Баталов 1941 сенесинден дженкнинъ ахырына къадар ордуда хызмет этти. Дженктен сонъ ордуда бир йыл даа хызмет эттип 1946 сенеси кокюсини орден ве медаллернен яраштырып, Ташкент областы Бекабад районындаки 1-нджи Дальверзин совхозына кельди.

Насыр Баталов окъчылар ротасы эркъанында Сталинград урушларында иштирак этти. Гъалебени Германияда коръди. Азырки вакъытта Самаркъанд областында, Ингички къасабасында яшай.

Энвер Баталовгъа Гъалебе кунюни коръмек къысмет олмады. О Ватан огърунда шент кетти. Къардашлыкъ мезарында дефн олунды.

Немсе баскъынджылары Кърымны запт эткен кунълерде Неджибе Баталова эки баласынен Джермай-Къащыккъа, бабасы янына кочип кельди. Арадан эки йыл кечти, лякин ходжасы коммунист Муедин Абденнанов Къызыл Ордуда сиясий хадим олгъаны Къызыл-Къую станциясында юва къургъан жандармерия хадимлери ичюн бельгисиз олып къалды, чюнки кой эалисининъ такъдирин шу койнинъ озюнде догъып оськен Болат акъайнынъ огълу Абдуракъыпнинъ темиз къальпли совет ватанперверининъ элинде эди.

Абдуракъып Болатов сабадан леленкасыны екип, Сарылар коюндеки Неджибени алып къайтмагъа джѐнеди. Неджибе бу койде учъ йыл оджалыкъ япты. Табиат дерслери берди. Халкънынъ урьмет ве севгисини къазанды. Бир афта огюне озюнинъ джандан север оджапче досты Тензилени ѳкълап кельген эди. Кой джемааты, адети узре, Неджибени мусафир этти, онынъ шерефине эльва, пакълава пиширди. Бир афта дуолмадан кечип кетти. Неджибеге бойле икълим керек эди. О, балаларынынъ бабасы не алда олгъаныны бильмеден чешит тюшюнджелер ичинде къалгъан эди. Шимди Болатов келип: «Батал къартбаба сиз, торунлары ичюн раатсызланып башлады. Сизлерни койге алып къайтмагъа кельдим» деди.

Неджибе, озюни койде къуванчлы хабер беклегенин бильмей эди. О, балаларынен эвге киргенинен, Алиме етишип кельди. Къучакълашты, опюштилери. Алиме яваштан енгесининъ къулагъына: «Менде сенинъ ичюн къуванчлы хабер бар» деди. Бираздан олар эвден чыккып Сюйрю-Къая тарафкъа кеттилер. Онынъ кунъдогъуш тарафында ерге отурдылар. «Муедин дайымдан санъа селям бар, десем ялан олур,— деп башлады Алиме хаберини.— Дайым сагъ-селямет. Мен онынъле мына енгем сизнен отургъан киби къач керселер корюштим. Оны, Сочидеки санаторийда экенде, учъ кере ѳкълап бардым. О сизлерни, огълу Рустемни, къызы Ленураны тюшюнде коре. Пек сагъынгъан. Немселер Кърымны запт эткен вакъытта дайым совет майоры Панариннен дагъгъа чекиле. Партизан отряды мейдангъа кетириле. Бир къач керселер дженкявер сефрлер отъкерелер. Душман устюнден гъалип келелер. Дайым хасталанып Сочи санаторийсини ѳллапыла. Тедавиленип чыккып сонъ дайымны Краснодар улъке партия комитетинде месуль вазифеде чалышмагъа ѳлладылар. Дайым шимди шу иште чалыша... «Дайымдан селям бар десем ялан олур» дегеним шу ки, меним бу якъкъа кетеджегимден хаберни ѳкъ эди. Мени афу этишъиз, енгечигим!— деп Неджибенинъ козьлеринден, янакъларындан опыти.

— Сагъ ол, Алимецигим! Меним ичюн пек къуванчлы хабер кетирдинъ. Эки йылдан берн балаларынынъ бабасы не алда экенин бильмей эдим. Сагъ ол, севимли тувгъаным!— деп онынъ бойнуна сарылды. ✓

Неджибе 1932 сенеси Симферополь Педагогика институтына окъумагъа кирди. Комсомолгъа аза къабул олунды. Институтта окъугъан девринде комвуздаки Муедин Абденнановнен таныш ола. Экиси достлаша, бир-бирине гонъуль берелер. 1937 сенеси институтны битирген Неджибе Куйбышев районы Багъатыр коюндеки мектепте табият дерслери оджапчеси вазифесине чалышмагъа ёлланыла. Айны шу сенеси комвузны битирген Муедин Узун-Аякъ коюндеки Войков адына МТС-те сиясий болюк башлыгъы вазифесинде чалышып башлай. Олар арасында багъ узюльмеден девам эте. Инаст, бир йылдан сонъра Неджибе Баталова Сарылар кою мектебине ишке авуштырыла. Сарылар коюнен Узун-Аякъ коюнинъ арасы дёрт-беш километр. Олар эвлелер. Эки эвлят корелер. Дженк оларнынъ айрылмасына себеп ола...

Неджибе Алимеден ишиткен къуванчлы хаберини бабасынен, достларынен болюшмек, эвлятларыны охшатмакъ истеди. Алиме оны токтатып: «Сабыр эт, енгечигим. Меним шимди санъа айткъанларымны ич кимсе бильмемек керек. Бу хаберни мен кетиргенимни бильселер, меним о тарафтан кельгенимни анълап, мени къапатыр, ёкъ этерлер. Буны озюньден башкъа ич кимсе бильмесин. Анълаштыкъмы?» деп, енгесининъ козьлерине бакъты. Неджибе Алимени багърына басты. Кестане тюз, гурь сачларындан сыйпады. «Меним севимли Алимем, мени севиндиргенинъ ичюн сагъ ол! Дюльбер нишанлынъ олсун!» деди. О, енгесининъ юрегининъ дукюльдисини ишитип, индемеден, бир къач сание динъленип отурды. Сонъра яваштан енгесининъ къунагъындан къуртулып, онынъ юзюне бакъты. Неджибенинъ козьлери ёлда, фикирлери узакъта эди.

Алиме, бугунъ мытлакъа Хайрулла Мамбетджановнен де корюшип, лакъырды этмек къарарына кельди. Азифеге:

— Хайрулла акъайнынъ эвине барып, Сайме аптенъ эвде олса, онъа: анам екши хамур сорады дерсинъ, деди.— Апаёнъ эвде олмаса, Алиме аптем сизни корьмек истей, шимди кельменъизни риджа этти, дерсинъ. Анъладынъмы?

— Сайме апте эвде олса, ялан айтаджакъманмы?

— Айтаджакъсынъ, калям. Биз анълаштыкъ да, сен манъа суаль бермейджексинъ, яхшымы?

— Яхшы, тата.

Хайрулла 1917 сенеси Джермай-Къашыкъ коюнде догъды. Колхозджыларнынъ эмек кунълерини эсапкъа алыджы олып чалышты. Керчьте бухгалтер курсыны битирип, озь колхозында бухгалтер вазифесини алып барды. Йигирми бир яшында Орду сафына чагъырылды. Кендже командирлер курсыны битирди. 1941 сенеси Ор къапысыны къорчалагъан арбий болюкте, сонъра десантнен Керчьке тюшти. Аджымушкъай ташкъобаларында душмангъа къаршы дженклешти. 1943 сенеси январь айында койге келип чыкъты. Гъает табиятлы, вазифесине намуснен, темиз къальпнен янашкъан киши. 1943 сенеси октябрь 4-те койдешин Сайме Меннаовагъа эвлене. Эвляды догъмаздан дёрт бучукъ ай огюне о гестапода ольдюриле...

— Сен мени чагъырткъан экенсинъ,— деди Хайрулла ссыам берип ичери кирген сонъ.

— Эбет, чагъырттым,— деди Алиме.

— Биз Сейфединнен сизни хатырладыкъ. Къайнагъанъыз сизни, колхозда чалышувынъыз, ордуда хызметинъыз акъкъында чокъ яхшы шейлер айтты. Немселерни севмей экенсинъыз.

— Оларны ким севе?— деди Хайрулла ачув иле.— Чаресини тапсам, мен оларны бирер-бирер богъып ольдюрим эдим.

Лакъырды эсасында Алиме, беш йыл Къызыл Ордуда хызмет эткен бу адамнынъ да Ватангъа садыкъ къалгъаныны анълады. Онъа да иш буюрды. Ве тенбиледи:— Буны тек озюнь ве мен биледжекмиз, бу акъта кимсеге, эвде биле бир сёз айтмайджакъсынъыз!

Абдуракъып ве Джеватнынъ ташёл бою кеткен немсе аскерлери ве танклары акъкъында кетирген хаберлеринден Абденнанова малю-

Ресимде: (солдан): Алименинъ анасы Месельме, Алиме, Азифе, Фэрүзе Абден-ановалар. 1931 с.

мат тертин этти. Стасягъа гедже «Меркез»ге радиограмма бильдир-леджегини тенбиледи.

Октябрь 10-да, алты номерли радиограмма: «Кефеге 800-ге якъын немсе аскери, автоматчылары, танклар ве ири топлар колоннасы кель-мекте... Макъсат Акъ-Мапайны, Къиятны мудафаа этюв. София».

Радиограмма ёлланылгъан геджегини сабасында совет авиациясы душманнынъ Акъ-Мапай-Къият мудафаа ёлагъыны бомбалады. Ёл бою кеткен автоматчылар колоннасынынъ чокъусы озъ эджелини тапты.

Мельбек битай къач куньден бери къызларнынъ ахыргъа кирип, насылдыр аппаратны «пи-пи-пи» давушлары иле ишлеткенини ишитти. Не экенини анылап оламады. Ахыр сонъу, Ревиденен лакъырды этмек къарарына кельди. «Вай, джаным, Ревиде, сизинъ Алиме анавы рус къызы иле, базап бизим огъланлар да оларгъа къошулып, ахырда бир шейни «пипильдетелер». Не япалар, бильмем» деди. «Билесинъми не, Мельбек? Мен санъа шойле дейим: Эвель заманларда бизим ерлерде девелер асрагъанлар. Байнынъ бир девеси дигер кой байнынъ отла-гъына кире. Байлар арасында дава башлай. Бирн «Меним девем» дей. Дигери «Ёкъ, меним» дей. Тап сонъу, койнынъ энъ четиндеки эвде яшагъан къарттан сорайлар: «Бу ёлдан деве кечкенини корьмединъ-ми?» дейлер. Заваллы факыр къарт ялан айтып алышмагъан. «Эбет, корьдим» дей. «Девенинъ къач оркечи бар эди?» дейлер. Факыр акъыллы къарт экен: «Девени корьдим, ама оркечини корьмедим» деп къуртула. Аныладынъмы, Мельбек? Сен де корьмеген, ишитмеген ол да, ятта юкъла. Балаларымыз акъылсыз дегиллер, файдасыз ишнен мешгъуль олмазлар.»

Алиме озюнинъ ярдымджылары хусусында чокъ тюшуне эди. Штабда онъа сакъятлыкъ разведкаджи ичюн эсас талап дегенлерини унутмады. «Абдуракъип агъа, Сейфедин, Джеват, Васфе — булар хусусында лаф олмакъ мумкюн дегилъ, — деп ойланды о. — Неджибе Баталова комсомол азасы, оджапче, Хайрулла Мамбетджановны Къы-зыл Орду векили демек мумкюн. Эписининъ терджимейи алы малюм. Эр алда... Ярдымджыларнынъ сайысыны чокъ арттырмагъа ашыкъмакъ керекмей». О, эди джелъи олунгъанларнынъ ярдымында толду дере-джеде файдаланмакъ къарарына кельди.

Алиме озъ ишине джелъи эткен алты кишининъ эр бири хусусында

«Меркез»ге кыскыа малюмат бильдирди ве оларнынъ ярдымджы разведкаджы оларакъ тасдыкъланымаларыны риджа этти.

Алиме биле, Таманъ ярымадасыны душмандан азат этюв куньлери якъынлаша. Таманъдан чекильген душман аскерни Кърымгъа къачып къуртулмакъ ёлуны кыдыра. Сиялы къуветлерини сакъламакъ, ве мудафаа ёлакълары мейдангъа кетирип, Кърымда пекинмек чарелерини коре. Демирёлнен, ташёлдан Феодосия-Джанкой тарафларгъа арекет арта. Шунунъчюн Алиме душманнынъ арекетлерини, немсе кысымларынынъ азырлыкъларыны, штаб, сия, якъарлыкъ... гизленген ерлерини огренип, эписини меркезге эр кунъ янъы малюматлар бермек борджлу. Бунунъ ичюн онъа ярдымджылар керек. Ватанпервер ярдымджыларны о ильки куньден чалыштырып башлады.

Алиме, озюне керек малюматларны тез эльде этмек ичюн джиддий эмиетке лыйыкъ бутюн ерлерни ярдымджылары арасында болюштирди. Озюне Къызыл-Къую станциясыны алды. Абдуракъип Болатовкъа Ойсун, Ташлы-Яр, Салын станцияларыны, Сейфедин Меннановкъа Чалтемир ве Коп-Къыпчакъ койлерини, Джеват Меннановкъа ташёл бойларыны бельгиледи. Васфие Аджыбаева, Сент-Эли ве Къош-Къую койлериндеки вазиятни билип тураджакъ. Яш балалары олгъан Неджибе Баталова якъын ердеки Къармыш-Келечик коюни козьэтеджек. Хайрулла Мамбетджанов Акъ-Манай этрафыны бакъаджакъ. Алиме эр кеснен айры-айры лаф этти. Сакътылыкъ хусусында айрыджа тенбиледи. Озю ичинден: «Огъурлы ёлар олсун сизге, менни джесаретли ватанперверлерим! Куню келир, Ватанымыз сизлернен гъурурланыр!» деп тюшюнди.

Эртеси куню Алиме кой ортасындан кечкен ёлнен гъарбкъа, Къызыл-Къую станциясына тараф ёл алды. Станциягъа якъынлашкъанда, адымларыны явашлатты. Перронда беклеген ёлджуларнынъ, насылдыр эшьяларны ашайткъа денъиштирмек ичюн кельген къадынларнынъ янына барып турды. Манълайыны къапаткъан джарты юнъ шалынынъ тюбинден этрафны козьэтти. Орталыкъ тынчылыкъ эди. Бир киши:

— Не сатасынъ?— деп онъа илишти.

— Бир шей сатмайым. Йымыртаны сигаргъа денъишем,— деди орьме шаллы къадын.

— Сигарым ёкъ. Сатсанъ, маркам бар.

— Марканъ олса Керчь базарына бар. Анда йымырта дегиль, тавукъ сатын алмакъ да мумкюн,— деди къадын. Сонъ башкъа ёлджулар янына барып турды. Бираздан станциягъа эшелон келип токъталды. Вагонлардан тюшкен немсе аскерлери сув савутларынен чешмеге чаптылар. Чёльмек тостыкъан ичинде йымырталарны корьген немсе фельдфебели джарты тильде «Йяко сатасынъмы?» деди. Къадын ишмарнен пармагъыны косьтерип: «Эки йымырта айн пачка сигарет» деп, бош сигарет пачкасы косьтерди. Фельдфебель: «Мадам пусюр, яйко паалы» деп четке чекильди. «Денъишиджиге» кереги де шу эди. О вагонлар янындан кече берди. Эп: «Эки йымыртаны бир пачка сигаретке денъишем» деди. Эшелоннынъ сонъуна чыкъаяткъанда, озъ тилинде: «Ма, ал, тыкъын» деп, секиз йымыртаны эки пачка сигаретке денъишти. Эшелон джёнеп кетти. Анавы шапкели кене де саташты:

— Сонъ, насыл, денъиштинъми, бирер сигар якъайыкъмы?— деди.

— Мен тютюн ичмейим. Сигарны къартанам ичюн денъиштим. Сигар бермем, ама мынавы эки йымыртаны багъышлайым. Ма! Ал!— деп, кельген ёлундан кери къайтты. Ёлда сайысыны хатырлап: «4 вагонда автоматчылар, 2 вагон канцелярия эшьялары, 3 платформада зенит топлары, 2 вагонда сапёрлар, 2 вагонда сапёр эшьялары. Эписи 15 вагон эсаплады. Хынзырлар вагонлар узерине кызыл хач ишарети ясагъанлар. «Бизим мераметлигимизден файдаланып, совет учуджыларыны алдамакъ истейлер. Кечмез!» деди озъ-озюне. Тез-тез эвге къайтып, радиограмма тизди. Стасяны чагъыртып, «Меркез»ге аджеле бермесини талап этти...

Акъшам устю Абдуракъип къайтып кельди: Ташлы-Яр станциясын-

да акация тереклери талдасында зенит топлары ерлештирилген. Сачакъ тюбюнде румын ат-арабалары туралар. Қъарар эсабынен 40—50 араба. Менимдже станцияда «кыйметли юк» бошатыладжакъ. Не бошатыладжакъыны ве кыйда ташыладжакъыны билип, сонъ айтарым.

Қъармыш-Келечикнен Джермай-Қъашыкъынынъ арасы дёрт километр. Неджибе о ерге барып, акъшамгъа кыйтып кельди. Койде румын ротасы ерлешкен. Ишлери-кучълери хырсызлыкъ. Сакът олмасанъ ашханеге кирип, маялангъан къатыгъыннынъ биле асарынен алып кетелер. Тек козьлерине май бардагы илишсин... Офицерлери Пьялы-Сарайгъа къатнайлар. О ерде мектеп бинасында батальон штабы ерлешкен эмиш. Эгер рухсет этсенъ, ярын Пьялы-Сарайгъа барып, темелли билип келирим,— деп мусааде сорады Неджибе. Разылыкъ алып эвине кыйтты.

Джеват эр кунъ ёлдан кечкен румын арабалары, аскер, эшья юк-лю машинналар, ат екили топлар акъкъында малюмат кетирип турды.

Сейфедин Чалтемир коюне барып кельди. Онъа Коп-Қыпчакъ коюне бармакъны тевсие этмедилер. О койде душман машинналарынынъ моторлары бозула, эрзакъ амбарлары якъыла, телефон теллери кесиле, диварларда, эв кърчыгъаларында совет информация бюросынынъ хаберлери пейда ола... Онынъ ичюн гестаподжылар пешине тюшип, геджелери анъылып, излеп, джесюрлерини тутып къапайлар. Койде гизли тешкилятнынъ устю ачылды. Койге кельген ят кишилерни якъалай, джезалайлар. О себептен Сейфедин Коп-Қыпчакъ коюне бармайып кыйтты. Чалтемирде немселернинъ кучюк танклар къысымы ерлешкен. Аскерлери талим алалар. Мында танккъа къраршы эндеклер къазыла.

Васфие Аджыбаева, он эки яшындаки къызчыгъы Улькернинъ аягъына ишленильмеген гонден тикили чарыкъ, устюне эски ямавлы пальто, башына джарты къалпакъ кийдирип, озю де тиленджи киби устю-башы перишан алда Сеит-Эли, Қъош-Қъую, Такъыл-Чумач койлерини доланды. Онъа расткельген немсе офицерлери беш-алты метр авлакътан кечип кеттилер. Немседже бир шейлер айталар. Бельки де сёюнелер. Сонъындан, Алиме Васфие ичюн раатсызланып башлады. Арадан дёрт кунъ кечкен сонъ, кызы Улькернен аман-эсен кыйтып кельди. Душман акъкъында кыйметли малюматлар кетирди. «Бу барып келювиниз къызымнен манъа биринджи теджрибе олды.— деди

Васфие Алимени къучакълап. — Энди энъ кыйын вазифелерни эда этмеге азырым».

Хайрулла Мамбетджанов муляйим табнатлы, кимсеини акъкъына кирмеген, омюринде ялынъыз догърулыкъны билген киши. Саймеге эвленгенине даа бир ай олмады, апайындан гизли сиясий ишлер япмакъ ичюн Алимеге кельди. «Алиме кърдашым, манъа авале олунгъан вазифенинъ эдасына джан-гонъюльдес кетем. Лякин эвде догърусыны айтмайып кеткениме мен азапланам. Не япсам экен?» «Хайрулла агъа, аятта эки тюрлю ялан ола. Бириси инсанынъ шаныны кирлейиджи, дигери — асыл макъсатнен айтылгъан ялан,— деди Алиме.— Сизини «яланынъыз» алидженаплыкъ макъсадынен япылгъан бордж. Бизлер эпимиз, кыйнагъанъ Сейфедин де, сизини намусынъыз темиз экенине кефильмиз». Хайрулланынъ омузларындан агъыр юк тюшкен киби, озю терен кокиос кечирди. «Сагъ ол, кърдашым. Энди ольсем де окюнчли кетмем» деди.

Мамбетджанов буюк севинчен чувалыны омузына урып: «Сагълыкънен кялынъыз!» деп чыкъты, эмджесин Меносманнен корюшти. Мында оны кыйметли мусафир оларакъ къабул эттилер. Олар Акъ-Манайны доланды, сонъ Акъ-Манай станциясыны да козьден кечирип, орталыкънынъ вазистини билип кельдилер. Меносман акъай Хайруллагъа бакъкъан сайын, бакъаджакъы кельди. Оны меръум агъасы Мамбетджангъа бенъзетти. «Огълу да бабасы киби намуслы, адалетли киши олур»— деп тюшюнди. Хайрулла кыйметли малюматлар алып кельди...

Ревиде абай Джафер-Берди, Арпач койлеринде таныш-билишлеринен корюшип, этрафта нелер барлыгыны эсинде тутып, Къарангыт коюне, куевн Фарыхнынъ эвине кельди. Тувгъаны Эминне, кызы Ферузе оны севинчен къаршылап алдылар. Балалар Таип ве Зиядин къартамыз кельди деп, онъа сарылдылар. О буюк кызы Алиме койге кельгеннини, шимди берабер яшагъанларыны айтты. Къардашы Ферузенен корюшмек истегенини билъдирди. Ревиде абай учъ кунъ мусафир олды. Якъын танышларынен корюшти. Койде не бар, не ёкъ — эпсинин билъди ве Джермай-Къашыкъкъа къайтып кельген сонъ, бутюн корьгенлерини бирер-бирер кызына тариф этти. Алиме радиограмма тертип этти, меркезнен багъланмакъ ичюн Стасягъа рацияны азырламакъ кереклигини билъдирди. Разведкаджы ве онынъ ярдымджыларынынъ беджерикли, семерели иш алып барувлары саесинде «Буюк топракъ»къа арды-сыра эр кунъ радиограммалар ёлланылды. Бугунъ, октябрь 19-да 16 номерли радиограмма кетти: «Къызыл-Къую станциясында румынлерининъ учюнджи пняде аскерлер дивизиясынынъ штабы бар. Штаб бинасынынъ устю безъ тенекеден ортюли, ташёлдан 200 метр шимальде. Онынъ янында алякъа нокътасы. Немсе патруллери, зенит топы тура. Станцияда, демирёлдан 400 метр дженюп-гъарбда, эвельки мектеп янындаки мейданда, ер астында ерлештирилъген якъарлыкъ склады бар. Копюр янында окоп къазалар» деп билъдирди «София».

19-нджы октябрь куню «Буюк топракъкъа» радиограмма бериле-яткъанда апансыздан пейда олгъан румын аскери тесадюфен «пи-пи» давушыны ишитти. Бу насыл сес экен деп ахыргъа кирсяткъанда, оны Сейфедин корип къалды. Тутып румынни кошеге кыстады. «Мында не ишлеп юресинъ?» деп, богъазына япышты. Къоркъусындан чырайы ап-акъ кесильген румын: «Мен, пи-пи эткенинен, мында папий бардыр белледим» деди. «Меним санъа огютим: бир даа мында ишинъ олмасын. Бар, папийни башкъа ерде араштыр», деп Сейфедин бир кере даа румыннынъ кокрегинден тутып силькитти. — Эгер мында папий олгъаны хусусында бир ерде агъыз ачсанъ, балаларынъ оксюз къалырлар. Анъладыньмы?» Румын, анъладым деп, башыны саллады. Сейфедин джебинден чыкъарып: «Мына санъа 100 марка. Бар, базарда озюнье папий ал!» деди яры румын, яры рус сёзлерини къарыштырып.

Бу вакъиадан сонъ бир афтагъадже сакът олмакъ, рацияны башкъа ерге сакъламакъ керек олды.

Джеват иштен къайткъан сонъ, чёльге кетип тезек джыя тургъан эди. Бу сефер чёльге учевн кеттилер. Чекмен ичине орап кетирилъген рацияны, койден баягъы узакълашкъан сонъ, чыкъарып къурдылар. 1943 сенеси октябрь 25-те «Меркез»ге 17 номерли радиограмма ёлланылды.

Эртеси куню Краснодардан алынгъан радиограммада: «Ялы кенарынынъ мудафаасыны ве насыл къуветлернен къорчаланылгъаныны огренюв ичюн зарур чарелер корюнъиз» денильмекте эди.

Бу муим вазифенинъ эдасы ичюн Алиме денъиз ялысындаки Къарангыт ве Опук койлерине Васфие Аджыбаеваны, Енъи-Къале ве Опасное койлерине Абдуракъип Болатовны, Азав денъизи ялысындаки Буюк Тархан ве Кучюк Тархан койлерине Сейфедин Мешановны, Сюйрюташ коюне Неджибе Баталованы ёллады. Хайрулла Мамбетджанов Владиславовка демирёл станциясыны ве онынъ янындаки рус кою Ново-Михайловканы козьэтип турды.

Алиме, аркъадашларынынъ эр бирини, ич бир тюрлю адисеге кыршменъиз, бичаре, факъыр бир корюниште бир шейлер денъишмеге кеткен киши олунъыз. Бу эмир!.. Сагълыкънен барып къайтылъыз, — деп тенбиледи ве озю Къамыш-Бурунгъа кетти.

Феликс Дзержинскийнинъ тербнесини корьгенлерден бири, те-джрибели чекист Захаров, он докъуз яшында татар кызыны душман

аркъасына агъыр ве телюкелн ишке йибереджекте: «Даа аят зорлукъ-ларында кечмеген бу яш дживаннынъ омузларына юкленген арбий вазифени о кереги киби эда этип олурмы экен? Онынъ ватанперверлик дуйгъулары саесинде догътан разылыгъы, атыта эркеклер ичюн агъыр бу ишке етерликми экен? Эр кунъ, эр саат телюке алтында чалышмакъ, бу кунъге къадар онъа белли олмагъан хауфлы хызметнинъ тюбюнден о насыл чыкъар?» деген тюшонджелерде къалгъан эди.

Аня (Алиме) душман аркъасындан «Краснодар» разведка меркезинне «София» имзасынен афтада эки радиогамма ёлламасы белгиленген эди. О октябрь айынынъ ильки кунюнден вазифесининъ эдасына киришти ве 19 октябрьгедже 6 ерине 16 радиогамма берди. Эм озю де насыл телеграммалар! Таманъ ярымадасындан Кърымгъа чекилген душман къысымлары акъкъында ич бир тюрюлю янълышсыз, толу мундериджели малюмат. Бу малюмат эсасында совет авиациясы немселерининъ арбий объектлерине кучлю дарбелер эндирди.

«Авиация къысымларынынъ бильдиргенине коре, Керчь ярымадасындаки 17-нджи немсе орду къысымлары акъкъында разведка-нъызынынъ берген малюматлары эсаслы ве там-догъру экенлигини тасдыкълаймыз. Разведкаджыларгъа бизим тешеккуримизни бильдир-менъизни риджа этемиз» деп окъуды Захаров, авиация командалыгъындан ёлланылгъан мектюпте...» Бу яхшы. Ама алты кунъден берн «София»дан ич бир тюрюлю хабер ёкъ. Буны насыл анъламалы?» деп тюшонди Захаров. Еринден туруп, иш одасы ичинде бир талай доланды. Пенджере япына барды. Тышарыда челеклеп ягъгъан кузь ягъмурыны сейир этти. Ичерн къуванчлы бир алда: «Мусааденъизле, подполковник аркъадаш!» деп майор Зайцев кирди. Захаровкъа радиогамма узатты. Онда шу сёзлер язылгъан эди: 1943 сенеси, 25 октябрь, 17 номерли радиогамма: «Тактик себеплерден отърю чалышмадыкъ. 14 яшындан 50 яшынадже бутюн эали мудафаа ишлерине джелъп этильди. Ялы ёлагъы ясакъ ер илян этильди».— Сёзлерини окъугъан башлыкъ севинди. Сонъ бир даа кулер юзнен телеграмманы козьден кечирди. «Аферин, бизим Анягъа!» деп сагъ элинен кягъыт устюне чертип алды. «Энди сиз, майор Зайцев, бу кягъытны окъунъыз» деп, онъа авиация командалыгъындан кельген мектюпни узатты. Майор мектюпни бир бакъышта окъуп чыкъты.

— Сиз не дейсинъиз, майор?

— Яш разведкаджы къыз ичюн бу гъает буюк шереф,— деди майор Зайцев.

— Менимдже, бутюн разведкаджыларгъа тешеккур плян этильсин. Экинджи, «Аня»нынъ душман аркъасында чалышмакъ ичюн ишке джелъп эткен алты адамы да разведкаджылар сыфатында тасдыкъланылмакъ керек. Шу алты разведкаджыны ишке джелъп этип, оларгъа догъру реберлик япмакъта олгъан Алиме Абденнанованы Хусусий Денъиз бою орду штабы разведка болюгининъ душман аркъасында разведгруппа резиденти оларакъ танилев хусусында эмпр азырланъыз.* Учюнджиде, Аня ве радист къыз девлет мукафатына такъдим этильсин. Дёрдинджи, ярдымджылардан энъ гъайретли чалышкъан Абдуракъип Болатов ве Ревиде Абденнанова девлет мукафатларына такъдим этильмелери ичюн толу малюмат ёлламалары риджа этильсин,— деп косьтерншлер берди болюк башлыгъы.

1943 сенеси 5 ноябрь Хусусий Денъиз Бою штабы разведгруппасынынъ резиденти Алиме Абденнанова девлет мукафатынен такъдирленмесн ичюн Шималий Кавказ джебёсининъ штабы 2-нджи разведка болюгининъ башлыгъы имзалагъан мукафат кягъытында шойле денле:

«Алиме Абденнанова аркъадаш разведка органдарына чалышмагъа гонъюлли оларакъ кельди. Азырлыкъ кечкенден сонъ, радист къыз Гуляченко иле джебё аркъасына кечип, Керчь ярымадасында душман-

* Эсас: оп. 686044, д. 2832, л. 56 мукафатлав кягъытынынъ экинджи нускасы.

нынъ ог кысымлары булунган ернинъ якъынында эм озю ерлешти, эм де радист кызыны ерлештире билъди.

Догърудан-догъру душман аскерлери булунган ерлерде чалышып, Керчь ярымадасындаки мудафаа нокъталарыны ве оларнынъ системасыны огренди. Семьколодезей районында ве башкъа койлерде душман кысымлары ве штаблары турган ерлерни бельгиледи.

Душман кысымлары Таманъ ярымадасындан керн чекилейткъанда, душманнынъ къайсы тарафкъа арекет эткени акъкъында команда-лыккъа там догъру ориентация берди. Авиациямыз ичюн бомбаламатла нншанлар — демирёл эшелонларынынъ, буюк аскер кысымлары ве техниканынъ топланып турган ерлерини косътерди... Онынъ берген малюматларына эсасланып, бизим авиация чокъ керелер душман аскерлерининъ турган ве топланган ерлерини бомбалады.

Бундан сонъ, шараитнинъ къыйынлыгына бакъмадан, эали Керчь ярымадасындан эвакуация олунган вакъытта, олюмден къоркъмадан, эр кунъ Керчь — Владиславовка — Джанкой демир ёлунда аскерий ве арбий юклернинъ ташылувыны, айны бунынъ киби де, Керчь — Феодосия, Керчь — Джанкой ёлларында автотранспортнен аскер ташылувларыны барып коръди, билъди.

Алиме Абденнанова аркъадаш Совет Ватанымызнынъ садикъ кызыдыр ве укумет мукафаты «Кызыл Байракъ» орденине лаяикътыр».*

Немсе кийининдеки адамлар ичюн ёл ачыкъ, джиддий тефтишке огърамайлар. Бундан файдаланган Болатов румын къаравуллари янындан атларыны айдай берип Енъи-Къале тарафкъа ёл тутты. Онынъ ёлдашы Сейфедин Тархан кою янында леленкадан тюшип къалды. Абдуракъип Опасное кою янындан кечип, Енъи-Къале базарына кетти. Атлары туварып, башларына торбаларыны асты. Озюне садча кыдыргъандан олып юрьди. Бир къач шише ситро, эки бав къалач сатын алды. Базарлыгыны кетирип леленканынъ сандыгына къойды. Тёгерек эв отъмегинден узунджа тилим кесип, пишкен йымыртанен ашай башлады. Шу ерден отъкен киши: «Аш татлы олсун, хызметчи!» деп кечмек истеди, Абдуракъип исе кишини: «Эй, мужик, мында кель,— деп чагъырды.— Бизде, татарларда «аш татлы олсун» дегенге отур, буюр дейлер. Къана, мусафирим ол, буюр!» О киши ялвартмагъа севгенлерден дегиль экен. Даветни буюк истекнен къабул этип, иштианен ашап башлады.

— Не ерли оласынъ? Не иле огърашасынъ?— деп меракъланды Болатов.

— Опасное коюнде яшайым. Эвельси сабан сюре эдик. Шимди эндеклер къазамыз. Эмир къулу олган сонъ, не буюрсалар, оны япамыз,— деди ашкъа буюргъан киши.

— Сен манъа догърусыны айт, немселер насыл азырлыкъ корелер?

— Бизим койде немселерге коре, румынлер чокъ. Оларны озюнъиз билесинъиз, юрелер анда-мында. Койде обоз тура. Эксерн аскерлер тюфекли. Ялы кенары миналы. Бираз аркъада топлар, миномётлар.

— Я мында, Енъи-Къаледе насыл беллейсинъ?— деп сорады Абдуракъип.

— Оны айтмам. Бильмегенимни бильмейим дейим,— деди киши.

— Сен бар долан. Уйледе келирсинъ, берабер ашармыз. Бельки юз грамм да атармыз. Адынъ не?

— Адым Федор. Сен яхшы кишиге бенъзейсинъ.

— Санъа меним кимге бенъзегеним неге керек. Сен, Федор акъай, мен деген киби яп. Уйле емегине кель,— деп Абдуракъип леленкадан тюшти. О, киши «келирим» деп кетти.

* Алиме Абденнанованынъ мукафат кягъытынынъ асыл пусхасындан терджиме этилди.

Болатов меркез сокъакъларны доланды, сырлы кягъытларгъа ѳралгъан, башлары пускюлли конфетлерден алды. Мында базардан бир шейлер алмагъа кельген адам киби, сол элинде торбасыны салландырып юрьди. Сагъ элинен къаршысына расткельген офицер рутбесинде арбийлерге теменна этти. Кенардан олса да, денгиз ялысына козь этип, кечти. Темиз кийинген юксек рутбели немсе офицерлерини корьди. «Мында полк штабы олмалы» деп тюшюнди. Федор корьгенлерини икяе эткенде, тѳпеси тенекеден ешилъ боялы бинада штаб барлыгъыны айткъан эди. Болатов Федорнынъ айткъанларыны тешкерип чыкъты. Саатке бакъты. Вакъыт бешни кечкен. «Эвге къайтмакъ керек. Ёлда Сейфедин беклейдир» деп тюшюнди.

Атларда ойле дуйгъу ола, эвге къайткъанларыны сезип, джошкъун, тез чапалар. Шимди де ойле олды. Джюйрюклер башларыны котерип, къулакъларыны тиклей берип ювурдылар. Абдуракъып бала-лыкъ чагъындан ат севген, яхшы джюйрюклерге кыймет кесмеге билген, байрамларда къошу чапмагъа севген киши эди. О къошуда атьта бир кере энъ огде келип, багъшыш алгъан эди... О, еринден котерилип, элнен атларынъ янбашларыны шамарлап: «Аферин торуларыма!» деп, оларны охшады. Къашкъалы тору «сагъ ол!» дер киби, акъсырды.

Олар корюшюв бельгиленген ерде Меннанов даа ёкъ эди. Абдуракъып тельбевлерни чекип атларны токътатты. Тархан кою ёлуна ич кимсе корюнмей. Бираз беклемеге къарар берди. Бир шише лимонадны ачып, ярысыны ичти. Тезден орталыкъкъа къаранлыкъ чѳкип башлады. Шай олмаз, деп тельбевлерни чекип джюйрюклерни Тархан кою ёлуна бурды. Атлар истемеген киби адымларыны явашлаттылар. Авлакъта учъ киши корюнди. Якъынлагъанда ортада Сейфедин, эки ягъында ябаний адамлар. Болатов бир кереден «хайыр ола» деп тюшюнди. Сейфедин: «Айттым да, эмджем раатсызланадыр» дедим де!» деди ябанийлерге. Эки киши аркъадашчасына сагълыкълашып керн къайтып кеттилер.

«Бу кишилер Ново-Украинка коюнден. Оларны башкъаларнен берабер Тархан койлерни янындаки Азав денгизи кенарында мудафаа ёлакълары къазмагъа айдап кетиргенлер,— деди Сейфедин.— Мен койге киреяткъанда румын козьѳтов нокътасына расткельдим. Торбамны тешкерип, ичиндеки шейлерни алдылар. Озюмни мынав кишилерге къошып, эндек къазмагъа йибердилер. «Бизге коюмизге барып ашамагъа бир шейлер алып кельмек керек, азыр-джорыкъкъа сени де озгъарырмаз» деп, манъа ёлдаш олдылар. Мен чалыштым, лякин яхшы малюматлар да топладым. Бу кишилер де меним янаша койден олгъанымны анълагъан сонъ, чекинмеден баягъы хаберлер айттылар...»

Яры гедже вакътында олар койге келип, атларны тувардылар. «Саба ола, хайыр ола» деп эвлерине къайттылар.

Васфие, къызы Улькернен «ёллыкъ урбаларыны» кийдилер. Апасы къызынынъ башыны эски шалнен сарды, уджларыны къолтукълары тюбюнден алып аркъасында багълады. «Сен, Улькерим, бала дегилъсинъ, чокъ шейлернинъ фаркъына баргъан, къайда ве не ичюн кеткенимизни анълагъан он эки яшында осьмюр, меним ярдымджымсынъ,— деп эвлядынынъ янагъындан, козьлеринден опыти.— Биз бу сефер Къарангъыт, Опук койлерине бараджакъмыз. Нелер япмакъ кереклигини сонъ анълатырым. Бар, къызым, аланънынъ къолуны ал, сагълыкълаш.»

— Сен, Васфие, озюнь кой-койден ёлларда юргенишъ-юрьген, баланъны да къыйнайсынъ,— деди хала.

— Биз хорлукътан къоркъкъан кишилер дегилъмиз. Бабамыз дженктен сагъ-селямет къайтып кельсе, «Эшкъ олсун меним къызыма да, апайыма да!» дейджек,— деди Аджыбаева, къызыны багърына басып...

Къарангъыт кою Джермай-Къашыкътан 14—15 километр узакъта. Ёлда расткельген душман аскерлеринден Васфиеге сѳз къатмакъ исте-генлер олды. Лякин балалы апайнынъ якъын айларда сабынлы сув

корьмеген кийимлери, кирли кьоллары олардан юз чевирмеге меджбур этти. Уйле авгъанда койге келип еттилер.

Васфие кызынен берабер ялы кенарындаки фенер кьуллеси янында дженктен огюне балалар санаторийси олгъан ерге кельди. Бир четте отуруп, олар эвден алып кельген малайларындан бирер кесек ашадылар. Мысырбогъдай унундан, тандырда асты-устю кызыарып пишкен бойле кьокьулы малайдан аскер дегиль, румын падишасынынъ озю де ред этмез эди. Васфие, кьошкьулакьнен кетирген кьавун бекмезини ортагъа кьойды:—«Эвде пишкен малайны сагъынгъандырсынъыз, буюрынъыз, бизим кьоруджыларымыз» деп, ялы кенарыны кьорчалагъан румын бекчилерини тыкьырмагъа давет этти. Улькер денъизге ташчыкьлар атып ойнай-ойнай, этрафына бакъынып, узакълашаберди. «Къызым дженктен эвель бу ерде тедавиленген эди,— деди Васфие бекмезли малайгъа япышып, хызмет вазифелерини унуткъан бекчилерге.— Шимди шу ерлерни корип севине».

Бираздан олар ялыны терк этип, кери кьайттылар. Улькер ёлда анасына огден пулемётлар, олардан бираз аркъада устылерни сачма киби чилтерлернен ортыули топлар ерлештирилъенини айтты.

Ана-бала Опук кою кьыныларындан оттилер. Опук ясакъ илян этилген ер эди. Кой эалиси кьомшу койлерге кочюрилъген эди. Олар, ёлны шашырып адашкъан адамлар тарзда ялы бетке юрш эткенде, невбетчи аскер тюфегини тёпеге атып, балалы кьадынны токътатты. «Кери кьайтынъыз!» деп кычырды. Балалы кьадын эмрге табий олып: «Яхшы-яхшы, багъышланъыз» деп кери кьайтты. Лякин Васфие эди ялы боюнда буюк топлар гизленилъенини, ялы кенары мианлангъаныны, тикенли тель кьора чекилгеннини корьген эди. Олар Суип-Эли, Баш-Аул, Къыз-Аул, Чокьур-Кьояш койлерни четинде орта рутбеде немсе офицерлерининъ командалыгъы алтында румын батальонлары мудафаа ёлакълары азырлагъанларыны корип, кечти, учюнджи кую акъшамына эвге кьайтып кельдилер.

Неджибе Баталова Азав денъизи ялысы кенарында Сюйрюташ коюнде яшагъан досты оджапче Авашерфенинъ эвинде мусафир олды. Олар немселерининъ кылынувлары, румынлернинъ хынзырлыкълары акъкьында айтыштылар. Саба, танышларыны ёкълагъандан олып кой ичинде гездилер. Этрафта нелер барыны эслеп алдылар. Ялы кенарында, энъкъастан, денъиз кьабурчакълары джыйып юрдилер. Невбетчиликте тургъан душман аскери сызгыртычыны сызгыртып, элнен о ерден кери кьайтмаларыны талап этти.

— Мында не ишлеп юресинъиз?!— деп айкьырды.

— Кьабурчакъ джыямыз. Ондан кьутучыкълар ясап отьмекке денъишемиз,— деди Неджибе, кьабаатыны таныр киби аджыныкълы давушнен.

— Къана, тез мындан джоюлынъыз. Эгер бу ерлерде бир даа корьсем, сизлерни кьаравулханеге теслим этерим,— деди невбетчи аскер.

Хайрулла Мамбетджановнынъ адий корюниши, кьалын дудакъларынынъ салынып агъызынынъ азачыкъ ачыкъ турушы оны анъкъав адамгъа бенъзеттире эди. Оны, Владиславка демпрёл станциясында, эски кьулакълы кьалпакьны немсе дудакъ гармошкасына денъишем деп юрьгенини корьген арбийлер «бу киши акъылдан азгъан» деп кулип кечтилср. О, Керчьтен келип Владиславка станциясындан кечип Джанкойге, Фсодосиягъа кеткен, Джанкойден, Феодосиядан келип Керчь тарафкъа джеьнеген поездлардан «муштери кьыдырып» юрди. Хайрулла, малынынъ корюниши кимсенинъ дикъкьатыны джелъп этмейджегини анълап, Ново-Михайловка коюне кетти. О, тезден сувукълар башлайджакъ, сонъундан кьыдырсанъыз да бойле сыджакъ кьалпакъ тапмазсынъыз деп бакъты. Мында да оны селекке алып: «Матюв татаргъа дудакъ гармошкасы керек олгъан» деп акъаретледилер.

Разведкаджылар: Васфие Аджыбаева, Абдуракъип Болатов, Сейфедин Менпанов, Неджибе Баталова, Хайрулла Мамбетджанов вазир

Джусурат Меннанов

Сейфедин Меннанов

фелерининиң эдасындан кыайтын кельдилер. Эр бири озюнниң эльде эткен малюматыны икье этип берди. Хайрулла озюнниң эски кыалпагыны дудакъ гармошкасына дентинеджек олып юргенде онъа «бу кишин акылдан занф олмалы», «матов татаргъа дудакъ гармошкасы керек олгъан» деп анткъанларыны икье эткенде, аркъадашлары: «Валланъ Хайрулла, сен бухгалтер дегиль де, артист экенсинъ» деп, бавурларыны тугъы сыктылып-сыктылып кыалдылар...

Абденназова, разведкаджылар кетирген малюматлар эсасында 26 октябрьден 31 октябрьгедже арды-сыра сескиз радиограмма ёллады. Булар 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 номерли радиограммалар эди. Резидент гедже-кундюз вакътыны аямай, кьоркьу бильмей чалышты. Эр кунъ радиопередатчикнен чалышувы, «Краснодар» меркез ёлагъыны бант этип, языларны берюви. «Буюк топракытан» корьестювлер алувы Стасяны раатсызлай башлады. Юзюнде кьоркьу алиметлери кейда олды. О биле ки, немселер де юкьламайлар. Бу передатчикниң чалышувыны эсанкъа алып, онынъ не ерде экенини чокътан кыдыралар деп тюшюне. «Бойле чалышув бир кунъ ола бизни эльге тюшюрюр» деп сомурданды Стася. Алиме оны ятыштырмагъа тырышты. Стасяны Неджибе Баталованен бир ерде япмамагъа авуштырды. Разведкаджыларынъ кыайдалардадыр барын кельгенлерини бильмесе, манъа кыатнагъанларыны корьмесе, тынчланьыр деп ойланды.

Алиме Къамыш-Бурунгъа кетмезден эвель Сейфедин Меннановкъа, Кенегез коюнде чокътап-чокъ румын аскерлери топлангъаны хусуста хабер барлыгъыны айтып, о хаберни тешкери кельмекки авале этти. Дигер разведкаджыларгъа раатланмакъ кереклигини бильдирди. Байрам алдындан гестаноджылар фесатчылыкъ япа билелер, сакът олып, эвде отурмакыны талап этти. Стасягъа да эвден чыккын юрмекки кыатнен ясакъ этти.

Абдуракъып онъа:

— Сен, Алиме, фашистлериниң энъ кыайнагъан, хауфлы ерни кетейтасынъ. Биле-биле озь аятынъны, алидженап фаалнетимизни тёлукъе алтына кьоясынъ. Сен о ерге бир де биримизни ёлласанъ, яхшы олур,— деди.

— Мен Къамыш-Бурунда окъудым, яшадым. О ернинъ биналарыны, клубны, кутубханени, мектепини, скелени, медениет эвини, багъча

ве сокъакъларыны яхшы билем. Онынъ ичюн Къамыш-Бурунъга озюм бармакъ кереким. Сиз, Абдуракъип агъа, мени Джапар коюнедже алып барсанъыз, о тарафкъа озюм кетерим.

Фашистлернинъ 1943 сенеси Шималий Кавказдан бу ерлерге келип ерлешкен контрразведкаджы тешкиляты ГФП-312 (Гехайм фельд полицай) — гизли арбий полициясы озюнинъ айрыджа джеллятлыгы ве вахшийлигинен, совет адамларыны энъ агъыр джезаларгъа огъратып ольдюрювиннен белли эди. Бу джезалайыджы контрразведкаджы тешкилятка гитлерджилер ватангъа ханликъ япкъан шахслардан махсус тешкерилген, озьлерининъ ишанчларыны акълагъан саткъынлардан адамлар сечип алалар.

ГФП-312 фашист контрразведка тешкиляты генерал-полковник Енеке командалыгы алтындаки 17-нджи немсе ордусынынъ имаесинде эди. Шималий Кавказ ве Кърым мувакъкъат оларакъ немсе фашист аскерий кучьлери элинде олгъан девирде, бу джезалайыджы тешкилят немсе джасусларынынъ, саткъын ве дигер фашист рухлы кишилерининъ ярдымынен совет парашютчыларыны, разведкаджы ве гизли тешкилят азаларыны, ватанперверлерни якъалай, инсан даяналмаз джезаларгъа огъратып къуршунлай эди. Бунынънен бирге («ГФП-312» Гитлер ставкасынынъ «СД-102» СС бригада фюрери Альвен Лебен реберлиги алтында душман элиндеки ватан топрагъында совет адамларыны ёкъ этив киби махсус вазифени эда эте. «ГФП-312» озюнинъ штабынен Эски-Кърымда булуна. Онынъ реберлери джанавар гестаподжы Гюбнер Вернер ве полицай комиссары Отто Кауш.

«ГФП-312» болюклерининъ бири, лейтенант Циммернинъ реберлиги алтындаки гизли полиция командасы Къызыл-Къую (Семьколодезей) станциясында ерлешкен эди. Бу команда эркъанында гитлерджи фашистлернен бир сырада, ерли адамлар, ватан саткъынлары: Василий Зуб, Николай Капотин, Василий Дубогрей, Николай Оленченко, Иван Куприш, Альфред Михельсон киби ханнлер де бар эдилер. Эки аякълы джанаварлар Михельсон, Зуб, Капотин, Дубогрей, Оленченко, Куприш къапатылгъан ватанперверлерни мисли ёкъ киикъ усулларнен джезалайлар. Къадын- къызларнынъ кокюслерини кестилер, козьлерини чыкъардылар, къулакъларыны, бурунларыны ёндылар, аякъларыны, къолларыны сындырдылар, къурсакъларыны тешти, сатырнен догърады, тирилейин ал байракъкъа орап якътылар... Чекиштирип, танылмаз алгъа кетирилген яш интикъамджыларны къуршунлап ольдюрдилер. Лякин бу ханн адамлар аманлыкъ тапмадылар. Совет тайяре-лери бу ерлерни бомбаламакъта девам этилер.

Гедженинъ къаранлыгъында, я да танъ маалинде, прожектор ве зенит топларынынъ небетчилери юкъсырагъан вакъытта уфукътан сессиз-солукъсыз пейда олгъан совет самолётлары душман аскерий ве мудафаа нокъталарына бомбалар ягъдырдылар. Эм нишан о дередже ерини догъру тапа ки, куллери кокке савурыла. Бу Алиме Абденнано-ва группасынынъ семерели хызметининъ нетиджеси эди.

Генерал Енеке совет самолётларынынъ там бельгиленген вазифе-нен келип объектлери янълышсыз бомбалагъанларынынъ себебини анълады. «Демек бизим бурунымыз тюбинде совет разведкаджысы ча-лыша,— деди о орду штабынынъ башлыгына.— Контрразведкаджы-лар башлыгыны тенбиленъиз. Бизим арбий кучьлеримиз авагъа са-вурылгъанда, буны корип, тынч отурмакъ олмаз! Я алып баргъан ва-зифесининъ нетиджесини корьсетсин, я да...» Шу арада телефон чынъылдады. Генерал трубкуны алды.

«ГФП-312»-нинъ Джанкой, Къарасувбазар шеэрлерининъ, Сейит-лер-Ички, Къызыл-Къую станциясы болюклери аякъкъа къалкътылар. Гестаподжылар койлерде, ёлларда, эр бир шубели кишини тешкерди-лер. Арбий къысымларгъа, штабларгъа, якъында хызметке кельген офицерлерни козьден кечирдилер. Ич бир тюрлю нетиджеге малик ол-мадылар. Кой старосталары, полицайларнен лакъырды этильди. По-лицай Абдуракъип Болатов Къызыл-Къую станциясындаки гизли по-

лица и даресине чагырылды. Джермай-Қышықта ят эрск кишилерден кимлер барлыгыны тешкердилер.

— Бала-чаға, қарттардан башқа, кимсе ёк, — деди Абдуракып.

— Сизин қойлю яш бир қыз ёлларда юре, станцияларда пейда ола. Онын ана-бабасы ким, не ишнен мешгуллар, — деп меракъланды лейтенант Циммер.

— О қызынын ана-бабасы 1932 сенеси вефат эттилер. Олар аптекярдаш уч қыз бала етим қалдылар. Факыр қартанасынын имаесинде булуналар. Қартана бир торуныны, богъазындан қуртулмак ичюн, Қырангыт коюне озгарды. Шимди қартана ве эки торун яшайлар. Қол дегирмени пейда эткенлер. Бираз ашлык берсем, озлери ун чекип, лите пиширелер. Қомшулар да ярдым этелер. Бири қатык, бириси май бере. Не япсынлар? Далға қонмаға тавуклары олмаған сон...

— О қыз йымыртаны сигарға денъишкенини корьдик. Тавуклары олмаса, йымырта қайдан кельген? — дедилер Болатовқа.

— Қомшуларнын бири бергендир. Қартанай тютюн иче. Гярип қызлар, йымыртаны озлери ашамай, сигарға денъишелер. Олар ойле тербиели, юваш қызлар, — деди Абдуракып аджынғаннан олып.

— Я бильгилери насыл? Қайда окъудылар?

— Қартанай қуранны сув-эзбер окъуй. Торунлары қуран окъудан марумлар. Кой мектебини битирселер керек.

— Аңлашылды. Башқа суалим ёк. Эгер койде ят кишилер пейда ола қойсалар, бизге хабер этерсин, — деди гестапо офицер, — шимдилек кете билесин.

— Динълейим, лейтенант азретлери, — дие Болатов сағлыкълашты. Ёлда озюнин бу қадар уйдурма лаф эткенине озю де айран қалды. Догъру Ревиде абайнын эвине кетти. Циммер иле олып кечкен субетни икяе этти.

— Сизден яхшы дипломат оладжак экен. Дженктен сон биз сизни колхозджылар съездине делегат сайлармыз, — деди Алиме.

Гестаподжылар не қадар тырышсалар да разведкаджыларнын изине тюшюп оламадылар. Джермай-Қышык киби койде яш қызынын реберлиги алтында, ерли халкынын огъул-қызларындан мейданға кетирилген совет разведкаджылары группасы чалыша деген шей немселернин акъылларына биле кельмей.

Алиме эр тарафтан сарылып алынған душман даиресинде чалыша, малюмат топлай, разведкаджыларға ёлбашчылык эте. Меркезге ардыны узмейип қыйметли радиограммалар ёллап тура. Разведкаджылар гизли чалышмак талабы ве қандаелерине қатты риает этип иш корелер.

Алиме арабадан тюшти. Болатовнен сағлыкълашып, Қамыш-Бурун қасабасы тарафқа ёл алды. «Эвеля, достум Наташане корюширим. О ягы сон белли олур» деген қыарарға кельди. Онын генчлигинин ярыдан зиядеси мында, Қамыш-Бурунда кечкен эди. О таныш сокъаклар, эвлер янындан кечип, достунын эви янына келип токътады. Теренден нефес алып, қапыны қақты. Бир қач саниден сон текрар қақты. Ичиден қадын киши: «Ким бар анда?» деп сорады. «Мешим, тетя Рива, Аням. Наташа эвдеми?» Ёл қапыны ачқан қадын Анянын селямыны алды, қуачаклады. Кери чевирилип: «Наташа, мында кель, бакъ бизге ким кельди» деп қычырды. Қадын ёл қапыны қапатып, мусафирни эвге давет этти. Алиме, ашханеден чыкқан Наташаны корип, адымларыны чабиклештирди. Олар қуачаклашты, ал-хатир сораштылар.

— Сен, Аня, ёрулғандырсын. Элинин, юзюнин юв, сонъра... Химия оджамыз акъылындамы? «Ёлдан кельгенде эвеля Н₂О, сонъ емек» керек дей турған. Олар кулюштилер.

— Анам, шеэрде сют тансыкътыр, менден селямлыкъ олур деп, зембилъге бир асар сют къойгъан эди. Ёлда къаршыма расткельген немсе аскери элимдекини тешкерген сонъ: «Асарынъда не бар, сен партизан дегилъсинъми?» деп, сонгисинен асарынъ ичини къарыш-тырып тешти. Сют акъып битти.

— Айды, сютке къалгъан иш къолай. Озюнъ насылсынъ, бу вакъыткъадже къайдаларда эдинъ?— деди Наташа.

Аня Кубаньда тикиш фабрикасында чалышкъаныны, шимди ана-сынен ве къардашы Азифенен берабер Джермай-Къашыкъта яшагъан-ларыны, зор аллар олгъаныны икье этти.

— Я озюнъ не иш япасынъ? Мектеп аркъадашларымыздан ким-лер барлар?— дие меракъланды Аня.

— Шимдилек мектеп аркъадашларымыздан Къамыш-Бурунда кимсе къалмады. Огъланлар дженкинъ ильки кунълеринде джебэге кеттилер. Къызлардан базылары эвакуация олунды. Соня Керчыке кочъти. Шимди ондан да хабер ёкъ. Озюм чалышмайым, эвде анама ярдым этем,— деп лафны къыскадан кести Наташа.— Бабам даа 1942 сенесн февральде сагъ экенини бильдирген эди, ондан сонъ хабер алмадыкъ.— Шай деп, Наташа ашханеге кирди.

Онынъ пешинден бакъып къалгъан Аня: «Шимди ойле вакъыт ки, энъ якъын тувгъанынъа биле не иле мешгъул олгъанынъны айтмагъа сакъынасынъ. Меним киби, Наташа да манъа юрегини ачып лакъырды эталмады. Мен онынъ тек эвде анасына ярдым этип отурмайджагъы-ны билем. Барсын, о озюнинъ айткъанларынен мени инандырдым бел-лесин», деген нетиджеге кельди.

— Бираз сабыр эт, Аничка. Анам бизни къайгъананен ве озюмиз-нинъ емишлерден пиширген къошафынен сыйлайджакъ,— деп Наташа столны азырады. Олар башта къапыста шорбасы, сонъра къызарып пишкен къайгъана ашадылар, къошаф ичтилер. Уйле смеги башында дженктеи эвельки бол, бахтлы аят, медений турмыш акъкъында ха-тырлавлар иле кечти. Рива апте Анянынъ лафларындан гъает мемнун къалды.

— Шай этип, кельген сонъ, ич олмагъанда учъ-дёрт кунъ мусафир олурсынъ,— деген теклифте булунды.

— Инсан генчлигинде яшагъан,— тасиль алгъан ерини унутмай экен. Окъугъан мектебин, шеэр кутупханесини, клубны, медениет багъыны хатырлай, зиярет этмек истей,— деди Аня.

— Мектеп бинасыны, хастаханени немселер госпиталь яптылар. Сонъки вакъытта шеэр немсе автоматчыларынен толып къалды. Мек-теп, клуб ве базы биналар къазармаларгъа чевирильди, кутупханеде штаб ерлеше керек. Буларда бир азырлыкъ бар ама... истесенъиз, кеч олмаздан эвель шеэрни доланып келинъиз. Сакът олунъыз, бир беля-гъа огъраманъыз,— деп Рива апте къызларны озгъарып къапы огюне чыкъты.

Аня Рива аптенинъ агъызындан ишиткенлерини озю тешкерип коръмек истеди, акъикъатен, шеэрде арбийлер чокъ, джанлылыкъ зия-де олгъаныны сизди. Демир-маден комбинаты, агломерат ве кульче байытыджы фабрикасы харабеге чевирильген. Демирёл ишлемей, трам-вайлар юрьмейлер. Механизмлештирилген скеле бомбаланып, йыкъ-ылгъан. Эалиси кочюрилген базы эвлер янында къаравуллар тура, ама озълери бош. «Демек, булар янъы арбий къысымларны беклей-лер» деген нетиджеге кельди Алиме.

— Сонъ насыл, шеэр — анам айткъан алдамы? Озюнъ корип инандынъмы?— деди Наташа.

— Мен мектебимизни, медений муэссеселеримизни зиярет этер-миз беллеген эдим. Албу исе мында эр шей фашистлерининъ дурагъына чевирильген. Юрь, къасабагъа къайтайыкъ.

Олар шеэрнен къасаба арасындаки гуръ терсклер бою къол-тукълашып эвге къайткъанда, оглеринде эки немсе офицерн расткель-ди. Олар теменна этип, озълерининъ тилинде ислердир сыйледи. Ната-

ша немсезде анълай экен. Офицернинъ айткъаныны терджиме этип: «Офицер азретлери бизни шеэр багъына, сонъра ресторанда раатланмагъа давет эте» деди. Сен оларгъа: «Аркъадашым койлю татар къызы, оларда ресторангъа бармакъ ясакъ деп айт» деди Алиме. Наташа достушынъ сёзлерини офицерлерге терджиме этти. Дигери мыскъылнен: «Ойле олгъанда, Керчыке джамиге барамыз» деп кульди. Сен оларгъа: «Мусульманларда къадынларгъа ибадетханеге бармакъ та ясакъ экенлигини анълат». Кене де ред джевабыны ишиткен сарышын офицер: «Ойле псе, комендатурагъа барамыз, анда сенинъ ким экенинъни тешкерирлер» деди къызгъын алда. «Дженап офицер, ойле мунасип коръсе барайыкъ. Лякин дженап комендант татар къадын-къызларына ресторангъа, джамиге бармакъ, башкъа динге табынгъан шахсларнен къонушмакъ шерият тарафындан къатнен ясакъ этильгенини яхшы билъгенине мен эмниним», деди Алиме незакетле. Эслидже сою сарышын офицерни элинден чекип: «Быракъ шуларны, биз вакъытмызны зевкълы кечирмек ичюн келишиклилерини тапармыз» деп, кеттилер. Наташа къызарды. Арбийлерининъ сонъки айткъан сёзлерини терджиме этмекни ерсиз таныды.

Эртеси куню орталыкъкъа ярыкъ тюшкеннен, Аня саба емегини биле беклемей, Наташанен ве Рива аптенен сагълыкълашып, койге къайтты. Маринталь совхозындан кечкенде автоматлы аскер, ёлджы къызны токътатып, весикъасыны косътермекни талап этти. Ёлджы Алиме Абденианова Джермай-Къашыкъ коюнде яшагъанына данр кой полицайы имзалагъан ве Семьколодзей станциясы полиция болюгининъ мооринен тасдыкълангъан весикъаны окъуп, кери къайтарып берди. Зембилъни тешкерди. Онда бош асардан, кягъыткъа сарылгъан отъмек парчасындан ве дёрт дане сувгъа пишкен къартоптан башкъа шей ёкъ эди.

Алиме койге къайтып кельди. Къамыш-Бурунда корьгенлеринден радиограмма тизип, Стасягъа ашыкъты. Олар передатчикни кой четиндеки Сюйрю-Къая артында къурдылар. 1943 сенеси ноябрь 3-те 26 номерли радиограмма: «Алынгъан малюматкъа коре, Къамыш-Бурунда энъ аздан эки бинъ адамлыкъ десант булуна. Десант топлу тура, къошумлыкъ къуввет беклей. Къара денъиз ялысындан шаркъкъа таба чокъ мыкъдарда аскер кете. Мескичи коюнде немсе аскерлери топланды. Чокъ мыкъдарда гизленильген топлар бар. София». Радиограмма берильген сонъ, резидент Стася Гуляченкогъа оны шу ерде беклеп отурмасыны риджа этти. «Мен чокъ олса, бир сааттен къайтып келирим. Бизге бир радиограмма даа ёлламакъ керск оладжакъ» деп Сейфединнен корюшмеге кетти. Онынъ Кенегес коюнде кетирген хабарини билип, айны шу куню 27 номерли экинджи радиограмманы тертип этти. «Меркез»ге «София»дан: «Кенегес коюнде учюнджи румын дивизиясынынъ штабы булуна. Дивизия командирни генерал Магулисский»... Стася Гуляченко кене бу ишни девам этмеге къоркъкъаныны ве геджелери чешит къоркъунчлы тюшлер корьгеннинъ сёйледди.

— Эгер сен бойле теляшладжакъ олсанъ, бизим ишимизге зарар кетире билесинъ. Ойле олса, мен Меркезге сенинъ хызметтен ред эткенинъни билдирейим. Манъа башкъа радист ёлласындар. Насыл дейсинъ, разысынъмы? — деп сорады Алиме.

— Ёкъ, ёкъ, керскмей. Разы дегилим. Мен чалышмакъны девам этмеге разым, — деди Стася Гуляченко озъ сёзлерине пешман этип, утангъан тарзда.

— Яхшы. Ойле олса, лакъырды экиминзининъ арамызда къала. Лякин бир даа къоркъам деген сёзини ишитмейджегим! Баягъы вакъыт индемей отурдылар.

— Стася, достум! — деди онъа Алиме. — Насыл беллейсинъ, уджюмге кечкенлер, сюнго урушында ювургъанлар, пулемёт атешине къаршы кеткенлер къоркъмайлармы? Къоркъу эр кесе бар. Къоркъамамакъ къараманлыкъ дегиль. Къараманлыкъ озюндеки къоркъувны бастырып, телюкеге къаршы кетмектир. Мына биз, сен ве мен, сонъки

тамчы къанымызгъадже Ана-Ватаны къорчаламагъа емин-ант этик. Биз де инсанмыз. Къоркъу не экенини билемиз. Лякин берген мукъадес антымызгъа садыкъ къалмакъ керекмиз. Иште, ойле, достум! Тур эвге къайтайыкъ! Бурсюкунъ акъшам Октябрь байрамыны къанд эте-джекмиз.

1943 сенеси ноябрь 6-да Улу Октябрь социалистик инкылябынынъ 26 йыллыгъы байрамы куню акъшамы Алиме озъ аркъадашларыны бирер-бирер озъ одасына топлады.

— Къийметли достлар!— деди Алиме Абденнанова.— Бугунъ, Кърым муваккъат оларакъ Германия арбий кучълери алтында инъле-генде, бизлер, совет разведкаджылары Улу Октябрыннъ 26 йыллыгъыны къайд этемиз. Эпимизге байрам хайырлы олсын! Разведкаджыларымыз Неджибе Баталова, Васфие Аджибасва, Абдуракъип Болатов, Хайрулла Мамбетджанов, агъа-къардаш Сейфедин ве Джеват Меннановлар! Ватанымыз, Кърымнынъ азатлыгъы огърунда косътерген хызметинъиз ичюн сизлерге тешеккюр билдирем. Куню келир, эр бир ватанпервериннъ ишине ляйыгъынджа кыймет кесилер.

Достларым, апте-агъаларым! Гъалебе куню якъынлашмакъта. Къызыл Орду уджюм артындан уджюмге кечип, немсе-фашист кучълерини гъарбкъа къуваламакъта. Гитлерджи алчакълардан бинълернен койлер, юзьлернен шеэрлер азат этильмекте. Бизлер де бу мукъадес иште даа юксек дженкяверлик косътермек керекмиз.

Бизим вазифемиз: Феодосия ве Джанкой шеэрлеринден Керчь тарафкъа кечкен арбий эшелонлар, Феодосиядан Керчьке ташъл бою кеткен машиналарны гедже-куньдюз озъ назарымыз алтында тутмакъ. Владиславовка, Акъ-Манай, Семьколодезей, Ойсул, Ташлы-Яр, Салын, Керчь станцияларындан кечкен эр бир эшелон ичюн месульмиз. Оларнынъ сайысыны бильмек, сырыны ачмакъ.

Мен бир шей даа айтмакъ истейим, достлар. Эпимизге малюм, джебэлерге кеткенлериннъ аилелерининъ базылары ашайттан пек замет чекелер. Болатов аркъадаш, сизге бир суаль: ярын, байрам куню койдешлерге, ич олмагъанда, экишер-учер къопкъа захире бермек имкяны бармы? Ве сиз бу ишке насыл бакъасынъыз?

— Имкян бар. Эм оларгъа ярдым этмек пек яхшы олур. Ярын колхоз къаралтысы артында уруны ачармыз. Адам башына бирер къопкъа богъдай дагъытырмыз. О тарафыны сонъундан кетишат озю косътерир.

— Пек догъру япарсынъыз. Уруны ачув ве ашлыкъны дагъытув ишине джемаат арасындан киши танил этильсин. Бу ишке бизим адамлар къарышмасалар, яхшы олур. Разысынъызмы?

— Разыман!— деди Болатов, джемааткъа япаджакъ ярдымындан шадланyp.

Къийметли достлар, пионер Джеват, баягъы вакъыттан берн душмангъа къаршы куреште буюк гъайрет косътерип кельмекте. Якъан ишлери эпимизге белли,— деди Алиме джошкъунлыкънен.— Джеват якъынларда он алты яшыны толдырды. Дженк олмагъан олса, о энди комсомол азасы олур эди. Джеватнынъ Ватан огюндеки хызметлерине юксек кыймет кесерек, оны комсомолгъа аза къабул олунмасыны теклиф этем.

Аркъадашлар, бу меселеде эпинъизиннъ рей бермеге укъукъынъыз бар. Бойледже, Джеват Меннанов ВЛКСМ сафына къабул этильсин дегенлер эллерини котерсинлер... Бир, эки... алты. Джеват Меннанов бирагъыздан ВЛКСМ азалыгъына къабул олунды. Кърым азат этилип, район комсомол тешкиляты озъ вазифесининъ эдасына кечкен киби, Джеват Меннановгъа таитаналы суретте ВЛКСМ билетн такъдим этиледжек.

Разведкаджылар эльчирпмалар алтында Джеватны хайырлады, къучакъладылар.

Софра устюнде ситро, дёрт кесек къалакъай, бурма ве башкъа емеклер булуна, гуя мында мусафирликке кельгенлер.

Хайрулла Мамбетджанов

Мусдин Абденнанов

Ноябрь 8 күнү Сейфедин Мемнанов Марфовка дегирменине барып, алты чувал богъдай чектирип кельди. Марфовкада немсе арбий кысымы тургъаны ве мектеп бинасында фашистлерини штабы ерлешкени хусусида хаберлер кетирди.

Шу геджеси «меркез»ге 28 номерли радиограмма иле Марфовка акъкъында малюмат берильди.

Демирёл станцияларында ашайт маллары сатып алгъанлар, я да кийим ве эв эшияларына денгизинмек ичюн эшелонларны къарнылап чыккъанлар бар эдилер. Бойлелер арасында Джермай-Къашыкъ койлютерини де расткетирмек мумкюн эди. Бу кересинде Алименин озою Ойсул, Ташлы-Яр, Салын демирёл станцияларыны доланып, къадын кийимини ич бир шейге «денгизини оламай» къайтты. Лякин ноябрь 10-да, «Меркез»ге 29 номерли радиограмма кетти: «Патлатылгъан эки демирёл конори янъыдан ясалды. Керчътен Ойсулгъа баргъандже бутюн демирёл мишаланды. Оны ток вастасынен патлатмагъа азырладылар. Ойсул карьеринде Ташлы-Ярдан кельген 240 дане бош вагон бар. Узакъ атыджы топларны Салын станциясына кочюрдилер. Бутюн эалини Армаэли, Семисотка, Акъ-Манай ёлагъыны мудафаа ишлерини мобилизедилер».

Алиме озою огюне, насыл да олеа, десант тюнеджек Къызыл Ордуның енъишли аркетлерини темин этмек, явуз дунманынъ демирёл боюндаки ишлерини козь этмек вазифесини къойды. Онынъ кишилери демирёл станциялары янларында доланды, эшелонларнынъ насыл юклер алып кеткенлерини билъмеге тырыштылар. Алиме сабадан акъшамгъадже демирёл яктышларында экин занлары ичинде сакъланып, ахвалын сейир этти. Геджелери «Меркез»ге радиограмма ёллады. Совет авиациясы де бир, де дигер демирёл бою аскерий, арбий техника юкю эшелонларны куль-виран этти.

Фашист командалыгъы бутюн бу къарсанбалыкъларда Совет разведкаджыларынынъ эли барлыгъыны сезип, шеэр яктышларында радиопеленгатор ишлетти, лякин ич бир тюрюю нетиджеге иршини оламады. Кучюк бир татар коюнде, татар ватанперверлеринден тешкиль олунгъан арбий резидентура чалышадыр деген шей оларнынъ акъылына кельмедди.

Койде тосат-тосат немсе, румын арбий кысымлары токътап, бир къач вакъыттап сонъ кете эдилер. Бу сефер немсе кысымы кельди. Аскерлер мезарлыкъ янындаки мектеп бишасына толустылар. Кой эвлерини тешкерип, офицерлерге раатланмакъ ичюн келишикли ер кыдырып юрьдилер. Абденнановаларнынъ эвине кельдилер. Мында учъ оада еди джан яшай. Офицерлер: «Яшамакъ ичюн шарант ёкъ» деп, чыккып кеттилер. Квартирмейстер, кой полицайы Болатовдан, мында дженап рота командирин ве онынъ ярдымджысы ерлешмек ичюн яхшы донамлы эв тапмасыны талап этти. «Догърусыны айтсам, офицер азретлери,— деди Болатов хош кулюмсиреп,— койде сизлер ичюн энъ келишикли ер меним эвим. Бир апай, бир озюм. Бала-чагъа ёкъ, темизлик. Риджа этем, бизим эвге буюрынъыз!» деди тильмач саесинде. «Мусафирлер» полицайнынъ косътерген незакетинден файдаланмакъ къарарына кельдилер... «Не белялы башым бар экен,— деди Абдуракъыннынъ апайы Фсрузе.— Бу мусибетлерни кене мында алып кельдинъми?»

Койде душман ротасы токътатганы себебинден, Алименинъ иши муреккеплешти. Невбетдеки 31-иджи радиопрограмма берильмек керек эди. Алиме анасыны «Джантыкъ къая» янындаки къуюодап сув кетирмеге ёллады. Къардашы Азифени исе азбардаки къуюодап сув чеккен Ревиде абай корюнген ерге кьойды. Эгер ят кимселерден биревлер эв тарафкъа якъынлашсалар, анасы сув толы кьопкъаларнен эвге таба юреджек. Буны корьген Азифе, эв ичинде рацияны ишлеткен аптесине хабер этеджек. Бойле усул саесинде ноябрь 14-те «Меркезге» муим малюмат ёланылды. Шу вакъыт «Краснодар» разведмеркезинден алынган 8 номерли радиопрограммада: «Палапан, Султановка, Марфовка, Чокъул, Чалтемир, Баткыяр районларында аскерлерининъ топлулугъыны, оларнынъ сия къуветини ве мудафаа вазнетини билъмек ичюн зарур чарелер корюнгиз» деген риджада булундылар.

Разведкаджылар меркезининъ вазифесини эда этмек макъсадынен Палапан, Чокъул, Чалтемир, Баткыяр койлерине барып, душманнынъ арбий кысымлары, штабы, сиялары, ашайт, якъарлыгъы амбарлары турган ерлерни огренип кельдилер. 24 ноябрь геджесин «София» «Меркезге» еди радиопрограмма ёллады. Лякин «Меркез» меракъланган Султановка кою хусусында малюмат алмакнынъ чаресин олмады. Султановка кучлю душман бекчилеринен сарылып алынган ве ясакъ ёлакъ деп плян этильген.

Разведкаджы эркеклер Султановкагъа якъынлашкъанда, немсе бекчилери: «Кери дён!» эмири иле оларны артына къайтардылар. Васфие, кызы Улькернен: «Бельки бизлер бир чаре тапармыз» деп кеттилер. Олар да бир шейге малик олмаган сонъ, Султановкада гъает муим арбий кысым олгъаны анълашылды. Алиме насыл да олса, анда не барлыгъыны билъмек ичюн чарелер араштырды. Бу акъта Болатовнен фикирлешти. «Сизнинъ эвде ерлешкен капитан ярдым этмезми?— деп сорады ве сонъра:— Лякин насыл ёлнен, насыл этип?» дисе тюшонди.

— Абдуракъип агъа, сиз манъа Султановкагъа бармакъ ичюн капитандан кягъыт алып берип оламайсизъызмы?— деди Алиме.

— Султановкагъа кимсени якъын кьоймагъанларыны озюнь яхшы билесинъ. Биле турып, башынъны белягъа сокъмакъ истейсинъ. Я немсе менден къардашыннынъ анда не иши бар деп сораса, не айтирым?— деди Абдуракъип асабий алда.

— Джумазие къартанасыны ёкълап бараджакъ дерсинъиз.

— Я Джумазие къартапай учъ ай эвельси вефат эткен олса?

— Бизим ондан хаберимиз ёкъ. Анда барган сонъ, къартанамыз апансыздан ольген хаберини алып келирим. Офицерлернинъ огюнде яныкълап дува эткенден олурмыз. Мерумны хатырлаймыз деп, оларгъа бирер къаде шарап берирмиз. Олур-кетер,— деди Алиме. О, ялварса Абдуракъип ред этмейджегини биле эди.

Болатов «мусафирлер»нинъ хатирини тапмагъа тырышты. О бу

кельмешеклериниң вакыты-саати кельгенини, Кърым топрагында муваккът булунгъанларыны яхшы биле. Джермай-Къашыкът яшагъан совет разведкаджыларыны аманлыгыны сакъламакът ичюн немселерге яхшы корюмге тырышты. Джемаатнен озьлерини дурюст алып бармаларыны талап этип турды. Немселер Абдуракъипни бегене эдилер. Онынъ, немселерге озь эвини теклиф эткенини, мусафирченлигини, койде нizam-интизам барлыгыны къач керелер къайд этилер. Ана энди эйиликке къаршы эйилик япмакът сырасы сизге кельди деп тюшонди эв саиби. Софра донатты. Офицерлерни зияфетке давет этип, бирер къаде къуйды. «Офицер джепаплары! Биз сизлернинъ бизим койде токътатганынъызгъа мемнунмыз. Бизден бир тюрлю осаллыкът корьмединъиз. Эм де корьмезсиз. Истесенъиз, данмий къалынъыз,— деп къадесини токъуштырды ве озь тилинде: «Мезарлыкът ер тапылыр» деп иляве этти.— Сизлернинъ эшкынъызгъа!» Къаделер бошалып, экинджи кере толдырылды. Къаршылыкът сёз айтмакты мунасип корьген капитан огюндеки къадени элине алды: «Сиз, Болатов эфенди, истесенъиз бир тамам къалынъыз дединъиз, буны яхшы айттынъыз. Бизим гъалебемизден сонъ фюерге садыкът немселер Кърымда яшайджакълар».

«Мусафирлер» кейфленип, котеринги сеснен лакъырды эте башладылар. Ичери Алиме кирди.

— А-а, Аня! Риджа этем, софрагъа буюрынъыз,— капитан еринден турмакът истеди.— Мен сизинъ къардашынъызгъа буюк урьмет этем.

— Мен буны дуям. Чокъ языкът ки, бизим шернатымыз къадынкызыларымызгъа ракъы-шарап ичмеге, башкъа динге инангъанларнен корюшмеге рухсет этмей,— деп кулюмсиреди Абдуракъип. Бунынъле о шернатны махкум эткенден олып, Алимени къорчалады.— Капитан азретлери, Анянен сизге бир риджамыз бар. Бизим истегимизни эда этсенъиз, бизим аилемиз ичюн буюк эйилик япкъандан олур эдинъиз. Султановка коюнде бизим...

— Султановкада?! Мен сизинъ аиленъиз ичюн эр тюрлю яхшылыкът япмагъа азырым. Лякин Султановкагъа бармакът къатнен ясакъ... Аня анда пейда олгъаны киби, оны къапарлар, мени офицер погонларымдан маърум этерлер... Билесинъизми, не ичюн?.. Султановкада орду штабы булуна, анда эсас лазарет ерлешти, узакът атыджы топлар бар. Билесинъизми, 17-нджи немсе ордусынынъ команданы генерал-полковник Енеке насыл серт адам? Анда бармактынъ тевсие этмейим,— деди капитан, озюнинъ арбий сырларындан хабердар офицер олгъанына къопайчораланып.

— Биз акъыллы адамнынъ огюти огюнде баш эгемиз. Мадамки бармакът мумкюн дегиль, бармаймыз. Тешеккюр сизге!— деп Алиме сагъ элини кокусун устюне къойды. Капитан буны озьджесине анълады. Абдуракъип лакъырдысыны башкъа мевзугъа чевирип, бирер даа къуйды. «Мусафир»нинъ сагълыгына котерди.

Ноябрь 26-да Алиме 39 номерли радиограмманен шу малюматны берди: «Эльде этильген малюматларгъа коре, Султановкада 17-нджи немсе ордусынынъ штабы, эсас лазарет, узакът атыджы 6 топ булуна. София».

Декабрь 3-те 41 номерли радиограмма ёлланылды. Анда Алиме шуларны хабер этти: «Палапан коюне шаркътан румын топчылары кельдилер. Он эки узакът атыджы ве алты дане зенит топлары. Ново-Николаевка коюне шаркътан 30 дане къапалы автомашина ве 6 дане орта буюкликте танк кельди. София».

Керчъ ярымадасы Кърымнынъ энъ сувукът аязлы отькюр селлер эскен ери. Декабрыде къатты сувукълар башлай, къар ягъа.

Къара кышта сувукълар 15-тен 30 дсреджеге чыкъа. Араба ёллары бузлай, къаткъакът ола. Шеэрнен койлер арасында арабанен къатнавлар азлаша. Ёлларда сийрек-серпек атлы ёлджулар расткеллер.

1943 сенесининъ декабрь айы о дередже сувукъ олды ки, ёлларда джаяв юрьмекнинъ чареси олмады.

Алиме бизим шанлы ордумыз энди Азав ве Къара депъиз ялылар-ында десант тюшюрп, ишгъаль эткен ерлерини къавий туткъанындан хабердар эди. «Эбет, къатты сувукълар аскерлеримизини умумий уджюмге кечмесине кедер этсе керек. Лякин умумий уджюм куню узакъ дегиль. Бизге ич бир тюрлю сувукълардан къоркъмайып, керек олса, аткъа минип кетип, хызметимизни девам этмек, вазифемизни эда этип турмакъ керек» деп тюшюнди Алиме. Мувакъкъат оларакъ конк-рет авалелерден азат этти. Озю исе, эркеклернен берабер, демирёлда-ки арекетлерге козь-къулакъ олып турмакъ къарарына кельди. Дже-ват Меннанов ташёл таъмирин ишинден Абдуракъип агъанынъ ярдымы-нен Дёрт-Куль район почтасындан почта ташув ишине авуштырылды. Бу келишикли вазифе. Джеват анда озю киби башкъа койлерден къат-нагъан яшларнен корюшип тура. Янъылыкълар биллип келе.

«ГФП-312» агентлери озьлерининъ алчакъ, резиль ишлерини де-вам этмектелер. Буны Алиме ич бир дакънкъа унутмай ве бу хусуста аркъадашларыны да тенбилеп тура.

«Меркез»ден енъи вазифелер олмагъанына бакъмадан, разведка-джылар ёлларны эп доланды, демирёл ве станцияларны дикъкъатлери алтында туттылар. Командалыкъ ичюн 10, 16, 24, 30, декабрь акъшам-лары 42—45 номерли къийметли радиограммалар ёлланылды.

Ниае 1944 сенесининъ йылбаш байрамы этип кельди. Адети узре, йылбаш кобетеси пиширильди. Ковете ичине «насип» деп кумюш акъча къойылды. Кобетени Ревиде абайнынъ озю кесип, кесип дагъыт-ты. «Арамызда бахтлы ким олса, «насип» онъа чыкъсын!» деди. Лякин йылбаш кобетеси адетининъ шойле бир шарты бар. «Насип» кимге чыкъса, о киши бахтлы оладжагъындан толайы, кобетени ашамайып, софрандан четке чекильмек керек. Ама о «насип» озюне тюшкенини сез-дирмей къурназлыкънен акъчаны агъзындан дуйдырмай чыкъара, ковете ашамакъны девам эте биле. Эгер «насип»ни алгъан адам, бойле айнеджиликни беджерип олса, йылбаш софрасы гъает шенъ кече. Бу чокъ эски адетлерден бири. Меселя: Эр кес «насип» манъа чыкъар деп умют эте ве мукъайт ашай. Эр кес бири-бирининъ агъзына бакъып тура. Бирев, «насип» чыкъкъан киби, яландан агъзындан акъчаны дуйдырмадан алып яшырмакъ истей, сонъ шакъа олгъаны анълашыла. Эр кес кулюше. Йылбаш кобетеси эглендже, шакъа, кулюкю акъшамы-на чевириле. «Тура», «алтын юзюк», «чайникъ», «телефон»... киби чешит миллий оюнлар бар. Йылбаш кобетеси акъкъында догъмушлар ара-сында чешит лафлар, ёрумлар айтыла. Бу кересинде Алиме чешит ёрумларгъа огърады, чюнки йылбаш «насиби» онъа чыкъты.

Янъы йыл сабасы сой-акъраба бири-бирини ёкълап келе. Ичери кирген киби, эвининъ терюне авучнен богъдай сепе. Янъы йыл хайыр-лай. «Янъы йылда эвиниз отъмекли, бол-берекетли олсун» дей. Дост-лар да бири-бирини хайырлап, башларындан ашагъы ашлыкъ септир-дилер. Олар озь-араларында бири-бирининъ хаялыны, арзусыны билелер. Алимеге мурадына наиль олып, яхшы миъмар олмасыны, Вас-фиеге — медицина институтыны битирип, эким олмасыны, Неджибе-ге — совет арбий разведкаджыларынынъ фаалнетлери акъкъында ро-ман язув мерамына пришмесини тиледилер. Эртеси куню сабадан эр-кеклер чатлама сувукъта ёлларны, станцияларны козьетмеге кетти, акъшам къайтып кельдилер. Эльде этильген малюматларны гедже ёлламакъ кереклиги хусусында Стасягъа хабер этильди. Рацияны Алимелерининъ эвинде къурмакъ къарарына келинди. Ревиде абай Мельбек битайнынъ одасына кирди. Азифе, Сейфедин, Джеват тыша-рыда бельгиленген ерлерде невбетчиликте турдылар. Ичериде Алиме, Стася Гуляченко рацияны ишлетмек ичюн эки сааттеп зияде огъраш-тылар, чалыштырып оламадылар. Ниае, тышарыда бузлап-къатып

кѡалгѡан невбетчилерни ичерн чагъырдылар. Стася рацияны ишлет-мек чаресн олмагѡаныны, «Меркезден» дигер рация кетирмек керек-лигини айтты. Меселе пытракѡлашты. Башкѡа рация кереклигини Краснодаргѡа пасыл хабер этерсинъ? Демек, Эски-Кѡрымгѡа барып, алякѡаджы «Отважный»нен корюшмек керек. Онынѡле ялынѡыз резидентнинѡ озюне корюшмек рухсет этильди. Не япмалы?

Алиме Болатовгѡа барды. Рация бозулгѡаныны ве илериде чалыш-макъ ичюн янѡы рация кереклигини анѡлатты. «Насыл да олса, бир мана тапып, Эски-Кѡрымгѡа бармакъ керек,— деди Алиме, Болатов-гѡа.— Башкѡа чаре ёкъ». «Ай анасыны, напсакъ экен,— деп тюшон-джеге далды Абдуракѡип.— Ферузе аптенѡ чокѡтан берн тикиш маши-нам кѡырылды, Эски-Кѡрымда тѡмирлей экенлер, деп кѡач керелер айтты. Ойле олса, ярын сабадан кетемиз,— деп кулюмсиреди Абдура-кѡип кетмек ичюн мана тапылгѡанына севинип.— Бедарканы скерим. Сен яхшы кийни. Ёл якѡын дегилъ. Ава сувукъ. «Болатов полицай формасыны кийди. Алименен ян-янаша отурып, тикиш машинасыны бедарканынѡ огюне кѡыйып, джѡнедилер. Ат ёргѡалай берип кѡарлы-бузлы кѡаткѡакъ ёлдан кетти. Онынѡ сыджакъ нефесинден агѡызлы-гѡы четинде кѡырав пейда олды. Дерсинѡ, айван шеэрге кеткенн ичюн севине, кѡулакѡларыны тиклеп, кимерде бойнуны бурып шорбаджысы-на бакѡа. Болатовнынѡ кѡамчы котермей «айды, достым, айды!» деген-нинден мемнун киби, ёргѡалавыны эп чабиклештире.

— Алиме биз учъ айдан бери сен не талап этсенѡ, шуны эда этме-ге тырышамыз. Сенинѡ вазифенѡде садыкѡлыкъ, адалет, озюнѡде бу-юк праде сеземиз. Шунынѡ ичюн де сени сая-севемиз. Сенинѡ киби етекчимиз олгѡанына гѡурурланамыз. Биз буны коремиз, дуямыз. Ама озюнѡ акѡкѡынѡда бир шей бильмесимиз. Ферузе аптенѡ: «Бу Алиме-нинѡ гонѡюль берген бир кимсени бармы экен?» деп кѡач керелер со-рады. Акѡнкѡатен бармы?

— Абдуракѡип агѡа, дженк башлагѡан айы мен даа он еди яшым-да эдим. Гонѡюль бермек кѡайида, мен аѡта яшлар булунгѡан ерлерге оюн мейданына кѡатнамагѡа биле етиштирамадым,— деди Алиме ве теренден кокиус кечирди.

— Языкъ! Чокъ языкъ!— деди Абдуракѡип.

— Неге языкѡсынасынѡыз, Абдуракѡип агѡа! Бизим аятымыз илериде. Дженк битер. Ойле гѡалебе байрамы япармыз ки, дюнѡя ша-шар. О вакѡытта йырлармыз! Ойнармыз! Сизлер халкѡымызнынѡ гѡуруры, кѡараман йигитлер олурсынѡыз. Эпинѡыз окѡур, бильги алырсынѡыз. Джеват макѡсадына пришир. Мен ходжагѡа чыкѡарым. Сиз тойымда кѡартагѡасы олурсынѡыз. Мен: «Эй, джемаат, кѡаделер-инѡизни тойымызнынѡ кѡартагѡасы Болат огѡлу Абдуракѡип шересфи-не котеринѡыз, бу киши душман арбий кийиминде совет разведка-джысы сыфатында душман иле курешти. Ана о вакѡытта халкъ си-зинѡ ким экенинѡизни билир.

— О вакѡытта сенинѡ де ким экенинѡизни билирлер. Шимди: «Бу кѡыз ницюн бойле чокъ чапкѡалай» дегенлер ве сени Ревиде кѡарта-нанѡа бенѡзеткенлер бар. Мен оларгѡа: «Кимсенинѡ ишинѡиз олмасын» деп сенинѡ иле илькн корюшкенде манѡа айткѡан сѡзлеринѡизни айтам. «Биз бу ерлерининѡ кѡумларымыз, сув акѡар, кѡум кѡалыр, тилинѡиз-ни билип кѡулланынѡыз!» Шай деп, Абдуракѡип кульди. Алиме де онѡа кѡошулып юректен кулюштилер. «Демек, биз бу ерлерининѡ кѡум-ларымыз!» Ве даа зняде кулюштилер.

— Мени кѡартанама бенѡзетелерми? Бу яхшы. Мен онѡа кѡарта-на дегилъ де, ана дегенимни билесинѡиз. Мен оны о кѡадар севем. Онынѡ эмексеврлиги Ватангѡа, халкѡкѡа садыкѡлыгѡы, дурюст фи-кирлери ичюн севем. Билесинѡизми, совет акимнети пекиртильген йыл-ларда Керчъ ярымадасынынѡ эалиси меним кѡартанама «Кѡарт ком-мунист» деген. Халкъ бу адны, лагѡап дегилъ де, онынѡ леинджи олгѡаны ичюн урѡмет этип айткѡан. Анамыз огѡулларынынѡ учюни де большевик рухында тербиеледи. Манѡа да: «Осин-буюсенѡ, сен де,

дайыларың киби, коммунист олурсын!» деп кѡач керелер айтты. Абдуракып аѡа, «сенде кѡавий ираде сеземиз» дединъыз. Меним ойле олмамда апамнынъ тербиевий тесирн гѡает буюк. Мен онынъ падиша огъуллары, кѡыраллар, ханлар акъкъында масаллар икѡе эткеннин ишитмедим. О ялынъыз Ватанына, халкъына, мемлекетине садыкъ алда олюп кеткен кѡадын-кѡызлар акъкъында эфсанелер дестанлар айтмагѡа севе...

Лакъырды олгѡан ерде вакъыт тез кече дейлер. Бизим ѳлджулар кѡызгъып лаф иле Акъ-Манай, Владиславовка станциялары янындан Ново-Покровка коюне чыкътылар, ондан солгѡа бурулып, бир кѡач татар койлерн янындан кечип, Эски-Кѡрымгѡа етип, кельдилер. Шеэрге киреджекте, оларны шлагбаум огюнде токътаттылар. Кѡайда ве не ичюн кеткенлерини весикъаларыны тешкердилер. Тикиш машинасынынъ кѡапагыны котерип бакътылар. Елуна девам этмек ружсетини алгѡан Болатов шлагбаум бекчилерине он ймырта кѡалдырып, дже-неди. Немселер севингеннен: «Мына бу бизим адам» деп кѡалдылар. Абдуракып таъмирханени тез тапты. Данъгъалакъ уста машинаны тешкерди. «Гюзетмек мумкюн, лякин бугунъ дегиль. Учъ купъден келип алырсынъыз» деди. Абдуракып базар янында ашчы тюкяпына кирди. Алиме озюне керек сокъакъыны кѡыдырып кетти. Пушкин сокъагъында еди номерли мавы боялы кѡапы огюнде токъталды, зеннинде нелериндир хатырлап, кѡапыны кѡакъты сес чыкъмады. Бираздан текрар, кѡуветлидже кѡакъты. «Ким бар анда?» деген сес ишитильди. «Мында чыкъыпъыз, сизден сораиджакъ шейим бар» деди Алиме. Кѡапыда отуз яшларында эркек киши пейда олды.

- Сиз кирагѡа ода бересинъизми?
- Берем. Донанмасы такъымынен.
- Кира акъкъы паалымы?
- Ёкъ! Паалы дегиль!
- Кирип коръмек мумкюнми?
- Мумкюн.
- Таныш олайыкъ, Аня.
- «Отважный».

... 1942 сенеси январь 24-те, Совет Ордусы Феодосиядан Керчь бетке кеткенде, орду разведка болюги, дженктен огюне Эски-Кѡрым шеэринде яшагѡан Смирнов деген арбий кишини, азырлыкътан сонъ, «кѡачакъ» сыфатында озъ эвине кѡайтып яшамакъ ичюн кѡалдырды. Смирнов кѡач айлар гизли яшады. Сонъра кѡол таякънен шеэрде пейда олды. Немселер комендатурасы оны тешкергенде, дженкнинъ ильки кунълеринде сабыкъ, кѡызыл аскер Смирнов аякътан яралангѡаныны ве бундан сонъ арбий хызметтен кѡачып эвге кельгенини айтты. Оны тешкерип бакътылар. Айткъанларыны акъикъаткѡа бенъзеттилер. О вакъытта гитлерджилер: «Фюрернинъ шанлы аскерий кучълерининъ дарбелери алтында Кѡызыл Орду енъилр, аскерлерн кѡачакъларгѡа чевирилрлер» деген фикирде эдилер. Таякъкѡа сюйкенип юрген кишини кѡачакълардан бирн ерине кѡабул эттилер... Шунынъ эсасында, дженктен тунъюльген солдатлар арасында мисаль оларакъ тешвикъат алып бардылар...

1943 сенесининъ кузюнде Кѡрымда партизан арекетн душмангѡа амансыз дарбелер эндирип, озюни таныткъан бир вакъытта дагъдан Эски-Кѡрымгѡа кельген орта бойлу, кесментик, сарышын киши Пушкин сокъагъында 7 номерли эвининъ кѡапысыны кѡакъты. Та 1942 сенеси январь айында бельгиленген пароль вастасынен Смирновгѡа озюни танытты. «Отважный»ге шеф Захаровдан селям кетирди. Чалышмакъ вакъты кельгенини айтты. Бундан сонъ о тюрлю вазифелерни эда этти. Озюни чалышмагѡа икътидарлы адам деп танытты. Дагъгѡа кѡатнамакъ ѳлуны огренди. Бир кере партизан аэродромындан Краснодаргѡа учты. Подполковник Захаровнен корюшти. Шеф онынъ ишке киришкенини тефтишлеп, конспирациягѡа кѡатты риает этмешин талап этти. Захаров онъа: «Итимал, сизге бир кѡыз келир. Насылдыр

бир ишнен, я да меселенен мураджаат этсе, о кызгъа ярдым этер-сингыз!» деген эди.

Шимди Аня иле таныш олгъанда Захаровнынъ шу сёзлерини хат-ырлады.

— Сизнен таныш олгъаныма гъает мемнуным. Шефимиз мангъа зарур кельсе, сизнен корюшмекни тевсие эткеи эди,— деди Алиме.

— Насыл ишнен буюрдынгыз?

— Менним рациям бозулды. Радист таъмирлеп оламай. Янгы ра-ция керек. Не къадар тез олса о къадар яхшы.

— Мумкюн. Лякин сизинъ дегенингиз киби тез олмаз. Энгъ аздан бир афтадан... Январь 12 куню келип алырсынъыз,— деди «Отваж-ный». Мында келип олурсынъызмы?

— Келирим. Лякин ле ичюн ойле кеч?

— Сымарышынъызны шу вакъыткъа эда этип олсам, аферни «От-важный» денгиз!..

«Отважный» шу гедже онгъа белли ёлнен Эски-Кърым дагъларын-да курешкен партизанларнынъ Шаркъ бирлешмесине келип чыкъты. Керек адамынен корюшти. Онгъа разведмеркезге барып янгы рация кетирмек кереклигини айтты. О адам Шаркъ бирлешмесининъ коман-дир В. С. Кузнецов, комиссары Р. Ш. Мустафаевнен корюшти. Орду разведкаджылары алякъаджысына аджеле суретте Краснодаргъа уч-макъ ичюн ярдым косътерильли.

Экинджи куню партизан аэродромындан котерильген самолет адпй кийимли кишини Краснодаргъа Пашково аэродромына алып кельди. О киши «Отважный» эди.

Подполковник Захаров раатсызланмакъта эди. Къач куньден бери Джермай-Къашыкъ резидентинден хабер ёкъ. «София»нынъ чагъы-рувларгъа джевап бермегени Захаровны чешит тюшюнджелерде къал-дырды. Джебё аркъасында джаныны телюкелер ичине къойып чалыш-къан Аня озь ишинен тежрибелли разведкаджыларны биле айран къалдырды. Бойле вакъытта подполковник Захаров сёзге келип: «Би-лесингизми, аркъадашлар, Аня секиз яшында ана-бабадан маърум къалып, Ревиде къартанасынынъ элинде тербиелене. Коммунист Мус-дин дайысынынъ онгъа буюк тесирли ола. Не исе де эшкъ олсун кыз-гъа!» дей эди. Шимди онынъ сускъаны Захаровны телаш ичине къал-дырды. О саат сайын ярдымджысы майор Зайцевден Аня хусусында хабер сорай эди.

Ичерн небетчи лейтенант кирди:

— Подполковник аркъадаш, Смирнов деген киши узурынъызгъа кирмеге рухсет сорай.

— Айт, кирсин,— деп Захаров еринден турды. Сабырсызлыкъле Смирновны къаршылап, селямыны алды. «Отважный» не айтыр экен деп онгъа дикъкъатле бакъып турды.

— Сизге резиденттен селям кетирдим. Онынъ рациясы бозылгъан. Радист рацияны таъмирлеп оламагъан. Янгы рация ёлламанъызны риджа этти.

— Барсын, ойле олсун. Тек Анянынъ озю сагъ-селямет олсун. Ке-тирген хаберинъ ичюн сагъ ол. Биз мында беш куньден бери Анянен багъ туталмай, телаш ичине къалдыкъ...— деди подполковник,— ярын рацияны алып кетерсинъ. Ярын гедже де учарсынъ! Ангъла-дынъмы?

— Ангъладым. Ярын гедже учам,— деди о эмирни текрарлап.

— Айды, отур, энди вазифеден тыш лакъырды этейик. Анянынъ корюниши насыл, тендиристми?

— Мен онынъле биринджи корюшювни. Менде джесаретли, акъ-ылы кыз оларакъ теэссурут къалдырды.

— Янгълмадынъ. О, акъыкъатен, Ватанымызнынъ садыкъ кызы. Менни адымдан резидентни «Къызыл Байракъ» ордени иле мукафат-ланувы мунасебетинен хайырла. О бу мукафаткъа та ноябрь 5-те такъдим этильген эди. Даа якъында январь 5-те тасдыкланылды.

Буны онъа мытлакъа бильдир! Мен ондан бизни меракъландыргъан енъи малюматларны бермесини риджа эткен эдим. Бу акъта онъа хатырлатырсынъ. Озь эвинъде яшамакъны девам эт. Пароль эскидеки киби къала. Аня санъа насыл истекнен мураджаат этсе эпсинде ярдым этмеге тырыш. Менде башкъа суаль ёкъ. Сизде?.. Ойле олгъанда, сагълыкълашамыз. Рация, самолёт меселесинен сени майор Зайцев темин этер. О бу акъта биле. Ишинъде мувафакъиет тилейим,— деп элини узатты Захаров.

Партизан аэродрома кьонгъан самолёттан тюшкенлер арасында учъ кунъ огюне Краснодаргъа учкъан киши де бар эди. Гедженинъ бир вакъытында автомат ве гранаталарнен слялангъан адамлар аркъасына эшъя чувалы багълы кишини дагъ ичинден озгъарып, Эски-Кърым сокъакъларындан бириндеки мавы къапылы эвиннъ янында токътадылар. Аркъасында юкю олгъан киши эвге киргенге къадар олар коше башындан бакъып турдылар. Сонъ «Эр шей сырасында» деп, кельген ёлларынен гедженинъ къаранлыгъына синъип кеттилер.

Январь 12 куню бекчилер шлагбаум янында озьлеринне таныш бедарканы токътаттылар. Бедаркадаки немсе кийиминде эркек ве къадын незакет иле селям бердилер. Таъмирханеден тикиш машинасыны алмагъа кельгенлерини айттылар. Айдавджы, арпа толугъа торбасындан отуз йымырта чыкъарып бекчилерге берди. Байгъушлар мекхуниетле озь араларында нелердир айтышып, пишкен йымырталарны ашап къалдылар... Данъгъалакъ: «Машинанъыз азыр, ала билесинъиз» деди. Машинаны бедарка устюнде ерлештирип, сагълыкълаштылар. Сокъакълар теналыкъ. Гуя шеэрде кимсе къалмагъан, эр кес кочип кеткен. Бедарка мавы къапылы эв янына келип токътады. Поллицай арпа торбасыны атнынъ башына кечирювнен мешгъуль олды. Эвеля бир къадын, онынъ артындан эркек киши азбардан чыкъып, чувалгъа оралгъан «юк»ни бедарканынъ отургъычы тюбюндеки сандыкнынъ ичине ерлештирдилер. «Отважный» Аняны, девлет мукафаты алгъаны ичюн хайырлады. Шефнинъ селямыны айтты. Аня пальтосынынъ енъинден пакет чыкъарып «Отважный»ге берди, онынъ шефке такъдим этильмек кереклигини анылатты. Олар сёзсиз башларыны эгип, сагълыкълаштылар. Абдуракъип: «Чокъ арпа ашасанъ, емлерсинъ» деп, атнынъ башындаки торбаны алды. Шлагбаум янындан олар сагълыкънен къалыпъыз, дер киби, эллерини саллап кечип кеттилер.

Ёлджулар койге къайтып кельгенде, орталыкъкъа къаранлыкъ чёккен эди. Эвден эвеля Азифе чапып чыкъты, аптесининъ бойнуна сарылды. Ревиде абай, хош кельди айтып, Алимеге бакъты. Индемеди, кызынынъ къуванчлы козьлеринден эр шей сырасында экенини анылады.

Алименинъ къайтып кельгеннинъ корьген Сейфедин: «Хош кельдинъ къомшу, ушюмсей яхшы-яхшы барып кельдинъми?» деп онынънен, эль тутушты. О Алименинъ элине гизлиден кягъыт туттырып: «Бугунъ озюм корип кельдим. Аджеле хабср этмек керек» деди гизлиден.

— Къана, эвге киринъиз, ачыкъкъандырсынъ, Абдуракъип. Бугунъ джарлы омач шорбасы пиширдим,— деди къартана.

— Сагъ олунъыз, Ревиде абай. Апайгъа тикиш машинасыны теслим этип севиндирмеге ашыкъам,— деди Абдуракъип ве бедарканы айдап кетти.

— Замет де олса, Стасягъа айтынъыз, бизге кельсин,— деп кычырды Алиме онынъ артындан.

Тезден радистка кыыз кельди.

— Стася, янъы рацияны къабул этип ал,— деди Алиме,— мен шифрнен малюмат тизгендже рацияны къурып азырла. Бугунъ, январь 12-де биринджи номерли радиограмма ёллайыкъ...

Къартана радистка кыызгъа бунарлы назар атты. «Бакъ, Алиме насыл кыйын, телюкелни ишлер япып кельди! Сен исе джыллы эвде

соба артында отурып, кѳоркѳасынѳ» демек истеди, лѳкин индемеди. Бираздан Стасянынѳ: «Радия яхшы чалыша, мен азырым» деген сеси ишитилѳди. Алиме еринден турды.

— Азыр олсанѳ, кѳана... яз! «Багерово станциясында учѳ эшелон тура, кѳыркѳ беш вагон автоматик винтовка ве пулеметнен сѳлѳлѳ румын аскерлеринен юкло, кѳыркѳ вагон да немсе аскерлери...»

— Стася,— дѳди Алиме, радистке радиограмманы берип битирген сонѳ.— Авалар йымшады. Душман арекетке кельди. Бизге эр кунѳ, бельки базы кунѳлерде эки радиограмма бермек керек олур. Сен эр дакѳикѳа вазифенѳнинѳ эдасына азыр тур!

Акѳикѳатен, ойле олды. Радиограммалар бирн-бирн артындан ѳлланылып, 13 январда учѳ 2—4 номерли, 14 январда учѳ 5—7 номерли радиограммалар берилѳди. Сонѳки 7 номерли радиограммада: «Багерово аэродрома на транспорт самолѳтларынен аскерлер кетириле». 13 январда джебѳ тарафѳа ташѳлнен снаряд юкло 8 автомашина кетти... дие хабер берилѳди.

1944 сенеси 17 январда разведцентрден: «Ѕлладыгѳынѳыз малюмат гѳает кѳийметли. Командалыкѳ гѳает мемнун. Илериде малюматлар насыл ѳлнен, кимден алынгѳаныны косѳтеринѳиз. «Отважный» базагѳа аманлыкѳле кѳайтып кельди» деген учюнджи номерли радиограмма алынды.

Алиме Абденнанованынѳ «София» имзасынен ѳллагѳан шу радиограммалары эсасында, бизим командалыгѳымыз, Таманѳ ярымадасында керн чекилеяткѳан душман кѳысымлары кѳайсы тарафѳа арекет эткенлерини билѳди, авиация кѳысымларымызгѳа демирѳл эшелонларынынѳ ве буюк аскернѳ кѳысымларнынѳ, оларнынѳ сѳлѳ ве техникасыннынѳ топлу тургѳан ерлерини бомбалав хусусында мунм эмирлер берди. Бунынѳле берабер, Совет командалыгѳы, Керчѳ ярымадасында гитлерджиленнинѳ насыл кѳысымлары булунгѳан ве оларнынѳ мудафаагѳа азырлыкѳлары акѳкѳында дегерли малюмат алды.

Совет командалыгѳына энди кѳамачавда Кѳрымны кѳорчалав генерал-полковник Енеке командалыгѳы алтындаки 17-джи немсе орду сына, бунынѳ киби даа 5 немсе, 7 румын дивизиясы ве дигер арбий кѳысымларгѳа авале этильгени малюм.

Душман Керчѳ ярымадасында 70 километр теренлигинде дѳрт му-дафаа ѳлагѳы кѳурды. Бу ѳлакѳларны 73-нджи ве 98-нджи пняде немсе дивизиялары ве 91-нджи топчылар бригадасы, 6-нджи атлылар ве 3-нджи румын дагѳ-окѳчылары кѳорчалагѳаны белли олды.*

Йылбаштан сонѳ баягѳы адиселер олып кечти. Насыл да олса, арѳадашларгѳа вазнетиннѳ муреккеплигини билѳдирмек керек деп тюшонди Алиме. Кѳзѳ кѳыйыгѳындан кѳардашы Азифеге бакѳты. О, анасы огреткени киби, явлукѳ нагѳышламакѳнен мешгѳуль эди.

— Азифе!

— Не дейсинѳ, апте?

— Неджибе енгеге барып, аптем бу акѳшам бир кѳач кишинен сизинѳ эвде корюшмек ичюн разылыкѳ истей, дерсинѳ. Эгер разы олса, манѳа керек кишилерни Неджибе енѳгенѳнинѳ эвине чагѳырысынѳ.

— Я разы олмаса?

— Ойле олмакѳ мумкюн дегиль, енѳгемиз кѳач керелер манѳа озю теклиф эткен эди.— Алиме кѳардашынынѳ башындан сийпады ве артыкѳ чапа-чапа кеткен Азифенинѳ артындан бакѳып кѳалды. Вакѳыт тез кече, кучюк кѳардашы энди он дѳртке кирди, буюни Ферузе он едиге айланды. Ондан, сонѳки вакѳытта бир тюрлю хабер ѳкѳ: «Меним кельгенимни ишиткенде, озю келип-кеткен эди. Кѳарангѳыт узакѳ ер дегиль, ама эр алда барып, корюшип, бир гедже кѳонын кѳайтмакѳ ичюн эки кунѳ керек. О эки кунѳ кѳайда? Эр кунѳ иш.

* Генерал-майор А. Н. Грилев. «Днепр, Карпат, Кѳрым». «Фен» нешрияты, 1970 с. 221-нджи санѳе.

Абдуракъип Болатов.

Адамларгъа вазифе бермек керек. Кетирилген малюматлардан махсус шифр иле радиограммалар тизмек. Онынъ устуне, Стая эн къоркъакълыкъ ичинде яшап. Бир шей ола, башта о къалтырап башлар. Я дигер аркъадашлар? Абдуракъип къавий адам. Неджибе енгем — омур-билля сёзюнден къайтмаз. Васфие апте саф гонъюлли, садыкъ дост. Хайрулла — олер, дегениндеп дёнмез. Я Сейфедин ве Джеват? — Эр кес олар киби олгъайды. Бу не аджеба? Не ичюн мен бойле тюшонджелерге далдым? Эбет, немеслер районда эки гизли тешкият азаларыны къанагъаплар. Бу саткъын мелъуларнынъ иши. Ханилер... Куню келир, олар джезаларыны булурлар. Яшларгъа языкъ. Сербсег бахтлы аят ичюн куренип, оны коръмей олюп кетмек не къадар буюк фаджия» деп тюшонди Алиме.

Азифенинъ тез къайтып келюви Алимени тереп ойлардан уянтты. — Неджибе енгем оларнынъ эвинде корюшмеге разылыкъ берди. Достларынга да хабер эттим, — деди Азифе бир исфестен. Енгем: Алимеге айт, эртедже кельсин, деди. — Сонъ, Алименинъ козълерине тикилип: — Апте, мен де барайым да сенинген! — деди.

— Яхшы, барырсынъ. Ама бизлер лакъырдыгъа киришкенмиз киби, тышарыгъа чыкъарсынъ. Этрафкъа козъ-къулакъ олуп турарсынъ. Бу сенинъ месуль вазифенъ, унутма! Мен сагъа ишанам.

— Эрте кельгенинъ яхшы олды, — деди Неджибе, — тюневин гедже Рустем юкъусы арасында къач кере «бабам, бабам» деп сандыракълады. Онынъ яшында отуруп юкълан къалгъаным. Дайынъ джепке кеткенде Рустем учъ яшында эди. Бабасыны унутмагъанына бакъ!

— Бала, озюни севген кишини бир вакъыт унутмай. Дайым сизлерни коръмеге арз этсе керек. Онынъ ичюн Рустемини тюшюне келе. Айды, корюшменъизге аз къалды. Тезден бизимкилер келир, о вакъытта ана-баба къавушырсынъыз. — Алиме, чагыргъан адамлары кельгендже енгесинен баягъы лакъырды этиш отурды.

— Достларым, бугунъ сизлернен джиддий лакъырды этмекни зарур тандым, — деди Алиме, бир къалмайып, вакътында джыйылышып кельген разведкаджиларгъа. — Эвеля шуны айтмакъ истейим ки, бизим ишимизге юкъарыда юксек къиймет кесиле. Сизинъ топлап кетирген малюматынъыз буюк эмнетке малик. Буны сизге бильдирмеге борджлым. Сизлерни хайырлайым! Сагъ олунъыз!

Бу сёзлерни эр кес мемнушлетле къабул этти. Васфие къуванчлы козьяшларыны силли: «Ватанымизнынъ телюкели кунълеринде онъа файда кетиргенме севинем» деди.

— Лякин гитлерджилер топрагъымызны таптамакъны девам эткен вакъытта, бизлер даа исарлы ве даа мукъайт чалышмакъ керекмиз, — деп сёзюни девам этти Алиме. — Биз ерини къулагъы, этрафнынъ козю олмакъ керекмиз. Авалар тюзельгенинен, Совет ордусы десант мейданларындан уджюмге кечер деп, немеслер фааль аркет этип башладылар. Ялы кенары койлеринде буюк азырлыкълар корелер. Совет ордусы ичюн ярымаданынъ шаркъында стратегик эмнети олгъан Къамыш-Бурун районыны, дженюпте Къарангъыт кою къаршысындаки ялыны ве Чауда голю этрафыны яхшы козъэтип кельмек керек. Бу муш вазифелерни эркеклерден бири янмакъ керек, — дегенде, эр кестен огюне Джеват еринден турды.

— Алиме апте, немеслер магъа анъкъав койлю баласы деп бакълалар. Къамыш-Бурунгъа барып кельмекни магъа ишанынъыз. Мен

вазиегнн кереги киби биллп келирим. О районгъа буюклерге бармакъ олмай. Хауфлы. Ред этменгъыз, ялварам. Бу мангъа комсомол сифатында авале олунгъан хусусий вазифе олсын!—деп, ерине отурмадан, джевап беклеп турды.

— Яхшы, Джеват, мен разым. Сейфедин агъа бунгъа пасыл бакъа?

— Джеват чокъ вазифелер эда этти, буны да беджереджегине эмншм. Барсын!—деди о, къардашы шу месуль вазифени эда этеджегине ишанып.

— Яхшы, Джеват, бар. Эм азыр, Коп-Такъыл, Ново-Алексеевка койлерине де дикъкъат этерсингъ,—деди Алиме. Джеват, куреш мейданында биринджиликни алгъан адам киби, гъурурланып ерине отурды.

— Къарангъыт кою ялысына ве Чауда корфезине Абдуракъип агъа барып келир. Не дейсингъыз?—деп онгъа бакъты. Болатов мемнуннетле разы олды.

Алиме сёзюни девам этти:

— Сейфедин Марфовкагъа дегирменге ун тартмагъа барып, андаки вазиегнн биллп кельсин. Бир ай огюне Султановкада немселеринингъ арбий штабы ерлешкеннин билесингъыз. Койнинингъ этрафы бекчилершен сарылы. Шимди о ерде вазиегнн билъмекни Хайрулла Мамбетджановгъа авале этем. Озюнгъыз пасыл дейсингъыз?

— Сизингъ сёзюнгъыз меним ичюн эмр. Вазифени эда этмеге сёз берем.

Энгъ эсас вазифени, яни демирёл станцияларыны Алиме, эр вакъыттаки киби, озю устюне алды. Васфие Аджыбасва ве Неджибе Баталова да онгъа бу меселеде ярдым этеджеклер.

— Энди, аркъадашлар, сизни эпимиз ичюн фаджиалы вакъиа хусусында хабердар этмек истейим. Якъынларда ГФП-312 агентлери Къоджалар ве Коп-Къыпчакъ татар койлеринде гизли ватанперверлер-тешкилятынынгъ изине тюшип, онынгъ бир чокъ азаларыны къападылар.*

Душман Кърымда озюнингъ сонъки кунълеринингъ яшагъаныны сезе. Кеттикче джанаварлаша. Койлюлерге, ёлджуларгъа чешит айнеджиликлернен якълаша. Адамларнынгъ ишанчына кирип, озълеринингъ къара ишлеринингъ япа. Эр къалпакълыгъа баба демек олмагъаны киби, танымагъан, билъмеген адамларынгъыздан, сонъ дередже сакът олмакъ керексингъыз. Вазиегн кеткен сайын агъырлаша. Пек мукъайт олунгъыз!

Достлар сагълыкълашып, бирер-бирер чыкътылар. Бир-бирине дуйдырмакъ истемеселер де, юреклеринингъ агъырлыкъ сарды. Яш джаныны Ватан огърунда феда эткен беллисиз иштикъамджылар ичюн окюндилер. Совет адамларынынгъ бахтлы омюринингъ хырпалагъан, ватан иштикъамджыларыны мисли корюльмез чекишювлерге огъраткъан гитлерджилерге къаршы даа исарлы курешмек кереклигинингъ анъладылар.

Болатов акъшам къарысы Ферузеге, ярын Къарангъыткъа Алиминингъ къардашы Ферузени ёкълап бараджагъыны айтып, сабагъа бир асарчыкъ кубу майы, бир тегерек къоюн пендир, бир аз да къоюн къакъачы азырламасыны риджа этти. «Енгъенгъинингъ сапгъа селямы дерим» онгъа.

Абдуракъип апайы азырлагъан эрзакъыны ве ярым чувал унны бедеркагъа ерлештирди. Эр вакъыттаки киби, апайыны багърына басып, сагълыкълашты. Уйледе Къарангъыткъа келип Ферузенен, онынгъ тизесингъ эмине ве энгъиштесингъ Фарикънен корюшти... Абдуракъип Фарикътен Къарангъыт ялысы миналангъаныны, анда тикенли тель къора чекильгенинингъ анълады. Ишиткенлеринингъ тешкерип, асылына еткен сонъ экинджи куню койге къайтып кельди.

* А. Сгибнев, М. Корелевский. «Разведкаджыларнынгъ адлары бар». Москва, 1973 с., 25-иджи санфе.

Джеват ташёлда чалышкан вакыттаки эски ямавлы урбаларыны кийип, сабалеин джёнеди. Рус Оскар, Къош-Къую койлеринден кечип, кунь баткянда Ново-Алексеевкагъа келип чыкты. Зан ичинде тобан сарпанына тырмашып тобан ичине комюлип, кой ичерисинде офицерлернинъ о якъкъа-бу якъкъа къатнавларыны сейир этип ятты. Къамыш-Бурун тарафкъа якъарлыкъ ташыйджы машиналарнынъ бош кетип, толу къайткяналарындан, якъын ерде бензин анбары олгъаныны анълады... Сабадан Къамыш-Бурун этрафыны доланды. Бензин анбары не ерде экенини белгиледи. Ёлларда аскер, арбий эшьямен юклю машиналар кечкенде, Джеват, алынъыз менн машинагъа деп элини котерди. Бир кере немсе аскери оны къуршунгъа тутты. Яхшы ки, Джеват ерге ятып етиштирди... Ялыдан 7—8 километр узакълыкъта Айман-Къую, Сараймен, Бештерек, Элькеджи-Эли койлерин янындан отип, Коп-Такъыл коюне кельди. Кой четинде насылдыр бир къорагъа сыгъынып отурды. Маякъ янларында 4 дане узакъ атыджы топ барлыкъыны белгиледи. Саба торбасындаки отъмегининъ сонъ кесегини ашады... Буруны тюбюнден «комсомол» йырынынъ макъамыны ёл бою йырлай-йырлай кетти. Койден чыккъанынынъ учюнджи куню акъшамына эвге къайтып кельди. Сейфедин Марфовка дегирменине барып, бираз ун тарттырды ве андаки арбий вазиятнинъ анълап къайтты.

Резидентининъ озю эр кунь демирёлдаки кергин аркетни козьэтип турды, гъает муим зарур малюматлар топлады. Эльде этильген малюматлардан акъшамлары шифрли радиограммалар тизди. Январь 12-ден 24-ке къадар он учъ кунъде «Меркезге» 15 радиограмма ёллады. Шу джумледен разведка меркезининъ махсус вазифеси эда этилюви хусусында эки радиограмма берди. Бириси — январь 23-те кеткен 14 номерли радиограмма: «Къарангъыт коюне учюнджи румын дивизиясындан 200 минаджы кельди. Топлары ёкъ. Ялы кенарына бир къатлы тикенли тель къора чекильген. Ялы боюнда ер учъ ёлакъ этип танктаргъа къаршы миалар иле миналангъан. Ялыдаки ве койдеки бутюн аскерлер джебэге кеттилер. Чауда голюнден денъиз тереилгигине 300 метр узунлыкъында скеле къурулды. Анда 4 дане зенит топы бар. Ялы миалы».

Экинжиси — январь 24-те кетти. 15 номерли радиограмма. «Марфовка коюнде немсе дивизиясынынъ штабы, румын ордусынынъ меркезий эрзакъ анбары ерлешкен, 12 дане зенит топы, 200 къадар немсе ве румын аскери бар. Султановка кою телефон ве радио алякъа меркезидир. Анда уфакъ бир немсе штабы бар. Коп-Такъыл коюндеки маякъта 3—4 дане узакъ атыджы топ тура. Койнен Къамыш-Бурун арасындаки ёлда — бензин анбары. Александровкада чокъ мыкъдарда юксек рутбели офицерлер яшайлар».

Керчь ярымадасына Эльтиген десанты тюшюрилген куньлерде, Краснодар шеэринде Кърым областы партия комитетининъ бюросы отъкерильди. Онынъ кунь тертибинде ялынъыз бир меселе: Маякъ-Салын район партия комитетине секретарь тайин этиов меселеси тура эди. Бюрода, бу вазифеге таян этильген адам районнынъ койлерини, эалисини, ходжалыкъларыны яхшы билъген, эм де районда танылгъан, итибарлы адам олмасы зарур экенлиги къайд этильди.

— Бойле адам бар! — деди бюро азаларындан бири. — Бу джепкке къадар дёрт йыл Узун-Аякъ МТСинде спясий болюк башлыкъы олып чалышкан Муедин Абденнанов аркъадаш. Лякин шимди о Краснодар ульке партия комитетинде кой ходжалыкъы болюги мудирунинъ муавини вазифесинде чалыша.

— Муедин Абденнанов джебэде, партизан аркетинде пишкинлешкен коммунист, — деди дигер бюро азасы. — Бу адам район партия комитети секретарлыкъына пек мунасиб.

Область партия комитетининъ бюросы Краснодар ульке комитетине Муедин Абденнановны Кърым обкомы имаесине ёлламасы ичюп оиджада булунув ве оны Маякъ-Салын райкомынынъ секретары ва-

зифесине тайин этюв хусусында бир агъыздан къарар къабул этти.

Муедин Абденнанов 1928 сенеси комсомолгъа, 1932 сенеси исе партия сафына кирди. О партия ве кой ходжалыгъы ишлерини беш пармагъы киби бильген теджрибели мутехассыс. 1943 сенеси ноябрь айында коммунист Муедин Абденнанов юкъарыда аныълган къарар муджиби Керчь шеэри Маякъ-Салын район партия комитетининъ секретары вазифесине тайин этильди. Муедин Абденнанов райком секретары олып чалышкъан вакъытта буюк колемде тешкилатий, сиясий, тербиевий ишлер алып барды. Немсе баскъынджыларындан азат этильген Енъи-Къале, Маякъ, Бакъсы, Опасное... койлеринде янъыда колхозлар мейдангъа кетирди. Эалини эсапкъа алып, орду сафына чагъырылмагъа ляйкъыларнынъ арбий хызметке алынмасына ярдым косьтерди. Эалини мудафаа-ишлерине джелъп этти.

Район балыкъчыларынынъ Кърымнынъ азатлыгъы ичюн дженк-лешкен къысыларнынъ бирине эки тонна тазе Керчь селёдкасы багъышламаларыны,* эалининъ 100 бинъ рублелик учюнджи Девлет заёмына язылмасыны тешкилатландырды.*

Муедин Абденнанов бутюн барлыгъынен ордугъа икътисадий ярдым ишлерине берильди. Фашист баскъынджылары тарафындан дармадагъын этильген колхозларны пекитти, баарь сачувына азырлыкъ корьди... Бу гедже къоркъунчлы тюш корип уялды. Тюшюнде къарысы Неджибе яшагъан эвнинъ разаны сынып, апайы тюшюнде къалгъаныны корьди. Балалары Рустем ве Ленуранынъ «ана-ана» деп къоркъушып къычыргъанларыны ишитти. Чокъ вакъыт юкълап оламайып ятты. Къулакъларында балаларынынъ сеси инъледди... Турып тышарыгъа чыкъты. Авлакъта вакъыт-вакъыт алев корюльди. «Топ атышмалары» деп тюшюнди. Уруш ёлагъындан, о тарафта, олса-олса, 30 километр узакълыкъта, Джермай-Къашыкъ. Анда онынъ семимли апайы Неджибе, огълу Рустем, къызы Ленура яшайлар... Э-эй, о апайы анда тек яшамакъ дегиль, къоркъу бильмез резидент Алиме Абденнанованынъ етекчилиги алтында джесюр разведкаджы олып, душманнен курешмекте экенини бильсе эди!

Алиме Абденнанова киби разведкаджы къызлар сийрек олалар. О бутюн юреги ве гъайретинен душманнынъ арбий сырларыны огренип, командалыкъка бильдирюв иле мешгъуль. Дёрт ай хызмети джюнинде о озь штабына 60-тан зияде радиограмма ёллады. Сонъки вакъытларда эр кунъ чалышув онъа аз олып корюнди. О достларына эп янъы-янъы вазифелер берди. «Февраль — Совет ордусынынъ догъгъан айы. Къысмет олса, 23 февральде Къызыл Ордунинъ 26 яшыны къайд этермиз. Шанлы кунъ шеревине озюме бельгиленген райондан тыш оларакъ Симферопольде, Джанкойде, Ор къапысында да нелер барлыгъыны бильсек, насыл олур!» деп тюшюнди Алиме ве бу тюшюнджесини аль этти.

Симферопольге Джеватны, Джанкойге Хайрулланы, Ор къапыгъа Сейфединни йиберди.

Алиме Абденнанова, затеп, Джеватны эсапкъа алмагъанда, резидентурада озю эр кестен яш олгъаны ичюн, озюнден уйкенлерге иш буюра бермек бироз къолайсыз келе эди. Буны сезген Мамбетджанов да, Меннанов да, Болатов да:—Этрафта дженк кете, биз озюмизни арбий кишилер эсап этемиз ве бутюн барлыгъымызны Ватангъа хызмет этмеге борджлумыз. Шунинъ ичюн сен ич де сыкъылмайып, насыл вазифе зарур олса бизге буюр,— дейлер онъа.

Разведкаджылар Къызыл Орду куню шеревине, раатлыкъ бильмеден, чалыштылар. Олар койлерге, демирёл станцияларына барып-барып кельдилер. Бири-биринден кыйметли малюматлар кетирдилер. Геджелери къ Неджибелерининъ эвиден, къ кой четиндеки къая артындан, къ байыр артындаки эндек ерден... радиограммалар ёллады.

* «Красный Крым» газетасы, 1944 с. январь 11.

* «Красный Крым» газетасы, 1944 с. январь 12.

Январь 25-тен февраль 10-на къадар он алты кунъде 13 радиограмма кетти. Яни 16-нджи номерден 33-нджи номерге къадар радиограммалар ёлланылды.

Февраль 10 акъшамина Джеват ве Сейфедин Менпановлар, Хайрулла Мамбстджанов къайтып кельдилер. Оларнынъ кетирген малюматларындан 34-нджи радиограмма тизилип ёлланылды: «Гъарбдан самолётнен Къурман-Кемельчиге аскерлер кетириле. Ондан олар Керчьке ве Ор къапысына поезднен кетелер. Симферополь станциясында 40 паровоз бар. Бир къысымы Джанкойде. Паровозларнынъ арматуралары чыкъарылып, Севастопольге алынып кетиле ве анда баржаларгъа юкленип, гъарбгъа ёлланылалар...»

Февраль 11-де псевбеткеи 35-нджи радиограмма бериледжекте рация ишлемеди. Тешкерювден сонъ, Стася рациянынъ къувети биткенини ве оны ишлетмек ичюн батареялар кереклигини билъдирди.

Ана санъа бир беля даа. Мегер, «Меркезден» кетирильген рация янъы дегиль, батареясы эппи ишлетильген экен... Белянынъ тубюнден чыкъмакъ ичюн ялынъыз бир ёл бар. Эски-Кърымгъа барып, алякъаджынен корюшмек. Башкъа чаре ёкъ.

Алиме поездге минип, Владиславовка станциясына келип тюшти. Ондан чет, айланчыкъ ве кестирме ёллардан юрип, Эски-Кърымгъа барып чыкъты. Алякъаджы «Отважный»нен корюшип, онъа меселени анълатты. «Бу къыйын меселе дегиль, лякин сизинъ итпиджынъызны темин этмек ичюн «Буюк топракъ»къа учмакъ керек,— деди алякъаджы. Сонъ иляве этти:

— Краснодаргъа бармакъ, шефнен корюшмек, сизге батареянынъ самолётнен ташланылмасыны темин этмек — буларнынъ эписини эпъ аздан учъ кунъ керек,— деп пармакъларыны бирер-бирер букти. — Февраль 17 геджеси саат 2-де коюнъыз якъындарында самолёт давушы ишиткенинъиз киби, сизге келишникли ерде унъ атеш якъарсынъыз. Самолёттан сизге батарея быракъырлар. Анълашылдымы? Шефке не киби хабер бар?»

— Джумлесен сагъ-селяметлер, ишлер сырасында кете. Эпимизден самимий селям сёйлерсинъиз,— деп Алиме еринден турды.— Сизге огъурлы ёллар! ♣

... Бир кунъ эвель койнинъ шаркъындаки байыр артында бир чувал тобан, бир топ да къорай азырланып къойылды. 17 февраль геджеси саат бир къарарларында кой четиндеки эвден дёрт киши чыкъып, байыр артына тараф ёл алдылар. Оларнынъ бири Алиме, дигери Стася, экиси агъа-къардаш Сейфедин ве Джеват эдилер. Тобанин къорай къарышыкъ учъ оба азырладылар. Якъыладжакъ обаларны ель савурмасын деп узерине отурдылар. Озьлеринен бензин ве чакъмакъ-таш алып кельдилер. Самолёт сеси ишитильгени киби, Джеват чакъмакъ-ташнен озъ обасыны якъып, агъасы къоралап отургъан обаны, сонъра учюнджи обаны якъаджакъ олып анълаштылар... Саат эки къарарларында самолёт сеси ишитильди. Сес якъындашкъанынен Алиме Абденнанова якъынъыз деп пошусыны саллап анълатты. Джеват бензин мельте къапагыны ачкъаны киби, кучлю февраль ели бензинни учурып алып кетти. О, не къадар чакъмакъны туташтырмакъ истесе де, бир шей япып оламады. Арды-сыра учкъулар пейда олды, лякин мельте туташмады. Самолёт авада бир къач кере даа айтанып, Азав денъизи тарафкъа сипнып кетти. Достлар юректен окюнди, рухтаи тюшюк алда отурып къалдылар... Сукюнетни Алиме бозды:

— Билесинъизми, достлар, башларынъызны ашагъы алманъыз. Учуджы, атеш олмаса да, батареяны ташлая биле. Шимди эвге къайтамыз. Саба орталыкъкъа ярыкъ тюшкенинен бу ерлерни келип бакъармыз,— деди о озюне хас котеринки давуш иле.— Эгер учуджы бугунъ ташламагъан олса, ярын мытлакъа кене келир. Бизлер акъылланыр, озьлеримизнен сёрник де алып келирмиз. Олар тобан обаларын дагъытып, койге къайттылар.

Эртеси куню агъа-къардаш Сейфедни ве Джеват чѣльден къуванчлы алда къайтып кельдилер. Аллме «ишлер сырасында олмалы» деп тюшонди. Мегер учуджы бензин чакъмакънынъ учкъунларыны корип, алев обаларыны якъалмагъанларыны анълагъан, кучюк парашюткъа пекитилген батареяны быракъып, къайтып кеткен. Саба атларгъа минип, тарлада батарея араштырып, бельки тапармыз деп юрьгенде, Джеватнынъ козюне ельден ельпиреп тургъан безъ шей корюнген.

Якъын келип бакъса, кучючик парашют. Онъа да фенер тахтасындан ясалгъан къутучыкъ пекитилген. Джеват, авлакъта атыны чаптырып юрьген агъасына «таптым, магъарич меним» деген мапада элинен ишмар этип оны чагъырды. Инсан омюринде чокъ къуванчлы адислерге расткеле. Меннаовлар яшайышта даа бунынъ киби севинмеген эдилер. Батарея ерине ерлештирилди. Рация чалышып башлады. Февраль 18-де 35-нджи, 20-де 36-нджы радиограммалар ёлланылды. Эр шей сырасында киби эди. Лякин койде апансыздан насылдыр, шубэли адам пейда олды. О Болатовнен корюшкенде: «Сен анъкъав полицай экенсинъ» деп кечкен.

«Отважный» дагъдан тюшкенде, гъафлетте къалып, фашист заставасына огърай. Оны ГФП-312 гитлерджи контрразведка тешкилятына алып келелер. Комиссар Отто Кауш онынъ ады, фамилиясыны, къайда яшагъаныны ве ненен мешгъуль экенини сорай. Тильмач Рудольф Клюгер комиссар Каушнынъ суаллерини Смирновкъа, Смирновнынъ джевапларыны комиссаргъа терджиме эте.

Кауш Смирновнынъ ким экенини, дагъгъа не ишнен баргъаныны ве кимлернен багълы олгъаныны яхшылыкънен айтмасыны теклиф эте.

Смирнов ордуда яраланып, эвге къайтып кельгенини, бир ерде чалышмагъаныны, дагъгъа исе акъбардакъ джыймагъа баргъаныны айта.

— Сен манъа, кучюк баланы алдаткъан киби, шакъа этесинъ. Масалларынынъ къартанангъа сёйлерсинъ,— дей Кауш.— Менни суаллериме догъру джевап бер. Менни озюмден асабилендирме.

Мен сизге артыкъ бир шей айтмам, бир шейден хаберим ёкъ.

— А-а, хаберинъ ёкъ, ойлем! Клюгер, бар, Василий Дубогрейни, Николай Оленченконы чагъыр, кельсинлер!— дей Кауш.

Дубогрей ве Оленченко совет ватапперверлерини джанаварджа эзген джеллятлар, гестапогъа садыкъ хызмет эткен ватап саткынлары. Олар ичюн къурбанларнынъ тырнакъларыны сувурып чыкъармакъ, резина сопанен котеклемек, тюбю наалы немесе чызмаларынен тепмелемек, къадынларнынъ къурсагъыны тешмек, кокюслерини кесмек... бир шей дегиль. Шимди олар Каушнынъ мзурына келип, аякъ устюнде къатып къалды ве насыл иш буюраджагъыны беклеп турдылар. «Бу адам дагъгъа акъбардакъ джыймагъа баргъан, лякин тапмайып, бизге буюргъан экен.— деди Отто, мыскылынен.— Сиз онъа башлангъыч оларакъ бир эки беден массажи япынъыз.

Джеллятлар адам котеклемекни, тепмелемекни озьлери ичюн буюк «зевкъ» саялар. Экевлешип бар къувветнен, эсирини не ери расткельсе, о ерини сопаладылар. О тишлерини сыкъып, сопа эндирилген сайын ишледилер. Тизлери букюлли, ерге йыкълды. Чызмаларынен къабыргъасыны, къурсагъыны, бойунунъ къан дамаларыны тепмеледилер. Эсир эсини джойды, ишлемеге меджалы къалмайып серилип къалды. Кошедеки къопкъадан къурбаннынъ юзюне арды-сыра бир къач кере салкъып суз тектилер. Эсир теренден кокюс кечирип, нефес алды. Козьлерини ачты. Башы уджууда джанаварлар эллерини кокреклери устюне къавуштырып тургъанларыны корьди. Скемледе отургъан Кауш: «Шимдилек етер. Бираз тюшонмеге имкян бермек керек,— деди «янъы ишам» хызметчилерине.— Алып кетинъиз.

Эсирини элинен тартып, сюйреклеп бастырыкъкъа алып кельдилер. «Мусафир къабул этинъиз, бельки таныш чыкъарсынъыз» деп

андаки мабуслерге яман-яман козь этип чыктып кеттилер. Эсирни таныгъан чыкъмады. О да кимсени корьген кишилерине бенъзетмедиле. Четке чекилип, диваргъа суйкенди. Балабан белягъа чаткъаныны анълады. Козю огюне кечмиш аяты кельди. О омюринде бир шейни башлап да сонъуна чыкъкъаныны хатырлап оламады. Онъа тувгъанлары: «Сен гузельсинъ, сен акъыллысынъ, сен къудретлисинъ» дей экенлер. Шимди меджалсыз алда озюнинъ ирадесиз бир адам олгъаныны анълады. Бойле адамлар беден, рух къуветинден маърум олып, онъа зорбалыкъ якъан къуввет тесири алтында къалалар. «Отважный» бойлелерден бири эди. Озь лагъабыны «джесаретли» деп къойса да, ильки силиштирювден сонъ экиге болюнди. Чекиштирювлерге даяналмай-джагъыны анълады. Аятны сакълап къалдырмакъ керек деген нетиджеге кельди. Бастырыкътан биревлерни чыкъарып алып кете, къангъа боялгъан алда кетирип ташлай, сонъ дигерлерини чагъыралар... Невбет «Отважный»ге кельди.

Кауш:

— Сонъ, насыл? Тюшюнип, бир нетиджеге кельдинъми? Бизге догърусыны айтаджакъсынъмы, ёкъса аркъанъны бираз къыздырайыкъмы?... Оленченко, машаны атешке къой!

— Мен сизге бир шейден хаберим ёкъ дедим де!

— Ойлеми?.. Дубогрей, Оленченко, бар манъа партизан комиссарыны алып келинъиз!— деди Кауш озюнинъ хызметчилерине.

Бир къач дакъыкъадан сонъ гестапо «эрифлерн» къангъа боялы, юзю танылмаз, кокрегиине къызгъын демир иле бешкоше йылдыз тамгъасы басылгъан кишини котерип алып кельдилер.

— Машаны атешке къойынъыз!— деди Кауш садыкъ къулларына. Сонъ эсирге чевирильди:— Мына бу партизан комиссары, озюни джесюр туткъандан олып, бу алгъа къалды. Эгер о, бизим суаллеримизге джевап бермей, инатлыкъны девам этеджек олса, биз онынъ кокрегиине экинджи йылдыз ясармыз. Оны батальон комиссарлыгъындан полк комиссары япармыз. Насыл, комиссар? Ишитесинъми? Партизан отряды къач адамдам ибарет, насыл сиялаынъыз бар ве отряд не ерде гизлене, айтаджакъсынъмы?— деди о ерде яткъан яры эссиз адамгъа. Айтмасанъ, озюнден коръ... Бир даа текрарлайым... Эпбир айтырсынъ, сенинъ кибиленни корьгенмиз!..— зияде иддетли Кауш:— Йылдызны басынъыз!— деп айкъырды... Тезден ода ичине янгъан инсан эти къокъусы ййылды. Киши зар-зорына юмрукъларыны сыкъты, тишлерини гъыджырдатты. Лякин сес-солукъ чыкъармады. Эсини джойды. Онынъ кокрегиине бир къопкъа сув текип, алып кеттилер.

Отто Каушнынъ усулы — бирини эшкенджеге къойгъанда, небеттеки къурбан бундан озюне нетидже чыкъарсын деп, оны бакъып турмагъа меджбур этив эди. Шимди де ойле япты ве эсирнинъ зайыф ирадели экенлигини деръал анълады. Онъа кереги бу эди.

— Сен онынъ сускъанына бакъма. О эп бир теслим олур. Бизни меракъландыргъан суальге джевап берир. О вакъытта биз оны тедавилемек дегил де, атармыз... Эгер сен яхшылыкънен ким экенинъни, кимлернен, не ишлернен мешгъуль олгъанынъны айтмай, инатлансанъ, сени де бойле знет беклей. Сонъундан эп бир теслим олурсынъ. О вакъытта энди сакъат алынъда бизге кереклигинъ ёкъ. Биз сени тедавийлеп отурмамыз. Лякин санъа сагълыгъынъны сакъламагъа, эвге къайтмагъа имкян берирмиз. Ихтияр озюнде. Бир тюшюнип коръ. Санъа бир саат муълет...

Гестапонинъ контрразведка комиссары Отто Кауш фашизмнинъ психологик ве криминалистик мектеплерини кечкен, адамны къыйнавада теджрибелли мутехассыс. Шимди бутюн илимини ортагъа къойып, эсирге рухий тесир япмагъа тырышты.

Лякин эсирни онсыз да энди къоркъу къаплап алгъан, о бу алдан къуртулмакъ чаресини ойланып башлагъан эди. Аман деми корьген партизан комиссарынынъ вазиятини козь огюне кетирди. «Мен эп бир бойле къыйнавларгъа чыдап оламам. Аятымны сакълап къалдырмакъ

ичюн имкян бар экен, демск, тырышмакъ керек» деген нетиджеге кельди.

Озюниъ фамилиясыны, кимлернен багълы олгъаныны ве насыл ишлер беджергенини сёйледи. Эки кере разведкаджы кызынен корюшкенини, онъа Краснодардан раця кетиргенини, кыыз рацяны алмакъ ичюн полицай кийиминде 35 яшларында кишинен кельгенини ве енъи батареянен темиъ эткенини айтты. Кызыныъ ким экенлигини тариф этип, Джермай-Къашыкъ коюнде яшагъаныны сёйледи.

— Тешкерип корермиз,— деди Кауш элиндеки къалемини стол устюне быракъып.— Эгер алдасанъ, озюъден коръ.

Дерьал Джермай-Къашыкъкъа джасуслар ёлланылды. Резидентураныъ пешине тюштилер. «Отважный»ныъ ялан айтмагъанына эмиъ олгъан комиссар Смирновны озъ узурьна чагъырды. Отурмакъ ичюн ер теклиф этти.

— Сёйлегенлеринъни тешкердик. Меним кишилерим сениъ айткъанларыныъ тасдыкъладылар. Бунъа даа нелер къоша билесинъ?— деп еринден турды комиссар Кауш.

— Манъа малюм олгъан шейлерни айттым. Анянен ялынъыз эки кере корюштим. Ама о кимлернен багълы экени манъа малюм дегиль,— деди о ялваргъан бир тарзда.

— Демек, бильмейсинъ? Ойле олгъанда, озюъе окюн. Буны масрафкъа къошунъ!

— Насыл масрафкъа! Я меним сизге догърусыны айткъанларым, меним хызметим, сизинъ ишандыргъанларыныъыз?!— деди Смирнов, отургъан скемледен аякъ устюне туруп.

— Хызметниъ ичюн сениъ сагълыгъынъны сакъладыкъ. Кый-намадыкъ!

— Мен сизге ярдым эттим де...

— Ярдым? Сен бугунъ озюъкилерни саттынъ, ярын бизлерни сатарсынъ. Биз бойле хаинлернен иш коръмеймиз! Къуршунгъа тизинъиз оны!.. Сен кокреги тамгъалы комиссарны коръдинъми? О башкъа!

Резидентниъ бу койде яшагъанына, чалышкъанына тезден беш ай оладжакъ. О ич бир вакъыт разведкаджы достларыны назарындан бошамалды. Оларны тенбилеп турды. Эр корюшювде оларгъа рух берди ве вазнетлерини дикъкъат алтында тутты. Ёкъ, о кимсенинъ лаф къачырмайджагъына, артында «къуйрукъ» алып кельмейджегине кёфиль ола биле. «Ойле исе, койде ничюн шубэли шахслар къокъланып юрелер? Олар кой ичиндеки ёлдан кечелер, къаялар артында пейда олалар...» Не де олса, Абденанова озъ аркъадашларынен лакъырды этмек къарарына кельди. Достларына Азифени ёллап, яссы маалинде Баттал къартбабанынъ эвинде топлашаджакъларыны бильдирди.

— Кыйметли достлар, сизлернен эр вакъыт ачыкъ лакъырды эткеним киби, шимди де озъ шубэмни бильдирмек истейим,— деди Алиме олар топлангъан соъ. Кой этрафында шубэли адамлар пейда олдылар. Олардан бириси Абдуракъып агъанынъ янындан кечкенде: «Сен анъкъав полицай экенсинъ» деп кеткен. Ортагъа телаш чыкъармакъ истемейим, сизлер ичюн месулетли адам оларакъ, сакътлыкъ тедбирлерни коръмекни керек танийым. Биринджи, шимдилик бири-биринъизнен ве менимле корюшмекни токътатынъыз. Экинджи, рацянен чалышув да токътатыла. Булар эр итималгъа къаршы корюльмеси зарур тедбирлер. Буюн аркетлеримизни бир къач кунъ токъта-тып турайыкъ, сонъ бакъармыз.

— Мен хызмет адамым, манъа талимат боюнджа вазифемни биракъмакъ олмай,— деди Болатов.— Ама дигер аркъадашлар башкъа койлерде тувгъанларына барсалар, зарар олмаз, беллсийим.

— Мен бир якъкъа кетмем,— деди Сейфедин.

— Агъам къайда, мен де андам,— деп агъасына сарылды Джеват.— Иште берабер эдик. Керек олса, берабер де джсван берирмиз.

— Мен ич бир бакъыт Хайрулла, достларындай айрылды деген сёзни намусыма сыгъдырмам,— деди Мамбетджанов кесен-кес.

Къызылар да Хайрулланынъ фикирине къошулдылар.

— Сагъ олунъыз, тувгъанларым! Мен сизлерден башкъа джевап беклемедим. Кыйметли достлар, биз сизлернен Ватанымызгъа юрек эмиришен хызмет этмектемиз. Не олса-олсын, бизлер шу юрек эмирине садыкъ къаладжакъмыз,— деди Алиме ве аякъ устуне турды.— Сизлернинъ де аякъкъа турманъызны ве меним иле шу сёзлерин текрарламагъызны риджа этем.

Эр кес еринден котерильди.

Абденнанова буюк эеджаннен:

— Мен, совет разведкаджысы!

Эписи:

— Мен совет разведкаджысы!

Алиме:

— Чокъ джефалар корьген тувгъан топрагъымыз, бутюн халкъымыз огюнде...

Эписи бу сёзлерин текрарлады ве девам эттилер:— Озюмнинъ мукъаддес борджум оларакъ эда эткен эр бир ишини терен сыр этип сакъламагъа ант этем! Эгер бунынъ ичюн джанымны феда этмек керек олса, ич шубесиз аятымны къурбан этмеге азырым!..

— Я сен?— деди Алиме четте сесини чыкъармай отургъан Стасгъа.

— Мен радист вазифесини эда этмеге разылыкъ берген эдим, оны иджра этмеге борджлум,— деп четке бакъты...

— Ялынъыз шуму?— деди Алиме.— Сен, бир совет кишиси оларакъ, Ватан ичюн башкъа муим иш япмакъ истемейсинъми?

Стася индемеди. Козьлерини ашагъы догърултты, сусты.

Алиме, ёлдашы Гуляченконынъ бу умуятсизден денъишювинне пек тааджиПЛенди.

— Бугунъ тарихий кунъ, совет халкъы Къызыл Ордунунъ 26 йыллыгъыны къайд эте,— деп сёзюни девам этти Алиме, энди озь ерлеринне отургъан аркъадашларына хытап этип.— Бизлер, Къызыл Ордунынъ ярдымджылары, гъарез душман тарафындан тапталгъан ана-топракъта Ватан хызметиндемиз. Къызыл Орду къысымлары ярымаданы алкъада къалдырып, душманнынъ чекилюв ёлларыны кести ве Таманьдан, Ор къапыдан уджюмге кечмеге азыр туралар. Билесинъизми не, достлар? Биз Кърымнынъ азат этилюви арфесинде булунамыз. Эм бу азатлыкъ курешинде халкъымызынъ ве шахсен бизим хызметимиз аз дегиль. Манъа саф видждан иле япкъан самимий ярдымынъыз ичюн, озюме авале этильген вазифе муджиб, сизлерге Ватан адындан тешекюр бильдирем! Илериде даа пелер олур, бильмейим. Лякин сизинъ хызметлеринъизни Ватан ве халкъ ич бир вакъыт унутмаз!

Бу сёзлер эр кеске бир джесюрлик мельэми олып тесир этти. Аркъадашлар рухланды, юзълеринде тебессюм пейда олды.

Алимеге озь ишинен мемнун олмагъа, аркъадашларыны хатырламагъа эсас бар эди. Чюнки декабрь айында къарарсыз къатты сувукълар себебинден ялынъыз беш радиограмма берильгенине, январда рация бозулып, янъысыны кетиргендже он кунъ къадар тенефюс олгъанына ве февральде батарея кетирилгендже бир афта токъталгъанына бакъмадан, бу ерде чалышып башлагъан куню, яни октябрь 4-тен февраль 23-кедже йнгирми афта зарфында къыркъ радиограмма ерине 81 радиограмма ёллады! Ве эр биринде Орду командалыгъы ичюн гъает муим, кыйметли малюматлар бар эди.

Орду штабынынъ разведка башлыгъы тарафындан огюне къоюлгъан джиддий вазифени эсас итибарынен беджергени ичюн Алименинъ гонълю хош. Лякин этрафтаки вазият оны раатсызлай. О, достларыны тенбилесе де, эеджанлы экенини кимсеге дуйдырмады.

Эр кес озюнен алып кельген емекни ортагъа къойды, софра дона-

Юкъярыда (солдан): Алиме Абденнанова, Неджибе Баталова, Ферузе, Ревиде, Азифе Абденнановалар.

тылады. Тышарыда этрафны козьэтип тургъан Азифемен Улькэрни ичери чагъырдылар. Неджибе макъсыма ясагъан экен. Бардакънен о да ортагъа алынды...

Къызыл-Къую демирёл станциясы жандармериясынынъ хадимлери кой эалиенинъ эсапкъа алгъандан олып, эв-эвден юрьдилер.

Февраль 25-те яры гедже авгъанда Меннаповларнынъ къапысы къакъылды. Сейфединнинъ: «Ким о?» (суални тышарыдан уйдурма къадын сеснен: «Биз ёлумызны машырдыкъ. Пек ушюдик. Эвге йиберишъиз, бираз къызынайыкъ» дедилер. Сейфедин: «Биз озюмиз тарашлыкъта яшаймыз, башкъа эвге барынъыз» деп джевап берди. Къапы энди къуветан къакъылды, тышарыдаки сес къапы ачылмасыны талап этти. Сейфедин меселенинъ асылыны анылады. Янаша олада юкъларгъан къардашыны уяитты. «Сен сырт къапыдан чыккын, къач, Абдуракъын агъанъа. Неджибе енгъенъе, Стасягъа, Васефие татагъа, Хайрулла энтинтенъе барып, эвимизге гестапо кельгенини хабер эт» деп, оны арт къапыдан чыкъарып йиберди. Эвин сарын алгъан жандармлар Джеватны якъаладылар.

Немесе офицерни, тильмач ве эки полицай, зорлукънен къапыны парлан, ичери сокъулдылар. Олар къач кунълерден берип кой ичинде къокъланып юрьгенлерден эдилер. Немесе офицерни тильмач вастасынен эв ичиндекилернинъ ады ве фамилияларыны сорады. Сейфединнинъ эллерини бугъавладылар. Экинджи одагъа кирдилер. Мында Джеват ве Мельбек абайнынъ кимлер экенини тешкерип, Джеватнынъ да эллерини бугъавладылар. Учюнджи одагъа кирдилер. Мында Ревиде абай, Алиме, Азифе, Ферузе энди меселенинъ асылыны анылан, къоркъушын отура эдилер. Оларнынъ адларыны тешкерип, Алимеге: «Сен бизнен кетеджекенинъ! Джыллы кийин!» дедилер. Тильмач офицернинъ айткъанларыны терджиме этип, Ферузенинъ ким экенини сорады. О: «Мен Алименинъ къардашым. Къарангъыт коюнде яшайым. Анамны, аптемни, къардашымны сагъынып, оларны ёкълап кельдим» деди. Полицайлардан бири: «Догъру айта, мында тюневин кельди» деп къызынынъ сёзлерини тасдыкълады.

Полицайлар одаларны аст-устъ этип, тинттилер. Мельбек абайнынъ ве Ревиде къартийининъ, дёрт айлыкъ къундакъ балалы Зекле-

нинъ, Ферузенинъ ве Азифенинъ адларыны, фамилияларыны, догъ-
гъан йылларыны язып, Къызыл-Къую гестапосынынъ разылыгъы ол-
мадан эвлеринден бир якъкъа кетмейджеклерине даир имза алдылар.
Алимени, Сейфедини ве Джеват Меннаповларны етеклеп Болатовнынъ
эвине алып бардылар. Олар кельгенде, мында Абдуракъипни слясыз-
ландыргъан ве эвининъ эшьясынынъ астыны устуне чевирген эдилер.
Абдуракъипнинъ агъыр хаста къадыны Ферузе кроватта ята, Неджи-
бе, бабасы Баттал къартнынъ янында балалары Рустем ве Ленураны
багърына баскъан алда отура. Кошеге пыскъан Стася шыншыкълап
агъламакъта. Онынъ элини къайырып, бу къыз татаргъа бенъземей,
радист олмалы деп, рациянынъ не ерде сакълы экенини айтмасыны
талап эткенлеринен, деръаль азбарда тезек обасы тюбюнде сакълы
рацияны барып косътерди.

Васфие Аджыбаеваны, 13 яшындаки къызчыгъы Улькернен, элле-
ри бугъавлы Хайрулла Мамбетджановны агъыраякълы къадыны Сай-
менен берабер итеклеп алып кельдилер. Сонъра Баттал къартбабадан,
Ферузе Болатовадан, Сайме Мамбетджановадан жандарм идареси-
нинъ разылыгъы олмай тура койден чыкъмайджакъларына даир имза
алдылар.

Аналар балалары иле ведалаштылар.

Васфие къызы Улькернинъ козьлеринден оип, онъа чокъ бакъып
турды. «Мен сени джанымдан зияде севе эдим, сен меним кучюк яр-
дымджым эдинъ. Меним оксюз къалаяткъан эвлядым, алла сенинъ
бахтынъны сакъласын, бабанъ дженктен сагъ-селямет къайтып кель-
син!» дие ичинден дувалар окъуды, сонъра къызнынъ къулагъына бир
шейлер даа айтып, оны тенбиледи. Гестаподжылар: «Етер эди!» деп,
Васфие итеклеп алып чыкътылар.

Абдуракъип Болатов къарысы Ферузенен сагълыкълашкъан олып,
онынъ къулагъына: «Тезден бизимкилер келирлер. Санъа ве къызым
Зейнепке ярдым этерлер. Къоркъманъыз. Агълашманъыз. Сагълыкъ-
нен къал!» деп янагъындан опыти.

Немсе офицери: «Мабюслерни арабагъа отуртынъыз!» деп эмир
этти.

Абдуракъипнен Хайрулланынъ да эллерини бири-бирине багълап,
эркеклерни айры, къадынларны айры арабаларгъа отуртып, Къызыл-
Къую гестапосына алып барып къападылар.

Алименинъ къардашы Азифе Абденнанова 37 йыллыкъ кечмишни
хатырлап шойле деди:— Алиме аптем къапатылмаздан эки кунъ огю-
не Эски-Кърымгъа барып кельген эди. Онда кимнинъдир гестаподжы-
лар къолуна тюшкенини анълап къайтты. О къасеветли эди, геджелер-
и юкъламады, раатсызланды. Мени янына чагъырып: «Эски-Кърымда
бизим бир кишимизни къапагъанлар... Барып да, бизлерни де къа-
пагъан киби олсалар, шуны яхшы билъ: бизим буюгъимиз Захаров
деген киши. О, бир девлет адамы оларакъ, сизлерни тапар меним
имаемде булунгъан анамнынъ, сизлернинъ, къардашларымнынъ къай-
дыны чекер. Меним орду штабындаки шахсий весикъаларымда сиз-
лернинъ адларынъыз, фамилиянъыз язувлы» деген эди.

Февраль 26-да сабадан ГФП-312 контрразведка болюгининъ ко-
миссары Отто Каушны телефонгъа чагъырдылар.

— Мен лейтенант Циммер олам. Джермай-Къашыкъта, дёрт эр-
кек, дёрт къадын, секиз кишиден ибарет совет разведкаджылары
группасы якъаланды. Къызыл-Къую командасынынъ «мусафирхане-
синде» раатланалар,— деп макътанчакълыкънен кульди.

— Якъалангъан вакътында къаршылыкъ косътердилерми?— деп
меракъланды комиссар Кауш.

— Къаршылыкъ косътермек къайда, радист къыз, элинден тут-
къанымыз киби, агълап йиберди. Деръаль, чапып-барып, азбарда ра-
циянынъ тургъан ерини косътерди.

— Шимди санъа къапавлы машина барып. Оларны манъа ёлла...

озюм бир лакъырды этейим,— деди Кауш. «Ниает, манъа шереп, юк-сск унван, вазифе кетиреджек буюк иш беджердим, Кърымда энъ кучъю совет разведкаджылары группасынынъ устюни ачтым...» деп севинди ве сабырсызлыкънен мабюслернинъ кетирильмесини бекледи.

Мабюслерни кетирип, къадынлары апсханенинъ айры камерасына къападылар. Камерада булунгъан насылдыр къадын, янъы кельгенлерге озюнинъ бу ерде ич бир къабаатсыз къапатылгъаныны айтты ве оларны бунъа къандырмакъ истеди, оларнынъ кимлер ве, не ичюн къапатылгъанларыны билъмеге тырышты. Чокъ кечмеден Стасяны чагъырып алып кеттилер. Алиме аркъадашларынен ана тилинде яваштан сыйлашип, ич кимсеге инанмамакъ кереклигини анълатты. «Бизлерни динълемек ичюн арамызгъа «узун къулакълар» йнбере билелер» деди.

Эркеклерни апсханенинъ умумий камерасына алып кеттилер.

Лейтенант Циммернинъ: «Эписи кой кишилерни...» дегенине базанып, Отто Кауш разведкаджылары тез тильге кетиреджек олды.

Стасяны бастырыкънынъ чет одаларындан бирине алып кельдилер. Мында стол устюнде чешит къыйнап алетлери: демирджи корюгери, чапчакънен сув, къопкъа... бар эди. Джеллятлар озлерини керекли эр тюрюю васыталарнен темин эткенлер. Бу — комиссар Отто Каушнынъ иш одасы. О мында мабюслернен «чалыша». Дигер стол башында Отто Каушнынъ адъютанты, тильмач Рудольф Клюгер озь вазифесининъ эдасына кечмекни беклей.

Стасяны алып кельдилер. Офицер онъа столгъа якъын отурмакъны теклиф этти.

— Бизде раатлыкъ ичюн шараит яхшы дегиль. Озюнъизни насыл дуясынъыз? Ярамай муамеле ичюн шикъетинъиз бармы?— деп Кауш достане муамеле косътерген олды. Тильмач комиссарнынъ айткъанларыны рус тилине терджибе этти. Стася не дейджегини билъмейип, омузларыны къысты.

— Бизим хадимлеримизнинъ биринджи талабы муджиби рационъыннынъ ве шифрлерининъ сакълы ерлерини косътергенсинъиз,— деди Отто Кауш.— Бу яхшы. Сиз озюнъизни догъру туткъансынъыз. Эгер илериде де бизни меракъландыргъан суаллерге догъру джевап берсенъиз, сагълыгъынъизны, гузеллигинъизни сакъларсынъыз. Қошеде стол устюндеки алетлерни коресинъизми? Инатлыкъ этсенъиз, хадимлеримиз оларны сизинъ устюнъизде ишлеттирлер. Эписини айтырсынъыз. Ама яхшылыкънен умумий тиль тапсакъ, сиз бастырыкъта дегиль де, зийнетли одада яшая билирсинъиз. Сизге офицерлер даирсинде шенълемеге, атыта раатлыккъа чыккып, Берлинге сеяткъа бармагъа имкъан берилир. Сонъ, не дейсинъиз?— комиссар Стасягъа тикилип бакъып отурды, джевап бекледи. Тильмач комиссарнынъ немседже айткъанларыны рус тилине чевирди. Стася бир офицерге, бир тильмачкъа, бир де стол устюндеки алетлерге бакъты. Эти-сени титредди. Девамлы тюшюнджеден сонъ:

— Эгер сизинъ теклифинъизге разы олсам, не япмакъ кереким?

— Эвеля, сизинъ иле якъаланылгъан мабюслернинъ кимлер экенлигини ве не иле мешгъуль олгъанларыны айтаджакъсынъыз. Догърусыны айтсанъыз, бу ерден чыккъан сонъ озь зенаатынъыз боюнджа чалышырсынъыз. Сербест къуш олурсынъыз. Анъладынъызмы?

— Анъладым. Сорапъыз!— деди Стася яваштан ве сигар якъмагъа разылыкъ истеди.

— Якъынъыз,— деди Отто Кауш ве къызгъа сигар теклиф этти, сонъра серникъ якъып, онынъ сигарыны тутандырды.— Догъру адынъыз, фамилиянъыз насыл?

— Лариса Гуляченко!

— Қапатылгъанларнынъ ребери ким?

— Қадынлар арасындаки яш къыз. О совет разведкаджылары-

пынъ буюги... резидент. Лагъабы «София», акъыкый ады Алиме Абденнанова. Русча онъа Аня деймиз. Татар кызы.

— Шимдилик етер. Рудольф, фройлейн Ларисагъа бизим эвден алтынджы квартираны косътер. Бираз раатлансын. Сонъра этрафлыджа лакъырды этермиз. Озюнь тез къайтып кель,— деп Кауш еринден турды. Сигар якъты. «Демек, элимизде совет резиденти Алиме Абденнова»,— деп авучларыны бири-бирине окъалап, эльде этеджек къазанчларыны тасавур этип, кейфленди. Стол устюндеки чанъны бар къуветинен къакъты. Невбетчи аскер кирди. «Бугунъ кельген къадынлардан Абденнанованы алып кельсинлер!» деди. Озю стол башына кечип, мабюслерини джедвелини козьден кечирди. Янъыларнынъ адларынен таныш олды. «Бу меселенинъ иши чокъ, лякин биз оны узатмамыз. Тез битирirmиз» деп фысылдады озю-озюне.

Аняны алып кельдилер. Кауш онъа столгъа якъын отурмакъны теклиф этти. Мабюс индемени, аякъ устюнде къалды. «Мен сизге отурмагъа мусааде этем» деди. Отто асабийленгенини дуйдырмакъ истемейип, Мабюс теклифини къабул этмедн. Аякъ устюнде турды. «Инат табнатлы экен» деп тюшюнди комиссар.— Ихтияр озюнгизде. Ишке кечейик. Мен сизинъ ким экенинъизни билем. Фаалиетинъиз алман ордусына чокъ зарар кетирди. Лякин сизге бизимле чалышмакъны теклиф этем. Дженктен сонъра сиз сербестлик ве чокъ акъча санби олурсынъыз. Базылары бу теклифтен ред этелер, лякин эки—учь саат кече, бизге чалышмагъа разылыкъ берелер. Эркеклер... Мен джеллятларымызнынъ эллери, о, эшкендже алетлери сизге токъунгъанларыны истемез эдим. Сизинъ резидент экенлигинъиз бизге малюм. Баре, биз шойле анълашайыкъ. Мен шимди сизинъ аятынъызны къорчалайым. Сиз исе, Кърым азат олгъан сонъ, меним аятымны къорчаларсынъыз.

— Мен сизинъле бойле мукъавеле япып оламайым,— деди Алиме.

— Сизинъ бойле вазиятинъизде меним теклифим гъает алидженаб. Оны буюк севипчле къабул этеджегинъизге эминим.

— Сиз нафиле ерде вакъыт гъайып этесинъиз.

— Ойле исе, манъа адынъызны, фамилиянъызны айтынъыз.

Абденнанова комиссарнынъ суаллерине джевап бермедн. Индемей турды.

— Демек, айтмакъ истемейсинъиз. Догъру. Малюм шейни текрарлай бермек не керек? Ама мен, эмин олмакъ ичюн, бир даа хатырламакъ истейим. Адынъыз Алиме, фамилиянъыз Абденнанова, лагъабынъыз «София»,— деди ичтен эеджанлы комиссар ве еринден къалкъып, юнлю юмругъыны бар кучюнен стол устюне эндирди.— Алынъыз буну козюмнинъ огюнден!— деп джекирди лейтенантка.

Лякин Каушта ишни узатув мерамы ёкъ... аксине, меселени тез битириув ниетинде эди. Тезден Гуляченконынъ чагырылмасыны эмир этти.

Комиссар эвеля ондан, одасы насыл ве озю насыл ерлешкенини сорады, озьлерине догъру хызмет эткенлерге урьмет этмеге билъгенлерини сёйледн. Бирер сигар якътылар...

— Вакъыт гъаип этивде мана ёкъ. Ишке башлайыкъ,— деди Кауш.— Сиз манъа Кърымда насыл пейда олгъанынъыз, кимлернен ве не ишлер якъанынъыз, шахсен Абденнанованынъ фаалиети неден ибарет олгъаныны тафсилатлы айтынъыз. Сизге белли реберлерининъ вазифелерини, унванларыны, адларыны хатырланъыз! Меним суаллерим ич де къыйын дегиль. Бойлеликле, мен сизни динълейим. Кюгер, сен яз!

Лариса Гуляченко, Алиме иле 1943 сенеси сентябрыннъ сонъунда разведка меркезинден Керчь ярымадасына радист сыфатында, Алиме исе разведкаджы оларакъ ёлланылгъанларыны икье этти. Эписини олгъаны киби айтты. «Манъа не? Мен радистка эдим. Не эмир эткен олсалар, оны яптым. Алман арбий кысымлары арасында къарышып юрьмедим. Гизли малюмат топламадым,— деп тюшюнди

о.— Озь акъылымнен ич бир иш япмадым. Бу бея ичюн Абденнано-
ванынъ башы агъырсын».

Берген малюматларынынъ догърулыгъыны тасдыкълап, Лариса Гуляченко имза чекти ве «Абвер-302» «Геркулес» контрразведка бо-
люгине радист вазифесинде чалышмагъа кечти.

Отто Кауш озь хадимлеринден кимлер къайсы мабюслернен чалы-
шаджагъыны белгиледи. Файер — Васфие Аджыбаеваны, Альфред
Михельсон, Неджибе Баталованы соргъу япаджакълар, резидентнен
Кауш озю огърашаджакъ. Василий Зуб, Николай Оленченко, Василий
Дубогрей — комиссарнынъ ярдымджылары оладжакълар.

— Меним бу эмиримни соргъуджыларгъа бильдирингиз.— деди
о, адъютанты Рудольф Клюгерге.— Бугуньден итибарен ишке башла-
сынлар. Разведкаджыларнынъ эписини бизге хызмет эттирмеге ты-
рышсынлар. Акс алда, энъ къатты джезагъа огъратувдан чекимме-
синлер.

Бойле эмирин гитлерджи джеллятларгъа озь агъызынен биль-
дирмек адъютант Рудольф Клюгер ичюн гъает агъыр эди. О саатлар-
нен бу эмир устюнде тюшюнди. Совет ватиперверлерининъ насыл
агъыр, даянылмаз джезаларгъа огъратыладжакъларыны тасавур этти.
Лякин оларгъа ярдым ичюн ич бир шей уйдугъуп оламады. Чюнки о,
мукъайтсыз бир аракетишен озюни эльге бере биле. Душман разведка-
сында хызмет этеткъан бу совет разведкаджысынынъ мында озюнинъ
гъает мунм вазифеси бар. Онынъ беджерилювини телюке алтында
къалдырмагъа акъкъы ёкъ.

Х Меселе шунда ки, Рудольф Клюгер бу идареде эвеля тильмач ол-
гъан, сонъра ишкирлиги саесинде ГФП-312 контрразведка болюгининъ
полицай комиссары Отто Каушнынъ адъютанты вазифесине къоюлгъан,
акъкъатта совет разведкаджысы Ибрагим Хатямович Аганин эди.*

Алимени Каушнынъ иш одасына алып кельдилер. О этрафтаки
адам джезалайдыжы алетлерге бакъты. «Сен, Алиме, озюнни къол-
гъа ал, праде санби экенлигинини душмангъа косътер», деди о озь-
озюне. Джеллятларнынъ ребери озюнинъ адъютанты Рудольф Клю-
гернен берабер кельди. Селям берип стол башына кечти. Мабюсининъ
насыл раатлангъаныны, онынъ берген теклифлери хусусында насыл
нетиджеге кельгеннини сорады. О мабюске гузель муамеле косътермеге
тырышты, эгер умумий тиль тапсалар, оны бу фена алдан къуртар-
магъа икътидарлы экенини айтты ве бир къач суаль даа берди. Али-
ме исе индемей аякъ устюнде турды. Алиме озюни бойле туткъаны
комиссарны асабилендирди.

— Мен сизге айттым, нафиле вакъыт гъайып этменгиз, дедим.
Менде сизге айтмагъа ич бир шей ёкъ,— деди Алиме комиссаргъа.

«Анълашыла, яхшылыкънен иш олмайджакъ, барсын, юртдашы
къызгъа бираз акъыл къойсын» деп Кауш ачувланып, чыккып кетти.
Ичери 20—21 яшларында киши кирди. «Тапыш олайыкъ,— деди о,
Алимеге.— Мен Николай Оленченко» деп, къолундаки резина сопан-
ен къызнынъ талагъына яндырды. О талагъыны тутуп, эгилгенде,
Николай сопаны мабюсининъ аркъасына урды, не ери расткельсе, о
ерине бар къуветинен ура берди. Къыз де о тарафкъа, де бу тарафкъа
бурулды, сес чыкъармадан инъледди, ерге серилип къалды. Джанабар
джеллят къопкъаны чапчакъкъа далдырып сув алды. Тосат-тосат Аня-
нынъ бетине сепе берди. Къыз тереиден нефес алды, козьлерини ачты,
ич бир шей демеден, бель устюне отурды. Оленченко оны паллы чыз-
маларынен тепип: «Бизим реберимизге къаршы кеттинъми? Э? Къар-
шы кеттинъми? Мына санъа!» деди, кене тепти, сонъра стол устюнде ски
чанъны къакъты. Ичери кирген немсе аскери мабюсини итектеп алып
чыкъты, къадынлар камерасына къапады. Неджибе иле Васфие, Али-

* «Разведкаджыларнынъ адлары бар». «Москва ишчиси» нешрияты, 1973 с.
12 нджи санфе.

мени четке кетирип яткыздылар, сачларыны сийпадылар. Онынъ бетиндеки мор тамгъаларны корип: «Ах, бизим севимли къардашымыз,— деп агълады-сызлады, козь яшлары тектилер.— Бу насыл азап! Насыл вахшийлик!» Алиме яваштан ынъранды: «Тувгъанларым, бизим эпимизге языкълар олды,— деди о.— Бизни биревлер сатты... биревлер бизге мунафыкълыкъ япты. Кимдир бизим шапымызны лекеледи. Бизлерни, кызларымызнынъ, йигитлеримизнинъ намусыны акъаретледи. Лякин ичкен антынъыздан къайтманъыз, тувгъанларым!».

«Сен, Алиме, ят...— деди онъа Васфие.— Биз чалышмагъа бильдик, олюм къаршысында озюмизни тутмагъа да билирмиз. Къоркъкъанлардан дегильмиз. Тек... языкъ, бизлер даа пек яшмыз».

Альфред Михельсон озюне оджапче Неджибе Баталованынъ иши берилгенниден мемнун къалды. Чюнки озю де оджа. Оджа-оджанен тиль тапармыз белледди.

Къапы къакълды. Иван Куприш Неджибе иле кирди. Михельсон Ивангъа ишмарнен тышарыда беклемесини, Баталовагъа исе курсюге отурмакълар теклиф этти.

— Таныш олайыкъ, меслекдеш. Мен дженктен эвель совет мектебининъ немсе тили оджасы Альфред Генрихович олам,— деп элини узатты. Къадын башыны четке чевирди.

— Совет оджасы олсанъыз, мында не ишинъиз бар?— деди о нефретнен.

— Мен немсем. Меним ерим «янъы низам» курешчилери сафында.

— Меним ерим фашистлер сафында демек истейсинъизми?— деди Неджибе.

— Тилинъизни йибере берменъиз. Бизге берабер чалышмакъ керек оладжакъ,— деди Михельсон, ачувланып.

— Мени джезалайджакълар, сиз бакъып отураджакъсынъыз. Берабер чалышаджакъмыз дегеннъиз шуму?

— Етер! Ишке кечемиз. Адынъыз? Фамилиянъыз?

— Сизге эпси белли.

— Суаллериме джевап беринъиз. Догъгъан йылынъыз?— сораваджи сесини юксельтти.

— Онынъ эмиети ёкъ!

— Бир даа сорайым. Разведкаджи олгъанынъыз бизге белли. Бу саада якъкан ишлеринъизни тафсиллятлы айтынъыз.

— Мен сизге бир шей айтмам,— деп кесип ташлады Неджибе.

— Сенден яхшылыкълар текрар сорайым. Нелер яптынъ, эпсини айт!

— Мен де текрарлайым... мен бир шей бильмейим, бир шей де айтмам!— Неджибе, асабийленип, еринден къалкъты.

— Бильмейсинъ... айтмайджакъсынъ, ойлеми? Айтырсынъ. Ойле де айтырсынъ... Куприш, мында кель! Бу оджапче адден-ашыкъ акъыллы. Онынъле бир лакъырды этип бакъ...— деди Ивангъа, озю исе чыккып кетти.

Иван Куприш мабюсни резина сопанен вахшиджесине котеклей башлады. Бичаре къадынны чокъ урдылар. Эсини джойгъан сонъра да урдылар. Бу зулумларнынъ биринде видждансыз Лариса Гуляченко да иштирак этти. О, озюнинъ Неджибенинъ эвинде яшагъаныны ве Неджибе дефаларджа койлерге барып, Германия арбий кысымлары акъкъында малюматлар алып кельгенини айтты.

Соргъуджы Файер, Баталованынъ балаларыны кетиртти, эгер анасы тилини ачмаса, эвлятларыны ольдюреджегини айтып, къоркъузмакъ истеди. «Сизлерининъ, джанаварларнынъ элинден эр тюрюлю вахшийлик кельгенини билем,— деди Неджибе юрегине толгъан нефретнен.— Истегенинъизни япа билесинъиз. Эпбир, мен сизге башкъа шей айтмам. Барсын, балаларым да Ватан огърунда къурбан кетсинлер!» деп, элинен юзюни къапады. Балалары агълаштылар. Василий Зуб оны йип уджуна багълы шишенен урды, Николай Оленченко наллы немсе чызмаларынен тепмеледи.

Неджибе Баталованы девамлы куньлер агъыр джезаларгъа огъ-
раттылар. О агъызыны ачып бир сёз айтмады.

Дженктен сонъ Краснодарда бу джанаварлар узеринден олгъан
махкеме процессинде шаат сифатында иштирак эткен Ибрагим Аганин
шойле деди: «... Оджапченен соргъуны Михельсон алып барды. Оджап-
че агъызыны ачып бир сёз айтмады, оны яман этип котекледилер.
Цухер оджапчени бизим одамыздан суйреклеп тышары тарткъычлады.
Михельсон, Цухерге япышты, Цухер исе Михельсонны къакъыштыр-
ып, Неджибе Баталованы озю тындырмакъ истеди. Михельсон олар-
нынъ пешинден азбаргъа чапып чыкты. Азбарда оджапчени атып
ольдюрдилер.*

— А-а, резидент!— деп къычырды Кауш, Алиме ичери киргенде.—
Анълагъаныма коре, сизинъ джанынъызы агъырткъанлар. Котекле-
генлер. Олардан эр шейни беклемек мумкюн. Олар мени лек севелер,
о себептен менимле разы олмагъан, меним дегенимни ялмагъан шахс-
ларнен къаба муамеледе булуналар. Меним янымда сизге пармакънен
биле токъунмазлар. Не япаджакъсынъ, оларнынъ хызмети ойле. Мен
эр вакъыт сизинъ янынъызда отуруп оламайым. Эпъ яхшысы, биз эким-
из анълашайыкъ. Сиз меним суаллериме джевап беринъиз. Озюнъиз
акъкъында икье этинъиз. Бизге «София» адындан «Меркез» ичюн бир
къач телеграмма язынъыз. Оларны Стася ёлласын. Мен де сизге пар-
макънен тийилъмесин деген эмир этейим. Эр шей яхшы олур кетер.
Иште, достынъыз Лариса Гуляченко... озюни насыл тутмакъ кереклиги-
ни бир кереден анълады. Фройлейн Лариса шимди сербест, айры одада
яшай. Сизге меним киби саф гонъюлли киши ярдым къолуны узат-
къанда ред этмек — яхшы шей дегиль. Меним сизнен чокъ лакъырды
этип отурмагъа вакъытым ёкъ. Мен иш адамым. Сонъ? Не дейсинъиз?

Алиме индемени.

— Ойле олса, озюнъиз билирсинъиз. Адам дегени бу къадар инат
та ола экен! Рудольф, юрь кеттик.

Олар кетмекте олды, ичери Дубогрей кирди. Алименинъ аркъасы-
на паллы чызманен тепти. Къыз йыкъылды. Йыкъылса да, токътамай-
тынмай, Абденнанованы тепмелемекте девам этти. Бель кемигине, къа-
бургъасына, аякъларына, къолларына тепти. Эсини джойгъан сонъ
устюне сув тётки... къыз козылерини ачты. Тураджакъ олды, турамады.
Серилип къалды. Дубогрей онынъ сачларындан тартып, бели устюне
отуртмакъ истеди. Къызнынъ нефес алгъаны дуоюлмагъан сонъ, къапы-
дан коридоргъа: «Буны мындан алып чыкынъыз!» деп багъырды.

Соргъуджы Опалка эп Абдуракъип Болатовнен, соргъуджы Файер
Хайрулла Мамбетджановнен, Михельсон Меннановларнынъ ишлерин-
нен огъраштылар. Олардан бири-бирининъ, Алиме Абденнанованынъ,
Неджибе Баталованынъ, Васфие Аджыбаеванынъ якъан ишлери,
къайдаларгъа барып кельгенлери, меркезге насыл малюматлар берюв-
де иштирак эткенлери акъкъында сорадылар. Он бир кунъ девамында
Ватан саткъынлары, джеллятлар Иван Куприш, Николай Капотин,
Василий Зуб, яш разведкаджыларны чыдалмаз усулларнен джезала-
дылар, къоллары, аякълары багъты алда, аякъларынынъ пармакълары
арасына бензинли чул парчалары къойып, оны туташтырып якъып,
тырнакъларыны чекип чыкъарып, пармакъларыны къапы арасына
къыстырып, къолларыны, къабургъаларыны сындырып, кокиюслерине
къыздырылгъан демирден бешкоше йылдызлар басып азапладылар.

Фашистлер, озь Ватанына садыкъ бу къызлардан ве йнгитлерден
ич бир малюмат алмагъан сонъ, март 9 геджеси Алименинъ дёрт ар-
къадашы — Абдуракъип Болатовны, Хайрулла Мамбетджановны,
агъа-къардаш Сейфедин ве Джеват Меннановларны Эски-Кърым джи-
варындаки Агъармыш дагъы этегинде къуршунгъа тиздилер.

Соргъуджы Файер разведкаджы Васфие Аджыбаеванынъ ишини

* С. О. Асановнынъ архивинден «Буны унутмакъ олмай» къоллязмасы, санфе 26.

НАГРАДНОЕ ЛИСТ

1. Фамилия, имя и отчество: А Б Д Е Н А Н О В А Алим
2. Место рождения: Красноармеец Должность: член резидент разведгруппы
РЮ штаба Отдельной Приморской Армии.
- Представляется к: ордену "КРАСНОГО ЗНАМЕНИ".
3. Год рождения: 1924 г. 4. Национальность: татарка 5. Член ВЛКСМ с: 1940 г.
7. Участие в гражданской войне, последующих боевых действиях: Участвует в Отечественной войне с сентября 1943 г.
8. Имеет ли ранения и контузы в отечественной войне: не имеет
9. С какого времени в Красной Армии: сентября 1943 г.
10. Каким РВК награжден: Краснодарским РВК.
11. Чем раньше награжден (за какие отличия): не награждалась
12. Постоянный домашний адрес представляемого к награждению и адрес его семьи:
Крымская ОБЛ, Ленинского р-на, дер. Джермак-кашик, к-х "КРАСНАЯ ЗВЕЗДА"

Краткое конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг

На работу в разведорганы тов. АБДЕНАНОВА пошла добровольно. Пройдя подготовку она со своей напарницей-радишкой ГУЛЯЧЕНКО направилась в тыл противника, где сумела устроиться сама, а также устроила радистку на жительство в непосредственной близости от передовых частей противника на Керченском п-ве.

Работая в непосредственном распол омеции боевых порядков войск противника, разведала характер и систему оборонительных сооружений на Керченском п-ве. Установила дислокацию и расположение частей и штабов противника в районе Семь Колодезей и других селок.

В момент отхода частей противника с Таманского п-ва, точно ориентировала командование о направлении движения противника. Указывала цели для бомбежки нашей авиацией, как то: места нахождения х.д. Эволюнов, крупное скопление войск и техники, точно ориентируя на местности.

Алим Абденанованы «Къызыл Йылдыз» орденинен мукафатлав акъкъындаки

алын барды. Озюниинъ бутюн джеллятыкъ теджрибесинден файдаланып, Васфениинъ кимлернен багъты олгъаныны бильмеге, гестапогъа хызмет ичюн джелъи этмеге тырышты. Васфие ич бир шей айтмагъан сонъ, оны котеклен, агъыр джеза усулларынен къыйнадылар. «Биз айдут дегильмиз, совет адамларымыз. Сизлер ватан саткъыялары-сыгъы!» деди Васфие оларгъа. Николай Капотин онынь кокюслерини кесип атты... Васфие Аджыбаева эссиз алда цемент устюнде къалды.

Комиссар Кауш, Лариса Гуляченконы «Абвер-302» контрразведка тешкилятынынъ «Геркулес» болюгине ишке алды. Лякин ГФП-312-де резидентининъ тештинъ иши битмегендже онынъ хызметке киришмеге акъкъы ёкълыгъыны бильдирдилер.

— Кечкен акъшам казинода топландыкъ,— деди онъа Кауш.— Фройлейн Лариса келир деп бекледик. Не ичюн кельмединъиз?

— Бармагъа иек авес эттим. Устюме киймеге келишкени антерим ёкъ. Мында камерада къанавлы разведкаджи татар къызларынынъ эвлеринде яхшы кийимлер бар. Дженан офицер мусааде этсе, оларнынъ

По ее данности наша авиация неоднократно бомбила боевые порядки и скопления войск противника.

В дальнейшем работая в тяжелых условиях, в моменты эвакуации с Керченского п-ва мирного населения, не раз рискуя жизнью, ежедневно разведывала перевозки войск и военных грузов по ж.д. Керчь-Владиславовка-Феодосия, Керчь-Владиславовка-Джанкой, а также перевозки войск автотранспортом в направлениях: Керчь-Феодосия, Керчь-Джанкой.

Тов. АБДИКАНОВА Алиме преданная дочь Советской Родины и достойна правительственной награды орденом "КРАСНОГО ЗНАМЕНИ".

НАЧАЛЬНИК ШТАБА
СЕВЕРО-КАВКАЗСКОГО ФРОНТА
М А И О Р (АЦЕХОВСКИЙ)

5 ноября 1943г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ВНЕШЕСТОЯЩИХ НАЧАЛЬНИКОВ

Достоинна правительственной награды орденом "КРАСНОГО ЗНАМЕНИ".

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА ШТАБА ОТДЕЛЬНОЙ
ПРИМОРСКОЙ АРМИИ
ГЕНЕРАЛ-МАJOR (ТРУСОВ)

13 декабря 1943г.

"приказом войскам ОПА № 6130/н от 5.1.44г. награжден орденом "КРАСНОГО ЗНАМЕНИ".

Основание: оп.686044, д.2832, л.56.

Копия снята в соответствии с текстом оригинала.

КОПИЯ ВЕРНА:

/НАЧАЛЬНИК АРХИВОХРАНИЛИЩА
М А И О Р *милу* (ГРУДЦЫН)

" 4 " октября 1966г.

весикъа.

коюне барып, эвлерниден оны-буны алып келир эдим. Азыр-джорукъ анда сакълы къалгъан эски рацияны кетирир эдим.

— Аджанп фикир. Бугунь барып кетирингъыз! Мен сизге машина ве янынъызгъа эки де аскер беририм, — деди комиссар. Деръаль аякъ-къа къалкъып, пенджеренден тынтаки шоферге ве эки немсе аскерине керек эмирин берди.

1944 сенеси март 6-да Джермай-Къашыкъ коюне енгиль машина келип токътады. Ондан тюшкен радист къыз озюни гестаподжылар-нен сербест мунасебетте булунгъаны алда, Алименинъ анасына ве къардашы Азифеге селям кетиргеннин айтты. «Итимал, Алиме бугунь-лерде эвге къайтып келир, — деди о. — Онынъ ичюн Аня озюнинъ ур-баларыны, аякъкъаптарыны алып кельменин риджа этти».

Ревиде абай Стасянынъ козьлерине бакъкъанда бу иште бир хы-зырлыкъ барлыгъыны дуймай къалмады. Сачлары кесилип, бурдырыл-гъаныны, агъызында немсе сигарети тютен тургъаныны корьгенде, он-

дан шубеленди. «Сен дуду кѳушу киби олгѳансынѳ, козьлеринѳде чапкѳын бакѳышлар бар» деп тюшонди ана. Не япсын, уют дѳнѳясы... бельки кѳызым, керчектен де кѳайтып келир беллеп, Алименинѳ кийимлерини сийпап-сийпап, узерлерине муѳлы козьашлары тѳкип, озѳ элинен богѳчалап берди.

— Биз эски бозукѳ рацияны Алиме иле берабер ахырда комген эдик. Оны не яптынѳыз?— деди Стася.— Башкѳа ерге алып сакѳладыѳызмы? Догѳрусыны айт!— деп зорлады Азифеге.

— Меним бир шейден хаберим ѳкѳ. Кѳайда сакѳлагѳан олсанѳыз, анда кѳыдырынѳыз,— деди Азифе.

Стася гестаподжыларгѳа ахырдан сыгѳырны тышарыгѳа чыкѳарттырды ве тахта табанны сѳкип, онынѳ тюбуне комѳюльген рацияны чыкѳтарып алды. Рацияны, богѳчаны машинанынѳ юк болюгине кѳойдылар. Ондан Батал кѳартбабанынѳ эвине барды. Сорамадан-сокѳмадан озюнинѳ ве Неджибенинѳ яткѳан одаларына кирип, урба шкафы ве сандыкѳ ичинден Неджибенинѳ ярашыкѳ кийимлерини сайлап алып богѳчалады. Кѳартбабанен сагѳлыкѳлашмайып, Васфенинѳ эвине догѳрулды, мында Васфенинѳ чемоданындаки кунѳделик дефтерини алмакѳ истеди. О Аджибаеванынѳ кок кѳаплы дефтерге нелердир язгѳаныны корѳген эди...

Васфие, гестаподжылар сюрип кельген геджеси кѳызы Улькернен сагѳлыкѳлашкѳанда: «Меним дар дѳнѳяда севимли Улькерим» деп козьлеринден, янакѳларындан оип, яваштан кѳызынынѳ кѳулагѳына чемоданда кок кѳаплы дефтерни якѳмасыны тенбилеген эди. Улькер анасыны алып кеткен геджеси дефтерни якѳты.

Шимди Стасянынѳ койге кельгенини ишиткен Улькер, кѳачып сакѳланды. Стася оны чокѳ кѳыдырды, тапып оламады... «Гѳаниметлерини» машинагѳа юклеп кетти.

ГФП-312 контрразведка гестаподжылары юкѳарыдан: «Не япсаныѳыз-япынѳыз, резидентнинѳ тили ачылмасыны, бизге чалышмасыны эльде этинѳыз» эмирини алдылар.

Комиссар Отто Кауш Алиме иле учюнджи дефа «яхшылыкѳнен» субет этмек кѳарарына кельди. Резидентни узурына чагѳырды. Озюни онынѳ кѳайдыны чеккен адам оларакѳ косѳтермеге тырышты... Ич бир тюрюлю нетиджеге иришалмагѳан сонѳ, стол устюндеки чанѳны ачувлѳ суретте кѳакѳты. Николай Оленченко иле Вася Дубогрей чапып кельдилер. Оларгѳа не япмакѳ кереклигини айтмакѳ керекмей, озѳ вазифелерини яхшы билелер. Николай элиндеки бурун явлугѳыны Алименинѳ козю огюнде сильтеп алды. Кѳыз «ах» деп бетини кѳапатты. Дубогрей онынѳ элини кѳайтарып артына бурды. Оленченко элиндеки явлугѳыны онѳына, солына саллап, резидентнинѳ бетине шыпырта берди. Явлукѳ уджуна пекитилген кѳуршун кесеги эр кересинде Анянынѳ юзюнде яралар кѳалдырмакѳта эди. Буруны, кѳашы, козю, янакѳлары, дудакѳлары ярылып-ярылып кетти, юзю ал кѳангѳа боянды. Алименинѳ гузель симасы тезден танылмаз алгѳа кельди... «Бугуѳлыкѳ етер» деди Дубогрей.

— Айтынѳыз Ларисагѳа, мында кирсин,— деп окюрди Кауш.

Лариса, устюнде Неджибенинѳ чичекли антери, дудакѳлары боялы, агѳызында сигарыны тютетип кельди. Алименинѳ огюнде, онынѳ: Алиме Абденнанова, резидент экенини, резидентуранынѳ сырларыны айтты...

— Мен сени виджданлы адам беллей эдим. Меним ичюн эпѳ агѳыр джеза — меним инсан беллеген аркѳадашымнынѳ саткѳын олып чыкѳувыдыр. Юзюнѳ кѳара олсын, хайн! — деди Алиме, кѳызгѳа.

Оны кене котекледи, чекиштирдилер. Сол элини сындырды, сонѳра суйреклеп алып кетип, бир озюни айры камерагѳа кѳападылар. Мында онѳа ярдым этеджек, бир джыллы сѳз айтаджакѳ киши ѳкѳ. О, озѳ башына сѳйленди: «Эй, виджданым! Сен манѳа кѳувет, кѳудрет бер! Душмангѳа меним меджалсыз алгѳа кѳалгѳанымны косѳтерме!»

деп агълады. Сагъ элинен тез-тез козылерининъ яшларыны сильди, душман онынъ козылеринде яш корьгенини истемеди.

Резидентни дёрдинджи сорагъа алып кельдилер. Ондан ич бир тюрюлю малюмат аламайып, текрар котекледи, юзюндеки яраларны тазерттилер, сыныкъ элини тарткъылады, сагъ элини де къайырып, чыкъардылар.

Алименинъ одасына насылдыр бир къадылны кетирип къападылар. Қадын къызынынъ чыкъыкъ ве сыныкъ эллерини бойнуна асып, багълады. Онынъ агъызына къашыкъ узатмагъа, емек ашатмагъа, сув ичмеге ярдым этти. Қадын Алименинъ ким экени ве не ичюн бойле мушкюль алгъа къалгъанынен меракъланды. Бичаре къыз: «Эй, виджданым! Сен мени ирадеден махрум этме!» деп ялварды. ♪

Немсе контрразведкасы, бутюн вакъыт совет арбий разведкасынынъ резидентини озь менфааты ичюн айдаланув чарелерини корьмеге тырышты.

Резидент билгенини, онынъ якъаныны ич кимсе япып оламай. Резидент озюнинъ меркезине къийметли малюмат бергени киби, душмангъа хызметке кечсе, совет командалыгъыны алдав макъсадынен янълыш радиограммалар йибериپ, душмангъа буюк файда кетире биле.

Гестаподжылар, Совет Ордусы якъын куньлерде уджюмге кечеджегини биле ве бунунъ ичюн душманнынъ не ерлерде, не киби арбий кучьлери, мудафаа иншаатлары барлыгъы иле хабердар олмакъ истей эдилер. Совет резидентни Керчь ярым адасынынъ, Азав ве Қара денъиз ялыларынынъ мудафаа азырлыгъыны, сырыны билип, совет командалыгъына етиштиргенини анъладылар. Совет Ордусы бу малюматлар эсасында не ерлерден ве не киби кучьлернен уджюмге кечмек кереклигини белгилегендир.

Немсе командалыгъы янълыш малюматлар берип Совет Ордусыны янълыш стратегик планлар тизмеге меджбур этмек ниетинде. Буну орду резиденти Алиме Абденнапова япа биледжек. Шу себептен, оны 17-иджи немсе ордусы штабынынъ разведка болюгине хызметке джелъп этмек вазифеси къойылды. Шунунъ ичюн гестапо реберлери, насыл ёлнен де олса, резидентининъ мытлакъа тили ачылмасыны, ондан немселерге хызмет этмеге разылыкъ алынмасыны талап этип турдылар.

Резидентни текрар алсханенинъ джеза камерасына алып кельдилер. О бу камераны чокътап биле, стол устюндеки алетлер онъа таныш.

Отто Кауш асабилене, эвеллери озюни «незакетли» косътермек истеген комиссардан энди эсер сезильмей. Ода ичинде, къутургъан киби, дивардан-диваргъа юререк, окюрмекте, къолуны тосат-тосат стол устюне урып, «джезалансын» деп джекирмекте.

Джапавар Зуб къызынынъ пармакъларындан, чыкъарылмай къалгъан, тырнакъларыны чекип чыкъардылар. Алиме эсини джойды. Джеллят, онынъ устюне сув сепип, озюне кетирди, ойледже ишини девам этти. Бир кунь дегиль, бир къач куньлер эп бойле. Яралары ачыкъ... Қанлар акъты, эт чурюди. Бу — джеллятлар ичюн пек эльверишли усул эди. Тырнакъ чекип чыкъарув алетини гитлерджи джапавар Зуб иджат эткен ве шунунъ ичюн о «къаба хирург» дие тильге алына.

Резидентининъ джезалануву вакътында шу ерде булунгъан тильмач Рудольф Клюгер, яни Ибрагим Аганин, озюни зорнен тутты. Геджелери юкълап оламады. Онынъ козю огюнде энди танылмаз бир алгъа кетирильген, къанларгъа боялгъан къызгъа ярдым этмек ёлларыны тюшюнди, къараман къызы азаплардан къуртармакъ чарелерини арады, лякин бунъа ич бир тюрюлю чаре тапып оламады. Ибрагим

Агашиһиниң озю совет разведкаджысы. Ондан душман акъкъында озь вазифеси боюнджа мунм малюматлар бекленильмекте.

Шимди 1944 сенеси, март 22 куню. Алиме йигирми дёрт куньден бери джеза артындан джезагъа огъратылмакъта. Фашистлер озь мурадларына наиль олмакъ ичюн къызгъа къаршы инсан чыдаямас джезалар къуулландылар. Онынъ башыны къыздырылгъан демир чубукъыен сыкътылар. Алимениң кестане ренкли гурь сачларыны топ-топ узип алдылар. Эсини джойгъан вакъытта бастырыкъ одасына кетирип ташладылар. Эси башына келип, козьлерини ачкъанда, дудакълары арасындан фысылдылар ишитильди: «Мен, Алиме Абденнанова, Совет девлетни ичюн самимнетле хызмет эттим. Менден башкъа сёз ишитмейджексинъиз» деди Алиме.

Антеи кучьни ердеи алгъан, Алиме де сабыр, кучь, чыдамны халкънынъ саф къальбинден, намусындан, саделик къудретинден алды. Алиме ич бир кере: «Мени атып ольдюрсинлер де, бу азаплардан къуртулайым» деген фикрини акъылына кетирмедиди. О, теслим олмады, озюниң къараманане рухунен, чыдамлыгынен душмандан интикъам алмакъ ичюн олюмнен курешти.

Бир афта даа кечти. Комиссар Кауш озюниң юксек реберлери: «Абденнанова тилге кельмеси ичюн бутюн чарелерни корюнъиз!» деген эмир алды.

Отто Кауш, бу яш татар къызынынъ агъызыны ачтырып, ондан немсе командалыгъы ичюн зарур малюматны алып оламагъаны ичюн асабилениди. Бу не демек? Кауш резидентиниң текрар кетирильмесини эмир этти. Зуб ве Дубогрей къызы кене кетирдилер. Комиссар Алимениң козьлерине тикилип: «Сенден сораيم, догърусыны сёйлейджексинъми? Кене инатланаджакъ олсанъ, шимди аякъларынынъ сындырып ташламаларыны эмир этеджегим. Сенден сораим,— деп джекирди комиссар. Къыз индемеди. Онда, комиссаргъа джевап берюв ишети ёкъ эди. Бу Каушны пек акъаретлендирди.— Ойлемп?— деди о, ачувланып,— Дубогрей! Къана, демир токъмакны ал! Ишке башла!»

Дубогрей, комиссарнынъ эмирини эда этмей, эппи бакъып турды...

— Не? Аджыйсынъмы? Эй, сени, юфкъа юрекли, чаршенбе! «Кърым, бутюн татарлардан темизленип, Алмания империясынынъ хусусий веляети оладжакъ».*

— Буларны аджымагъа аджет ёкъ. Биз Кърым эалисини шай да ёкъ этеджекмиз,— деп Отто Кауш эки стакангъа коньяк къойды.— Столгъа якъын келинъиз. Къана, котеринъиз! Зуб! Сен, бу агъызындаки сютю къурумагъангъа аякъ насыл сындырылгъаныны косътер. Бирини озюнь яп! Дигерини Дубогрейге къалдыр. Айды, фюрерге сadyкълыгынынъ исбат эт!

Зуб джанаварлыккъа кельгенде амансыз эди. Огъа инсанларнынъ кемиклерини къырмакъ, балаларны машинанынъ копчеги астына къойып ольдюрмек, адамларны тирилеи ерге коммек, къуюларгъа ташламакъ бир шей дегиль. Онынъ ичюн аякъ къырмакъ не? Каушнынъ эмирини бир сёзсиз эда эткен сонъ, токъмакны Дубогрейниң къолуна туттырды. О, исе коньякнынъ тесир алтында къызынынъ экинджи агъыны урып сындырды. Алимениң сеси седа кетти, сонъра эсини джойды. Дюльберлик, пазиклик, самимнет ве алидженаплыкнынъ темсали дюньяларгъа берильмез бу аджаип къызынынъ устюне ярым къопкъа сув тёкип, эки киши котерип апхана камерасына алып кетип ташладылар. Камерадаки къадын чул парчалары тапып, бедбахт къызынынъ аякъларыны сарып, багълады. Манълайына без сылатып къойды. Алиме, азачыкъ эси кельген киби олып сандыракълады. Къадын, Абденнанованынъ дудакълары арасындан чыкъкъан шу сёзлерни анълап олды. «Мен борджымны эда эттим. Стася Гуляченко

* «Джипнай макъсадлар — джипнай васыталар». Спаний нешрият. М., 1968 с. санфе 53—55.

мени... Менни достларымны ве совет командалыгыны фашистлерге сатты. Стася девлетимизнин душманы». ✓

Апрель 3-те, гестапо башлыгынын талабына бинаэн, резидент Алиме Абденнанованы Симферопольге алып кеттилер. Юксек унванлы гестапо башлыгы, Алиме Абденнанованы допрос япмакъ ичюн мабюслер одасына кирди. Тахта устюнде, юзю бичимсизленген, беденинде сагъ ери къалмагъан, аяклары сыныкъ, къан-реван, юреги заиф олса да, эп ишлемекте олгъан къадын вуджудыны корип, дешет ичинде къалды. «Совет Ордусы резиденти дегенинъиз бумы?—деп сорады о, озюнен берабер кирген офицерлерден.—Мангъа мында сорап иле мешгъуль олмагъа аджет къалмагъан. Онынъ ишини битиринъиз!» деп чыкъып кетти.

Апрель 5 геджеси гестапо кишилер Алимени къапавлы машинада Симферополь апсханеси азбарындан алып чыкъып, шеэр четине чыкъарып аттылар.

Халкъымызнынъ къарамаи къызы Алиме Абденнанова совет Ватаны огърунда къурбан кетти.

1944 сенеси майыс 17-де Девлет комиссиясынынъ Симферополь янындаки «Красный» совхозында немсе-фашист арбий кучьлерининъ джанаварлыкъларыны тасдыкълап тертип эткен актынынъ «Къуюда джесетлер» деген болюгинде: «Къуюдан алтмыш адам джеседи чыкъарылды ве тыббий тешкерювден кечирильди, эки юз къадар джесет даа къуюдан чыкъарылмай къалды,—деп язылгъан.—Симферопольден 3—4 километр узакъта Дубки деген койни эр кес биле. Джентен эвель эали бу ерлерге келип, раатлана тургъан. Немсе фашистлеринъ мында совет адамларыны тирилей чукъургъа комгенлер. Бу ерде адам комюли йигirmi чукъур бар. Олардан бирини ачтыкъ... Бу чукъурда эки юз къыркъ кишининъ джеседи бар эди.*

Базы адамлар бу къоркъунчлы чукъурлардан чыкъарылгъанлар арасында озь догъмушларыны таптылар. Олар арасында Алимени къыдырмакъ, танымакъ мумкюн олмады.

* * *

1944 сенеси апрель 11-де саба саат алтыда 16-нджи окъчылар корпусы Керчь шеэрини душмандан азат этти. Апрель 12-де купьдюз Акъ-Манай алынды, гедже саат 23-де Феодосия Совет Ордусы къолуна кетти.

Апрель 14-те Симферополь душмандан азат олунды.

Апрель 12 кую Муедин Абденнанов, Маякъ-Салын район партия комитетининъ секретары сыфатында, янъ азат этильген Джермай-Къашыкъ коюне кельди. Анасы Ребня абайны, огълу Рустемни, къызы Ленураны, къардашы Азифени тапты. Къарысы Неджибе, Къардашы Алиме ве дигерлер гестапо тарафындан якъалангъанларыны бильген сонъ, чокъ кедерленди. Краснодарда эв санбеси онгъа Алименинъ сагълыкълашып кеткенини айтты, лякин къайда кеткенини бильмей эди. Муедин кетти... Алимени къыдырып, таныш-билишлеринден сорады. Кимседен догъру хабер алып оламады. Ниает, Муедин, къыз къардашы Алиме Абденнанова — Хусусий Денгиз-Бою Ордусынынъ разведкаджысы-резиденти олгъаныны бильген сонъ, гестапо элине тюшкен бу яшларнынъ сагъ къалмайджагъыны ангълады. Ама Алимени эп къыдырды.

Апрель 14-те Джермай-Къашыкъ кою дживарында ПО-2 самолёты келип къонды. Самолёттан тюшкен арбий киши Абденнановаларнынъ эвини сорап тапты. Киши Алименинъ анасы Ревиде апте ве къардашы Азифе Абденнановаларнен корюшти. Мельбек къартийнен, Сейфединнинъ къадыны Зекпенен, Абдуракъип Болатовнынъ апайы Ферузенен, Хайрулла Мамбетджановнынъ къарысы Саймепен, Неджибе Батало-

* «Красный Крым» газетасы, 1944 с. март 17.

ванынъ бабасы Батал Мырзаевнеп, Васфие Аджибаеванынъ кызы Улькернен таныш олды. Оларнынъ суретлерини алды. Маддий ярдым оларакъ эписине акъча берди. Разведкаджыларнынъ имаесинде олгъан тувгъанлары девлеттен маддий ве маневий ярдым алмагъа акълары барлыгъыны анылатты.

Шу куньлерде Хусусий Денъиз Бою Ордусы штабынынъ разведка болуги башлыгъынынъ ярдымджысы майор Зайцев Джермай-Къашыкъ ватанперверлер тешкиляты азаларынынъ къапатылувы вакъясыны тефсиллятлы суретте огренип, махсус ресмий весикъа тертип этти. Весикъада тешкилятнынъ эльге тюшювинде провокатор «Отважный» къабаатлы экенини ве Стася Гуляченко немселер тарафына кечерек, озъ адындан «Меркез»ге душман файдасына учъ телеграмма берюви иле Ватан огюнде ханлиик якъяныны билъдирди.

СОНЪКИ СЕЗ

Йыллар кечти. Апте-къардаш Ферузе ве Азифе осьти, буюди, ходжагъа чыкъты — аналар олдылар. Шимди эр бири озъ севинчи ве кедери иле яшамакъта. Лякин аналарынынъ: «Бекленильгенлер бир кунъ ола илле къайтып келирлер» деген сёзлерини унутмадылар. Севинли аптелери Алиме келир деп умют этти, бекледилер. 1944 сенесининъ шу фаджиялы 26-нджы февраль геджесинден он беш йыл кечти. Не Алиме ве не де онынъ аркъадашлары хусусында хабер кельмедди.

1959 сенеси март 10-да «Труд» газетасында Алиме («Аня») акъкъында «Душман къобасында» деген макъале дердж олунды. Макъале Абденнановалар аилесини дешет ичинде къалдырды. Онда, дженк йыллары фашист гестапосына хызмет этип, Ватангъа буюк ханлиик якъан ве, шу джумледен, Хусусий Денъиз-Бою Орду штабынынъ разведкаджысы Аняны (Алимени) ве онынъ аркъадашларыны джанаварджа ольдюрген джеллятлар совет арбий трибуналы тарафындан махкеме этильгени хусусында язылмакъта эди.

О, куньден сонъ Алименинъ ве онынъ гизли тешкиляты азаларынынъ талийи насыл олгъаны анылашылды. Къардашлары, догъмушлары бутюн халкъымыз Алиме Абденнанованынъ Ватан огърунда къурбан кеткенини билъдилер.

Макъалеледе, махкеменинъ къарары хусусында: Шималий-Кавказ арбий округынынъ трибуналы Ватангъа ханлиик эткен, совет адамларыны джанаварджа къыйнап ольдюрген ве къуршунгъа тизген джеллятлары — Михельсон, Дубогрей, Оленченко, Зуб, Круглов ве Василенконы олюм джезасына махкум этти» деп язылы эди.

Гитлерджилернинъ 312-нджи ГФП контрразведка тешкилятынынъ сабыкъ агентлери узеринден махкеме 1959 сенеси Краснодар шеэринде олды. Ватан саткъынлары озьлерини билъдирмемек ичюн, мемлекетининъ чешит кошелеринде гизленип, аятларыны сакълап къалдырмакъ истеселер де, девлет телюкесизлиги идареси совет адамларынынъ ярдымынен чокъ йыл девамында алып баргъан араштырувлары нетиджесинде оларны якъаламагъа наиль олдылар.

Джинаетчилерден илькиде радистка Лариса Гуляченко эльге тюшти. Сонъра Къазахстанда Альфред Михельсон, Минводы шеэринде Николай Оленченко, Запорожье областында Василий Дубогрей тапылдылар. Владимир Круглов Владивостокта, Александр Василенко исе Ставропольде якъаланылып, къапатылдылар.

Краснодар чекистлери трибунал столы узеринде арбий джинаетчилерининъ совет кишилерине, ватанперверлерге къаршы якъан мисли ёкъ джанаварлыкъларыны исбат этиджи он эки джылтлыкъ сораветфтиш материаллары къойдылар.

Ачыкъ махкеме процессинде Ватан саткъынлары, озьлерининъ джанаварлыкъларыны, ватанперверлерни чешит къыйнавлардан сонъ ольдюргенлерини таныдылар.

Шималий-Кавказ арбий округы трибуналынынъ укум-къарары

муджиби, фашистлерге хызмет эткен Михельсон, Оленченко, Дубогрей, Круглов, Зуб ве Василенко олюм джезасына укюм этильдилер. Укюм джезасы, Александр Василенкодан гъайры 1959 сенеси июль 29-да бутюнлей ерине кетирилди. Василенкогъа, джинает якъан вакътында 18 яшыны толдырмагъаны ичюн, атмакъ джезасы 15 йыл мабюслик джезасынен деншинтирилди.* Лариса Гуляченкогъа фашистлерге саткынлыгъы ичюн узун джеза мулдети берилди.

Хусусий Денъиз-Бою Ордусы штабынынъ резиденти Алиме Абденпанова онынъ разведкаджы-ярдымджылары Неджибе Багалова, Васфие Аджибаева, Абдуракъни Болатов, Хайрулла Мамбетджанов, агъакъардан Сейфедин ве Джеват Меннановлар ве даа пек чокъ дигер ватанперверлерининъ буюк джесаретини, Ватан энкынына якъан мукъаддес хызметлерини халкъ ич бир вакъыт унутмайджакъ.

Алименинъ ады мемлекетимизде эль намы халкъ къараманлары арасындан ер алды.

Алиме несиалер анъында халкъымызынъ джесюр къызы, фedaкяр эвляды оларакъ эбедиеп яшайджакъ. Я Алиме иле бир сафта джесураие хызмет этип, тюрлю себенлерден отьрю сагъ къалгъан, Алименинъ якъын кишилери... Олар къайдалар?

Муедин Абденпанов, 1944 сенеси Озьбекстаннынъ Сырдарья районына кельгенинден бери, гъайрет ве тешеббюс иле чалышмакъта. Бу фedaкяр коммунист Сырдарья район партия комитетининъ инструкторы, Ильич адына колхоз партия тешкилятынынъ секретары, памукъчылыкъ бригадасынынъ ребери ве агроном олып ишледи. Памукъчылыкътан юксек берекет эльде эткени ичюн орден иле такъдирленильди. 1976 с. пенсиягъа чыкъты.

Муедин Абденпанов гестанода къыйналын ольдюрильген къарысы Неджибеден къалгъан балалары Рустемин ве Ленураны окъутты, бильги саибни япты.

Рустем авиация мектебининъ битирген сонъ, учъ йыл авиация арбий къысымында ава радисти вазифесинде хызмет этти. 1968 сенеси Душанбеде Таджикстан Политехника институтынынъ энергетика факультетининъ битирди, шимди Таджикстанда къуруджылыкъ трестинде баш инженер олып чалышмакъта.

Ленура Абденпанова ходжасы Сфат Газнев иле «Малек» совхозында памукъ асрамакъталар.

Ферузе Абденпанова ходжагъа чыкъты, озю Къургъан-Тепеде яшай.

Хайрулла Мамбетджановнынъ ве Сейфедин Меннановнынъ балалары джеиктен сонъки агъыр йылларда вефат эттилер.

Васфие Аджибаеванынъ къызы Улькер Самарканд областы, Ингичка къасабасында булуна. Бабасы Абдуракъип Умеров джеикте эляк олды. Улькерни аджайип инсанлар, къары-ходжа Васфие Джангъазнева ве Насибулла Шамилев, озъ эвлятлары киби, къапатлары астына алып тербиеледилер. Улькер рус мектебининъ битирген сонъ Ингичкада ер асты геологик араштырувларында чалышты, сонъра Ташкентке кочип келерек, 182-иджи мектепте директор муавини вазифесинде ишледи. Ходжагъа чыкъты.

Ходжасы Аджи-Эмин корюшювнимиз вакъытында манъа шойле деди:

—1955 сенеси Ингичкагъа ички ишлер идареси хадими келип, Улькернен корюшкен. Анасы Васфие Аджибаева акъкында сорагъан. О адам Улькерге анасы арбий разведкаджы олгъанына даир шаадетнаме къалдырып кеткен. Чокъ языкъ ки, шу шаадетнамени сакълап оламадыкъ. Биз Улькернен хош-бахт, муаббет омюр кечирдик. Языкъ... 1977 сенеси о агъыр хасталыкътан вефат этти...

1981 с.

* Фашист оккупациясы вакъытында Кърымда арекет эткен «Яш гвардия» гизли тешкилят иштиракчилерининъ фаалieti хусусындаки весикъадан.

Аджи-Абла Эмиров

ДЖЕНКТЕ СЫНАЛГЪАН...

Повесть

Советлер Бирлигининъ Къараманы гвардия уйкен сержанты Сейтнафе Сейтвелиевнинъ архив материалларынен тапын олам. Бир чокълары сёзде серт, джиддий, саран командирлерининъ бабаджа мераметли олгъаныны билъмейлер.

Онынъ дженкявер хызметлери, дженк ёлларында кечирген бутюн аятний ёлу къыскъа оларакъ дёрт ресмий къагъытта ифаде этильген.

Учюнджи санфенинъ сонъунда, 350-иджи полк батареясындаки топ командири, уйкен сержант Сейтнафе Сейтвелиев акъкъында полк командири подполковник Мацуров: «Советлер Бирлигининъ Къараманы уиваныны къазанмагъа тамамынен акълы» деп яза.

Бундан сонъ, 96-иджи окъчылар Гомель дивизиясынынъ командири, генерал-майор Булатовнынъ, 53-иджи окъчылар корпусы командири, генерал-майор Гарцевининъ, 48-иджи ордунынъ топчы команданы, артиллерия генерал-майоры Тимоневичининъ, 48-иджи ордунынъ команданы генерал-полковник Романенконинъ, орду Арбий Советининъ азасы генерал-майор Истомин киби юксек рутбели командирлерининъ «бу уиваны алуvgъа акъкы барлыгыны» исбат этиджи риджалары ве имзалары тура. Энгъ сонъунда 1-иджи Белорусие джебзенинъ артиллерия командири генерал-полковник Казаковнынъ имзасы бар. Тарих — 1944 сенеси август 28.

Дженкининъ биринджи атышувларындан башлап, аскерний кучьлерининъ федакирлыгына екип чеккен бу весикъалар иелер сейлейлер?

Мында нек чокъ джесюрликлер икые этиле. Уйкен сержант Сейтвелиевде олар, джесюрликлер, гъает чокъ. Онынъ «немсе мудафаасыны бозув ве душманны 1944 сенеси июнь 25-тен июль 14-кедже таъкып этиювде хызметлери» буюк.

Бу куньлер ялынъыз Одесса ве Севастопольни къорчалагъан, Керчь десантында иштирак эткен, Сталинград янында ве Курск кемеринде душманны тар-мар эткен аскерининъ арбий йылызмасы санфелери дегиль эди. О учь кере яраланды, учь кере сафта къалды.

Урушлар... Олар не къадар эди, эсанлап сонъына чыкъмакъ мумкюнми? Атыта къайсы бирининъ энгъ агъыр уруш олгъаныны айтмакъ къыйын. Бельки Керчь ялысында догърудан догъру гемиден сувгъа тюшюп, тишлерини сыкып, атешке къаршы адымлагъанларыдыр? Я да, Орёл янындаки урушлардыр, яхут, даа олмагъанда, ветеран-

нынъ юзюнде терен тамгъа къалдыргъан шрапнель ярасыдыр, ким билъсин? Бу мунасебетнен Сейтнафе шакъа тарзында:

— О сурет, мухбирлернинъ иши. Олар, тамгъа суретни бозмасын деп, мени ойле отурмагъа меджбур эткен эдилер,— дей.

Бельки мукъяфатлав къыгъытында тасвирленген о агъыр кунълер 1944 сенесининъ сыджакъ яз афталары эди. Ядикярлыкъта бу акъта къыскъадан шу сёзлер язылгъан: «Уйкен сержант Сейтвелневнинъ 45 миллиметрли расчёты джесюрликнен, усталыкънен дёгюшти...»

«Душман мудафаасыны ярувда,— дениле ядикярлыкъта,— топ душман эндегинден юз метр кенардаки атеш покътасына къойылды. Топ командири шахсий разведкасынен, душман атешни алтында тель къоралардан сюйрекленип кечерек, душманнынъ козетюв покътасы, бир топы, эки пулемёт ве бир де минномёт ротасынынъ булунгъан ерлерни догъру белгиледи».

Даа сонъра, анда, бутюн бу «покъталарны» ёкъ эткеши, бунинъле пняде аскерлерге уджюм этмеге шарант яратылгъаны къайд этиле. Мезкюр дивизиянынъ ветераны, сабыкъ полк командири, шимди истифада булунгъан генерал-майор А. И. Ковтун шойле дей:

— Бизлерни о вакъыт топчылар къуртарды, танклар чокъ олгъан догърулышта меним аскерлериме къолтуттылар...

«Уджюм вакътында расчёт бир къач кере муреккеп вазнетте къалса да, онынъ командири Сейтвелневнинъ джуръатлыгъы, джесюрлиги ве усталыгъы гъалебени теминледи», дениле весикъада.

1944 сенеси июль 2-ден 3-кедже олгъан уруш акъкъында шойле дениле: «Тырнакъ ярасы киби тырмалангъан, дёрт кере тешилген ве ич де тутулмасы мумкюн олмагъан «къыркътабан» душманы якъып йыкъты»...

1944 сенеси сентябрь 25-те СССР Юкъары Совети Президиумынынъ Ферманынен Сейтнафе Сейтвелневке Советлер Бирлигининъ Къараманы унваны берильди.

Тав-Къыпчакъ кою. Онынъ чевре-чети тюземликлерден ибарет.

Койнинъ дженюбинде, къыр устюнде мезарлыкъ —«дженнет къапылары» ерлешкен. Койде эр кес озъ-озьлюгинен, яни озъ ягъына озю къаврула. Арабанъ чамурда батып къалдымы, озюнь чекишесинъ, сыгъырынъ телеф олдымы, терисини озюнь сыдырасынъ, топракъны да озюнь сатасынъ... Кунюнь кечтимиз, демек, олюмге якъынлашкъансынъ. Эр кеснинъ кенди эвчиги, араны, аты, бир къарыш топрагъы бар.

Меджа ичюн эр йыл къавгъа этелер. Базылары меджаны сабаннен сюрюп ташлай, я да оны бир къарыш узата. Къавгъа эткенде эр сой къаргъышлар къулланыла, юмрукъларгъа сербестлик бериле.

— Менимкине токъунма, гебертирим!

Кузьде ашлыкълар пишсе де, умят бошкъа чыкъа, аз берекет алына. Къайгъы ве раатсызлыкъ койлюни йыл бою бошамай.

Кунълерден биринде мектеп янында урядник ве приставнен бирликте аскерлер пейда олдылар. Эки пара койнинъ джемаатыны мында топлап оларны бир сырагъа тиздилер. Пристав койлюлерге юмрукъларыны котерип къычырды:

— Эль-аягъынъызны багълап, Сибирьге ёлларым! Сизни беслеген помещикнинъ экиннини ким якъты? Ким?

Койлюлер агъызларына сув алгъан киби сустылар. Сыранынъ энъ кенарында Сейтвели турмакъта.

— Сен якътынъмы?

Сейтвели омузларыны къысты.

— Билъген, корьген шейим дегилъ!

Пристав юмругъыны Сейтвелининъ бетинне эндирди. Сейтвели салланды, бетинден къан акъты...

Тав-Къыпчакъ койдеки эвчиклер къадимий заманлардаки киби сары къабырчакълы ташлардан къурулгъан, пенджерелери аз ве

Сейтнафис Сейитвелиев 1943 с.

уфакъ. Эвлериниң табаны топ-ракътан. Сейтвелииниң эви де, дигерлеринден айырды этильмей. Ама койден бир верст узакъ-лыкъта помещикниң къаралтысы тура. Эвиниң пенджерелери буюк, ярашыкълы, арты багъчалыкъ. Эв чичеклер, гуллер ичинде комюльген.

Сейтвели яшагъан кой исе, баарьде ве кузьде чамур ичине бата, къышта къар обасындан юрьмекниң чаресин олмай. Геджелери Сейтвелилериниң эвинде къандилъ яна. Онынъ къокъусындан адамнынъ юкъусы келе, бузлагъан пенджерелерден сув акъа, тавандан агъыр тамчылар тама, баджада рузгяр увлай, оджакъ башында балалар бири-бирине сыйыкълып, буюклериниң къоркъунчлы икяелерини динълейлер.

Къартлар кунъдюзлери таякъларына таянып, мезарлыкъ-

къа баралар, ольгенлерин хатырлайлар. Бунарлы козьлерини араб арифлерин изылгъан мезар ташларына тиклейлер. Эйкеллер вакъыт тесиринден бир тарафкъа янтайгъанлар, гуя зияретке кельген ихтияр кишилерден имдат сорайлар, оларгъа аджыныкълы ве исарнен темен-на этелер.

Мазин акъшамлары мусюльманларны:

— Аллау экбер! — деп эзан намазына чагъыра.

Адамлар эвлеринден чыкълып, джамиге ашыкъалар. Эзан вакътында мезарлыкъ ве пусюр ерлерден башкъа эр ерде намаз окъумакъ мумкюн. Кунъде беш рекят намаз къылмакъ эр бир мусюльман ичюн фарз эди.

Къыш къарардан зияде узун корюле. Январда отъмек ве ем бите. Бойде вакъытларда адамлар къартоп, айванлар исе тобаппен кечинмеге меджбур олалар. Баарьге якълан аранларнынъ сачакълары чып-лакълана, сыгъыр ве атларнынъ къабыргълары корюнип къала, елден эвлер титрей, адамлар хасталыкътан салтаналар, эр кес эй алла, баарь тез кельсе де, деп дуа эте...

Койде, эркеклер хусусан баарьде, сачув вакътында ве тымарда бутюн гъайретнен чалышалар, къышта исе... Эркеклер мусафирликте юрелер, къадыпларнынъ къоллары йыл он эки ай, раатлыкъ не экенини билъмейлер, олар саба эрте тура, акъшам кеч яталар. Балаларны бакъмакъ, аш пииширмек, урба тикмек... санарсынъ къоллары ве аякълары макъара йиплериннен ходжалыкъкъа багълангъан. Яш келинге даа къыйын ола, чюнки онъа «хызметчи»ге бакъкъан киби бакъыла.

Тав-Къыпчакъ коюнде рус ордусында йигирми беш йыл хызмет эткен сабыкъ солдат Сейтхалильден башкъа окъув-язувны кимсе билъмей. Онъа арада-сырада мектюп издырталар, я да кельген мектюпни окъуталар. Хызмети ичюн учь каник я да беш йымырта къалдырып кетелер. Сейтхалиль конвертин бир даа къулламакъ ичюн оны сакътлыкълан ача. андаки кягъытны башта озъ ичинден, сонъра багъырып окъуй...

Тав-Къыпчакънынъ кокоюне козь юммадан чокъ вакъыт бакъып турсанъ, козьлериниң къамаша. О кимерде юксек, гъает юксек, ачыкъ мавы ренкте олса, кимерде исе та ерге къадар салынгъан мор, титис

къара булутларнен къапалы ола. Сейтвелининъ огълу Сейтнафе аля чалынмагъан, эчкилер тарафындан ашалмагъан юксек отлар узеринде башы тюбюне къолларыны къойып, козълерини кок юзюнден алмай ятмакъта. Козълери огюнде тюрлю ренкте алкъалар пейда олды. Олар де къошулалар, де айрылалар. Мына, булутлардан бири, онынъ китапта корьген ресимине ошап, елъкенлери рузгярдан къабаргъан гами шекилини алды. Ава гемисининъ! Капитаны Сейтнафе исе, адамларгъа аякъкъап ве отъмек акъкъында къайгъырмакъ керек олмайджакъ эфсаневий девир ичинде ялдамакъта...

Сейтнафе атны пек севе, Мурка онынъ энъ садыкъ досты. Къомшусы Стёпа эмдже озюнинъ юксек бойлу торы атыны шай адландырды. Стёпа эмдже кимерде, бир я да эки къаде ракъы ичкенде, анджакъ онынънен бу чокъ ола, атлар акъкъында лаф этмеге севе. О, тютюнден сараргъан, чот сакъалыны сыйпаяракъ:

— Атнынъ инсанынъ беслегени эр кеске белли,— дей.

Базылары онъа итираз этеджек олып:

— Бельки аксимедир,— дейлер.

— Яхшы ат адамны бахтлы, фена ат исе бахтсыз эте. Мына, меним Мурканы алайыкъ!— дей о ве токътамай аты акъкъында лаф эте. Мурка акъкъатен де дюльбер, кучлю, яхшы ат эди.

Сейтнафе ичюн, анасындан рухсет алып, геджелери Стёпа эмдженинъ огълунен ат отлатмагъа кетмектен де сефалы иш ёкъ. Эки дост атнынъ аркъасында бири-бири артына ерлешкен сонъ, ат ёргъалап, ешилъ чайыргъа догъру ёл ала. Балалар анда атеш якъалар, къартоп пиширелер, бири-бирине масал айтып эгленелер.

Сейтнафе шойле бир алны хатырлай:

— Мен беш, я да алты яшында эдим, Асан агъамнынъ эски куркюни кийип ойнамагъа ёлгъа чыкътым. Къар чокъ ягъгъан. Балалар шамата къопарып къарнен ойнайлар, мен исе къолларымны яйдырып, оюнджакъ киби турам. Балалардан бириси:

— Билесинизми, не! Айдынъыз Сейтнафени къарбаба этейик,— деп багъырды. Дигер балалар да къуванчнен:

— Айдынъыз!— деп къычырыштылар.

Балалар деръал мени къолтукъларымдан тутуп, тантаналы суретте юксекликке турсаттылар. Этрафымны бир кереден къарнен обаладылар. Къар бойнума тюшип, ирип аркъамдан акъса да, мен къарбабаны бозмакътан къоркъып, къыбырдамай турам. Балалар менден къарбаба ясагъанларына къуваналар, мен де бундан гъурурланам, озюмни бахтлы дуям. Балалардан бириси чабик арекетнен башыма буюкче къар топары япыштырды, лякин о тайып тюшти. Шу вакъыт кимдир: «Онынъ башына къопкъа кечирмек керек!» деп багъырды. Балалар бирден «Ураа!» деп къычырдылар. Ама башыма къопкъа кечирмеге етиштирмедилер, бунъа къомшу къадын кедр этти. О, эвинден чыкъты да эллерини яйдырып балаларгъа къычырды:

— Вай аллам, недир сизинъ якъанынъыз? Айдутлар!

Балалар къаскъылдап кулerek, дагъылып кеттилер. Бундан сонъ мен хасталангъан эдим...

Бу вакъиадан сонъ чокъ вакъыт кечмеди, Сейтвели агъа Сейтнафени уйкен огълу Асан окъугъан иптидан мектепке берди.

— Несилимизде окъумышлы ёкъ. Бельки о адам олур,— деди баба.

Оджа аз лаф эткен адам эди.

— Аман бермей ура,— дей эдилер балалар.— Эр шейни коре ве ич бир шейни багъышламай. О эпсинден зияде кулькюни севмей, эм озю де бир вакъыт кульмей.

— Мектеп олгъан сонъ тербиелейджек де,— дейлер къартлар ве бунынъле оджанынъ тарафыны алалар.— Сиз, Абдулла эфеиди, оларны бизим къолларнен... Котек дженнеттен чыкъмадыр.

Мектеп койнинъ кенарында олып, алчакъ, басыкъ, пенджерелери уфакъ, табаны топракътан бир эвчик эди.

Балалар къышта даа орталыкъ къаранлыкъ экенде мектеп къапысы яшында топланалар, сипириджи къадын къапыны ачкъанынен, эписи бир кереден ичери сокъулалар. Бойле эснада ралелер арекетке келе, орталыкъны тоз-думан баса, къалпакълар кошеден кошеге фырлатыла.

Дерслер сабадан акъшамгъадже девам эте. Мектепте саат олматгъанындан, уйлегедже эки дерс, уйледен сонъ бир дерс ола. Оджа дёрт группанен огъраша.

Бугунъ де невбеттеки дерс башлады.

— Кечкен сефер, — деди оджа уйкен талелелерге, — биз «Бешик йырыны» окъугъан эдик. Шимди сизлерге оны озъ сёзлерингизнен анълатмакъ керек оладжакъ. Окъу ве тюшюнгиз.

Оджа буюкче балаларгъа вазифе берген сонъ осьмюрлер тарафкъа адымлады. Онынъ якъынлашмасынен балаларны тебессюм аляметни сарып алды. Оджа тыш къияфетиндже серт адам олса да, талелелернинъ севги ве урьметини къазангъан эди.

— Ким яхшы тапмаджа биле? — деп сорады о осьмюрден.

Биринджи раледе отургъан балачыкъ къол котерди.

— Къыркъ кольмеги бар, ич бирисининъ дёгмеси ёкъ, — деди о. Эр кес къолларыны котердилер. Оджа, тапмаджаны тапмакъ истеп, атыта аякъкъа котерильген къызчыкъкъа чевирилип:

— Сенджесине о недир? — деп сорады.

— Къочан, къапыста къочаны, — деди къызчыкъ.

— Менимджесине къуш, — деди дигер талебе.

Эр эки джевапнынъ догъру экенлиги тасдыкъланылгъан сонъ, оджа талелелерден текрар сорады:

— Аталар сёзюнден къайсыларыны билесингиз?

Сейтнафе къолуны котерип:

— Тенбелъ аш башында, ишкир иш башында, — деди.

— Яхшы нбаре. Оны дефтерге язайыкъ...

Оджа уйкен талелелерге тараф айланды.

— «Бешик йыры» акъта ким айтмакъ истей? — деди. — Асан, сен айт!

Асан яваштан сёйлеп башлады.

— Ана бешикни саллап, огълуны юкълатмагъа тырыша. Кокте исе ай парылдай. Ана дудакълары арасындан йырламагъа башлай. Йыр огълу акъкъында, о оськен-буюген сонъ, оны дженкке аладжакълар. Гъарип ана огълуны озгъармагъа чыкъаджакъ, о исе къолуны саллап, козьден гъайып оладжакъ, ана бир озю къаларкен, адджы козьашларыны тёкеджек...

— Бугунъ Некрасовнынъ «Ана» шиирини кечеджескиз, — деди оджа кечкен дерсин сорап битирген сонъ. — Мен окъуйым, сиз динъленгиз.

Оджа шиирини аэнкли, яхшы окъуды, сонъки дёртлнкли текрарлады.

— Энди эр кес озъ ичинден окъусын, — деди оджа. — Эм яхшы этип тюшюнгиз.

Оджанынъ окъувы балаларда яхшы теэссулат къалдырды ве олар текрар «яхшы ойланмагъа» башладылар. Оджа исе, осьмюрлерге таба адымлап, дерсин ясап оламагъанларгъа ярдым этмеге тырышты. Сонъра кене уйкенлерге айланды.

— Шиирде айтылгъан фикирлерининъ эписини анъладынгызмы?

— Эписи анълашыла, — дедилер уйкен талелелер.

— Я «къанлы тарла» нбаресини насыл анълайсынгыз? Ким айтыр?

— Мен айтырым, — деди Асан Сейтвелнев къолуны котерип.

— Буюрынгыз.

— Бу, уруш олгъан ер.

— Ницюн шаир оны тарла, деп адландырды?

— Тарлада ашлыкъ культелери ята, мында олюлер.

Оджа «Куликов чёлюнде» ресмини диваргъа асып, кенаргъа чекильди. Балалар нефес алмай ресимге тиклендилер. Оджа оларны ашыкътырмады, эр кес кереги киби бакъып етиштирген сонъ:

— Рессам мында Ватан огърунда шент кеткен аскерлерни тасвирлеген...— деди о.— Шаир озъ эвлядыны гъайып эткен ананы ненен тенъештирмеге тырыша.

— Агълагъан сугютнен,— деди кене Асан.

— Агълагъан сугютни ким коръди?— деди оджа тахтагъа учъ ресимни: чам, акъкъайын ве агълагъан сугютни асты.— Олардан къайсы бири агълай?

— Энъ кенардакиси...

— Огълуны джойгъан ана, онъа ошаймы?

— Башыны эгген. Къоллары ашагъы йиберильген. Гъам-кедерден букюльген.

Чам тереге гуръ, къудретли.

— Шай исе эки шиир акъкъында икяе язынъыз. «Къараманнынъ анасы». Башта ойланып бакъынъыз. Шиирни окъуя билесинъыз.

Оджа бир даа осьмюрлерге айланды.

— Мен сизге башкъа тапмаджа берейим. «Без тарла — къара урлукъ. Оны сачкъан — оны анълай.»

Балалар ойгъа далдылар. Сонъра булут артындан чыкъкъан кунеш шавлесни киби, бирден къоллар котерильди, бир, эки...

— Сейтнафе, сен айтаджакъ оласынъмы? Кель къулагъыма айт. Сейтнафе маса янына келип, оджанынъ къулагъына недир фысылдады.

— Яхшы Сейтнафе,— деди оджа.

Балаларнынъ эписи тапмаджаны тапкъан эдилер. Демек, без чель — къагъыт, къара урлукъ — арифлер экен.

— Айдынъыз «озъ чёлюмизде экип бакъайыкъ», тапмаджаны догъру язайыкъ.

Уйкенлер вазифени эда этип, оджаны беклей эдилер.

— Ким айтаджакъ?

— Мен! Мен! Мен!

— Яхшы. Олмаса, эр кес текарандан айтсын. Идрис, сен башла.

— Шеэрлернинъ биринде тул къадын яшагъан. Онынъ бир балачыгъы бар экен. Балачыкънынъ бабасы Ватан огърунда эляк олгъан...

— Мемет, девам эт.

— Ана огълуны севе эди. О, бешикни салларкен, дапма айнеп йырлай...

— Зоре, сен айт!

— О, осип буюк ве атик бала олгъан, дженк башлагъанда о аткъа минген, анасы исе оны озгъаргъан...

— Асан, девам эт.

— О урушкъа батырджа кирип, душманны къыйыр-чыйыр эткен. Къолуны сагъ тарафкъа салласа сокъакъ, солгъа салласа аралыкъ. О, аралыкъ ортасында къалды...

— Гульсюм, сен айт.

— Оны эр тарафтан сарып алдылар. О, къараманджа эляк олды. Анасы оны эр вакъыт беклеп, ёлларгъа чыкъа эди.

— О, эляк олмады. Менде ойле дегиль. Мен айтайым,— деди Асан.

— Эвде, балалар, насыл бильсенъиз, ойле де язынъыз,— деди оджа.— Ярын сыныфта окъурмыз. Шимди бирер къагъыт алып, озъ икяенъиз акъкъында, ким насыл истесе, ойле де ресим япсын. Ресимде ай геджесини, бешик саллагъан, яхут огълуны озгъаргъан ананы, дженкте огълунынъ урушкъаныны, ана огълуны беклегенини тасвирлемек мумкюн.

Талебелер текрар ишке кириштилер. Арадан чокъ вакъыт кечме-

ди, ресимлер азыр олды. Талелелерининъ ресимлерини эки болукке больмек мумкюн эди. Огъланлар атларны, урушны, дженкявер мувафакънетлерни тасвирлеген олсалар, кызылар бешик янындаки ананы, огълуны озгъаргъан ананы, сугют янында ёлда шашмалап тургъан ананы тасвирледилер...

Сейтнафе къолуна насыл бир китап тюшмесин, оны ачкосьлюкнен окъуй.

Оджа бир кунъ онынъ башыны сыйпап:

— Сейтнафе, сен зийрек, истидатлы, исрарлы, гъайретли баласынъ,— деди.— Шай да девам этмели. Чюнки мемлекетимизге бильгили, окъумыш адамлар керек. Сен иришкен бильгинънен къанаатленип отурма, тырыш.

— Оджам бунинъ ичюн не япмакъ керек?— деп сорады Сейтнафе.

— Эвеля ишни севмели. Эр иште себатлыкъ, исрарлыкъ талап олуна. Чокъ окъу, бильмегеплерининъ сора, огрен... Сен, Сейтнафе, кимерде адамларны бийсинмейсинъ. Омюрде исе чокъ кыйынлыкъларгъа расткеллине. Янгъызы атнынъ тозу чыкъмаз, дейлер. Достынъ чокъ олсун...

Сейтнафе оджанынъ эр бир сёзюни къачырмадан динъледи. Бойледже, дёрт йыл кетти.

Сейтнафе 1932 сенеси единджи сыныфта окъумакъ ичюн Бакъсангъа кетти. Кетмезден эвель Абдулла эфендиге кирди.

— Оджам, сизнен сагълыкълашмагъа кельдим,— деди.

— Не олгъан?

— Бакъсангъа окъумагъа кетем.

Оджа ойгъа далды, санарсынъ, о шимди Сейтнафе янында булунгъаныны унуткъан.

— Сагълыкънен къалынъыз оджам. Сизге буюктен буюк тешекюр. Сиз меним козьлеримни ачтынъыз. Мен энди ёлумдан таймам.

Оджа маса артындан аякъкъа къалкъты, къолуны талелесининъ омузына къойып, онынъ козьлерине бакъты.

— Таймазсынъмы?

— Ёкъ, таймам!

— Яхшы. Кет. Лякин шуны хатырда тут: китаппен дост ол. Китаппы ич де къолунгъдан ташлама. Яхшымы? Берген кенъешлеримни унутма.

• — Яхшы, оджам, унутмам.

— Мына бу акъчаларны ал, сакъла. Зарур экенде олардан файдалан. Керек олмай къалса, кери къайтар. Ашыкъма, сени бираз озгъарайым.

Оджа озюнинъ къара къалпагъыны кийди ве сабыкъ талелесиннен берабер одадан чыкъты. Абдулла эфенди ве Сейтнафе сукют сакълап кеттилер. Олар койнинъ четинде чёльге еттилер. Оджа Сейтнафени къучакълады, тебессюмнен козьлерине бакъты.

— Таймазсынъмы?

— Ёкъ, таймам.

— Яхшы, энди кет. Кыйын олгъанда яз!

Оджа талелесини текрар багърына басты, бетинден оьпти ве чабик адымларнен артына къайтты.

* * *

Бакъсандаки мектеп татар мектеби олып, анда узакътан кельген талелелер ичюн интернат ачылгъан эди. Оджалар акъшамлары мектепте небетчилик япалар. Балалар кровать олмагъанындан, эвининъ табанына тёшек тёшеп, ёргъангъа сарылып, бири-бирине сыйкъынып яталар.

Балалар узун къыш геджелери ашханеде топланалар, сабалыкъ

аш азырлайлар ве сыджакъ соба янында кызыналар. Сейтнафе мында келип, китап окъумакъны севе.

Талелелер данма бир де-бир ишнен мешгуль олалар. Мектепте дюльгерлик, джылытчылыкъ устаханелери, кыюнджылыкъ кошени, атыта политехника музейи бар. Музейининъ бутюн экспонатларыны талелелер озь эллериннен ясагъаилар. Мында чамурдан ясалгъан атчыкъларны, мантарларны, тавукъ ве чипчелерни, картон эвлерни ве бутюн бир кыаралтыларны коръмек мумкюн. Бутюн бу ишлерде оджаларнынъ иджатчылыкълары ве талелелерининъ эмегинен багълы муреккеп оюнлар акс эттириле.

Кунылернинъ биринде музейге корюништен серт кыяфетли адам кирди. О, Сейтнафе ве Асаннынъ бабасы Сейтвели агъа эди.

— Афу этинъиз!— деп мураджаат этти о мудирге.— Огъланларым сизде окъуйлар. Эки огълум: Асан ве Сейтнафе. Афу, этинъиз, лаф этмеге кельдим.

— Буюрынъыз, буюрынъыз. Огъулларынъызны билем. Яхшы окъуйлар.

— Бу акъта лаф этмек истейим,— деди Сейтвели агъа серт кыашлары тюбюнден мераметли козылериннен музейге ишмар этип.— Бу ишлерининъиз яхшымы?

— Сизинджесине ярамаймы?

— Менимджесине, эбет, ярамай. Афу этинъиз.

Директор бирден маса артындан кыалкыты.

— Мектебимиз энъ яхшы мектеплерден бири сайыла. Биз балаларгъа бильги ашламакънен берабер оларны мустакъиль чалышмагъа да огретемиз. Талелелерининъ башларыны чешит керексиз шейлернен толдырмакъ вакъыты кечти. Шимди политехника...

— Э, ёкъ, директор аркъадаш, эмекке токъунманъыз,— деди Сейтвели агъа.— О мукъаддес сёз. Эмек-шакъа, оюн дегиль. Эмек инсанны яратты. Сизде исе, о насыл эмектир? Оюн! Тек вакъыт кечирмек олсун. Эмек инсанны яраштыра. Рухыны, аныны зенгинлештире. Сизде исе оюнджакъ. Сиз мында бу хоразларны дегиль де, инсаннынъ кыафасында кыалгъаныны кыойынъыз. Эмекнен шакъа олмаз. Эмекке шакъа эткен онымаз. Эмекни урмет этмек керек. Эмек не демек? Табиат устюнден гъалебе кыазанмакытыр, файдалы иштир. Сизде исе оюнджакъ. Балаларгъа бильги бойле ашланылмай, оларны бойледже эмекке огретип оламазсынъыз.

Директор шашмалады. О музейге назар ташлап, ойгъа далды: «Эм керчек, булар керек шейлерми?» Лякин шимди кыыйынлыкънен мейдангъа кетирильген «иншаатны» йыкмакыны, о ич бир тюрюлю бильги бермей, деп танымакъны намусына сыгъдырамады.

Директор Сейтвели агъанен олгъан лакъырдыдан сонъ, кунылернен китапханеде отурды. О эмек мектеби акъкында окъугъан сайын бу акъта пек аз бильгенине кыани олды. Нетиджеде, директор невбеттеки оджалар топлашувында чыккышта булунаракъ шойле деди:

— Талелелеримиз эмек дерслерини тарлада кечмелилер. Кыолларына зувана, балта тутып, эмекнинъ не экенини, отъмекнинъ насыл кыазанылгъаныны бильсинлер. Илимге йымшакъ килимлерден кечип дегиль де, амелият вастасынен, кыара эмекнен кельмели. Нетиджеде, илим мувафакънет кыазаныр ве амелиятнынъ да джаны агъырмаз.

Мектеп кеттикче аят мектебине чевирильди. Бутюн ишлерни талелелерининъ озълери яптылар. Эмек тербиесининъ бойле усулы яхшы нетидже берди.

Кунылернинъ биринде Сейтнафе байнынъ сабыкъ ыргъатыны сокъакъта расткетирди.

— Джемиле енге, бизге мектепке келип, эски яшайыш акъкында икые этинъиз,— деп риджа этти ондан.

— Эски омур агъыр эди, огълум, оны хатырламакъ да агъыр.—

Асан Сейтвелиев

Яъя Сейтвелиев 1945 с.

Джемиле енгенинъ юзюни кедер басты.— Айткъанынъ керчекми? Ойле олса келирим.

— Лякин ярын дегиль де, джума куню, тарих дерси олгъанда келинъиз.— деди Сейтнафе.— Саат докъузда.

— Бакъ сен онъа, насыл кямиль лаф эте. Эр шейни анъламагъа тырыша,— деп макътады оны Джемиле апте.

— Демек, келирсинъиз. Оджапчеге айтмакъ мумкюнми?— деди Сейтнафе.

— Айт, айт огълум.

Джемиле енге анълашылгъан куню ве айтылгъан вакъытта кельди. О сыныфкъа киререк, ничюндир отургъанларны айретнен козьден кечирди. Онынъ тебссюм толу юзюнде бурюшиклер асыл олды.

— Джемиле енге,— деди оджапче,— биз отъкен дерсте чар девиринде фукъарелерге яшамакъ агъыр олгъаныны кечкен эдик. Талебелер о яшайыш акъкъында икяе этменъизини риджа этелер.

— Эбет, догъру. Агъыр, аджджы эди о вакъытлары. Не айтайым. Бай шеэрде яшай эди. Койге ялынъыз язда келе тургъан эди. Бунынъ устюне о, саран ве къытмыр эди. Шуны да айтайым ки, бай балалы къарыларны бегенмей эди. Менни исе докъуз балам бар эди. Оларны кунъ бою эвде кимсесиз къалдыра эдим. Балаларымнынъ аман-аман элси вефат эттилер. Бай ишиме кунъде он беш капик төлей эди. Берген ашы да аш дегиль эди. О къарт ве хаста сыгъырларны сойдыра, этини тузлай ве оны къуртунен бизге бере, сёз къайтараджакъ олсанъ азбардан къува я да дёге эдилер. Бир кунъ байнынъ, къадыны мени къулагъымдан бурып, яхшы этип төселеди. Мен мердивенинъ басамакъларыны темиз юзмагъан экеним. Онъа шай кельген. Къулагъым шимди де янмакъта.

Байнынъ пек чокъ сыгъыры бар эди. Ондан башкъа койлюлерден де сют сатын ала эди. Алынгъан сют ичюн бир капик төлеп, бутюн сюттен ягъ ве пенир ясай, масрафыны бинъ къат этип чыкъара эди.

Байнынъ ходжалыгъыны идареджиси идаре эте эди. Идареджи ойле ярамаз, чапкъын эди ки, бизим ондан отюмиз патлай эди.

Шимди дюньялар бам-башкъа. Мени эр кес урьмет эте. Янъы эвде яшайым. Мына, азиелерим, яшайыш бойле азаплы эди о вакъытла-

ры.—Джемиле енге оджапчеге чевирильди. О бунынъле икяеси биткенини анълатмакъ истей эди.

— Сагъ ол, Джемиле енге,— деди оджапче ве онынъ элине бир десте чичек туттырды.

— Балалар,— деди оджапче, Джемиле енге кеткен сонъ,— бай кенди достлары арасында озюни бильгили, адамларгъа нисбетен къайгъырыджы шорбаджы оларакъ косътермеге тырышты. О сыгъырларын-дан йылда эки бучукъ бинъ литр сют сагъылып алынгъаныны айтып макътана эмиш. Шимди бизим колхозларда, совхозларда эр бир сыгъырдан йылда орта эсаппен алты бинъ литрден зияде сют алынмакъта. Эм ходжалыкъларнынъ фермаларында сыгъырларнынъ сайысы байнынъкинден он кере зияде. Бу исе, айванасравджыларнынъ буюк мувафакъиетидир. Хусусан бу сене яхшы нетиджелерге иришилди. Мектебимиз булунгъан совхоз Москвадаки халкъ ходжалыгъы къазанчы сергисине беш сыгъыр ёллады. Сиз буны менден де яхшы бильсенъиз керек. Шай дегильми балалар?

Оджапче сыныфкъа назар ташлады. Балаларнынъ эксернети къолларыны котердилер. Сейтнафенинъ янашасында отургъан, сачлары къырккылгъан бала элини эр кестен юксек котерди.

— Сен не айтмакъ истейсинъ?— деп сорады оджапче ондан.

— Сергиге сыгъырлардан башкъа пичен де ёлланылды. Анам дей, Москвада пичен тапмакъ къолай дегиль экен.

Оджапче кулип йиберди.

— Догъру, балалар. Москвагъа бизим чайырларнынъ аджайип къокъулы пичени, бедасы йиберильмекте. Барсын, сергини зиярет эткенлер айванасравджыларымызынынъ чокъ сют сагъып алувларынынъ «сыры» неде экенини бильсинлер. Ойле дегильми, Сейтнафе...

Ралелер артындан балалар небетнен туруп, сагъыджыларнынъ, чобанларнынъ адларыны, сыгъырларнынъ лагъапларыны айттылар. Сергиде кимлер булунды ве ким насыл мукафат алып кельди? Балалар буларнынъ эписини билелер.

Интернатта яшагъанлар эр кунъ спортнен мешгъуль оларар. Кунълернинъ биринде Сейтнафе булунгъан группаны къабул эткен Татьяна Михайловна озюнен берабер бир балачыкъны да алып кельди.

— Таныш олунъыз,— деди о балаларгъа,— янъы талебе, Ильяс Велиев.

Янъы талекенинъ буюк къырмызы къатыр къулакълары бар эди. Онынъ огдеки тишлеринден бири ёкъ эди. Буны Сейтнафе деръал эслеп алды.

— Тишинъни ким сындырды?— деп сорады о.

— Топ ойнагъанда,— деди Ильяс.— Мен «Динамо» ичюн къапыда тура эдим.

— «Динамо» ичюнми?— деп сорады Сейтнафе инамсызлыкънен.

— Эбет, «Динамо» ичюн,— деп башыны саллады Ильяс.

— Чайнап отурма,— деди Сейтнафе.

— Емин этем.

— Быракъ, ялан айтма.

— Етер, Сейтнафе,— деди уйкен балалардан бири.— Энъ яхшысы, топны уфюр!

Сейтнафе гетраларыны тюзетти ве башынен топны къакъмагъа тутунды. Бир, эки, учъ... О, эм ойнай, эм де Ильяскъа козь ташлай.

— Бизде бир бала,— деди Ильяс,— башынен топны йигирми беш кере къакъкъан.

— Айтасынъмы сен де,— деди Сейтнафе топны ерге тюшюрип.

Ильяс джаны агъыргъан киби сусты. Буны фаркълагъан Сейтнафе:

— Ильяс, сен де барырсынъмы? Биз алтынды сыныфнен ойнай-джакъмыз. Истесенъ къапыда тур,— деди.

— Барырым!— деп къычырды Ильяс къуванчнен.

Оюн мейданында, эр вакъытта олгъаны киби, Сейтнафе баш эди.

О оюнджыларгъа багъыра, къурназлана. Ракъиблер топны усталыкъ-нен бири-биринден чекип алалар. Сейтнафенинъ командасынынъ му-дафаасында зайыфлыкъ олгъаны анълашылды. Ильяс о якъкъа-бу якъкъа фырланды. Кимерде джѳере меиданында къалабалыкъ асыл ола. Мына шимди де топ апансыздан къапы бекчисининъ янында пейда олды. Ильяс огге, кимнинъдир аякълары астына сычрады ве топны къап-къач этип тутты.

Арадан бир къач ай кечти. Ильяс дерстен сонъ контурлы харита бояламакъта. Бир афта эвельси географиядан Африканынъ табнат къысымыны бельгилемек вазифеси берильген эди. Ярын сонъки кунъ. Кузь кунълери, затен, тез кечип кете. Сейтнафе исе физиканен огъра-ша. О дерслигини къапатты да:

— Ильяс, юр, ярыкъ олгъанда бираз топ тепейик,— деди.

Ильяс «ѳкъ» манасында башыны саллады.

— Я сен вазифени битиреятырсынъ да, сахраны бояласанъ олды.

— Ёкъ, даа бар.

— Бундан башкъа вазифе берильмеди де?

Ильяс сусты. Джиган лагъаплы котекчи, башсыз бала оны озю-нинъ харитасыны бояламагъа меджбур эткен экен. Лякин Ильяс шим-ди бу акъта бир шей айтмады. Сейтнафе бундан хабардар олса керек:

— Сенн Джиган меджбур эттими?— деп сорады.

— Яне,— деди Ильяс.

Сейтнафе омузларыны къысты.

— Мен сеннинъ еринде олсам, бояламаз эдим. Ничюн сен онынъ ничюн вазифе беджермек керексинъ?— деди о къатий давушнен.

— Я о дѳюшеджек ола да?

— Сонъ, не олгъан? Биз экимиз, о исе пайнозю.

Ильяс истер-истемез разы олды. Олар акъшам емегине къадар азбарда топ тептилер. Сейтнафе он бир метрликни ура. Ильяс исе топ-ны тутмакъ ничюн де сагъгъа, де солгъа атыла.

Олар одагъа къайтып киргенде Джиган арсызджа хаританы козь-ден кечирмекте эди.

— Булар догъруму?!— деди о Ильяскъа серт-серт бакъып.

— Эбет, догъру,— деди Ильяс ве потюклерининъ йиплерини чез-меге тутунды. Къоллары исе къоркъудан къалтырамакъта эдилер.

— Ильяс, сен не, озюнъкинни онъа бересинъми?— деп сорады Сейт-нафе.

— Я ондан санъа не!— джекирди Джиган.— Сеннинъ ишинъ де-гиль, къарышма.

— Ёкъ, меним ишим.

— Мейва ашайджагъынъ кельдими?

— Эбет,— деди Сейтнафе.

— Не, не? Бельки азбаргъа чыкъармыз,— деди Джиган ве Сейт-нафенинъ якъасына япышты.

— Юр, чыкъамыз,— деп разы олды Сейтнафе ве Джиганны кенар-гъа итеди.

«Котеклешеджеклер» деп тюшюнди Ильяс къоркъунен. Лякин ко-теклешмедилер. Джиган тѳшекке созулды ве:

— Кимнен, сенненми?— деп ырджайды.

Дешетли ве къоркъунчы Джиган шимди Ильяскъа къарт, тиф-тикленген къаплан киби корюнди. Лякин о не ничюн котеклешмеди? Къоркътымы? Кимден, Сейтнафеденми? Бунъа инанмакъ къыйын ве бу бир муджизеге бенъзей эди.

Сейтнафенинъ бабасы яз татиллери вакъытында огълуны эвге ала эди. О единджи сыныфкъа кечкенде, бабасынен тарлада чалыша баш-лады. Кузь кельгенде исе о, къолунда чемоданчыгъы, мектепке догъру ѳл ала. Янъы окъув йылы башлангъанынен оны комсомол тешкиляты-нынъ кятиби сайладылар. Иш артты. Ойнамагъа вакъыт къалмады. Дерслерини гедже отуруп азырлай. Комсомол етекчиси олып, дигер-леринден осал окъуса, айып дегильми?

Сейтнафе чокъ окъуй эди. Бундан да гъайры, эр саба беден тер-
бнесинен огърашмагъа вакъыт тапа. Салкъын сувнен чайкъана, чапа.
О имтиан арфесинде мектепнинъ энъ яхшы спортчыларынен берабер
ярышларда иштирак этмек укъукъыны къазанды.

Ярышлардан сонъ имтианларгъа азырланмакъ ичюн койге къайт-
ты. Сейтвели агъа огълуна бакъып-бакъып тоймай эди. Қъалтыравукъ
пармакъларынен огълунынь кокюсини яраштыргъан нишанларны тут-
ып бакъа.

— Буларны санъа ницюн бердилер, огълум?

— Тез чапкъаным ицюн.

— Я бу?

— Мергин аткъаным ицюн.

— Демек атмагъа билесинъ, ойлеми? Машалла, машалла!

— Бала ачыкъкъандыр, ашасын да, сонъра не къадар соргъу эт-
сенъ, эт,— деди анасы Момине апте...

Сейтнафе эртеси куню китапларыны алды ве бабасынен берабер
колхознынъ тувар сюрюсини отлакъларгъа айдады.

— Йыкъанайым, сонъра дерслеримни окъурым,— деди Сейтнафе.
Бабасы: «Сув салкъын да, огълум», дейджек эди. Ама етиштирип ола-
мады. Сейтнафе тез-тез союнып, ягъмурдан сонъ асыл олгъан гольчик-
ке атылды.

— Оськен, деликъанлы олгъан,— деди озъ-озълюгинден Сейтвели
агъа козълерини огълундан алмай.

1935 сенеси Сейтнафе еди йыллыкъ мектепни битирди. Мектепни
битирген талелелернинъ ойлары, шубелери, янълышылыкълары, омюр-
нинъ бекленильмез дерслери, эльде эткен мувафакъиетлери энди ай-
ны шу сенеден башланаджакъ.

— Еди йыллыкъ мектепни битирген сонъ, Симферопольге кетип,
рабфакъа кирдим. Лякин кой мени данма озюне тарта эди. Мен кой
ходжалыгъыны севгенимден, шай да коюмизге къайттым. 1929 сенеси
коюмизде колхоз тешкиль этильди. Ондан эвель коммуна бар эди.
Бабамнынъ айткъанына коре, он къоранта ачлыкъ ве йыкъынтылыкъ-
нен курешмек ицюн озъ къуветлерини, кедиклерини бирлештирге
къарар берген. Коммунагъа эки юз десятина топракъ айырылып, беш
ат, дёрт сыгъыр, онларнен тавукъ берильген. Базы къоранталар, бу
джумледен биз де, коммунагъа ич бир шей къошып оламадыкъ. Чюн-
ки бизим атымыз да, сыгъырымыз да ёкъ эди. Бутюн джансыз алетлер
умумий деп илян этильди. Берекет бирликте джыйылды ве эр кеске
бир пайлаштырылды. Койлюлернинъ психологиясы яваш-яваш денъ-
ишти. Адамлар «меним» деген шейден къолайлыкънен айырылмакъ
истемейлер. Атъта, базылар, озюнинъ эвельки атына пиченнинъ яхшы-
сыны бермеге тырыша, малбакъарларгъа, сен айванларны яхшы бакъ-
магъа бильмейсинъ, деп элем этелер.

Лякин вакъыт беклемей. Эп кече. Янъы аят, эмекнинъ янъы ша-
ранти койлюлернинъ табиятыны денъиштирди. Коммуна адамларгъа
бирдемлик ве аркъадашлыкъ дуйгъусыны ашлады. Бу дуйгъу кениш-
леп, «меним» сёзю «бизим» сёзюнен денъишти.

Сейтнафе икяесини эп девам эте:

— Бабам айванларны пек севе эди. О омюри бою къоюнлардан,
туварлардан, атлардан айырылмады. Бир кере туварджыларнынъ би-
риси, карантин вакъытында, бабам бакъкъан сыгъырларны чёльге ай-
дайджакъ олды. Айванлар ерлеринден къыбырдамай тура бердилер.
Туварджы оларны айдамакъ ицюн чокъ тырышты, атъта адамларны
ярдымгъа чагъырды. Файда олмады. Ниает, бабам ярдымгъа кельди.
О сыгъырларны чагъырып, огге юрди. Айванлар онынъ артындан кет-
тилер. Койнинъ дживарына чыкъкъанда, бабам койге къайтаджакъ
олып, артына чевирильди.

(Девамы бар).

Ушанч

Роман

Эв сарсыгъан киби олды. Къапы кучьлю сипькинди, сонъра, жыйкъылдады ве ачылды. Зера аман чыракъны сѣндирди. Бу орталыкъта эр кунъ бир лаф даркъай: орман ёлунда кимнидир тонагъанлар, кимнидир ольдюргенлер. Орман ичинде чешит шубели адамлар быралкъыланьп юрелер.

Азбар ай нурынен толып къалгъан — къарнен орътюльген киби. Беяз азбарнынъ ортасында исе къара атлылар. Атлар кишней, пышнай, о якъкъа-бу якъкъа чапалар.

Зера бир кошеге сыйыкъып отурды, корерлер беллеп, пенджерере артыкъ бакъмады. Пенджере артындан ишитильген къаба сес оны бирден титретти. Таныш сес. Ама эеджанындан шашьп-шашмалап къалгъан Зера бу кимнинъ сеси экенини анълап оламады.

— Оджапче! Чыкъ бу якъкъа! Мен сени алып кетмеге кельдим!

Экиси аттан тюшти. Оларнынъ бири къапы янына кельди ве онынъ зембелегини тутып, шиддетнен чекти. Зембелек къопты, ама къапы ачылмады. Эмен агъачындан ясалгъан къавний къапы. Мандалы да къавний.

— Зера оджапче, чыкъ бу якъкъа! Яхшылыкънен чыкъ! Бабанъ сени онынъ янына алып бармамызны эмир этти. Чыкъ, къоркъма! Чичек алып кеткен киби мукъайтлыкънен алып кетерим. Къоркъма! Эзгелемем!

Бу Халиль-форса да! Астындаки аты еринде турмай, фырлана, фышкыра. Сен къайдан келип чыкътынъ, Халиль? Сеннинъ бу кловинъ эйиликке дегиль...

Бирден кимнинъдир кольгеси пенджерени къапатты ве бунарлангъан джамда бешарет къняфет пейда олды. Зера къоркъудан эсини джоязды. Қъаранлыкъ ода ичини кимнинъдир козьлери акътармакъта.

Ис япмалы? Эгер къыз эсини джойса, оны къолайлыкънен алып кетерлер. Ярдымгъа чагъырмакънынъ да файдасы ёкъ — эп бир кимсе ишитмез. Кой узеринде, бутюн дигер давушларны бастырып, музыка янгъырамакъта. Бугунъ койде той.

Сакъаллы бешарет тышарьдан пенджерере мыкълангъан агъачларны бирер-бирер чекип чыкъара башлады. Агъачлар биткен сонъ, пенджерени парлап кирмек бир шей дегиль.

— Зера, чыкъ бу якъкъа! Бабанъ эмир этти! Чыкъ! — Халильнинъ сеси эп къычыра. — Сени эп бир алып къайтаджакъмыз. Эгер инатлансанъ, эзгелеп де къоя билемиз. Ха-ха-ха!..

Пенджеренден тюшкен ай шавлесинде недир йылтырамакъта. Зера о йылтырагъан шейге бакъып турды ве бирден онынъ не экенини анълады. Тюфек! Ахмет акъайнынъ тюфеги. Зера онынъ акъкъында бир тамам унуткъан. Зера пенджеренден козьлерини алмадан, дивар бою джылыша берип, тюфек тургъан кошеге якъыналады. Пенджере артын-даки сакъаллы бешарет чильтер хызметини корьген агъачларны юлкып битиреята. Зера тюфекни элине алды. Патронташ да шу ерде экен...

Сакъаллы бешарет сонъки агъачны да къопаргъан сонъ, пенджере табакъларыны уйтеди. Олар тасырдынен ачылдылар. Къакъылдап кульди. Пенджеренден башыны, сонъра омузларыны сокъуп, ода ичини козьден кечире башлады. О ичери киреджек олып ынтылгъан арада къуршун сеси янъгырады. Азбарда къычырыкълар ишитильди, атлар кишнедилер. Зера пенджеренден козьлерини алмадан тюфекни гъайрыдан окълады. Пенджере къаршысында даа бириси пейда олды. Къыз кене атты. Къоркъу оны терк этти. О пенджере янындаки столны керичекти ве тюфекнинъ уджуны пенджеренден чыкъарып, азбардаки атлыларгъа къуршун атып башлады. Халильнинъ достлары атларындан секирип тюшюп, орман бетке чапып кеттилер. Зера эп ата. Озь башларына къалгъан атлар азбар ичинде дупюрдеп чапкъалаша, пышкъыра-лар. Зера патронташтаки къуршулар биткендже, айдутлар кеткен тарафкъа ата берди. Эр кес кеткен ве къуршунлары биткен сонъ, эсини джойып, йыкылып. къалды. Озюне кельгенде исе Бакъсан койлюлери онынъ башына топлангъаныны корьди. Фатма енге исе онынъ янында отурып, юзюне сув пускюрмекте. Дагълардан салкъын ель эсе, адамлар къычырып-къычырып лакъырды этелер.

— Аман да иш олды,— деди Ахмет акъай тюфегини козьден кечирер экен. Зера козьлерини ачкъанынен къарт къуванды ве ода ичиндеки адамларны тышкъа айдаштырып башлады.— Шукюрлер олсун, оджапчемиз сагъ экен. Сагъ экен! Энди эпинъиз бу ерден кетинъиз. Кетинъиз!

Зера не къадар вакъыт эссиз яткъаныны бильмей. Сагъ экенини анълагъан сонъ, о сол элининъ пармакъларыны къыбырдатып бакъты. Анда юзюк бар олгъаныны дуйды. Бельки, керчектен де, юзюк оны белядан-къазадан къорчалагъандыр?..

Зера табиятынджа къоркъакъ къыз дегиль. Шай исе де, озюне кельгенинен: «Бу ерден деръал кетмек керек...» деп тюшюнди. Бу фикир оны бутюн гедже ве экинджи куню де терк этмеди. О дерс кече, XVII асырда яшагъан татар шаири Джанмухаммед ве онынъ «Сефернаме» дестаны акъкъында айта, мийини исе: «Кетмек керек... Кетмек керек...» деген сёзлер токътавсыз буравлайлар. Талбелернинъ онъа бакъып тургъан меракъ толу козьлерини корьгенде исе къолайсызлана. Эгер о кетсе, бу балалар даа не къадар вакъыт оджасыз къалырлар? Бир йылмы, эки йылмы?.. Вакъыт тез кече, кой балалары тез буюйлер; сонъундан окъумасы кучь олур. Эбет, бойле чет койге кельмек истеген оджаны тапмакъ къолай олмаз. Ёкъ, о бу ерден кетип оламаз. Кеткенде де, къаяккъа бараджакъ? Энди эвлерине къайтмайджакъ. Эгер бабасы янына къайтса, бабасы буны онынъ теклифине разылыкъ алямети оларакъ къабул этер. Къайда кетсе, кетеджек, тек эвлерине дегиль. Онъа акъайлыккъа азырланылгъан анавы Халильни хатырлагъанынен бутюн вуджуды титреп башлай. Насыл олды да, бабасы буны анъламады? Зера бабасыны пек севе. Бабасы ичюн эр анги къыйыплыкъларгъа къатланмагъа азыр. Ама бойлесине дегиль.

Талбелер къайткъан сонъ, Зера мектеп азбарыны низамгъа чекип башлады. Мектеп янындан кечейткъан койдешлери токътап онынъле селямлаша, гедже олып кечкен вакъианынъ тафсиллятыны сорай ве айдутларны къаргъай-къаргъай кетелер. Зера азбарны сипирди, джыйыштырды. Бу ишлернинъ эписини Ахмет акъай, я да Фатма енге япа биле эдилер. Лякин бу эснада Зерагъа ненендир мешгъуль олмакъ керек. Акс алда башына кедерли фикирлер келе. Гедже олып кечкен вакъиа-

ны хатырлагъанда шимди де беденинде къарынджалар чапкъалай, Халильни хатырлагъанда исе вуджуды титрей. Гедже кычыргъан адам керчектен де Халиль эдими? О эди. Онынъ тенеке давушыны Зера бинъ сеснинъ ичинден таныр. Бойле давушнен эмир этмек, дарылмакъ, сёюнмек мумкюн, ама севги изъар этмек мумкюн дегиль. Баба керчектен де оны ёлладымы экен?..

Кунеш уфукъкъа янтайып башлагъанда Зеранынъ юрегини кене къоркъу басты. Тереклерини уджлары алланып турса да, эв ичинде улькюнлик эди. Бу койде онынъ ичюн эр шей ябаний олып дуюлды, дерсинъ, эр бир терекнинъ артында онынъ ичюн бир телюке бар. Мектеп азбарыны сарып алгъан орман къара тюске кирди, андаки эр бир шытырды оны къоркъуза. О озюнинъ одасына къапалды, къапынынъ мандалыны уйтеди, озю пенджере янына келип отурды. Чыракъны якъмады. Пенджере тахтасына таянып, Фатма енгенинъ кельмесини бекледди. Бу индже юрекли алидженап къадышны о ич вакъыт бойле сабырсызлыкънен беклемеген эди. Бу ерлерден мумкюн къадар тез кетмек керек. О адамларнынъ агъызында юрген чешит эмиш-демишлерни хатырлады. Қокте ай пейда олды. Онынъ акъчыл нурлары сыкъ тереклер арасындан зорнен кечмекте.

Бакъсан! Орманлар ве дагълар иле сарылы кучюджи кой. Янъы кельген адамгъа о дюньянынъ бир чети олып корюне биле. Бу койге олгъаны-оладжакъны бир ёл келе: о дагъларнынъ белине тырмашып чыкъа, сонъ бирден ашагъы эне, къаранлыкъ дерелер ичине кирип кете. джаплардан, йылгъаларда дживанкъашланып кете. Бу ёл бир чокъ койлерни бири-биринен багълай, адамлар бу ёлдан дагъгъа фындыкъ, кызылчыкъ, ювез джыймакъ ичюн кетелер. Кене бу ёлнен къайталар ве чешит янъылыкълар алып келелер. Олар кетирген хаберлернинъ эксериети ярамай хаберлер ола.

Зера узакътан Фатма енгени коръди ве деръал еринден турып, къапыны ачты, чыракъны якъты.

Фатма енге онъа акъшамлыкъ емек кетирген. Бир бардакъ къошаф, сыджакъ кобете ве кыйыкъ.

— Даа шимди фурундан чыкъардым. Эбет, сен аш-сувгъа бакъмагъандырсынъ. Кунъ бою бир шей ашамагъандырсынъ,— деди Фатма енге ве емеклерни стол устуне къоя башлады.

Ашларны коръгенинен Зера ач олгъаныны хатырлады.

Аш вакъытында Зера азбарда насылдыр сеслер ишитип элесленди.

— Қъоркъма,— деди Фатма енге.— Бу меним Ахметим Якъубнен лакъырды этмекте.

— Якъуб дегенинъиз ким?

— Бир серсери, иште. Бизде демирджи олып чалыша. О бир сене кышта кельди. Кельгенинден берн бир якъкъа кетмей.

Зера, демирджилик устаханеси янындан бир къач кере кечкен олса да, демирджини коръмеген эди. Зера бу койде тек мен бир озюм кельмешек олсам керек деп юре эди. Анълашылгъанына коре, бир озю дегиль экен. Оджа ве демирджи.

Фатма енге токътамайып Якъуб демирджи акъкында айта. Эбет, индемейип отургъандан коре, лакъырды этмек яхшы, оджаны кедерли фикирлеринден арындырмакъ да керек... Якъуб, умумен, корюмли йигит, ама ходжалыгъы ёкъ, азбары тап-такъыр. Кочебе уста. Олгъан-оладжакъ зенгинлиги — эки къолу, ама о къолларынен муджизе догъура. Башта, айткъанларына коре, шеэрде чалыша экен. Догърусыны айтсам, онынъ къайдан кельгенини ве кимлерден олгъаныны кимсе бильмей. Табиатынджа пек сускъун адам олмаса да, озю акъкында айтмакъны севмей. Биревлер оны догъма шеэрли дейлер, башкъалар исе кой баласы деп баш кестирелер. Не фаркъы бар? Намуслы ве ишкяр адам олса, олгъан.

Фатма енге озю онынънен бирми-экими кере лакъырды эткен. Бир кере къалайлатмакъ ичюн къопкъа алып баргъан. Экинджи сефер исе демирджи устаханесине насыл ишнен баргъаныны да хатырлап ола-

май. Ама онъа тырнавуч, сенек, пычакъ, оракъ, чалгъы сымарлагъанлар, сабанларыны тамирлеткенлер, я да атларыны наллаткъанлар оны пек макътайлар. «Алтын къоллы» уста экен,—дейлер адамлар.—Тотлангъан демир парчаларындан ойле шейлер ясай ки... къуыймджы да бойле ясап оламаса керек. Эгер атынъны Якъуб демирджи наллагъан олса, ёлгъа эмишликнен чыкъа билесинъ. Атынъ сюрюмез, топалламаз, козълеген еринъе бельгилеген вакъытынъда барып чыкъарсынъ». Якъуб демирджи намуслы адам оларакъ нам къазанды. Онынъ кельмешек олгъаныны да унуттылар. Якъубнынъ янына насыл ишнен барсанъбар, о бир заман ред этмез. Гедже-кунъдюз чалыша, байрам-сейранларда да чалыша...

Зера сет устуне ерлешипдже отурды. Чыракънынъ мельтесини котерди, дефтерлернинъ бирини ачты ве элине къалемини алды. Фатма енге софраны джыйыштырды ве оджапченинъ янына отуруп орьме орип башлады. Оджапче чалышкъан вакъытта Фатма енге сусып отура, онъа кедер этмеге тырыша. Енге одун анбары янындаки агъач устунде отуруп лакъырды этеяткъан эркеклерни динъледди.

— Бакъ сен онъа, аля даа отура,— деди о бирден озюнен озю лакъырды эткен киби.— Эбет, отураберсин. Меним къартым сыкъылмаз. Бир озю олса, юкълап къала биле...

Зера оджапче саатына бакъты. Тезден яры гедже оладжакъ.

— Сени къорчаламакъ истей,— деди Фатма енге ве башынен къапы бетке ишмар этти.— Якъуб демирджини айтам. Қъорчалай...

— Меними?— деп тааджипленди Зера ве бирден абдырады.— Бизде къаиде боюнджа тек бир къаравул бар. Экинджисининъ кереги ёкъ.

— Орманда айдутлар топары кезип юрген вакъытта сизге бир къаравул азлыкъ эте эмиш. Якъуб шай дей экен.

— Онынъ не иши?

— Ах, кызым, сен оны бильмейсинъ. Онынъ эр шейге алякъасы бар... Акъшам устю устахане янындан кечеяткъанда бизим эркеклерге дарылгъаныны ишиттим. «Эпинъиз оджапчени козь бебеги киби къорчаламакъ керексинъиз,— деди Якъуб.— О сизлернинъ балаларынъызны окъута, оларгъа илим ашлай. Эгер оджапче койден кетсе, балаларынъыз да озылеринъиз киби джаплъ къалырлар!» Сени гедже къорчаламакъ ичюн эркеклерни невбет-невбет олып къаравуллыкъ япмагъа давет эте. Яни меним къартымнен берабер бир адам даа невбетчилик япаджакъ...

— Мектепте онынъ кими окъуй: огълумы, кызымы? Ничюндир, мен онынъ балаларыны хатырлап оламайым.

— Онынъ балалары ёкъ. Бекар. Иште, башкъалар ичюн къайгыра.

Экинджи куню дерстен сонъ Зера дёрт кунъден берн мектепке кельмеген талебесининъ эвине бармагъа къарар берди. Ишиткенине коре, оны ана-бабасы мектепке ёлламай экен. Қъызчыкъ анасына къардашыны бакъувда ярдым эте экен. Базы ана-бабалар кыыз баланынъ окъувына эмиет бермейлер. Қъыз бала олгъан сонъ, эв джыйыштырмагъа, аш пиширге, пичип-тикмеге бильсе къафи, деп тюшюнелер.

Ёл демирджи устаханеси янындан кече. Онынъ эки табакълы кениш къапысы артынадже ачыкъ. Андан чёкюннинъ такъылдысы ишитиле. Бу давуш Зерагъа дюньки лакъырдыны хатырлатты. Устаханеге кирип, Якъуб демирджиге тешекюр айтмакъ истеди...

Демирджи босагъада Зераны корип, чёкюнин котерген алда къатып къалды. О яры белинедже чыплакъ эди, огюнде мешин пештмал. Бакъыр киби тенн корюк астындаки атеш ышыгъында йылтырай. Якъуб демирджи, Зера Петербургда экенде музейде корьген, юнан алласынынъ эйкелине ошай эди. Демирджи чёкючини яваш эндирди. Онынъ ярдымджысы кыскъычларнен тутып тургъан кыызгъын демирни сандал устуне кёйип, къапыгъа чевирильди.

— Селям, оджапче,— деди шакирт бала, бугунъ мектепте оджапчесини корьгенини унутып.

— Мерабанъыз. Ишинъыз къолайлы олсун,— деди Зера ве шимди онынъ тешеккюр сёзлери чалымсыз олып чыкъаджагыны анълады. Аселет тешеккюр айтмакъ ичюн кельген деп тюшюне биле. Бу вакъытта о чантасындаки пычакъны хатырлады. Онынъле эм отъмек кесе, эм къарындаш черте. Энди чокътан кесмешлешип къалды. О пычакъны чыкъарып, устапынъ шакирдине, яни озюнинъ талсбесине узатты:

— Буны къайрамакъ кыйын олмазмы?

Демирджин онъа таба адымлады ве элиндеки пычакъны алды. Шакирдине бакъып:

— Оджапче ичюн къаве пишир,— деди.

Бала «яхшы» дер киби, башыны саллады ве чыкъып кетти.

Демирджин пычакъны къайравнен мешгъуль олгъан арада, Зера онъа козь этти. О серсери айт кечирген адамгъа ич бенъземей. Узун бойлу, кениш джаврунлы, керчектен де пельван бичимли. Къалын къара къашлары буруны устюнде чатышкъанлар, зифт киби къара сачлары манълайы узеринде къувурчыкъланып туралар. Кенъ ве дюльбер козьлери сакиликнен бакъалар. Буруны индже ве узун.

— Мына ,азыр,— деди демирджин ве Зерагъа пычакъны узатты.

Зера пычакъны алып экен, тешеккюр бильдирди, вуджудында демирджининъ дикъкъатлы назарыны дуоуп, онъайтсызланды. «Манъа не олды?» деп тюшюнди о ве демирджининъ козьлерине тик бакъып:

— Мен сизинъ акъкъынъызда пек чокъ яхшы шейлер ишиттим,— деди.— Мына, ниает, кендинъизни де корьдим.

Демирджин башыны саллады, ама бир шей демеди. Мешин пештмалыны чыкъарды ве чабикликнен кольмек кийди. Бундан сонъ мусафирни къавеге давет этти.

Зера разы олды.

Якъуб демирджин устаханенинъ къабургъасына къураштырылып къурулгъан кучюджик эвде яшай эди. Бу эвни таштан озю къургъан. Кене яхшы, бу орталыкъта таш къыдырып узакъкъа бармакъ керекмей. Дамыны кираметнен орытти. Эвнинъ диварлары кыйыш, сылав астындан ташларнынъ четлери, уджлары чыкъып тура. Кучюк ве юксек пенджеречик астында эски ящиклерден ве тахталардан япылгъан ятакъ, онынъ устюнде учъ-дёрт дане къой териси.

Шакирт бала вакъытнынъ кечювинден къарарып къалгъан сандыкънынъ устюне без орътю тешеди, эки кучюк фильджан кетирип къойды ве йылым-йылым йылтырагъан джезведен къаве текти.

Демирджининъ эви там-такъыр олса да, баягъы темиз эди. Эв санби къолайсызлана. Зера буны дуйды. Озю лакъырды башламагъа къарар берди. Демирджининъ даима иши чокъ олувынынъ себебини сорады. Бакъсан тап о къадар балабан кой дегиль, ама демирджининъ иши чокъ. Якъуб онъа бу орталыкътаки койлернинъ эписинден сымарыш кельгенин анълатты. Ич бир тюрюлю сымарыш олмагъан кунълер де ола экен. Бойле вакъытта Якъуб ыргъатлыкъ япа, бир де-бир зенгининъ эвинде, я да тарласында чалыша. Ыргъатлыкъ ичюн пек аз пара берелер, шай исе де, бош отургъандан коре чалышмакъ мумкюн.

Зера ёл бою Якъуб демирджин акъкъында тюшюнди. Эсрарлы адам. Бу койге тесадуфен келип къалгъан кочебе демирджин олмаса керек. Озю акъкъында эр шейини айтмады. «Не себептен манъа озюнинъ тарихыны сёйлейджек? Биз о къадар якъын таныш дегильмиз де...» О Якъуб демирджинен якъынджа таныш олмакъ истеди. Тек онынъ сырыны, кечмишини бильмек ичюн. Озь фикринден озю утанды. Бу адам акъкъында тюшюнмемеге къарар берди. Кунеш нурынен ялдызлангъан азаматлы тереклерге, акъчыл булутларгъа сукъланып бакъаракъ, ёлуны девам этти. Бир къач дакъикъадан сонъ, кене демирджин акъкъында тюшюнеяткъаныны дуйып, шашып къалды. «Аджеба, бегендимми?— Зера бу фикрден къып-къырмызы олды.— Онынъ несини бегендим? Къоджаман ве къуветли адам... Фатма енге онынъ акъкъында «алтын къоллы» уста, деген эди. Истеген шейини ясап ола экен. Не къадар яхшы...»

Якъуб демирджини Зера бегенди. Намуслы эмегинен яшайткъан эр бир адамны бегенгени киби бегенди. Бакъсан кою энди онъа дюньянынъ бир чети олып корюнмедди, аксине, дюльбер ве абадан кой, серс дерелер ичинде сакълы улькюнлик тап о къадар къара дегиль, джап-лардаки тереклер, чалылар артында бир тюрлю телюке гизленмей, ку-неш нурына гъаркъ олгъан тогъайлыкълар чичеклернен орътюли. Авасы шифалы. Нефес алып тоймакъ мумкюн дегиль. Дженнет ер...

Кунълер бири-бири артындан кечтилер. Эр акъшам Ахмет акъай-нен бирликте бир эркек даа келе. О адамнынъ да омузында тюфек, бе-линде исе патронташ. Акъикъий дженкчи. Гедже бекчилери, эксерн алларда, мектеп талбелерининъ бабалары олалар. Зера оларны къо-къулы чайнен сыйлай. Сонъра эркеклер киселерини чыкъара ве озъле-ри етиштирген кескин къокъулы тютюнден бирер сигар саралар. Сигар-ны олар азбар четиндеки агъач устюне отурып ичелер. Зера исе пен-джере янындаки столы башына отура ве яринки дерслерге азырлана. Фатма енге сет устюне отура ве оръме орип башлай. Азбарда эркек-лернинъ акъырын давушлары ишитиле. Бу давуш Зераны тынчлан-дыра. Ама, энди онынъ юрегини башкъа бир шей раатсызламакъта. Бу къоркъунынъ махсулы дегиль. Башта о озюнинъ вазнетини анълап оламады. Анълагъанда исе кенди-кендинен разылашмады, ойле олмасы мукюн дегиль. О Якъуб демирджи невбетчилик япаджакъ геджени сабырсызлыкънен беклемекте эди.

Якъуб демирджи акъшам къаранлыгъы энип башлагъанда Ахмет акъайнен берабер келе. Фатма енге чай къайната, бойле акъшамларда о бир кереден лафазан олып къала. Якъубкъа нисбетен незакетнен, мераметнен даврана. Шакъа эте, куле. Якъуб ве Ахмет акъай оджапче-нинъ одасында гедженинъ бир маалинедже отуралар.

Якъуб демирджи невбеттен тыш оларакъ да келип башлады. «Мен бекяр адамым. Гедже устаханеде чалышмакъ мумкюн дегиль. Тасырды адамларгъа юкъламагъа кедер эте. Шай олгъан сонъ, мен невбетчилик япайым»,— дей ве эр эки-учъ кунъде невбетчи ола. Олар Ахмет акъай-нен пек достлаштылар. Фатма енге исе Якъубны тариф этмеге сёз тап-ып оламай. Олар эписи отурып чай ичелер, лакъырды этелер. Кой янъылыкълары акъкъында. Кимни кимге нишанлагъанлар, не вакъыт той оладжакъ, феялча байнынъ азбарындан энъ яхшы торысыны чал-ып кеткенлер, феялча исе апайыны дёгген... Янъылыкъ чокъ. Демек, лаф да чокъ. Зера энди дерслерге кунъдюзи азырлана, Якъуб кельсе онынъле берабер лакъырды этмек ичюн акъшам озюни иштен азат эте. «Бельки, Якъуб озю яшагъан койде ярамай бир шей япкъандыр,— деп тюшюне о кимерде.— Онынъ ичюн бу якъларда гизленип юредир?..» Ама Якъуб биревнинъ джаныны агъыртаджакъ адам дегиль. Юреги-нинъ теренлигинде Зера буны пек яхшы ис эте.

Бир кере Зера ормандан емиш джыйып къайта эди. Юксек чам агъачлары арасындан бурулып кеткен тар ёлчыкъ бою келе. Кунеш уфуккъа янтайгъан ве орманнынъ ешилли-мавылы улькюнлиги къыр-мызы нурларнен тельчеленген. Къызнынъ узун, беяз антери кимерде парылдап ала. Орман къушларнынъ шаматасынен толугу. Сары сапсар-лар пытакътап-пытакъкъа сычрайлар.

Эки ёлакъ чатышкъан ерде Зера бир адамны коръди. Башта къоркъты, сонъ эеджанланды. Чюнки бу адам Якъуб демирджи эди. Якъуб оны узакътан коръген олса керек ки, беклеп тура. Омузында парусина чанта, ичинден алетлер корюне.

— Орманда бир озюнгиз кезинмектен къоркъмайсынъызмы, оджапче?— деп кулюмсиреди демирджи ве, Зера онынъ япына кельген сонъ, ян-янаша адымлады.

— Ёкъ, меним дувалы юзюгим бар. О мени къазалардан асрай,— деди Зера ве сол элини котерип, юзюгини косътерди.— Сиз иштен ке-лесинъизми?

— Анафи бай адам ёллагъан. Барып файтоныны тамирледим. Багъчасарайгъа кетеджек экен...

— Сиз шеэрде зенаатынъыз боюнджа чокъ иш тапар эдинъиз. Мында исе иш кыдырып анда-мында бармакъ керек ола.

— Сиз акълысынъыз, оджапче. Шеэрде меним ишим яхшы олур эди.

Хайлы вакыт индемей кеттилер. Аякълары астында япракъ шытырдай. Чам тереги устюнден чапып тюшкен сансар ёлджуларгъа шашкынлыкънен бакъты ве чапып кетти.

— Сиз койлюге бенъземейсинъиз. Шеэрде догъгъан олсанъыз керек. Шай дегильми?

— Ёкъ, оджапче, мен койде догъдым. Чёль тарафта Ташлыкъ деген кой бар. Бельки ишиткендирсинъиз? Анам ачлыкъ вакъытында кечинди. Бабамнен экимиз койни терк эттик ве бахт арап дюнья кездик. Бабам демирджи эди. Бабама иш эр вакыт тапыла эди. Мен онъа эм ярдым эте, эм унер огрене эдим. Бойледже, бутюн Кърымны доланып чыкътыкъ. Ахыр-сонъу Керчке келип токътандыкъ. Анда алидженап адамларнен таныш олдыкъ. Бизлерни заводкъа ишке ерлештирдилер. Буюк заводда ишчи олып чалышып башладыкъ. Дёрт йылдан сонъ бабам вефат этти. Иште кобеге узангъан... О вакъыттан бери бутюн дюньяда бир озюм къалдым...

— Ташлыкъ коюнде кимсенъиз ёкъмы?

— Кимсем ёкъ. Биз бабамнен о койден кеткен сонъ, мен бир даа къайтып бармадым... Эвимиз турамы экен, буны да бильмейим.

— Корюльгени киби, кене койни арз эткенсинъиз. Шаймы?

Демирджи оджапчеге элесленип бакъты.

— Арз эттим,— деп ташлады. Зера онынъ давушындан башкъа тюрлю мана анълады. О шеэр адамы ве шеэрден меджбур олып кеткен. Анда онынъ якъын адамлары, сеvimли иши бар.

Зеранынъ сачы салынып тургъан пытакънынъ уджуна илишти ве башынынъ артына чекип багълагъан гуръ сачы омузлары устуне тюшюп, дагъылып кетти.

— Насыл олды да, сиз анджакъ Бакъсанны сечтинъиз?— деп сорады Зера. Якъубнынъ бу мевзуда лакъырды этмек истемегенини анъласа да, исрар этти.— Ничюн Ташлыкъкъа къайтмакъ истемединъиз?

Демирджи онъа бир къач кере бакъып алды. Онынъ бакъышында деминки киби элесленюв, шубеленюв аляметлери бар эди. Дерсинъ, оны бу яш оджапченеъ сонъунадже ачыкъ лакъырды этмек мумкюнми, деген суаль чекиштире. Зера элиндеки корзинасыны демирджиге берип, сачларыны тюзетип башлады. О адеттеки киби, сачларыны тегиз этип артына тарады ве энъсени узеринде культелеп багълады.

— Оджапче, меним сизден сырым ёкъ,— деди демирджи Зеранеъ ян-янаша адымларкен.— Бугунъ олмаса, башкъа вакъыт, эп бир айтыр эдим. Мендже, сиз бир шейлер дуйсунгъан кибисинъиз. Мен Керчке де барып, оламайым, Ташлыкъкъа да. Мени кыдыралар...

Зера онъа тааджипнен бакъты.

— Шай, оджапче, мени кыдыралар. Тапсалар Сибиръге сюреджеклер.

— Сиз айдуткъа бенъземейсинъиз,— деди Зера ве озюни меджбур этип йылмайды.

— Эбет, менден айдут олмаз,— демирджи элини саллады.— Бинъ докъуз юз беш сенеси Москвада ишчилернинъ исъяны акъкъындаки хабер Керчке келип эткен сонъ, биз де оларгъа къолтутмагъа къарар бердик. Эпимиз сокъакъкъа чыкътыкъ. Эллеримизде кыърмызы байракълар, «Отъмек!» «Иш!» «Сербестлик, мусават!» сёзлери язылы шнарлар. Мен о куню биринджи кере ишчилернинъ не къадар чокъ экенини корьдим. Буны шеэрнинъ шорбаджылары да корьдилер. Корьгенлеринен къоркътылар. Олар аман озьлерининъ мухтешем сарайларына гизлендилер, къапылары огюне сакъчылар къойдылар. Бутюн орду, полиция, жандармерия оларнынъ тарафында, олар исе къоркъалар. Биз шеэрнинъ меркезиндеки мейдангъа топландыкъ ве митинг кечирдик. Эр ким сёз айтмакъ истей. Бери айтып битирмеден, дигери

башлай. Дерсинъ, бу замангадже индемейип кельген адамларнынъ сабырлары о дереджеде тюкенген ки, бу дакъикъада дертлерини айтмасалар даянып оламайджакълар. Митинг кызыгыгъандан кызыды ве биз шеэрни арбийлер сарып алгъаныны дуймай къалдыкъ. Олар озьлерининъ топларыны Митридат дагъына ерлештиргенлер ве олардан нумайышчыларга атеш ачтылар. Догъру нишаннен аталар. Адамлар дешет ичинде о якъкъа-бу якъкъа чапалар, не ишлейджеклерини бильмейлер, янашадаки сокъакъларга чапалар, сонъра, анда да снарядлар патлап башлай. Орталыкъ аст-устъ олды, адамлар кычырышалар, сёгонелер, ферьяд чекелер. Бирден мен къан ичинде яткъан адамны корьдим... Оны мен шимди де корем... Онынъ янында исе тизлерни устюне чёккен бир къартийчик. Къара урба кийген, дерсинъ, матем ичюн эвельден кийинип кельген. Беяз чубалыкъ сачлары дув-алекет олгъан. О олунинъ кокюси узерине башыны кьойып фигъан чекмекте, Митридат дагъы бетке бакъып кучюджик юмрукъларыны салламакъта. Яныкътан ве азаптан юзю бир тамам тюрленген. Сеси ишитильмей. Сеси патлавлар ве кычырыкълар ичине комюлип кете... Мен онынъ янына чапып бардым, ярдым этмек, чет бир ерге алып чыкъмакъ истедим. Янына баргъанымнен къартийни таныдым. Бу бизим Пётр Васильевичнинъ анасы эди. О бизден айтыладжакъ киби буюк олмаса да, биз онъа Петя эмдже дей эдик. Адамларнынъ айткъанына коре, о большевик экен, тосат-тосат Петроградкъа бара ве анда Лениннинъ озюнен корюше экен. О бизге даима газеталар, рисалелер, веракъалар кетире эди. Оларнынъ ичинде исе эмекдар халкънынъ ничюн фукъаре яшагъаны, революциянынъ эмиети анылатыла эди.

Мен къартийни турсатаджакъ олгъан вакъытта жандармлар чапып кельдилер. Оларнынъ бири къартийни таныды ве: «Тут буларны, мынавы большевикнинъ анасы!»— деп кычырды. Бир къач жандарм къартийни ве мени тутты. Меним эллеримни аркъама къайыраджакъ олдылар. Ама, чаресини тапып оламадылар. Мен оларнынъ бирине, экинчисине, учюнджисине силиштирдим. Сонъра къомшу азбарга чапып кирдим ве онынъ къалавындан сычрап, дигер сокъакъка кечтим. Кыскасы, мени тутуп оламадылар. Экинджи куню мен силиштирген жандармларнынъ бири озюне келип оламайып, аллагъа эманетини теслим эткен. Бутюн шеэрде мени араштырмакъта эдилер. Достларым кетмекни меслеат бердилер ве мен кеттим.

Бираз вакъыт олар индемейип кеттилер. Тереклер арасындан Бакъсаннынъ дживарындаки эвлер корюнди. Демирджи айткъанларына пешман этер киби, куськюн чырайнен эп сусмакъта. Бу яш оджапче насыл адам, сорамадан-сопмадан онъа дердини текти. Энди не олур?

— Мен бу акъта биринджи кере айттым, оджапче,— деди демирджи.— Тек сизге...

— Ишанчынъыз ичюн тешеккиор, Ама ничюн манъа айттынъыз?

— Бугунъ акъшам мектепте невбетчилик япаджакъман. Сизни ким, насыл адам къорчалагъаныны бильмек керексинъиз, эбет. Шай дегильми? — демирджи лафны шакъага чевирди. Зера да кульдн.

— Билем. Бугунъ сиз невбетчилик япаджакъсынъыз. Онынъ ичюн акъшамлыкъ чайга деп емиш джыйдым.— Зера элиндеки корзинасыны котерип ичиндеки емишлерни косътерди.

Бир кере Зера дерс кечейткъан сыныфнынъ пенджереси къаршысында къара япынджалы атлы пейда олды. О къамчысынынъ сапынен пенджерени тасыратты. Зера бойле эдепсиз адамга дарылмакъ ичюн пенджере табакъларыны ачкъан арада, атлы «Сизге мектюп, ханум!» деерек, пенджере тахтасы устюне ешилъ зарф ташлады ве атыны чапырып кетти.

Зарфнынъ устюнде бир тюрлю язы ёкъ. Зера опынъ ичинде не язылы экенини бильмеге пек истесе де, зарфны первасыз тавурнен маса устюндеки китапнынъ ичине кьойды ве балаларга бакъып:

— Дерсимизни девам эттиремиз...— деди.

Зера диктантынъ текстини сакин даушнен окъуй. Окъугъан

джумлелерини эзберден бир кѣач кере текрарлай ве тюшюне: «Бу мек-
тюп кимден экен? Онынъ ичиндеки хабер хайырлымы? Бельки бабама
бир шей олгъандыр? Мен исе... бельки манѣа шимди ёлда олмакъ, я да
окюрп агъламакъ керектир?.. Алла косътермесин...» Зера диктант-
нынъ джумлелерини текрарлай берип, бабасы акъкъында тюшюнди. Бу
дюньяда бирден-бир севимли адамы — бабасы. Севингенде де, куськен-
де де бабасыны хатырлай. О бала экенде бабасы оны кѣучагъында
котерип, акъшамлары юкълагъандже онынъ янында ятып масаллар
айта эди. Онѣа бабасынынъ эли токъунгъан аньлер, бабасынынъ
сыджакъ нефесини янакъларында ис эткен дакъикъалар, энъ месут,
энъ бахтлы дакъикъалар эди. Зера буюген сонъ, бабасы онѣа токъун-
май башлады. О исе бабасынынъ мераметли козьлерине бакъып, бутюн
вуджудынен буны арзлай эди. Шимди де, бабасы келип башыны бир
керечик сыйпаса, бутюн кѣасеветлерини унутаджакъ, кене бахтлы
адам оладжакъ. Бабасы онѣа кимерде анасы акъкъында икѣе эте эди:
«Сенинъ ананъ инсан пашасы эди... Озю ичюн яшамады, сен ве мен
ичюн яшады...» Зеранынъ козьлери яшланды.

Азбарда Фатма енге пейда олгъанда ве башы узеринде бакъыр
чанъчыкыны саллап, дерс биткенинден хабер бергенде, Зеранынъ юре-
ги кѣылыфындан чыкып кѣачаджакъ алына кельген эди. О балалар-
нынъ диктант дефтерлерини джыйып алды ве тенефюс илян этти. Бир
озю кѣалгъан сонъ, маса башына отурды ве титреген пармакъларынен
зарфны ачты. О бабасынынъ язысыны бир кереден танып оламады.
Эбет, бабасынынъ эли онѣа терен яныкъ кетирмез.

«Мераба кѣызым!

Эки алчакъны о бир дюньягъа ёллагъанынъ ичюн санѣа аферин!
Коюмизнинъ мешур кѣумарджысынынъ исе бир козю коръмей (адам-
лар буны алладан корелер). Халильнинъ исе белинден текяран аша-
сында бир парча эт етишмей. Шимди топаллап юре. Омюри бою
топалласа керек. Халильнинъ ве онынъ достларынынъ резиллиги акъ-
къында ишиткенде мен кулъкюден озюмни токътатып оламадым. Кѣыз-
дан кѣоркъкъан йигитлер! Масхаралыкъ. Халиль сенинъ акъранынъ
дегиль, энди буны мен де анъладым. Мен онѣа сени яхшылыкънен эвге
алып кѣайтмакъны авале эткен эдим. Япкъанына коре пайыны алгъан,
алчакъ инсан.

Мен Халильге: «Эгер меним кѣызыма бир кере даа якълашыр
экенсинъ, меселенъни мен озюм бакъарым», — дедим. Мен онынъ мийи-
ни урып чыкъарарым!

Кѣызчыгъым, сен меним кунълеримни кѣараныкъ геджелерге че-
вирдинъ. Сенсиз кендимни пек фена дуям. Аятымнынъ, яшайышым-
нынъ манасы кѣалмады. Дар дюньяда ялынъызым. Эгер сен янымда
олмасанъ, эгер сенинъ сесинъни ишитмейджек олсам, сенинъ элинъден
бир мешребе сув ичмейджек олсам, бу зенгинликлернинъ манѣа не ке-
реги бар. Эвге кѣайт, кѣызым, бабанънынъ фикирсизлигини багъышла.

Сени севген бабанъ Фахри бей».

Янакълары бою сыджакъ козѣашлары акътылар. Оларнынъ бир
тамчысы мектюпнинъ сонъки сатырына тюшти. Бабасынынъ ады яйыл-
ып кетти. Ода ичини хафиф думан кѣаплады. Зера чантасындан по-
шусыны алып, юзюни, козьлерини силъди. О кене бабасыны, яшлыгъы-
ны хатырлады. Бир кереден эвлерине, бабасынынъ янына кѣайтаджа-
гъы кельди. Эм кетер эди. Мутлакъа кетер эди, эгер мында Якъуб
демирджи яшамагъан олса...

Рустем тирсеклерини масагъа таяды, джакъларыны авучлары ичи-
не кѣойды. Шай исе де кѣангъып-кѣангъып ала. О битасынынъ икѣе-
сини динълемекте. Бу икѣени дефаларджа ишиткен олса да, кене динъ-
лей. Эр сефер динълегенде бу икѣенинъ янъы тафсилятларыны була.
Бельки кечкен сефер яхшы динълемегендир, бельки битасынынъ озю
икѣенинъ бу ерлерини айтмагъандыр. Рустемнинъ козьлери юмулып
кете, ама о, оларны кенъ ачмагъа, юкъусы кельгенини битасына билъ-

дирмегеге тырыша. О эп бир юкъялап къалгъан олса керек. Акс алда, озъ битасыны яшлыгъында, кружевалы узун беяз антер кийген, дюльбер сачына йылтыравукъ булавка тийреген яш битасыны насыл этип кореджек? Къартбабасыны да — ири мучелли, къыргъый бурунлы йигитни де корьди.

Азбаргъа кирип кельген арабанынъ тасырдысы ишитилгенинен козю огюндеки тасвирлер гъайып олды. Битасы элиндеки тикишини четке къойды, ёргъун козьлеринден козьлюгини чыкъарды. Алышып къалгъан бир арекетнен чаларгъан сачларыны сыйпап алды, башындан тайып тюшкеп явлугъыны тюзетти. Дивардаки токъмакълы саат он экиши косьтермекте. Рустем къартбабасы кельгенини анълады. Битасы лакъырды арасында къартбабасынынъ штаныны ямады, онынъ ичюн пичилъген без кольмекни коклеп чыкъты. Бита торунына бакъкъанынен онынъ зорнен отургъаныны анълады ве назик давушнен:

— Юр, шапним, мен сени тёшегинъс яткъызайым, — деди.

Рустем тюшюнде къара тютюн иле къаплы кокни корьди. Кокте къара гогерджинлер учмакъталар. Олар чокъучларынен буюк чаршафны ельпиретип алып кетмектелер. Сонъундан белли олгъаны киби, бу чаршаф дегилъ, бир кесек атеш экен. Къара гогерджинлер чокъучларында бу атешни тутаракъ, къара кок бою эп учушалар, о атешнинъ парчалары исе эвлернинъ устюне, ашлыкъ занларына, эр ерге тюше. Джамининъ минареси туташып янды, сонъра джамининъ озю де алевленди... Орталыкъны тютюн къаплады, нефес алмакънынъ чареси ёкъ. Кокюси аджып, богъазы къымырчыды ве Рустем оксюрп башлады. Чокъ оксюрди ве пиает уянды.

Танъ агъарып башлагъан. Орталыкъта тютюн де, атеш де ёкъ. Онынъ тёшеги четинде къартбабасы отурмакъта. Ири ве къатты авучыны Рустемнинъ манълайына къойгъан. Рустем онынъ демир къокъусы кельген агъыр элини алып, янагъы астына къойды. Богъазы къурып къалгъан. Тили айланмай. О озюне таныш олмагъан къарыкъ сеснен:

— Къартбаба, мен тюшюмде дженк корьдим, — деди ве кене оксюре башлады.

— Шимди пек чокъ адамлар бунынъ керчектен де тюш олгъаныны истейлер. Пек истейлер...

Рустем къартбабасынынъ элини тутып, яткъан еринден тураджакъ олды. Ама, бираз котерилгенинен, башы айланды ве текрар тёшек устюне йыкъылды.

— Ят. Сенинъ сыджагъынъ бар. Шимди битанъ джилек татлысы къойылгъан чай кетирир, — къартбабасынынъ сеси узакътан ишитилди.

— Къартбаба, сен дженкке даа кетмединъми? Фашистлер сени корьгенлеринен къоркъып къачар эдилер...

— Мен кетмек истедим, огълум, оларгъа яхшы этип акъыл къояр эдим. Ама манъа, бойле чатышувлар ичюн тежаран къартлыкъ этесинъ, — деди. Бундан гъайры, шимди, бир козьнен дженк этмек де келишмей, — къартбаба ишарет пармагъыны сагъ козюнинъ янына, самайына токъундырып алды.

Рустемнинъ башы шишкен киби эди. Дерсинъ онынъ ичине велосипед насосынен ава толдыргъанлар. Денъизде ювунгъанда сув астына дала берген сонъ, башы бойле агъыргъан эди.

— Къартбаба!..

Рустем янында битасы отургъаныны корьди. Не заман кельген? Дуймады. Бита да, эв ичиндеки бутюн шейлер де айланып башлады.

Рустемнинъ козь къапакълары агъырлаштылар, оларны ачмакъ ичюн баягы чекишмек керек олды. Бита меселени анълады, онынъ янына келип отурды, элини онынъ башы астындан кечиререк, бираз котерди ве бир фильджан экишли-татлылы сыджагъ чай ичирди, сонъра кокюсини, аркъасына насылдыр май якъты. Бундан сонъ оны ёргъангъа орап яткъызды, озю эким чагъырмага кетти.

Рустем юкълап къалдымы, ёкъса бейут алда эдимн... Кимдир элини туткъаныны дуоуп, козьлерини ачты. Қъаршысында таныш олмагъан эмдже отура. Эгильген, онъа эп бакъа. Сакъалы чаларып башлагъан, козьлюк джамлары артындан кок козьлер муляимликнен бакъалар. Кулюмспреди ве козьлерининъ четинде индже бурюшиклер асыл олды. Алндженеп адам олмалы.

— Не еринъ агъыра, йигит?

Рустем башыны къакъытты.

— Агъырмай... Тек мына бу еримде...— о кокюси устюне элини къойды. Ичинн бир шей якъа, богъазындан исе сыджакъ ава чыкъта.

— О тюневин ягъмурда сыланды. Ушюген олмалы,— деди экимининъ аркъасында тургъан бита.

Бита эким ичюн курсю кетирди. О отургъан сонъ, Рустемни енгильдей котерип, кровать устюне отуртты, кольмегини юкъары чекип, агъач борунен де кокюсини, де аркъасыны динълеп башлады.

Рустем айтувлы Эрнест Алексеевич бу адам экенин анълады. Битасы ве къартбабасы лакъырды арасында оны сыкъ-сыкъ анъа эдилер.

Қъартбабасы битасыны Ташлыкъ коюне кетиргенде мында мектеп ёкъ экен. Қъартбабанынъ къаралтысы да пек кучюк олып, бита мында озюне япмагъа иш тапалмагъан, джаны сыкъылгъан. Эки коюн чельде, сыгъыр исе сюрюде. Саба ве акъшам оны сагъа, башкъа япаджакъ иши ёкъ. Кимерде, къомшу къадынларнынъ бир де-бири келе, анданмындан лакъырды этип отуралар. Умумен, джансыкъысы.

Бир кере онынъ акъайы хасталана. Бита къомшу койге чапа, ишткенине коре, анда рус экими яшай экен. Сорай-сорай экимининъ эвини тапа, къапысыны къакъа. Босагъада битанынъ яшлыкъта гимназияда берабер окъугъан аркъадашы Вера пейда ола. Эким Эрнест Алексеевич исе онынъ акъайы экен. Ама, эким эвде дегиль эди. Вера Зераны акъайы кельгендже беклемеге къандыра. Акъайы исе анамына келеджек. Вера чапа-чапкъалай, яшлыкъ достыны не ерге отуртаджагъыны ве не иле сыйлайджагъыны билъмей. Зеранынъ исе юрегине бир шей сыгъмай, онынъ фикирн-зикири эвинде, анда ялынъыз къалгъан Якъубында. О достынынъ суаллерине лякъайдлыкънен джевап бере, тосат-тосат пенджереге бакъа: анда эким корюнмезми экен?.. Қъапынынъ эки тарафындаки рафлар ве оларнынъ ичинде сыраиен тизили чешит китаплар Зеранынъ дикъкъатыны чекти. Қъалын ве индже, къылабдан, мешин къаплы китаплар. Базылары зияде ипрангъан, сараргъанлар. Рус, франсыз, немсе тиллеринде. Джамлы рафларда исе медицина алетлери.

Зера къонакъбай кетиргенкъавени ичти ве еринден турды. Даа беклемеге онынъ сабуры етмедн. Вера достынынъ вазнетинн анълады, оны токътатмады, акъайы кельгеннен ёлайджагъыны айтты, озгъарыр экен, энди акъайынен бирликте мусафирликке давет этти.

Зера босагъада артына чевирильди ве эв санбесинден онъа окъумакъ ичюн бир де-бир китап бермесини риджа этти. «Баш устюне, джап-къурбан! Китаплар окъумакъ ичюн чыкъарылалар. Сайла озюнъ, джанынъ истегенинн ал».

Зера черик саат къадар рафлар къаршысында сусып къалды. Китапларнынъ чокълугъы ве чешитлиги оны шашмалатты, эеджанландырды. Бир заманлар, бабасынынъ эвинде яшагъанда, Зеранынъ да зенгин китапханеси бар эди... Нпает, о рафтан Евгений Марковнынъ «Ульке бою сеят» китабыны ве Пушкиннинъ поэмаларыны алды. Зера бу китапларны окъугъан эди, шимди оларны коръгенинен текрар окъуйджагъы кельди.

О кунъден сонъ Зера китаплар алевине далды. Китаплар онынъ энъ якъын фикирдешлери ве ёлдашлары олдылар, юрегинн раатсызлагъан бир чокъ суаллерге джевапны о китаплардан булды.

Кет-кете Эрнест Алексеевичинн ве Вера Венедиктовнанынъ ки-

тапханесинден сечип алмагъа шей къалмады. О андаки китапларнынъ эписни окъуп чыкъты.

Эрнест Алексеевич Рустемнинъ джигерлери сувукълангъаныны тайин этти. Аркъасына банка къоймакъ кереклигини айтты, чешит пляджлар язып берди ве бита къартбабанен бирликте чокътан оларнынъ эвлерине кельмегенини айтып, джаны агъыргъан олды, сонъра кулюмсиреди ве сагълыкълашып чыкъып кетти.

Рустем тешекте чокъ ятты, атыта кунълернинъ сайысыны биле шашырды. Чель авасыны, парлакъ кунешни, отларнынъ къокъусыны, къушларнынъ сесини, севимли анасыны сагъынды. Ода ичинде ондан гъайры кимсе олмагъан вакъытларда Рустем анасы акъкъында тюшуне ве яваш-яваш агълай эди. «Не ичюн о бу вакъыткъадже кельмей?.. Онынъ отпусказы чокътан битти де. Ич олмагъанда хабер ёлласын...» Къартбаба ве бита да сусып отуралар, козьлеринде къасевет, энди оларнынъ кульгенлерини я да шакъалашкъанларыны коръмек мумкюн дегиль. Олар да раатсызланалар, буны торунларындан гизлейджек олып тырышалар. Кимерде Рустемнинъ сабыры тюкене, де битасындан, де къартбабасындан: «Анам не заман келеджек?» деп сорай. «Келир, джаным, келир» дей битасы къарылгъан даушунен ве аман четке бакъа. Къартбаба исе тереиден кокус кечирип ала, Рустемнинъ омузчыгъыны таптай ве индемейип тышкъа чыкъа. «Анам къайда, не заман келеджек?» Рустемнинъ козьлери кене аджып башлады, торландылар.

Эрнест Алексеевич бир къач кере даа кельди. Озюннъ агъач борусыны Рустемнинъ сыртына тиреп динъледи ве ишлер яхшы экенини айтты.

Рустем тюзельгенинен буны озю де анълады. О пек чокъ кунъ тешекте ятты ве бир кере биле ач олгъаныны дуймады. Битасы эр сефер оны зорлап ашата эди. Шимди исе бир кереден пек ач олды. Пенджере рафында тепси ичинде тургъан бир кесек кобетени коръди. Коръгенинен шу кобетени ашамаса, даянып оламайджагъыны анълады. Еринден турды, бир къач адым атты ве, аякълары майышып, йыктылды. Йыкылаяткъанда ченъгесинен тизине урулды ве дудагъыны къанатты. Кровать янына сюйрелип барды, бир чаре этип онынъ устюне минди. Яхшы ки, кимсе коръмеди. Насыл масхаралыкъ! Тузлу дудагъыны ялап бакъты ве дивар бетке чевирилип ятты. Козьлеринден яшлар озы-озьлюгинден акътылар, башы астындаки ястыкъ сыланды.

Акъшам устю Сант кельди. Рустемнинъ джаны не истегенини билъген киби тузлу къой пенири кетирди. Бита торунынынъ насыл ашанаяткъаныны корип къуванды ве достларны одада ялышъыз къалдырып чыкъты.

— Эй сени, заиф огълан,— деди онъа Сант.— Тежаран сылангъанынъа, текмилъ йиберильгенсинъ.

— Шай, Сант, анълашыла ки, мен заиф экеним. Бунынъ ичюн менден нефретлене билесинъ. Кельмеген олсанъ да олур эди...

Анълашылгъанына коре, Сант башта да келип-кеткен, Рустемнинъ сыджагъы олгъаны ичюн битасы оны Рустем яткъан одагъа кирсетмегени-кирсетмеген, «Рустем сенинъ себебинъден сувукъланды», деп онъа дарылгъан да.

Рустем пенирни сыпыштырайткъан вакъытта Сант лакъырды этип отурды.

— Къобаны манъа сенсиз тешкерип чыкъмакъ керек олды,— деди о.— Акъылындармы? Тильки балалары яшагъан къоба?...

Къоба Рустемнинъ акъылында. Ама буларнынъ эписи пек чокъ йыллар эвельси олып кечкен киби.

— Юва насыл экен?

— Юва дейсинъми? Бу юванынъ насыл экенини тасавур эт. Сен кеткен сонъ мен курекнен бир тешик ачтым. Ичине кирип, фенер иле орталыкъны ярыкъландырдым. Корюльгени киби, анавы шаплавуз

Азамат ялан айтмагъан. Бир къач адымдан сонъ, акъыкый къоба башлана экен. Тёпеси къуббели. Къуббеден исе орюмчек агъымы, ёкъса насылдыр осюмликлернинъ тамырларымы саркъып туралар, дерсинъ джадынынъ чубалыкъ сачлары. Фенернинъ ярыгъы пек заиф, ичинде керосини аз къалгъан, мельтеси зорнен сылана. Шай исе де, мен баягъы шейлерни корип етиштирдим: тильки излери къобанынъ ичине кирип кетелер. Демек, къобанынъ бир къапысы даа бар ве тилькилер ондан ихтият къапы оларакъ файдаланалар. Демек, тильки балалары ольмедилер, къачып кеттилер. Мен къоба ичинден чыкъкъан сонъ тюшонджегедже далдым: «Бельки бу скифлериниъ къабирлеринден биридир. Мында оларны шимдигедже тапалар?» Эки куньден сонъ сенинъ хасталангъанынъны ишиттим. Корьмеге кельген эдим, Зера оджапче сени юкълай деди. Мен исе битанъа эр шейни олгъаны киби айттым. Иште, мына бойле: анда бельки хазине сакълыдыр, дедим.

Битанъ тюшюнип турды ве:

— Сен шимдилик бу акъта кимсеге айтма,— деди.— Эгер о керчектен де дюрбе олса, оны махсус мутехассыслар, археологлар корьмек кереклер. Биз исе сенинъле берабер Симферопольге, тарих музейине мектюп язайыкъ. Олар не япмакъ керек олгъаныны яхшы билелер.

Ойле де яптыкъ. Мектюп яздыкъ. Мен мектюпни алып кетем ве тюшюнем. «Я барып да анда ич бир тюрлю хазине олмаса. Алимлериниъ башына не къадар иш чыкъараджакъмыз... Ёкъ, яхшысы, башта озюм тешкерип бакъайым». Мени ойле бир меракъ къаплап алды ки, биревлернинъ келеджегини беклеп отурмагъа сабырым къалмады. Умумен, келирлерми? Шимди дженк кете, адамларнынъ ер къазып, бир шейлер къыдырмагъа вакъыты ёкъ... Экинджи куню фенеримнинъ мельтесини денгьштирдим, ичине керосин къойдым, элиме курек алдым, белиме узун йип багъладым ве сюрюмни тёпе бетке айдадым. Тёпенинъ кунъ догъуш тарафында от номай, къойлар о ерлерде отламакъны севелер.

Барып еткен сонъ, къойлар озьлерни севген джап бою яйылып кеттилер. Энди оларгъа чобаннынъ кереги ёкъ. Мен тильки ювасы янына келип этрафыма бакъындым. Кимсе ёкъ. Аман озюм япкъан делик ичине далдым. Къобагъа барып еткендже сюйрелип кеттим, къоба ичине кирген сонъ аякъ устюне турдым. Фенер ярыгъында тилькилер изинден кеттим. Излер пек чокъ, ама эписи бир тарафкъа кете. Тар кечиттен кечкен сонъ, къоба ичи кеше кенишледди. Эр он беш-йигирми адымдан сонъ, къобанынъ диварына курек сапынен чызыкъ чызам. Сагъ тарафтан, сол тарафтан къоба ичине дигер ёлакълар келип къошулалар. Эгер янъыладжакъ олсанъ, омюр билля, чыкъып оламайджакъсынъ. Ёлакъ исе кимерде пек кенишлей, сычасанъ биле, таванына етип оламайджакъсынъ, кимерде исе, о дереджеде алчакълашаки, бакъалап кетмек керек ола. Ер астында не къадар вакъыт булунгъанымны айтып оламам: де юрип кеттим, де сюйрелип кеттим, кимерде исе, эгилип юрьмек керек олды... инает, огден енгиль ель эсти. Бир къач дакыкъадан сонъ ярыкъ корюнди. Кунеш ярыгъы. Тышкъа чыкъкъан сонъ баягъы вакъыткъадже козьлеримни ачып оламадым. Кунеш нурлары козьлериме ине киби санчыла эдилер. Къайда барып чыкъкъанымны билесинъми?

— Къайда?

— Тап бизим яргъа барып чыкъкъаным. Аनावы, эски таш къобаларындаки яргъа. Ер астында бир бучукъ километр къадар кеткеним. Шимди мен бу акъта сенинъ битанъа айттым. Онынъ айткъанына коре, бизим бутюн коюмиз ташкъобалар устюнде тура экен. Къадым заманларда бу ерлерден таш ала экенлер. Бу ташлардан къалелер, сарайлар къургъанлар. Сонъундан таш алынган ерлерни унуткъанлар, о ерлерде терен ве узун къобалар къалгъан. Зера оджапченинъ айткъанына коре, анда хазине олмаса биле, къадымий ташкъобалар археологлар ичюн эп бир меракълы экен.

— Мен о къобаны корьмек истейим,— деди Рустем ве бу анъде

кичкене Алпечикнен бирликте онынъ эчкисини кыдырып, жарлыктынъ тюбуне тюшкенени ве анда эр бир шытырдыдан кюркып квалтырагъанларыны хатырлады.

— Мен санъа оны косътеририм. Энъ муни, сен тездже тюзель. Сайт Рустемнинъ элини къатты тутуп сагълыкълашты ве чыкып кетти.

Рустемге бир къач кунъ даа азбаргъа чыкмагъа изни берилмедди. Ама онынъ маддеси о дереджеде ачылды ки, тап озю шашып квалды. Битасы эр саба онъа янъы сагъылгъан сют кетире. О сюттен чель отларынынъ кюкюсы келе.

Сокъакътан балаларнынъ шенъ сеслери ишитиле, кокте кунеш парылдай, пенджере устюнде къарылгъач балаларнынъ индже давушлары чыкъа, олар аналары учып кельгенде бойле давуш чыкъаралар. Эгер битасынынъ китапханеси олмагъан олса, Рустемнинъ джаны пек сыкъыладжакъ эди. Китапхане пек зенгин олмаса да, андаки китапларнынъ эписи меракълы эди. Рустем битасынынъ китаплары ичине далды. О Том Соьернинъ ве Гекльберри Финнинъ сергюзештлерини башыны котермейип окъуп чыкты; «Том эмдженнинъ кюлюбеси»ни окъугъанда козьлери яшланды, синъирлери кергинлешти; чингене шахзаденен бирликте чокъ дубараларгъа огърады. Китапны къапатканынен Ташлыкъ коюннинъ астындаки кюбалар акъкында тюшюнип башлай. О бу кюбалар ичинден гъайрытабий бир шей тападжакъ. Кимсе, атыта Сайт биле коръмеген шейни тападжакъ. Оны анда насылдыр сырлар беклейлер.

Устаханеде къартбабанынъ ишлери чокълашты. О бороналарны, чалгъыларны, тракторларнынъ базы механизмлери тамирлей. Кузьде демирджилерининъ ишлери чокъ ола. Шимди, дженк кетейткъан вакъытта исе, эр кес бар кюветинен чалыша. Чюнки, бунынъле гъалебеге озь иссесини кюша. Битасы мектепте олгъанда къартбабасы Рустемнинъ янына келип кете.

Бир дефа акъшам, битасы озюнинъ битмез-тюкенмез ишлеринен мешгъуль экенде, Рустем хасталыгъындан сонъ биринджи кере азбаргъа чыкты ве дивар янындаки скемлеге отурды. Бу скемледе акъшамлыкъ емектен сонъ къартбабасы сигар ичип отура эди. Рустемге озю хасталангъандан бери ич бир шей денъишмеген киби кельди. Дженк энди чокътан девам этмекте, кок исе баштакиси киби кене масмавы. Анда Сантининъ сюрюсиндеки без кююлларгъа бенъзеген булутлар ялдамакталар. Тек чельдеки отлар бираз сийреклекшен ве кюруп башлагъанлар. Узакътан тракторларнынъ гурюльтиси, голь беттен бакъаларнынъ шаматасы ишитиле. Бу ерлердеки лиманларнынъ бакъалары кычырмакъ дегиль, йырлайлар. Бельки, булар бакъалар дегильдирлер? Бельки олар батакълыкълар шорбаджысы — мелянке-лердир? Муса эмдже айткъаны киби, вакъты келир, бакъалар дюльбер кызыларгъа чевирилерлер.

Сакин кой акъшамынынъ бутюн бельгилери баштакиси киби: кунеш кюнып башлагъанынен, колхоз багъчасында геджелемеге азырлангъан кюшларнынъ раатсыз сеслери ишитилди, кой четинде копеклер урелер, кюмшу азбарда недир тасырдады ве къадын сеси «ишип квал», деди. Сыгъыры кюпкъаны тепкен олса керек. Гедже кюшлары сес-солукъсыз учып кечелер. Рустем чонтыкъ тонынынъ якъасыны тюймелеп, без кольмегини гизледди: айткъанларына коре, гедже кюшлары без шейге япыша экеплер.

Бутюн буларнен бирликте, насылдыр денъишмелер олгъан. Авада анълашылмагъан кергинлик бар. Азбар ичинде де акъыргъа, де арангъа кирип-чыкып юрген битанынъ юрюшинде биле кергинлик сезилмекте. Дерсинъ, Рустем дегиль де онынъ озю хаста олгъан: вуджуду къамбурлашкъан, козьлери кедерли. Бита ве къартбаба озьлерининъ бирден-бир эвлятлары Земинсин, «адждерханынъ тамам агъызына келип квалгъан» кувелерини тюшюнелер. Рустем буны анълады ве эндиен сонъ: «Анам не вакъыт келеджек?» деп сорамакъларны токътат-

ты. Битасы да, къартбабасы да анасы акъкында бир шей бильмейлер. Бильмеген сонъ, сораи бермекнинъ не кереги бар?

Къартбаба кендини раат косътереджек ола, кимерде шакъалаша, битаны кульдирмек, шеньлендирмек истей. Ама, оларнынъ лакъырдылары бирден кесильген арада Рустем меселени анълай. Олар шимди онынъ анасы ве бабасы акъкында тюшюнелер. Рустем озю ана-бабасы ичюн пек къайгырмай. Къайгырмагъа не бар? Бабасы кимсеге анасынынъ джаныны агърыттырмаз. Булар нсе онынъ бабасы къуветли спортчы, мергин окъчы экенини унуткъанлар гъалиба, эп къайгы-ралар.

Койде бир денъишиклнк даа олгъан. Адамлар эксильгенлер, шень сеслер ишитильмей. Рустем къартбабасынынъ «койнинъ ярысы джебэ-ге кетти» деген сёзлерини хатырлады. Къалгъанлар нсе-къартлар ве къадышлар. Тарлада чалышмагъа адам ёкъ. Шимди эр кес, атыта балалар биле тарладалар.

Узакътан балкъурт сесине бенъзеген сес ишитильди. Сес эп юк-сельди ве якъынлады. Пенджерелерининъ джамлары титреди. Кокни яваш джылышаяткъан кучюк хачлар къапладылар. Кунешнинъ сонъки шавлелери алтында бомбалайыджы агъыр самолётлар учмакъта эдилер.

Рустем тюзельгенинен, эль-аягъында къувет пейда олгъанынен, чёльге, тёпе бетке чапып кетти. Онынъ биринджи япаджакъ иши шу къобанынъ ичини озъ козьлериннен коръмек эди. Онынъ сонъки вакъытларда окъугъан китапларында сергюзештлер ер астында, къобалар ичинде тапылгъан хазинелернен багълы эди. Тёпени эки кере айланып чыкъкъан, итбурун чалыларыны джылыштырып бакъа берген сонъ, ннает, тильки ювасы олгъан ерни тапты. Сант юванынъ агъызыны балабан ташнен къапаткъан, устюни нсе къырдыш кесеклериннен орьткен. Бунынъ ичюн де Рустем оны бир кереден тапып оламады. Шимди Рустем юва агъызындаки ташны юварлатып йиберип, онынъ ичине кирмек истеп куреше. Анда, ичериде къаранлыкътыр, о нсе озюнен фенер алмады. Рустем оларнынъ акъырында, къалын дирек устюнде керосин фенерн асувлы экенини хатырлады. Фенерни алыр ве кене бу ерге келир. Шимди бир шейге токъунмагагъа къарар берип, керн къайтты. Елда солып башлагъан чёль чичеклеринден бир гульдесте топлады.

Тёпеси оюлгъан эски анбар янында онъа Азам корюнемез расткельди. О Рустемни узакътан коръген олса керек, шимди оны беклеп тура эди. О аякъларыны керип, эллерини къабургъаларына тиреп, ырджайып тура. Анбарнынъ эшилген диварына таянгъан алда онынъ эки досты кунеште къызынмакъта. Рустем оларнынъ янындан инде-мейип кечип кетмек истеген эди, ама Корюнемез о бетке бакъып тю-кюрди ве оны элинен чагъырды. Лячаре, Рустем онынъ янына барды. Корюнемезнинъ достлары озъ джетеменлерининъ мерамыны эвельден билъселер керек, Рустемни корип, мыскылнен кульдилер ве ерлерин-ден турдылар.

— Бу не?— деп сорады Корюнемез ве джевап беклемеден Рустем-нинъ элиндеки гульдестени чекип алды, шаматанен къокълады, юзюни бурюштирди ве омузындан арткъа котерип атты.— Я бу не?— о Рус-темнинъ къурсагъына тюртти. Рустем ашагъы бакъкъанда нсе онынъ бурунуны къапкъачлап тутты.

Рустем онынъ элини къакъып ташлады. Буруны ойле агъырды ки, тап козьлери яшланды.

— Не япасынъ?— деп къычырды Рустем ачувен.

— Сеннинъ хаберинъ ёкъмы? Сен не ичюн мени битанъа чакъ-тынъ, э?

— Мен?.. Мен кимсени чакъмадым!

— Айса не ичюн о менни анама къобада олгъан шейни айткъан. «Топракъ астында къалаязды», деген? Къайдан биле, озю тюшюнип чыкъарамы?

— Мен Сантнен бирликте сени насыл къртаргъанымызны айт-
тым.

— Къртардыкъ десел!.. Ай, мен шимди йыкъылып къалырым.—
Корюнмез шахылдап кульди ве достларына бакъты.— Мынавы яры-
джаннынъ айткъанларыны бир динълеп бакъынъыз! Олар мени кър-
таргъан эмишлер, ха-ха-ха!.. Анасынынъ эрке огулчыгъы!— О Рустем-
нинъ шапкесини тутып басты ве тап козылериндже тюшюрди.

Рустем манълайыны тырнаяракъ, шапкесини зорнен котерди ве
баштакисн киби кийди. Бу вакъытта балалар ёл бою кете эдилер. Ко-
рюнмез артына чевирилип, кычырды:

— Бар, бар, фитнесджи, бар чакъ!

Шимди Рустем агъласа, балалар корьмейджеклер. Ама о агъла-
мады. Агълайджагъы кельсе де, даянды. Шимди Корюнмезининъ ар-
тындан чапып бармакъ, сычрап омузлары устуне минмек, чекип ерге
йыкъмакъ, башына, кърсагъына урмакъ истеди. Барсын, кычырсын,
ярдымгъа анасыны чагъырсын. Шимди о учь баланен бир озю коте-
клеклешип оламаз. Элиндеки чичегини чекип алгъан вакъытта урмакъ керек
эди. Пек урмакъ керек эди. О исе вакъытны къачырды.

Рустем яваш-яваш эвлерине кельди.

— Сен ничюн бу къадар экишинъ, дерсинъ, кунъ бою сени шарап
сиркеси ичинде туткъанлар?— деди къртбабасы Рустем ашханеге
киргенинен.

Соба янында отургъан битасы да Рустемге суаль назарынен
бакъты.

Рустемнинъ богъазы сыкъылгъан киби олды. Бир дакъикъа къа-
дар сусып къалды. Сонъра, мумкюн дередже сакин давушнен:

— Бир шей олгъаны ёкъ. Къобаны корьмеге бардым,— деди.

Инсан умютлернен яшай. Оджалче Зера ве демирджи Якъуб кызы-
ларынынъ келеджегине, ич олмагъанда, озю акъкъында хабер бере-
джегине ишанчнен яшадылар.

Душман шиддетнен огге джылышмакъта. Якъуб Демирджи эр са-
ба ишке кетмезден эвель, диварда асылы репродукторгъа токъуна,
онынъ сесини юксельтип, сонъки хаберлерни динълей. Бу вакъытта
Зера оджалче ве Рустем, не иле мешгуль олувларына бакъмадан,
деръал токътай, суса ве динълейлер. Радио тынчлаңдырыджы хабер-
лер айтмай. Аксине, бизим аскерлеримиз къалдырып кеткен эп янъы
ве янъы шеърлернинъ адларыны бильдире.

Биринджи сувукълар башлагъанда фашистлер Оркъапыгъа келип
чыкътылар ве Кърымнынъ къаранен багълы ёлуны къапаттылар.

Куньлернинъ биринде Якъуб Демирджи Евпаториягъа джаяв кет-
ти. Транспорт вастасындан файдаланув акъкъында сёз биле ола биль-
мей. Колхоз атларынынъ эксернети джебэ ичюн алынды. Ёллар але-
кетли, шаматалы. Эллеринде, аркъаларында юклери адамлар топ-топ
олып къайдадыр ашыкъалар. Самолёт давушы ишитилгенде эр кес
эндеклер ичине, чалылар арасына, къаялар аркъасына къача. Бойле
вакъытларда ёл ортасында кърт Якъубнынъ тек бир озю къала:
къртайгъанда душман огюнде ерге ятмакъ истемей. Гизленмей, ама
юрп де оламай: къара хачлы кързгунларнынъ алчакътан учаракъ
атеш ягъдыргъанына бакъып къала. Кършун къртларгъа, къадын-
ларгъа, балаларгъа атылмакъта эди.

Къртбаба зар-зорнен Евпаториягъа барып чыкъты. Къртнынъ
ве къртийнинъ бирден-бир умюти — Земине иле бирликте чалышкъан
адамлар эди. Бельки, бу ердеки экимлер, я да эмишрелер Земине акъ-
къында бир шей биледирлер...

Кърт, кызы чалышкъан санаторийни тапкъанджа сокъакълар
бою баягъы доланды. Чоюн чардыварнен къроралангъан учь къртлы
дюльбер бина. Бинанынъ ичи бом-бош эди. Анда-мында кягъыт оба-
лары, чешит чёплик. Якъуб Демирджи кимсесиз бинаны терк этти ве
кызы яшагъан эвге кетти. Земиненинъ кърмшулары Ковальчук Ефим

Петровиц ве онынъ къадыны Анна Алексеевна эвде экенлер. Олар къартны маса башына отуртты ве чешит суаллерге комип ташладылар.

— Шимди Зина къайда? Сиздеми, ёкъса акъайы янындамы? Бойле къалабалыкъ кунълерде... алла сакъласын...

Якъуб агъа мында Земне акъкъында кимсе бир шей билмегенини анылады. Бир кереден, ёрулгъаныны, къарардан зияде ёрулгъаныны дуйды. Эль-аякълары йиберильдилер. Вуджудыны сувукъ тер къаплады. Джебинден буюк пошусыны чыкъарып, юзюни, бойнуны силъди. Эв саибесинден сув сорады.

— Сыджакъ чай истемейсинъизми, Якъуб агъа? Мына татлынен берабер ичинъиз,— деди Анна Алексеевна.

— Тешеккюр, бир мешребе салкъын сув истейим,— деди Якъуб агъа.

Салкъын сув ичини, вуджудыны салкъынлаткъан, юрегини бираз тынчландыргъан киби олды.

— Мен сизлерден хабер сорамагъа кельген эдим,— деди Якъуб агъа.

Соня ве Земне бир яшта эдилер. Экисининъ де акъайлары арбий хызметте олгъаны ве экиси де гъарбий сынъырларда хызмет эткенлери ичюн олар дост эдилер. Умумий къасеветлер, умумий тюшюнджелер оларны бири-бирине пек якъынлаштыргъан эди. Маса орытюзининъ четини эзгелеерек, Соня сусып отура. Якъуб агъа онынъ козьлеринде яныкъ къыгъылчымлары коръди.

— Кувинъизден хабер-тебер бармы?— деп сорады Якъуб агъа къарт Ковальчуктан.

— Бпр ай эвель мектюп кельген эди... «Эвимизге душманны кечирмемиз» деп яза эди. Душман, мына босагъамызда тура, кув исе энди аятта ёкъ...

Ефим Петровиц дженк ве онынъ акъибетлери акъкъында, эгер дженк олмагъан олса, насыл аджайип яшайыш оладжагъы акъкъында айтып башлады. Якъуб агъа озюнинъ тюшюнджелерине берильди. Демек, онынъ къызы ве кувни де бир белягъа огърагъанлар. Шай олса да, уютсизленмек олмаз. Уютсиз яшамак мумкюн дегиль, аят манасыз олып къалыр. Уютнинъ керчеклешмеси ичюн нелердир япмакъ керек.

Якъуб агъа къызынынъ одасына кирмек ве торунунынъ къышлыкъ урбаларыны алмакъ истегенини айтты. Ефим Петровиц онъа Земне яшагъан оданынъ анахтарыны берди.

Къызынынъ одасы джыйнакълы. Маса устюнде Земненининъ ве акъайынынъ буюк ресими. Якъуб агъа ресимни енъинен сюртти ве хайли вакъыт онъа бакъып турды, сонъра быджагъынынъ ич джебине къойды. Дивардаки репродуктор нелердир фысылдамакъта. Дерсинъ, къызы шимди чыкъкъан ве бираздан къайтып келеджек. Якъуб агъа шкафын ачты, андан торунунынъ къышлыкъ урбаларыны алды, му-къайтлыкънен сарды ве чувалы ичине къойды.

Къомшуларнен сагълыкълашаракъ, оларгъа анахтарны къайтарып берди ве къызынынъ одасыны бакъып турмаларыны риджа этти. Чувалыны аркъасына урып, бираз къамбурлангъан алда тышкъа чыкъты.

Кърым топрагъы сарсылмакъта, инълемекте. Сабадан акъшамгъадже шималь беттен агъыр топларнынъ сеслери ишитиле. О тарафынынъ кокую сарарып, къызарып къала. Анда дешетли атешлер ямакъта. Топ сеслери тынгъанынен шималь беттен эскен ель пулемёт ве тюфёк сеслерини алып келе. О тарафта бизимкилер джан алып-джан бермектелер.

(Девамы бар).

Умэр Сейдаметов

КУЧЕЛЕК

Икяе

Кунеш Янъы-Арыкъ боюндаки чам тереклери арасындан акъчыл шавлелерини сачмакъта. Мен озен устюндеки копюрге якъынлагъанда, янашада демирёл четиндеки невбетчи къульбеси артында бир къаралты сезильди. Бу ерде демирёл чаталлаша. Бир пытагъы Андижандан Ташкентке, дигери Наманган памукъ заводы бетке кете. Мен копюринъ ярысына кельгенде, къаралты еринден кочти, манъа таба юргенини эслеп, токъталдым. Бакъсам, къаршыда юксек бойлу, кенъ кевдели Мурат агъа турмакъта.

— Селям алейким Мурат агъа! Къайдан келесинъиз, сагълыгъынъыз насыл?— деп сорадым.

Юзюнде тебессюм асыл олды.

— Яхшы,— деди Мурат агъа.— Якъында пенсиягъа чыкътым. Айда алтмыш секиз куюш акъча алам.

— Алла хайырлы этсин, Мурат агъа! Лякин озюнъиз нек яхшы корюнесинъиз. Сизни кимсе алтмыш яшында беллемез! Я бу, газетагъа сарылы насыл шей? Меселени ювмакъ истейсинъизми ёкъса?— дедим мен, лякин бу сёзлер агъызымдан чыкъкъаныны дуймай къалдым.

Мурат агъа манъа тааджипленди, кягъытнынъ бир уджуны ачты. Онынъ ичинде, къулакълары салыныкъ, козьлери юмукъ кучелек отурмакъта эди.

— Вай! Буны къайдан алдынъыз?

Мурат агъа кучелекнинъ башыны сыйпады.

— Елдан таптым!— деди о.

— Мурат агъа, ялварам сизге, бу кучелекни манъа беринъиз!— дедим мен.

Мурат агъа озенге таба бир къач адым юрюш этти, сонъ манъа бакътып:

— Сен къайда кетесинъ?— деп сорады.

Мен ишке кетейткъанымны айттым.

— Яхшы, къардашым! Акъшам кучелекни санъа алып барарым!— деп Мурат агъа озё ёлунен джёнеди.

Мен нек къувандым. Бутюн ёл бойы кучелек акъкъында тюшюндим, ишханеге кельгенимни биле дуймай къалдым.

Кунъ тез кечти. Акъшам эвге кельдим. Иш урбаларымны денъиштиргенде, азбардан:

— Селям алейким, Гульсюм абла! Мен Умэр къардашымнынъ риджасына бинаэн кельдим,— деген таныш сес ишитильди.— Козь айдынгъа энди бирер къаймакълы къаве пиширмесенъиз, олмаз!

— О насыл козь айдын, балам?— деп сорады анам Мурат агъамдан ве онынъ элиндеки кучелекни корюп, айретте къалды.— Бу не демек ола, Мурат?

Мен энди урбамны денѣшитирген эдим. Барып Мурат агъанынъ элинден кучелекни алдым.

— Вай, балам, оны не япджакъсынъ! Айванны хорламакъ не керек?— анам сѣйлене башлады.

Бу арада азбарда бабам пейда олды.

— Гульсюм, санъа не олды?— деп сорагъандже, меним элимдеки кучелекни коръди, меселени деръал анълады.— Э! Гульсюм, кучелек ичюн бу къадар шамата котердинъми? Азбарда бир копек олса, зарары олмаз.— Бабам севинчли чехре иле Мурат агъанен берабер ичери кирди, миндер устюнде отурдылар.— Айды, олмаса, хайыр ола къавесини ичейик,— деди бабам.

Бир къач афталар кечти, кучелек осьти, буюди. Адыны Мурзик къойдыкъ. Онъа бу адны Ава-шерфе къардашым тапты. Биз энди акъ-шамлары Мурзикнен берабер отурамыз, ойнаймыз. Раатлыкъ кунълери озенге барамыз. Мен достларымнен ювунгъанда, Мурзик башыны эки ог аякълары устюне къойып ята, бизим ювунгъанымызны сѣйир эте. Кимерде мен оны да ювундырам. Ама Мурзик сувны чокъ севмей. Сувдан чыкъкъанынен аякъларыны кере, силькинип башлай. Бетлеримизге сув сачрата.

Дейджегим, Мурзик иле экиimiz бири-биримизге алышып къалдыкъ. Мурзик кет-кете джиддийлешти, азбаргъа кирген адамларгъа чапкъыла башлады. Шу себептен, оны индже зынджыргъа багъламагъа меджбур олдым. Азбар къаны ачылгъан сайын Мурзикнинъ авулытысы бутюн мааллеге ишитиле.

Мен иштен кельсем, эвеля Мурзикнинъ янына барам. Бойле вахъытларда о, эки арт аякълары устюне турып, ог аякъларыны омузларыма къоя, къуйругъыны о якъкъа-бу якъкъа саллай, севинчтен тилини чыкъара, бетими яламагъа истеп, узана. Къыскъасы, Мурзикнен экиimizниъ арамыздаки достлыкъ дуйгъусы къавийлешти.

Бир дефа, раатлыкъ куню Мурзикнен сагълыкъланып эвден чыкътым. Ел кенарында оськен юксек чам тереклери талдасына келип токъталдым, автомашиналарнынъ кечип кеткенлерини бекледим. Бу арада озь-озюлогинден артыма чевирилип бакътым ве айретте къалдым. Мурзик къулакъларыны тиклеп, къуйругъыны саллап, козьлерини манъа догърултып турмакъта. Зынджырыны узюп артымдан кельген гъалиба. Оны кери къайтармакъ ичюн чокъ пиязладым, лякин бунынъ файдасы олмайджагъыны анълап, онъа ачувлы-ачувлы къычырдым, сонъ элиме таш алып, онъа аттым. Таш онъа тиймедим. Мурзик къулакъларыны ойнатып, козьлерини сагъгъа-солгъа чевирип, манъа ачувнен бакъты. Мен онынъ устюне даа къаттыджа къычырдым. Мурзик бундан сонъ башыны эгди, кетейимми-кетмейимми деген киби, о якъкъа-бу якъкъа ювурды, сонъра юкъарыгъа — эвге таба чапып кетти.

Эртеси куню, Мурзик, тюневинки вакъиадан сонъ, мени насыл къаришылар экен, деген тюшюндженен эвге кельдим. Азбаргъа кирдим. Копек корюнмей. Шу арада къаршыма анам пейда олды.

— Вай, балам, копегинъ къайда?— деп сорады о.— Оны алып кельмединъми?

Мен, Мурзикнинъ къайтып кельмегенини анълагъан сонъ, текмилъ шашмаладым, анама не дейджегимни бильмедим... Эки кунъден бери копекни къыдырмагъан ерим, сораштырмагъан адамым къалмады. Ама араштырувлар бир тюрю нетидже бермедилер.

Эки афта кечти. Бир кунъ саба къалкъсам, Мурзик азбарда юре. Севинчимден эсимни гъаип эте яздым.

— Мурзик! Мурзик! Сен къайда эдинъ?— деп онъа таба чантым.

О, тишлерини къашкъыр киби чырытып, устюме атылды. Мен, къоркъкъанымдан неге огърагъанымны бильмедим, «Ана-а!» деп къычырдым. Анам алель-аджеле яныма чапып кельди, мени Мурзиктен къуртарып алды ве оны зынджырына багълап къойды. Бойледже, копекнен арамыздаки самимий достлыкъ энди узюльгенини анъладым.

Пек окюндим. Чокъ керелер копекнинъ янына барып: «Мени афу эт, Мурзик!» дедим, лякин Мурзик манъа айланып бакъмады.

Йыллар кечти. Мурзик къартайды. Бир кунъ о, ювасындан чыктып, этрафкъа бакъынаяткъаныны сезе къалдым. Онъа якъын бардым. Мурзик кучьсиз башыны манъа котерди. Козълеринден окюнч яшлары чыкты... акъып кеттилер. Меним юрегиме гуя ханджер сапланды. Экимиз де бири-биримизге бакъып къалдыкъ. О яшлы козьлер: «Э! Достым, мен энди бу дюньяда чокъ яшамайджагъым!»—демекте эдилер.— Мен сени о куню севинчле, урьметле ёлгъаджъ озгъарып бардым. Сен таш атып, мени кери къайтардынъ. Мен ёлда башкъаларнынъ къолуна тюштим. Мени якъалап, алып кеттилер. Чокъ хорладылар. Мени ябаний копеклернен уруштырып, сейир эттилер. Мен бойнымдаки къайышны эки афта кемирдим... акъибети, узюп, зар-зорнен къачып кельдим. Мен шимди озъ эвимиздем. Лякин алымны коресинъми?»

Мен чокъ языкъсындым. О вакъытта Мурзикке якъан къабалыгъым ичюн пек языкъсындым. Оны къучакъладым, багърыма бастым.

— Мени афу ат, Мурзик!— дедим мен.— Бир даа санъа ич бир вакъыт таш атмам!

Мурзик сыджакъ тилинен меним къолумны ялады. Янагъыны тизиме таяды, юрегининъ теренлигинден насылдыр яныкълы дауушлар чыкъарып инъильдеди, къуйругъыны эп саллады... Мени афу эткен киби сезильди.

Наманган.

Йыллар ве ёллар

БИЗИМ ГАЗЕТАМЫЗ...

Озбекстан эмекарлары, дигер халкъларнен бир сырада Улу Гъалебеге озьлерининъ мунасиб исселерини къоштылар. Республикада дивизиялар, бригада ве полклар тешкиль этильди. Олар шанлы, дженкявер ёл кечтилер. Дженкининъ биринджи кунюнден сонъунадже Озбекстаннынъ юз бинълернен огуллары ве къызлары джебёде фашист айдутларына къаршы курештилер.

Озбекстан дженк йылларында, Совет Ордусынынъ джебё аркъасындаки муим теминат базаларындан бири олды. Республика озюнинъ санаатыны арбий ёлга кечирювге, мемлекетимизинъ кунъбатысында кочюрилип кетирильген 193 ишханенинъ сонъ дередже къыска муддетте, яни йнгирми-йнгирми беш кунъ ичинде арбий махсулат берип башлавгъа наиль олды. Озбекстан джебёге тайярелер, авиаторлар, миномётлар, миналар, снарядлар, бомбалар, парашютлар, кийимлер, эрзакъ ёллап турды.

1941 сенеси декабрь айы. Москва дживарында сонъ дередже агъыр урушлар кетмекте. Бойле бир вазнетте корюмни девлет эрбабы, озбек халкъынынъ сеvimли огулу Юлдаш Ахунбаевнинъ ёлбашчылыгъы алтында Озбекстан эмекарлары Москванынъ мудафааджыларына 188 вагон, яни элли эки миллион рублелик бахшыш алып бардылар.

Озбекстан эалиси джебёге якъын ерлерден кочюрилип кетирильген юз бинълернен совет адамларыны озь багърында беследиле. Оларнынъ янъы ерде ерлешмелери ве ишке кирмелери ичюн бутюн чарелерни корьди. Фашист бомбалары туфаныны, тувгъанларынынъ олюмини корип кечирген балаларны къабулда озбек халкъы айрыджа меръамет косьтерди.

Йыллар кечти, лякин озбек халкъынынъ бойле мукъаддес, интернационализм дуйгъусы ич бир вакъыт унутылмады, аксине, кеттикче теренлешти, мукеммеллешти. Ватанымызны ве дигер бир сыра Европа мемлекетлерини фашизм эсаретинден азат этювге Озбекстан озюнинъ муим иссесини къошты.

Самаркъанд Озбекстаннынъ буюк областларындан бири. Анда бир бучукъ миллиондан зияде адам яшай. Қъадимий Самаркъанд республиканынъ при санайы меркезлериндендир. Затен областта агъыр санайы, электрик, суний кубре, памукъ, ягъ, шарап, консерва заводлары, йипек, тютюн фабрикалары ве дигер истисал оджакълары мевджут. Мында памукъчылыкъ, захиреджиллик, айванасравджылыкънен бир сырада мейва, себзе, юзюм етиштирювнен огурашыла. Самаркъанд онларнен алий ве орта окъув юртларына саип медений меркезлерден бириндир.

Совет акимнети йылларында Самаркъанд областында санаат ве кой ходжалыгъы этрафлыджа инкишаф этти.

Область партия комитети сиясий-тербиевий ишлерни юксельтюв, эмекарларны коммунистик рухта тербиелев ишлерине дегерли дикъкъат косьтерди. Идеология джебёсининъ бинълернен тешвикъатчыла-

ры бу алидженап вазифелерни шерефнен эда этип кельди, озылерининь бутюн бильгилерини ве истидатларыны кьойып, кутъле арасында гъайретнен чалыштылар. Бу ишлерге алимлер, оджалар, партия, совет, профсоюз, комсомол активлери, истисалдаки илери адамлар джелъп этильди.

Область, шеэр, район партия комитетлери тешвикъатчыларны тасдыкълай, оларнен чешит мевзуларда семинарлар откере, усулий косътеришлер бере, илери теджрибелерни пайлашалар. Бунда, айны заманда, истисалларда ве тарлаларда эмекдарларгъа лязим иш шарианти яратув, кутълевий-сиясий ишлерининь даа семерели олмасы ичюн амелий тедбирлер бельгилениле эди. Бу ишлерни эда этиюде шеэр, район партия комитетлери буюк хызмет косътерди. Тешвикъатчылар ичюн чешит мевзуларда лекциялар, консультациялар тешкилятландырылды, олар ярдымджи материалларнен теминленильди.

Область партия комитети бутюн бу ишлерге буюк эмнет бере, бу меселелер боюнджа аман-аман эр бюрода шеэр, район партия комитетлерининь эсабатларыны динълей, лязим къарарларны чыкъара. Область ве район газеталары бу меселелерни озь саифелеринде насыл акс эттиргенлери, медений ярыкъландырув муэссесслерининь, профсоюз ве комсомол тешкиятларынынь алып баргъан ишлери динълениле.

Озъбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининь агитация-пропаганда болюги бутюн бу гъаевий ишлерге мунтазам суретте ёлбашчылыкъ япа, озюнинь амелий ярдымыны косътере. Хусусан партия сиясий окъувы башланаджакъта, партия кабинетлерининь вазифеси акъкъында семинарлар откериле, мусбет теджрибелер акъкъында чыкъышлар ола. Бойле семинарларнынь биринде Булунгъур район партия комитетининь ишлери акъкъында кабинетнинь мудир Юсуф Болатнынь доклады динъленильди. Бу район партия кабинетининь ишлерине ярдым этильди ве онынь иш теджрибесини республиканынь бутюн партия кабинетлерине нумюне оларакъ даркъатувгъа къарар берильди. Чюнки, мезкюр семинардан эвель Озъбекстан Компартиясы Меркезий Комитетинден Самаркъанд областына кельген бир группа аркъадаш шеэр ве район партия кабинетлерининь ишлеринен таныш олып, олар Булунгъур район партия комитети янындаки партия кабинетининь ишлерини яхшы деп къайд эткен эдилер.

1949 сенесининь сонъунда Самаркъанд область партия комитети бюросынынь къарары муджиби мени область «Бильги» джемиетининь месуль кятиби вазифесинде чалышмагъа ёлладылар. Меним партиявий-сиясий ишлерде чокътан бери чалышкъаным ве хусусан Самаркъанд область партия комитетинде дёрт йылдан зияде болюк мудир олгъаным, «Бильги» джемиетининь огюне кьойылгъан вазифелерни анъламагъа ве тез вакъыт ичинде ишлерни дегерли тешкилятландырмагъа ярдым этти. Чюнки бу джемиетнинь эсас вазифеси — кутълегс Коммунист партиясынынь къарарларыны еткизмек, онынь сиясетини анълатмакъ, халкъны коммунистик рухта тербиелемек эди.

Буныл ичюн теджрибели пропагандистлер, лекторлар, агитаторлар лязим олды. Эльбет де, Самаркъанд областы ве шеэри юксек медениетке саип, мында бир чокъ алий ве орта окъув юртларынынь олуву бизлерге илимнинь бутюн пытакълары боюнджа лязим пропаганда мутехассысларыны тапмагъа имкян догъурды. «Бильги» джемиети азалыгъына бир чокъ алимлер — илим докторлары ве кандидатларыны, айны заманда, амелий ишлерде чалышкъан партия, совет, профсоюз, комсомол хадимлерини, халкъ ходжалыгъы ёлбашчыларыны, инженер-техниклерни, агроном, зоотехник, оджаларны джелъп эттик. Чешит илимлер боюнджа мейдангъа кетирилген секцияларда джемиет азаларынынь окъуйджакъ мевзулары бакъылды ве тасдыкъланылды. Бойле этилип, мааллерде, фабрика ве заводларда, колхоз ве сов-

хозларда, алий окъув юртларында окъуладжакъ лекцияларнынъ кей-фиетли, семерели олмасына имкян яратыла эди.

Бир къач сене ичинде Самаркъанд областы «Бильги» джемнети азаларынынъ сайысы алты бинъ адамны кечти. Областнынъ «Бильги» джемнети республика «Бильги» джемнетлерининъ энъ илери сафына чыккыты.

Область партия комитети бизим ишлеримизге данма ёлбашчылыкъ япты, ярдым этти. Бу ярдым саесинде Самаркъанд шеэринде Энгельс сокъагында буюк бинада кинолекторий ачтыкъ. Мында Москвадан, Ташкенттен ве мемлекетимизнинъ дигер шеэрлеринден кельген буюк алимлер, мутехассыслар чешит мевзуларда лекцияларнен чыккышта булундылар.

Мен Самаркъандда, партия ишлеринде чалышкъанда Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитетинден кельген аркъадашларнен корюше эдим. Олардан базилары манъа бизим ана тилимизде газета чыкъарыладжакъыны ве бу хусуста юкъары партия тешкиятларынынъ къарары олгъаныны айта эдилер.

1957 сенеси февраль айынынъ сонъунда мени Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитетинне чагъырдылар. Меркезий Комитетининъ агитация ве пропаганда болугинде матбуат секторынынъ мудирин вазифесинде чалышкъан Ахмад Исмаилов манъа анкета бланклары толдыртты.

Бир къач кунъден сонъ, яни 1957 сенеси март 1-де Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитети Бюросынынъ меджлисинде мени ана тилимизде чыкъаджакъ газетагъа редактор тайин эттилер ве бу газета майыс 1-ден башлап чыкъарылмакъ кереклигини сёйледилер. Мен бюро азаларына манъа бойле муним ве сонъ дередже месуль партиявий ишни ишангъанлары ичюн тешеккюримни бильдирдим ве бутюн къувветимни, истидадымны, бильгимни къойып чалышмагъа сёз бердим.

Айны заманда бюронынъ шу меджлисинде газетанынъ ады, колем, девриллги тайинленилди ве штаты тасдыкъланылды. «Ленин байрагы» газетасы Озбекстан Коммунист партиясы Меркезий Комитетининъ, Озбекстан ССР Юкъары Советининъ ве Озбекстан ССР Министрлер Советининъ органы оладжакъы айтылды.

Халкъымыз Озбекстаннынъ чешит ерлеринде яшайлар ве чокъы бири-бирлерининъ адреслерини бильмейлер. Бизге исе, ана тилини яхшы бильген журналистлер, яызджылар керек.

Меним озюм Озбекстангъа кельген сонъ бутюн вакъыт Самаркъанд областында чалышкъанымдан, Ташкент шеэринде яшагъан журналистлерден, яхут яызджылардан кимлерни тапмакъ мумкюн олгъаныны бильмей эдим. Махсус мектюплер язып Абдулла Дермеджини, Раим Тынчеровны, Таир Селимни, Мамбет Алини, Сентасан Измайловны, Ибраим Усеинни, Сервер Селимовны, Абляким Бариевни, Алие Муратованы, Решиде Къадырованы, Фера Селимованы, Левиза Алимованы, Фатма Бегишеваны, Зальферат Шерфединовны ве дигер аркъадашларны «Ленин байрагы» газетасында чалышмагъа теклиф эттим.

О аркъадашлар кельген сонъ газетанынъ штаты боюнджа вазифелерни такъсим эттик. Эр кесини истидадыны, журналистликтеки теджрибелерини ве бильгилерини козь огюне алып, болуклерге ерлештирдик. Айны заманда машина бюросында ве корректорлар группасында чалышаджакъ аркъадашларны тайинледик.

Энди белли бир план эсасында газетанынъ биринджи саныны чыкъармагъа азырланамыз. Умумен алгъанда чокъумыз бири-бирлеримизни таниймыз. О себептен олса керек, бизге ишанылгъан идеология джебэсининъ бу муним ишинде тез вакъыт ичинде бири-биримизнен тиль таптыкъ ве буюк эеджаннен чалыша башладыкъ. Бахтымызгъа, болук мудирлерни ве дигер аркъадашларнынъ бир чокълары газета

ишлеринден анылагъан, теджрибелли, бильгилли, ишлеринне садыкъ адамлар эди.

Абдулла Дерменджи газетанынъ месуль секретары таин этильди. Месуль секретарь айны заманда редакторнынъ муавини сайыла эди. Абдулла Дерменджи чокъ йыллар матбуат саасында чалышкъан языджи олып, партия ишине садыкъ, эмерксевер адам эди.

Газетаны чыкъарувда, шубэсиз, кыйынлыкълар чокъ олды. Линотипистлер дигер миллет векиллери олгъанындан биринджи кере татар тилинде ариф джыялар, янълышлары чокъ. Газетаны саифелеген метранпажларнынъ теджрибеси аз олгъанындан, газетанынъ колем кучюк олгъанына бакъмадан, дигер газеталардан кеч чыкъарыла эди. Энъ муими, газетада сиясий янълышларгъа ёл бермедик. Газета даима партиявий, принциппаль, зенгин мундериджелли олып чыкъа эди.

Газетанынъ биринджи саны 1957 сенеси майыс 1-де чыкъты.

Онынъ биринджи саифеси: «Яшасын эмеркдарларнынъ халкъара бирдемлик ве бутюн мемлекетлер ишчилерининъ къардашлыкъ куню — 1 Майыс!» деген буюк арифлернен язылы шаарнен ачыла. Бу саифеде «Ленинизмнинъ гъалибиети» серлевалы баш макъале ве Номан Бекташнынъ «1 Майыс» адлы шири басылгъан.

Газетанынъ экинджи ве учюнджи саифелери КПСС Меркезий Комитетининъ 1957 сенеси 1 Майыс Чагъырувларындан алынган сёзлернен башлай. Бу санда «Лениннинъ муаббет яшав принципи — Советлер Бирлигининъ тышкы сиясетининъ генераль ёлудыр» деген макъале, Решид Мураднынъ «Байрам танъы» серлевалы шири, «Ахангаран шахтёрлары» ве бир сыра дигер макъалелер басылгъан, ресимлернен яраштырылгъан.

Дёрдинджи саифеде: Фетта Акимшинъ «1 Майыс селямы» деген шири, Шамиль Алядиннинъ «Языджыларымыз Озбекстан эдебияты, санъаты декадасында» адлы макъалеси, Р. Ильдарнынъ татар миллий эстрада ансамбли, Андижандан Халиль Алпазнынъ революциядан эвель Бир Майыс насыл отъкерильгени акъкында «Актылымда къалгъанлардан» хатырлавы басылгъан. Бундан да гъайры «Тебрик ве истеклер» серлевасынен Одессадан Исмаиль Сейфуллаев, Амет Озенбашлы, Таджикстаннынъ Советабад шеэринден Диляра Муратова, Наманган областындаки Учкъургъан памукъ заводынынъ ишчиси, белли журналистимиз Веби Къутуб-Заденинъ тебриклери дердж этильген.

Бундан да гъайры, татар ансамбли йырджылары Эдне Топчынынъ, Февзи Биляннынъ, оюнджы Аким Джемилевнинъ суретлери басылгъан. «Ленин байрагъы» газетасынынъ 1965 сенеси майыс 1-ден башлап буюк колемде ве афтада учъ кере чыкъувы, онынъ саифелеринде мемлекетимиздеки ичтимай-сиясий вакъяларны, партия ве укуметимиз къарарларыны, Озбекстанда икътисадий, медений ишлерининъ кетишаты акъкында ачыкъ-айдын малюмат бермек ичюн яхшы шараит догъурды. Газетанынъ эр бир санында бу хусуста макъалелер, хаберлер берильди.

«Ленин байрагъы», халкъымыз арасында чокъ бинълернен нухада даркъап, окъуйджылар тарафындан севилип окъулды. Онынъ эмеркдарларгъа якъкан тесир кушден-кунге артты.

Ташкент областындаки «Озбекстан ССР бешйыллыгъы» совхозында отуз эки миллетнинъ векиллери чалышмакъта. Оларнынъ эксериси татарлар. «Ленин байрагъы» газетасынынъ тешеббюсинен бу совхозда «Коммунисттик джемиет адамыны тербиелев, идеология ишнининъ баш ёлудыр», деген мевзуда назарий конференция отъкерильди.

Бизим халкънынъ муим кысымы кой ходжалыгъында чалыша. Олар Озбекстандаки дигер халкъларнен бир сырада къыртыш ерлерни менимсевде, партия ве девлетимиз тарафындан берильген вазифелернинъ эдасы ичюн курешелер. Оларнынъ бир чокъларынынъ намлары ялынъыз озлерининъ чалышкъан колхозларында, совхозларында дегиль, айны заманда, бутюн Озбекстангъа, атыта мемлекетке ма-

«Ленин байрагы» газетасынынъ сабыкъ редакторы Абселям Исламов иш ода-сында.

люм олды. «Баяут-2» совхозында механизмленштирилген комплексли бригаданынъ ребери, Озбекистан ССР Юкъары Советининъ депутаты, Ленин орденли механизатор Насим Бекиров; «Дурмен» юзюмджилик совхозындан Социалистик Эмек Къараманы Нури Фетиев; «Баяут-1» совхозынынъ паллы механизаторлары, Эмек Къызыл Байракъ орденли Азиз Зейтуллаев; «Озбекистаннынъ 30 йыллыгы» колхозынынъ механизаторы Фикрет Сефершаев; «Озбекистаннынъ бешйыллыгы» совхозындан Социалистик Эмек Къараманы, СССР Юкъары Советининъ депутаты Мустафа Чачи; Социалистик Эмек Къараманы, СССР Юкъары Советининъ депутаты Энвер Алиев, памукъчылыкътан юксек берекет алгъанлары ичюн дефаларджа орденлерни мукафатланылгъан Анифе Альчикова, Фикрет Мазитов, Джафер Джапеш, Гульнар Абкелямова, Эминне Мустафаева, Алимне Айвазова; Пастдаргъом районындаки сют сагъыджи, Эмек Къызыл Байракъ орденли Музине Къадырова ве дигерлер иште булар джумлесиндендилер. «Ленин байрагы» газетасынынъ санфелеринде бу адамларнынъ эмектеки гъайретлерини косьтерген бир чокъ макъалелер, очерклер, икяелер, репортажлар басылды. Айны заманда редакцияда оларнынъ базиларынен корюшювлер олды.

«Ленин байрагы» газетасы кечкен йыллар ичинде Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ ве Озбекистан Компартиясынынъ бутюн съездлерининъ къарарларыны ве бешйыллыкълар акъкъында косьтерилерини бир къалдырмай басып чыкъарды. Партиянынъ ички ве тышкы сиясетини, иимдики девирде барылыкъ сиясетини халкъкъа анылатувда агитация ве пропаганда ишлерини турмадан кенишлетти.

Съездлер арфесинде, съездлер вакъытында ве съездлерден сонъ мемлекетимизини эмекдарлары озь ишлеринде социалистик ярышны турмадан кенишлеттилер. Олар халкъ хожалыгынынъ бутюн сааларында чешит иътиятларны кыдырып тапты ве файдаландылар. Га-

зета бу алидженап ишлерни, тешеббюслерни, дарбели эмекни мунтазам суретте озь санфелеринде акс эттирди ве эмекдарларны даа мунм енышлерге мобиллизледи.

* * *

Коммунист партиясынынъ резерви, онынъ садыкъ ярдымджысы олгъан Ленин комсомолы, коммунизм къуруджылыгъында аджайип ишлер япмакъта. «Ленин байрагъы» газетасында комсомол тешкиятларынынъ алып баргъан къараманане ве ватанперверлик ишлери, партия ве комсомол съездлерининъ къарарларыны эда этиов огърундаки курешлери, тешеббюслери, социалистик ярышнынъ илери сафларында кетювлери, окъувда, земаиевий илимни, техниканы менимсевдеки ишлери акъкъында макъалелер дердж этильди.

Комсомоллар, затен совет яшлары мемлекетимиздеки къоджаман санайы къуруджылыкъларында — БАМ, «Атоммаш», КамАЗ, газнефть ёлакъларында чалышмакъталар, Къазахстан къыртышы, къаратопракъ олмагъан ерлерни менимсевде фааль иштирак этмектелер. Айны заманда мемлекетимизини яшлары ве къызлары Мырзачёль, Къаршы, Джизакъ чёллерини памукъ мейданларына чевирювлери, нидже-нидже каналлар ве сув анбарлары къурувда памукъчылыкъны комплексли механизмлештирювде, захиреджиллик ве айванасравджылыкъны инкишаф эттирювде озьлерининъ салмакълы исселерини къошкъанлары хусуста ве дигер меселелер боюнджа даимий суретте газетада айдынлатылды.

Яш несиль коммунизмнинъ актив къуруджысы олып етишмесинде, эмек ветеранларынынъ устазлыкъ роллери гъает буюктир. О себептен «Ленин байрагъы»нда эмек ветеранлары яшларымызгъа зенаат сечип алувда насыл ярдым эткенлери акъкъында макъалелер, очерклер, левхалар чокъ язылды.

Айны заманда бойле устазлыкъ арекети редакцияда да алынып барылды. Теджрибелли журналистлеримиз, яызджыларымыз яш хадимлерге очерклер, макъалелер, репортажлар, атыта газетанынъ куньделик материаллары насыл язылмакъ кереклиги акъкъында тюрюлю топлашувларда, махсус тешкиль этильген окъувларда, эр куньки ишлерде ярдым этип турдылар. Бу исе редакциядаки яш хадимлерини пишкин журналистлер олып етишмелерине менба олды. Бугунде «Йылдыз» журналында ве Гъафур Гъулам адына нешрияттаки татар болюгинде чалышкъан хадимлерини эксернетин «Ленин байрагъы» газетасында азырланылгъан кадрлардыр.

Шубесиз, газетада окъуйыджыны меракъландырмагъан джан сыкъыджы, тили ве тасвири зайыф, схематик шейлер де басылды. Бойле зайыф материаллар редакция хадимлери тарафындан топлашувларда талиль этильди, оларгъа лязим къыймет кесильди, чешит тедбирлер корюльди.

* * *

«Ленин байрагъы» чыкъып башлагъан ильки куньлерден та бугуньгедже арбий-ватанперверлик мевзусына буюк дикъкъат косътере кельмекте. Газетада совет халкъынынъ, шу джумледен семетдешлеринини Ватан дженкинде гитлерджи фашистлерге къаршы федакаране курешлерини айдынлатыджы малюматны мунтазам суретте дердж этти. Улу Ватан дженкинде совет халкъынынъ гъалебе къазангъанына отуз йыл толуву мунасебетинен матбуатта КПСС Меркезий Комитетининъ къарары илян этильди. Айны бу меселе боюнджа Озьбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ де къарары чыкъты. Редакция хадимлери махсус тертип этильген план эсасында чалышып, партиянынъ ёлбашчылыгъы алтындаки совет халкъларынынъ, онынъ дженкявер ордусынынъ дженк йылларында косътерген аджайип къараманлыкъларыны газетада кениш косътердилер.

Газетада махсус рубрикалар ачтыкъ. «Улу Ватан дженки гъале-бесиниъ 30 йыллыгъына», «Ич кимсе унутылмады, ич бир шей унутылмады», «Хатырынъдамы, аркъадаш!», «Бельки бильгенлер бардыр», «Къараман шеэрлер», «Къадынлар Ватан мудафаасында», «О кунълериниъ шурети унутылмаз», «Джесарет» рубрикалары алтын-да совет халкъыныъ Ватан йылларында джебэде ве джебэ аркъасында косътерген къараманлыкълары акъкъында чокътан-чокъ очерклер басылды, дженк ветеранларынен корюшювлер олды. «Дженк ве эмек ветеранларыныъ сия ве эмек аркъадашларына, бутюн эмекдарлар-гъа мураджааты» дердж этильди.

Халкъымыз Улу Ватан дженкинде душмангъа къаршы урушларда къараманлыкълар косътерген бинълернен огъул ве къызларынен даима гъурурлана. Газетада Советлер Бирлигиниъ эки дефа Къараманы Амет-Хан Султан, Советлер Бирлигиниъ Къараманлары Абдурем Решидов, Сентнафе Сентвелиев, Узенр Абдураманов, Абдул Тейфукъ ве дигерлер акъкъында чокъ эсерлер басылды. Айны заманда аджайип къараманлыкълар косътерген, Ватан ичюн джанларыны фида эткен, джебэ аркъасында хаин фашистлернен амансыз курешкен Алиме Абдеманова, Хатидже Чапчакъчы, Абдулла Дагъджи, Умэр Акъмолла Адаманов (Мишка Татар) ве бир чокъ халкъ интикъамджылары акъкъында даимий суретте хаберлер басылды.

Газетада махсус «Джесарет» саифеси мейдангъа кетирильди. Бугунъгедже бойле 300-ге якъын саифе берильди. Газетаныъ «Джесарет» саифелеринде мунтазам суретте Улу Ватан дженкинде иштирак эткен бинълернен адамлар акъкъында икяелер, очерклер, шиирлер, ресимлер дердж этильди.

«Ленин байрагъы» газетасы озюниъ эр кунъки ишинде чокътан-чокъ ишчи мухбирлерине аркъа таяй ве даимий суретте оларнен багъ тута. Газета идаресиниъ янында штатсыз болюклер мейдангъа кетирильди. Бундан гъайры Самаркъанд, Андижан, Фергъанада авторлар советлери, татар эалиси чокъ олгъан шеэрлерде, район меркезлеринде, буюк истисалларда, колхоз ве совхозларда хаберджилер постлары тешкилятландырылды. Олар совет кишилериниъ медений-турмушта, истисалларда, совхоз ве колхозларда ишлериниъ кетишатынен, халкъ ходжалыгъы ишлеринде эльде этильген мувафакъиятлер, айны вакъытта эксикликлер акъкъында редакциягъа даимий суретте материаллар ёллап турдылар. Редакциягъа кельген хаберджи мектюплериниъ сайысы кунъ-кунъден артты. Газетамызныъ тиражы турмадан артты. «Ленин байрагъы» ильки сенелерде алты бинъ нусхада чыкъкан олса, буюк колемде чыкъарылып башлагъан сонъ 23—25 бинъ нусагъа етти.

«Ленин байрагъы» газетасыныъ редакциясына эр кунъ онларнен мектюп келе, онда хаберджилериниъ ёллагъан маълуматларындан башкъа, тюрюл шикъетлер, суаллер ола. Шубесиз, эр язылгъан месселени редакция хадимлери чезип оламайлар. О себептен, ойле аркъадашларгъа язылгъан джевапта къайсы муэссесеге мураджаат этмек кереклиги косътериле, базы мектюплер тешкерильмек ве олар боюнджа тедбирлер корюльмек ичюн керекли тешкиятларгъа ёлланыла. Бойлеликнен, газета редакциясына кельген мектюплер джевапсыз къалмай, оларгъа даима дикъкъатлы бакъыла, лязим тедбирлер корюле.

Бизим редакциямызныъ хадимлери бу меселени вакъытында ве догъру ашълады, болюклерге кельген мектюплерге де къатий эсап алынып барылды. Айны заманда, бу меселе газетаныъ редколлегиясында, яхуи илькиги партия тешкилятыныъ топлашувында бакъылды, лязим тедбирлер корюльди. Къыскадан айткъанда, хаберджилер, яхуи дигер аркъадашлар тарафындан ёлланылгъан мектюплер джевапсыз къалмады, керек тедбирлер корюльди.

Партия ве уюметимизниъ къарарларыны озълери ичюн мунм иш программасы деп бильген хаберджилеримиз, журналистлер ве

языджылар озь эсерлерининъ мундериджесини, гъаевий-ахлякый севнесини, бедийлигини токътамай-турмай юксельтелер.

«Ленин байрагъы» газетасы тез вакъыт ичинде акъикъатен кутълевий газетагъа чевирильди. Бир тарафтан, ишчи-койлю хаберджиленинъ сайысы осьти, экинджи тарафтан, бир чокъ белли журналистлер, языджылар, алимлер, партия, совет, профсоюз, комсомол ве дигер хадимлер, санъат эрбаплары матбуатта фааль иштирак эттилер. Языджылардан Зиядин Джавтобели, Абдурем Алтанълы, Абдулла Дерменджи, Черкез Али, Юсуф Болат, Керим Джаманакълы, Гъафар Булгъанакълы, Решид Мурад, Фетта Аким, Джеваире Меджитова, Ремзи Бурнаш, Амет Озенбашлы, Юнус Темиркъая ве алимлерден академик Аблязиз Измаилов, илим докторлары, профессорлар, СССР Девлет мукафаты лауреатлары Гирей Баилов, Асан Нури, Асан Муртазаев, Абла Аджимолла, Ахтем Мустафаев, Зоре Аблямитова, Хайрие Казас, Мидат Селимов, Тевфикъ Асанов, Мамбет Азиз, Амет Хатипов, Мамед Алиев ве дигерлер «Ленин байрагъы» газетасынынъ севимли муэллифлери олдылар, ишлерине ярдым эттилер.

«Ленин байрагъы» газетасы кечкен девир ичинде пек чокъ яш иштидатлы аркъадашларымызгъа мектеп олды. Газета оларны озь къуджагъына алды, тербиеледи, олардан яш шаирлер, эдиблер, тенкъидчилер азырлады. Сонъ йылларда газета идаресинде бир группа яш журналистлер осюп етиштилер. Риза Исаев, Султанне Абкелямова, Алие Муратова, Эмсае Аблямитова, Велядие Асанова, Мустафа Идрисов, Юнус Кандымов шулар джумлесиндендир. «Ленин байрагъы» газетасынынъ техникий хадимлери Зальферат Шерфединов, Ядгар Адылов, Гульнар Зиядинова, Алие Джемалетдинова, Шевкъие Велиева, Гульзаде Селямиева, Айше Ниджатова, Эльзара Ислямова ве дигерлер газетанынъ яхшы, меракълы, юксек кейфиетли олуп чыкъмасы ичюн гъайрет этелер.

Газета редколлегиясынынъ ярдымы саесинде Ташкенттеки педагогика институтынынъ татар тили ве эдебияты болуги студентлери ичюн 1971 сенеси «Укъитувчи» нешриятында «Эдебият хрестоматиясы» басылып чыкъарылды.

«Эдебият хрестоматиясы» эки китаптан ибарет олуп, биринджи китапкъа дженктен эвель, яни 1936—1937 сенелерге къадар эдебият тарихымызда мунасиб ер алгъан языджылар ве оларнынъ эсерлеринден нумюнелер кирмек, экинджисине Улу Ватан дженки девиринде ве ондан сонъ эдебиятымызда корюнген языджылар ве эсерлери къоюлмакъ керек эди. Ишке ойле макъсаднен киришилди.

«Эдебият хрестоматиясы»ны тертип этиов меним сабыкъ муавиним Абдулла Дерменджиге ве Низамий адына Ташкент педагогика институтынынъ оджалары Абдулла Балич ве Джафер Бекировкъа авале этильдди. Дженктен эвель яратыджылыкънен мешгъуль олгъан языджыларнынъ эсерлерини тапмакъ ве хронологик тарзда тизмек, шубеси, бир чокъ зорлукъларнен багълы эди. Онъа бакъмадан, бу аркъадашлар он единджи асырдан башлап Улу Ватан дженкине къадар олгъан материалларны топлап, китапны тертип эттилер.

Китапны тертип эткен муэллифлернинъ етекчиси Абдулла Дерменджининъ «Ленин байрагъы» газетасында чалышувы, китап азырланылгъан вакъытта бир чокъ меселелер боюнджа субетлешювимиз ичюн имкъан догъурды. Бу манъа, китапнынъ редакторына, ишимде баягъы енгиллик догъурды. Шимди, «Эдебият хрестоматиясы» халкъымыз, хусусан студентлеримиз ичюн къыйметли дерслик олды.

«Эдебият хрестоматиясы»нынъ биринджи китабы, эльбетте нукъсанлардан азад дегиль, онъа бакъмадан, китап озюнинъ вазифесини эда этмекте. Языкъ ки, бу иш сонъуна къадар алынып барылмады, яни экинджи китап чыкъарылмады. Экинджи китапны азырламакъ, заныма къалса биринджисине нисбетен, баягъы енгиль олмакъ керек. Чюнки Улу Ватан дженкинден сонъки девирде эдебияткъа кельген языджыларымызнынъ эсерлерини топламакъ къолай.

Экинджи меселе «Ленин байрагы»нда «Джесарет» санфелерини мунтазам суретте чыкъардыкъ.

Газета, умумен, бир кунъ яшай, ама ватанперверлик акъкъындаки материаллар китап олып чыкъса, данма яшайджакъ, сакъланаджакъ, къол-къолгъа берилип окъуладжакъ. Биз буны козь огюне алып, дженкте иштирак эткен къадын-къызларымыз акъкъында газетада дердж олунгъан материалларны топлап, китап шекилинде чыкъармакъны къарарлаштырдыкъ ве бу вазифени болюк мудире Риза Фазылгъа авале эттик.

Риза Фазыл озъ эмегини аджымады, бу ишнен огърашып «Аналар яш экенде» адлы китапны чыкъарды, бунынъле окъуйджыларны къувандырды. Бу иш пек къолай олмады. Чюнки, бир чокъ очерклерге къошулмасы лязим весикълар, исбатлар етишмей эди. Риза бу ше-рефли ишнинъ астындан мувафакъиетли чыкъты.

Лякин «Ленин байрагы» газетасы санфелеринде Улу Ватан дженкинде буюк къараманлыкълар косътерген, чокътан-чокъ эркеклер акъкъында да очерклер язылды. Оларны да топлап, бир къач китап этип чыкъармакъ иши даа чезильгени ёкъ. Умют этем ки, якъын ва-къытларда татар эдебияты совети бу меселени аль этер.

* * *

Газета халкъымызнынъ медений омюрини, онынъ инкишафыны даима кениш суретте косътерди. Низамий адына Ташкент педагогика институтындаки татар тили ве эдебияты болюгининъ, Озбекстан Ле-нин комсомолы мукафатынынъ лауреаты «Къайтарма» ансамблининъ ве чокътан-чокъ бедий авескъярлар тегереклерининъ ишлери газетада мунтазам суретте айдынлатылды ве айдынлатылмакъта.

Газета эдебият ве санъаткъа да буюк эмнет берди. Кечкен черик асыр ичинде газета 300-ден зияде «Эдебият санфеси», «Эдебият ве санъат», «Халкъ яратыджылыгъы хазинесинден» санфелери чыкъарды. Оларда яызджыларнынъ ве шаирлерининъ, кедайларнынъ, эдебиятчы-ларнынъ, авескъяр муэллимлерининъ эсерлери дердж этилды. Бу исе, озъ невбетинде, эдебиятымызнынъ инкишафы ичюн муим ярдым эди.

Шуны да айрыджа къайд этмек лязим ки, Ташкентте Гъафур Гъу-лам адына эдебият ве санъат нешрияты янында татар болюгининъ мейдангъа кетирилуви, сонъки йылларда Озбекстан Яызджылары иттифакъынынъ органы—«Йылдыз» журналынынъ нешир этилюви не-тиджесинде нефис эдебиятымыз муим дереджеде осьти. Кечкен йыллар ичинде 150-ден зияде роман, повесть икье ве очерклер басылып чыкъ-ты. Бу алидженап иште теджрибелли, эсли-башлы яызджыларнен бир сырада онларнен яш истидатлар да фааль иштирак эттилер.

«Ленин байрагы» газетасы айны заманда, озъ окъуйджылары-ны рус ве совет эдебияты векиллерининъ, шу джумледен, корюмли оз-бек яызджылары Айбек, Кямиль Яшин, Хамид Алимджан, Абдулла Къаххар, Зульфия, Рамз Бабаджан, Хамид Гъулам, Аскъад Мухтар ве дигерлерининъ яратыджылыгъынен кениш таныш этти ве этмекте.

Бунынънен, озъ аят ёлум, корьген ве билгенлерим акъкъында сайгъылы окъуйджыларгъа айтаджакъ фикрлеримни битирмек мум-кюн эди. Лякин сонъки дакъыкъаларда хатириме бир эмнетли меселе даа кельди. Мен къорантам акъкъында санки бир шей айтмадым! Шу себептен бу хусуста да эки сёз айтмакъ истейим.

Шимди девир темелинден денъишти, халкъымыз урь, зенгин, бахт-лы яшай. Балаларнынъ эвленув вакъыты якъынлагъанда оларнынъ такъдири тюшюниле, тантаналы тойлар япыла, багъшышлар бериле.

Бизим балалыгъымыз падишалыкъ девиринде башлады, осьмюр-лигимиз исе Улу Октябрь революциясындан сонъ Совет акиметининъ ильк йылларында кечти. Чаризм бизге асабалыкъ оларакъ ялынъыз йыкъынтылы халкъ ходжалыгъыны, ёкъсузлыкъ, джанликл къалдыр-ды. Дюнъя тарихында биринджи кере мейдангъа кельген ишчи-койлю укюметни капитализм муасарасында яшай, душманлар яш Совет мем-

лскетини богъмакъ ичюн бутюн чарелерни коре, атыта 1930 сенесине къадар Америка Къошма Штатлары бизим девлетни мемлекет оларакъ танымай эди. Мемлекетимизини ички ве тышкы вазиятиндеки зорлукъларгъа бакъмадан, совет халкы Ленин партиясынынъ ёлбашчылыгы алтында буюк джошкъунлыкъ ве федакар эмекнен янъы аят къурды. Лякин эскилик къалымтылары, адетлери бир кереден битмедиле. Эски заманларда йигит иле къызны севгилерине бакъып эвлениргенлер. Бунъа, биринджи небетте, оларнынъ анги ичтиманъ сыныфий табакъадан олгъаны муним танылгъан.

Бизим балалыгъымыз вакъытында, ана-бабаларымызнынъ берген тербияси — озюнден буюклерге урмет этмек, сёзини тутмакъ, япылгъан аракетке къыймет кескенде ойле япмакъ гуна, арам, яхут эял, намуслылыкъ, яхут намуссызлыкъ, деп огретювден ибарет эди. О себептен, бизим орталыкъта халкъ тарафындан танылгъан адетлерни бозмакъ аламетлери сезильмей эди. Биринджи джанан дженки йылларында, куньлерини биринде бизим къомшумыз Мениса акъайнынъ эвине бир къыз кетирдилер. Анълашылгъанына коре, Азберди вакъуфы койинден Муртаза адлы акъай Аблеш койинден бир къызгъа эвлениген. Муртаза эр йыл яз мевсюминде къайнатасынынъ эвине барып, онынъ ишлеринде ярдым эткен. Лякин о озь къадынынъ къыз къардашынен яшагъан. Чокъкъа бармадан оларнынъ сырлары ачыла, ана-баба агъырайкълы къызны эвден къувалар.

Эр кесини агъызында бу фаджиялы лаф. Мен о вакъытта едискен яшларында эдим. Бизим эвини аятында отургъан бир къач къадын бир тарафтан бу къызнынъ вазиятини айтып аджыналар, екунджи тарафтан оны къабаатлайлар, намуссыз къыз дейлер. Меним аням: «Башына ойле язылгъан экен, огюне шейтанлар чыкъкъанлар, — деди. — Шейтан шерине огърагъан, яшлыгына баргъан, энъиштеси Муртаза-ханни, видждансыз экен, яш къызны алдап, масхара этти».

Бойле ал, джемаат тарафындан такъдирленильмесе де, эр кесте инсанетлик дуйгъусы уянтты. Бизим койден алты-еди километр узакълыкътаки Азамат койинден бир къырджыман кишини таптылар, икка къыйып, къызны онъа бердилер. Лякин бу ал, эр кес ичюн баласыни тербиялеве ибрет олды. Бизим балалыгъымыз бойле девирде отти.

О вакъытта яшлыкъны тербиялеве бир чокъ адетлер бизлерге буржуа тербияси къалымтылары олуп корюне эди. Галстук такъмакъ, къызларгъа юзюк, купе, боюнджакъ такъмакъ, юзюни, дудагъыны, тырнагъыны боямакъ гуна эди. Бу себептен бизим ичюн къызларнен лаф этмек, экевлешип киноларгъа, театрлерге бармакъ буюк эдепсизлик олуп корюле эди.

Бугунки киби акъылымда, Къаратёпе зираатчылыкъ техникумында окъугъан биринджи йылларымда къызлар умумен ёкъ эди. Сонъра техникумгъа он — он беш къыз къабул олунды. Буларнынъ ичинде татар къызлары да бар эди. Мектеп клубы сахнасында пьеса къоюлгъанда къадын-къызлар ойнап башладылар. Меселя, «Лейля ве Меджнун» пьесасы. къоюлгъанда Айше деген къыз Лейля ролюни, Мустафа Боснаев деген огълан Меджнун ролюни иджра эттилер. Ахырында олар бири-бирлерини севелер. Лякин о, вакъытларда оларнынъ бири-бирлеринен корюшип, лаф эткенлери бизлерге пек тик корюне, атыта оларнынъ аракетлерини эдепсизлик деп тюшюне эдик. Акъыкытта исе бунда ич намуссызлыкъ ёкъ, мектепин битиргенден сонъ бу къызлар Айше, Наиле, Кятибе ве дигерлер озьлерини бегенген башкъа йигитлерге ходжагъа чыкты, бахтлы олуп яшадылар.

Мен энди Симферопольде оджалар техникумында окъуйым. Мени екунджи кере комсомол тешкилятынынъ кятиби этип сайладылар. Дёрт юз йигирми секиз кишиден ибарет бу тешкилятта он бир кишилик бюро эркъаны буюк месулиет ве фаалнетле чалышамыз, комсомолларнынъ окъувында, медениет ве джемаат ишлеринде нумюне олмаларыны талап эте, озюмизни де сонъ дередже нумюневий оларакъ алып

«Ленин байрагы» редакциясынын коллективи.

барамыз. Техникумда окугъанларнын аман-аман ярысы кызлар. Олар чешит ерлерден кельгенлер. Кърымда ойле районлар бар ки, оларда догъгъанларгъа не тат, дейлер, не де погъай. Меним догъгъан ерим Къарасувбазар, о себентен мангъа погъай да демейлер, тат да.

Куньлеринин биринде Судакътан кельген Алиме Бекирова деген бир тат кызынын мангъа бакъышы зиядесиле сыджакъ, урметли экенини сездим. Не ичюндир, бильмем, меним де бу кызгъа дикъкъатым артты. Лякин, кимсеге сездирмедим. Бир одада дёрт огълан яшаймыз — мен, Усени Боснай, Сентгъазы Аметов, Абдулла Мамин. Шубэсиз, одада кызлар акъкъында лаф чыккъанда мен Алимени Абдулагъа ляйыкъ деп айтам. Акъкъатта, Алиме яхшы окууй, муляйим табиятлы, дюльбер, къара козьлю, бойы-посты сонъ дередже тюзгюн, озюни аркъадашлары арасында яхшы алып бара, кыскъасы, нумюневий бир комсомол кыз.

Мен Алименин мангъа самимий мунасебетлеринден базы бир шейлер аныласам да, озюмнин де ойле фикирде олгъанымны бир кереден айтып оламадым, джесаретим де етишмей. Оджалар техникумунда кызлар чокъ, лякин меним къальбимден бу кыз ич бир вакъыт чыкмай, онынъле корюшмек истейим. Ве бизлерин сикъ-сыкъ корюшювлеримиз бири-биримизге олгъан муаббетимизни, сайгъымызны арттырды, атыта мен Алимени куньтен башладым.

Сийрек де олса, аркъадашларнен топлашып, киногъа, яхут театрге барамыз. Бир кунь Симферопольдеки татар драма театринде медений сефер тешкилятландырдыкъ. Аркъадашларнен берабер акышам театрге кеттик. Бизим отурадjakъ ерлеримиз балконда, лякин ортада олгъаны ичюн сана яхшы корюле ве артистлерин лафлары яхшы ишитиле. Тенсфюс вакъытында фюсге чыктыкъ, бизим янымызгъа «Янъы дюнья», «Яш къуввет» газеталары редакцияларында чалышкъан бир къач аркъадашлар кельдилер. Оларнын арасында истидатлы шаир ве журналист Амди Алим де бар. Анылашылгъанына коре, о, Алименен таныш экен. Амди Алимеге озьлеринин партерде отургъанларыны ве оларнын янында бир бош ер олгъаныны айтып, Алимени де о ерге давет этти. Олар партерге кеттилер. Биз аркъадашларнен берабер озюмизинин ерлеримизге барып отурдыкъ.

Лякин бу ал мангъа пек тесир этти. Ойле корюнди ки, гуя аркъадашларым мангъа мыскъылнен бакъалар, кулелер. Театрден кетейим деген фикирге кельсем де, кендим туттым, кене къалдым. Аркъадашларым эльбетте, мангъа бу хусуста ич бир шей айтмадылар, затен оларнын Алимеге инсбетен шахсий дуйгъуларыдан хаберлери ёкъ.

Темаша биткен сонъ джумлемиз топлашып, техникумгъа къайт-

тыкъ. Мен Алименинъ бойле якъяныны онъа юзледим. О псе, аксине, мени къабаатлады. «Амди Алим манъа озылерининъ янындан ер теклиф эткенде сен не ичюн бир шей демединъ? Мен кетмеге меджбур олдым,— деди Алиме.— Экинджиде, оларнынъ янында отургъан къызлардан бириси докъуз йыллыкъ мектепте окъугъан Назифе Мустафаева эди. Назифе бизим эвде къач айлар яшагъан аркъадашым». Акъикъатен, техникумда эр афта эдебий акъшамлар ола, бунда чешит окъув юртларындан студентлер ве редакцияларда чалышкъан яшлар келелер, бири-бирлеринен таныш олалар. О себептен Амди Алим бир тюрлю фена фикир тюшонмей, бойле якъандыр деген нетиджеге кельдим, озюмнинъ ачувлы юрегимни тынчландырдым. Бу вакънадан сонъ Алименен олгъан достлыгъымыз зияде къавийлешти. Ама сонъындан сырымызнынъ устю ачылды.

Мен энди йигирми учъ яшындам, Симферопольдеки оджалар институтынынъ ичтиманий-икътисадият факультетинде окъуйым. Алименен бир къач сенелерден бери девам эткен севгимиз турмадан арта, энди бири-биримизни яхшы билемиз ве бири-биримизге инанамыз. Бизим келеджегимиз ичюн къайгъыраджакъ ич кимсемиз ёкъ, эр шейни озюмиз тюшюне ве билъгенимиз киби чеземиз.

1930 сенеси Алименен эвленмек къарарына кельдик. Лякин бизде эвни донатмакъ ичюн зарур шейлернинъ ич бири ёкъ. Меним еди рублеге алынгъан, ама энди ипрангъан, бир одеялым ве бир де тобаннен толдырылгъан ястыгъым бар.

Бу вакъытта мен, Керим Джаманакълы ве Мустафа Алиев иле берабер Симферопольдеки Феодосия сокъагында бир каранм къорантасынынъ эвинде яшайым, эпимиз оджалар институтынынъ чешит факультетлеринде окъуймыз. Бу къорантада учъ догъмуш къартанай бар. Энъ буюгининъ бир огълу, эки де къызы олып, эпимиз бир азбарда яшаймыз. Бу къорантада яшагъанларнынъ эписи муллийм, инсаннетли, медений адамлар олып, бизлерни озылерининъ догъмуш балалары киби сая, севелер. Азбарлары буюк, азбар ичинде озылери яшагъан эвлеринден башкъа, айры-айры къурулгъан учъ эв даа бар. Бу эвлерни адамларгъа кирагъа берелер.

Бир кунъ манъа эв саипи Стира Абрамовна тезден бир эв бошайджагъыны айтты. Бу вакъытларда кулакларнен куреш алынып барыла эди. Сонъундан анълагъаныма коре, эвлерининъ биринде Перцовский деген адам яшай, лякин эски девирде онынъ пиво заводы олгъан, о себептен озюнден сакъынып, Симферопольден кетмек истей экен. Биз отургъан эвнинъ саипи манъа, сен о эвни алырсынъ, онынъ манъа бир къач айлыкъ кира борджы бар, шу бордж ерине ондан эв эшьясы алырсынъ, сонъ парасыны яваш-яваш манъа телерсинъ, мен санъа инанам, деди.

Бизлер Стира аптенен шу эвге бардыкъ. Перцовскийнен анълашып, бир кровать, кузгю, ащ ве язы ичюн стол, сервант, китап шкафы, килим, бир къач скемле, трубаларынен берабер демир соба ве дигер абыр-чубурлар алдым. Эписи юз йигирми рублени кече. Энъ муним, башымызны тыкъмагъа еримиз бар, эвленмек мумкюн, деп тюшюнем. Алимеге бу хаберни айткъанда о да пек къуванды.

Бундан сонъ озюмизнинъ энъ якъын аркъадашларымыздан Асан Ислямов, Абдулла Мамин, Керим Джаманакълы, Мустафа Али, Басыр Гъафаров ве дигерлерни топлап, бир джыйынчыкъ яптыкъ. Чокъкъа бармадан Алименинъ анасы бизге Къутлакъ койинден бир араба-нен тешек, ёргъан, ястыкъ ве дигер шейлер ёллады. Бойле этип, биз эвли-баркълы олдыкъ. Бундан сонъ кене окъудыкъ, чалыштыкъ, сонъундан Симферопольде Ноябрь бульварындан бизге янъы эв бердилер. Ичини янъы эшьяларынен донаттыкъ...

Улу Ватан дженки арфесинде мен авиация мектебинде хызметте эдим. Къорантам Симферопольде яшай, аплемизде псе бир къызым ве бир де огълум бар эди. Къызым Симферопольде иптидаий мектепнинъ биринджи сыныфында окъуй. Къадыным Алиме 1941 сенеси июль айы-

нынъ башында, кызымыз язлыкъ татильде олгъанда, балаларны алып, бир къач вакъыткъа манъа кельди. Кельгенлерининъ учюнджи афтасында дженк башлады, душман аз вакъыт ичинде Днепропетровск шеэрине якъынлады, бизим авиация мектебинизни башкъа ерге кочюрдилер. Мен джебзде экенде озъ къорантамнынъ сагъ-селяметлиги акъкъында даима хабердар олып турдым. О, йылларда якъын адамларынъдан мектюп алмакъ буюк бахт эди. Алиме, вазнетлери агъыр олгъанына бакъмадан, даима мени рухландырыджы мектюплер язып турды. Бу манъа буюк рух бере эди. Чюнки, джебзде олгъан аркъадашларымызнынъ бир чокълары бойле бахттан марум эдилер.

Ватан дженки бизим шанлы Совет Ордусынынъ аджайип, тарихий енъишинен биткен сонъ, 1946 сенеси ноябрь айынынъ башында, мен арбий хызметтен азат олундым. Бираздан сонъ къорантамнен Озбекстангъа кельдим. Ондан бери бу аджайип диярда яшаймыз. Кызым Тамара Самаркъанд медицина институтыны битирди. Бир къач йыллар Гъузарда экимлик япкъан сонъ, Ташкент медицина институты янында аспирантураны битирди. Мувафакънетнен диссертация къорчалады, медицина илимлери кандидаты олды. Энди йигирми йылдан бери Ташкент медицина институтынынъ юкъунчлы хасталыкълар кафедрасында ассистент олып чалышмакъта. Огълум Зенфир Ташкент индустриаль техникумыны битирди. Йигирми йылдан бери заводда ишлей.

Меним беш торуным бар. Бойлеликнен, элли йылдан зияде вакъыттан бери рефикъам Алименен татлы-муаббет яшай, къары-ходжа къартлыкъ девирини кечиремиз.

Бахтлыммы мен? Меним къорантам? Шубэсиз... шубэсиз!

1981—1983 с.

ЗАКИР КЪУРТНЕЗИРОВ 50 ЯШЫНДА

Закир Къуртнезир 1983 сенеси декабрьде элли яшын толдырды. Шаир 1933 сенеси декабрь 12-де Кърымда Балыкчалава районындаки Варнаутка коюнде колхозджы аилесинде догъды, балалыкъ ве генчлик чагълары Озбекстанда Янгикъургъан районында кечти. 1954 сенеси Наманган шээриндеки девлет педагогика институтынынъ физика-математика факультетини битирип, Чартакъ ве Чиназ районларында орта мектеп-лерде оджалыкъ япты.

Закир Къуртнезир, матбуат, эдебият ишлерине зияде ивеслиги себебинден Янгиюль район газетасы идаресинде чалышты ве мындаки ишини ташламай, Ташкент Девлет университети журналистика болгонни тэбиябий суретте окъуп битирди.

1951 сенеси докъузынджы сыныфта окъугъанда «Ленин учкъуны» газетасында Закирнинъ «Папийим» деген ишири дердж этильди. 1957 сенеси «Янгиюль» район газетасы идаресине ишке кирген сонъ, бунда эвеля эдебий хадим, сонъра болук мудири олып ишледди. Сонъра Чиназ районында «Ленин байрагъы» газетасынынъ редакторы олды.

Закир Къуртнезир аль-азырда «Йылдыз» журналы баш редакторынынъ муавини хызметинде булунмакъта. Онынъ иширлери «Совет Озбекстаны», «Яш ленинджи», «Ташкент хакъикъаты» газеталарында, «Звезда Востока», «Гулистан», «Саодат» журналларында басылды. Базы эсерлери «Бааръ эзилери», «Догъмышлар», «Октябрь ёлунен» джыйынтыкъларында ве «Йылдыз» журналында татар тилинде басылды.

Гъафур Гъулам адына Озбекстан бедий эдебият ве санъат нешириятында шаирнинъ «Фиданлар», «Сизге багъышлайым» ве «Сен кульгенде» ишир джыйынтыкълары нешир олунды. О, «Ленин байрагъы» газетасы ве «Йылдыз» журналы яратыджылыкъ ишлеринде фааль иштирак этмекте.

Биз, «Йылдыз» журналы редколлегиясынынъ азалары ве идаре хадимлери Закир Къуртнезировны, 50 яшын толдырувы мунасебетинен чокъ мыкъдарлы окъуйыджылар адындан самиметле хайырлай ве илеридеки яратыджылыкъ ишлеринде мувафакъиятлер истеймиз.

ТЕРАКЪКЪИЯТЫМЫЗНЫНЪ ТЕШЕББЮСЧИЛЕРИ

1974-нджи сенеси Москвадаки «Наука» нешриятында «Мемлекетимиздеки тюркологларнынъ биобиблиографик лугъаты. Октябрьге къадарки девир» серлевхалы лугъат басылып чыкты. Тюркшанс мутехассыслар ве авескярлар ичюн гъает меракълы ве файдалы бу лугъатта рус, украин, озъбек, азербайджан ве дигер халкъларнынъ алимлири ве муаллимлиринен берабер халкъымызнынъ беш илим эрбабы акъкъында да маълумат берильмекте.

БОРАГАНСКИЙ Ильяс Мырза. Багъчасарайда догъды. Стамбулда таъсилъ коръди. Он докъузынджы асырнынъ 80-нджи сенелери сонъында Санкт-Петербургкъа кочти. 1898 с. сентябрь 20-ден 1908 с. сентябрь 20-ге къадар Санкт-Петербург университети шаркъ тиллери факультетинде тюрк тили оджасы олуп ишледи. Санкт-Петербургда басмахане ачмакъ ичюн рухсет алып, рус ве шаркъ тиллеринде китаплар нешир этти.

БАДАНИНСКИЙ Абдурефи Садлаевич. 1843 сенесинден 1874 сенесине къадар Новороссийск улькеси гимназияларында ве иптидаий мектеплеринде, Таврида губерниясы гимназиясында, Ногайск иптидаий окъув юртында, Симферополь гимназиясында, Багъчасарай медресесинде оджалыкъ япты. Татар окъув шубесининъ оджасы, мудири, назири олуп ишледи. Татар ве рус тиллери дерслери берди. Рус ве татар тиллеринде элифбе тертип этип, биринджи кысымында татарджа арифлер, айны заманда джюмлелер ве сёзлер, экинджи кысымында татар тили сарфы дердж этти (1873 сенеси Одесса нешрияты).

ЗААТОВ Осман. Йигирминджи асырнынъ башында Симферопольдеки рус ве татар мектебининъ оджасы олды. Русча-татарджа лугъатнынъ ве руслар ичюн татар тили дерслигининъ музллифи. Дерсликнинъ биринджи кысымында татарджа джюмлелер язылып, рус тилине терджиме этильген ве сарф-нау джезтинден таълил олунгъан (Симферополь, 1906 ве 1915 сенелери).

КЪРЫМ-ХАВАДЖЕ Абд-эль-Рахман Челеби. Рутбе меъмуры. Он докъузынджы асырнынъ 40—50 сенелеринде Симферополь гимназиясында татар шубесининъ мудири ве татар тили муаллими олды. Татарджа ве русча лакъырды ичюн аталар сёзлеринден мисальлер кетирилип, сёзлернинъ чеким (склонение) нюмюнелери косътилип нешир этильген китапнынъ музллифи (1850 ве 1853 сенелери).

ШЕЙХ ЧЕЛЕБИ. 1853 сенесинде Феодосия уезди мектебининъ татар тили муаллими.

Коръгенимиз киби, берильген маълумат гъает кыска. Илериде шу маълуматны толдурмакъ ве кенишлетмек (Усеин Шамиль Токътаргъазы, Асан Чергеев, Усеин Балич, Яъя Наджи Байбуртлы, Якъуб Шакир-Али, Усеин Баданинский, Осман Акъчокъракълы ве дигерлерни къошмакъ)—тильджи, эдебиятчы ве тарихчыларымызнынъ шерефли боржудыр.

Совет тюркшнаслары комитетининъ бильдирувине коре («Советская тюркология») шимди мезкюр лугъатнынъ экинджи нешири азырланылмакъта. Бу муим иште иштирак этмеге истеген аркъадашлар, юкъарыда адлары косътерильген ве Октябрь инкъилябындан эвель яшогъан ве чалышкъан дигер зиялыларымызгъа ант биографик ве библиографик маълуматларны шу адреске ёллая билелер: 191041, Ленинград, Д-41, Дворцовая наб., 18, Ленинградское отд. Института востоковедения АН СССР, академику А. Н. Кононову.

АЙДЕР ЭМИР

Омюр бою йырнен

Сакине Налбандова.

Автобус, ешиллик дияры — Наманганын земаневий автовокзалына келип тохтады. Биз автобустан тыштик, азачык юрип, гурь тереклер талдасында гизленген бир кьатлы эвчикни кьолай таптык. Эски достларнен сыджакъ ве самимий корюштик. Шакьамы я, бу корюшов арадан ярым асыр кечкен сонь олды. Софрада чай, кьаве, кьавалтылар... Мектеп аркьадашым Шекет оджа меним кьар киби сачларыма назар ташлап:

— Кьайда кьалды студентлик девирининь гурь перчемлери! — деди.

— Оларны, о гурь перчемлери, йыллар хырсызладылар, — деп шакьанен джевап бердим достума. — Акьлындамы, студентлернинь эглендже акьшамларында чалгьан мешур танголарым?

Танго лафы чыкькьанынен эв саибидеа зияде эеджанланып:

— Олар, о мешур танголар, аля даа кьальбимде яшайлар, — деди о. — Эм яшайджакьлар. Занымджа, йыр, оюн олмаса, аят да олмоз. Кимерде, яз акьшамлары пианино башына келип, «Ергун кунеш денъиз иле назлы-назлы сагьлыкьлаша» авасыны яваштан чалып башласам, кьомшуларымыз дерьал кьалпы-пенджерелерини артынадже ачып, сес-солукъ чыкьармадан зевк иле диньлейлер. «Чалбаш Орфей кене джошты, бар, бакьайым, токтат оны» дегенлер де ола. Яш-явкьа исе азбарнынь ортасында оськен кьарт чинарыннь талдасында топланып, башларыны бири-бирининь тыгьыз омузларына кьойып, гуя сууда ялдагьан акькулар киби, ойнайлар. Мен исе эп чалам, эп джошам, шеньленем ве шеньлендирем.

Ходжасынынь йыр, оюн, музыка акькьындаки сезлерини ишиткен эв саибеси Сакине апте дерьал келип, дивангьа чекти, зеининде кечкен омюри джанланып башлады. Догьып-оськен койки, кимерде шадлы ве кьуванчлы, кимерде исе гьамлы ве кедерли отькен балалык-осьмюрлик чагьыны, умумен басып кечкен омюр ёлунь хатырлады. Онынь омюр ёлу исе... Келинъиз, бу ёлгьа бир назар ташлайыкь.

Сакине Налбандова Судакь районьнынь Кьапышкор койинде эснафчы аилесинде дюньягьа кельди. Бабасы Налбанд Мемет агьа ишкыр ве эмексезер адам оларакъ озь аилесини бир шейге муктадж этмек ичюн маньлай тери токип, гедже-куньдюз чалыша. Анасы Сафие апте бутюн гьайретини эв ишлерине ве бала тербиесине багьышлай, севимли эвладларынынь тертипли-тербиели ве эмексезер олып осьмелерине буюк дикькьат айыра. Баба ве анасы саф виджданлы инсанлар олмакьнен, сырасынен ойнап-кульмеге, шеньленмеге бильген ачыкь кьальпилерден эдилер. Табиат эр экисини де йырламакь усталыгьындан марум этмеди. Башкьасынынь севинчине севинмек, кедерине кедерленмек, адамларгьа эйилик япмакь, табиятларынынь аджайип чизгилеринден биридир. Анасы Сафие аптенинь энъ севимли йыры «Юксек минареден аттым мен бир таш» тюркюси эди. Сакине даа уфакъ бала экенде, о, бу йырнынь эзгиси, анасынынь назик сеси алтында татлы юкьугьа дала, татлы тань юкьусында уяна. Затен бу шень эвде тесирли янгьырагьан азнкли халкь йырларынынь ады-эсабы екь. Сакиненинь кьартанасы Эсма тотай да озь девиринде окьув-язувни бильмесе де, нидже-нидже тюркюлерни, шаркьийлерни биле, оларны озьне хас дюльберлик ве усталыкьнен иджра эте. Сакине кьартанасыны сыджакьлыкьнен хатырлай.

— Даима эв ишлеринен огьрашкьан кьартанам адий кой кьадыны эди. Кунь-дюзки ишлерден ёрулгьанына бакьмадан, акьшам олдымы, тезья башына кечип, кетен токумагьа башлай. Индже пармакьларынынь арескетке кельмисинен, джошкьун сеси янгьырай. Бундан, кучюк эвмизни шеньлик кьаппай, оны тылсымлы халкь йырларынынь мукьаддес мекаяна чевире. Энди чокь йыллар кечсе де, бойле бир вакьианы ич де унутмайым. Ягьмурлы куз акьшамы. Кьартанам тезьясы башында нелердир токугьанда, «Эки пугьу»ны ойле тесирли азнкнен йырлап башлады ки, мен агьызымны ачып, диньлеп, татлы юкьугьа далгьанымны дуймай кьалгьаным. Юкьумда исе, бутюн гедже хош тышлер корип чыкьтым. Орман тереклерининь ешил кьанатлары — даллары ара-

сындаки кумюш дерелерге эндим. Ан-дан, буллюр киби ирмакътан кьангъан-дже сув ичтим, сонъра даллар арасында гизленген аллы-ешиллы кьушчыкъларнынъ нагъмелерини зевкънен динъледим, олар-ны сейир эттим. Саба уянгъанымда исе, башым уджунда шефкъатлы анам отура. Онынъ гъамлы чехресини корип:

— Не олды я ана!— дедим.

— Манъа дегиль, не олса, санъа олды, балам. Геджелейин сандырахлап чыхтынь. Юху ичинде насылдыр эзгилерни текрар-ладынь. «Эки пугъуны йырлап да ал-дынъ. Шейтан шерине огърап, басылдынь-мы, ёкъса?»

— Ёкъ, ана, манъа бир шейчик ол-мады.

Къартанам акъшам кеч мзальгедже «Эки пугъуны ойле гузель йырлады ки, о меним тап къаныма-джаныма синъди. Мен де ойле йырлап олурыммы экен?»

— Ким бильсин, хызым. Бельки, олур-сынъ... бельки де, олмазсынъ. Яхшы сеси, яхшы йырламах хабилиетини инсана та-биат бере. Табиат сени бу бахыштан ма-рум этмеген олса... Догъма истидадынъ да олса...

— Анам, я олмаса?

— Олмаса, йырлап оламазсынъ, вессе-лям...

О вакъытларда анамнынъ сёзлерине зиядесиле йнджындым, атыта агълап да йибердим. Мытлакъа йырлайджагъым деп, озъ-озьлюгимден ант-емин эттим.

Салкъын кузъ сабаларынынъ биринде Сафие апте кызынынъ башы уджуна кельди, кыймаса да, оны татлы юкьудан уянтты:

— Айды, хах, хызым. Китеджех ери-миз вар.

— Не ере я, ана?

— Багъчая.

— Танъ маалинде анда не япаджакъ-мыз?

— Ойле герек, хызым. Бабанъ бугунъ берекетининъ халгъаныны йыгъып, ярын Судагъа, базара алып китеджех. Сени де кендисинен берабер аладжах. Ойле анъ-лаштых. Бу йыл охумая китеджех олан сонъ санъа одыр-будыр шейлер алмакъ ниети вар. Аяхап, фыстан...

— Вай, ана!— деп, Сакине тешегинден атылып турды, тез-тез кийинди.

Юксек байырлар артындан сездирме-ден тыгъырып чыкъкъан кунеш ер юзюне алтын шавлелерини джумертликнен сеп-кенде, олар энди эльмаз киби парылда-гъан чыкълы багъчада эдилер. Дев киби сагълам эбли Мемет агъа, багъча мерди-венине ангилликнен котерилип, яз бою кунешининъ нурларыны эмип, кемалына кельген алянакълы алмаларны сакът-лыкънен узип, астына тобан тешевли ор-ме сепетке толдыра башлады. Бабасы-нынъ ангиль арекетлерини меракънен сейир эткен Сакине терекке якъын келип, янъгыравукъ сеснен сорады:

— Баба, сиз не джыясыз, я? Алмамы, гульми?

— Алма десенъ де оладжакъ, гуль де-сенъ де...— деди бабасы мыйыкъ астын-дан кулюмсиреп.— Булар, эльбетте, ал-ма... Джыяаткъанларым къандильсынап, обир теректекилер сарысынап, онынъ янындакилер бумажный ранет, даа бири-

си— далкъыран. Эписи гуль киби алевле-нелер. Эписи бир-биринден дюльбер ве лезетлилер. Эписи алтын кузънынъ бол берекети. Инсан эмегининъ шифалы ни-мети. Кыismet этсе, бу мубарек алмалар-ны уйгъунджа сатсакъ, сенинъ керегинъ-ни текмиллермиз...

— Манъа о къадар шей керекмей, ба-ба! Азы да етер,— деди Сакине, сонъ лафны башкъа тарафкъа бурды.— Баба, бу багъчалар байнынъки дегенинъиз акъы-лынынъиздамы? Шимди сизни корьселер дарылмазлармы? Къабаатламазлармы?

— Догъру, кызым. Эвельде байнынъ эди. Энди бизимки олды. Сен кирип окъ-уйджакъ мектепнинъ бинасы да эвельде бир зенгиннинъ сарайы эмиш. Энди исе, о да халкъ взриетине чевирилъди. Булар-нынъ эписини бизге Октябрь инкхилабы берди!— деди о гъурурен.

— Ура! Яшасын, инкхилаб!— деп кы-чырды Сакине ве джыйып темизлеген бир оглюк чубар бакъласыны, анасынынъ се-петине бошатмадан, оларны отлар ара-сына сачып йиберди.

Койдешининъ атлы арабасыны бир кунъге сорап, алгъан Мемет агъа, танъ маалинде Судакъ ёлуна тюшти.

Ташлы-чакъыллы ёлда ягъмурнынъ те-сири сезильмей. Бичаре ат зар-зорнен юкюни чекип кетмекте. Лякин энъишли-ёкъушлы Къутлакъ ёлуна минген сонъ исе, гъарип ат юрюшини явашлатты, адым сайын токътала берди. Бираздан, тамами-ле ерулса керек, онынъ бутюн вуджудын-дан був котериле башлады.

— Баба, ат яна, гъалиба,— деди Са-кине.

— Юкю агъырлыкъ эте айвангъа,— деп Мемет агъа арабадан секирип тюшти де, къамчыны авада ойната берип, араба-нен ян-янаша кетти.— Чареси олса, мен де мечевге екилир эдим,— деди сонъун-дан.

«Айваннынъ да джаны бар. Ич олма-гъанда тёпеге котерильгендже арабадан тюшип, чал атнынъ азабыны ангиллешти-рейим» деп тюшюнди Сакине. О, сандал-ларыны чыкъарып сандычыгъы астына сакълалды да, ерге атылып тюшто, араба-нынъ артындан яланаякъ адымлады.

Ёл бою башыны асып «Судакънынъ ёл-лары» тюркюсини азачыкъ гъамлы-кедер-ли давушнен созып кеткен бабасы кызы-нынъ арекетини эследеди. Сакине исе эм кете, эм де чевре-четтен кельген хош сес-лерге динълене. Шу арада онынъ дикъ-къатыны ёл четиндеки чытырманлыкътан ашагъыда, дерелер этегинде— тогъайлар-да серилип яткъан юзюм багъларында гизленген гъамсыз кьушчыкъларнынъ шень чивильтилер джелъп этти.

— Бакъ, кызым, энди шеэр эвлери-нинъ дамлары корюне,— деди бабасы йырыны токътатып.— Анавы ташнынъ тю-бюнден дагъ чокърагъы акъа. Барып элинь-юзюнь чайкъа, аякъларынынъ тозуны юв, посталларынынъ кийип азыр-лан. Энди шеэр якъындыр. Темизлен би-раз.

Бугунъ базарда Мемет агъанынъ ишле-ри юрди. Оны бу дефа, эр вакъыттаки ки-би, отъкюр сеснен «Къокъулы алмая бую-рынъыз!» деп муштерилерни чагъырмакъ

керек олмады. Алмалар тез сатылды. Баба-бала арабагъа минип, денъиз ялысынынъ хош манзаралы тенха кошесинде ерлешкен татар мектебине ёлландылар. Сакине мектепнинъ босагъасындан атлагъанда, юреги зияде дюкюлдеди. Атешли козьлерини чевре-четке доландырып, сонъ «джылп» этип бабасына бакъты:

— Вай, баба! Бу насыл балабан мектеп!— деди Сакине тааджипнен. (Арадан йыллар кечеджек Сакине бу мектепте оджа олуп чалышаджакъ).

— Тек бинасы дегиль, онынъ берген бильгиси де балабандыр,— деди бабасы, кызына ишмарнен чокъ лаф этме деген манада бакъып.— Мукъаддес илим журтунда булунамыз, бильмиш ол!

Сакине сусты. Тамам бу арада одалардан бирининъ къапысы ачылды. Ичерицен темиз-пак, йылым-йылым парылдап тургъан усть-башына чёп биле кьондырмагъан, низамлы-тертипни эслидже адам чыккыты. О, Мемет агъанен незакетле селямлашты. Мемет агъа мектеп мудири— Якъуб Меметов бу адамдыр деген фикирге кельсе де, четке чекильди, онъа ёл берди.

Якъуб Меметов къазан татары олса да, бизим ана тилимизни яхшы биле. Озь одасына къайтып кельген мудар Мемет агъагъа темиз ана тилимизде мураджаат этти:

— Буюрынъыз, аркъадаш, айтмасанъыз да аныладым. Сиз мени беклесенъиз керек.

Мемет агъа, адети узре, киргин ве лафазан адам олса да, шимди азачыкъ абдырагъан киби олды. Эсленип, де иш одасынынъ темиз тёшемесине, де озюнинъ ушаметли терен калошларына бакъты.

— Узакъ ёлдан кельдим,— деди о.— Устюм-башым бираз келишиксиз. Мумкюн олса, мудар агъа, риджамны аятта сёйлейим. Сизге кызымны алып кельдим. Мерамым белли. Баланынъ талиини сиз чезеджесинъиз.

Мектеп мудири якъын келип Мемет агъанынъ кьолуны тутты, одасына алып кирди, отурмагъа ер теклиф этти, кулюм-сиреди.

— Янълышасыз, джаным,— деди о Мемет агъагъа хош назар ташлап.— Эвлядынъызнынъ талиин чокътан чезильди. Оны дайимиз Ленин чезди. Сизинъ ве бизим вазифемиз исе, яш несильге зсаслы бильги ашламакътан ибареттир. Элимизден кельген ярдымны косътермеге азырмыз. Я кызычыкъ къайда? Чагъырынъыз, кельсин.

Ачыкъ къапынынъ артында гизленген ал янакълы, откюр козьлю атик кызычыкъ босагъадан енгиль атлады да, башыны эгип селям берди.

Мектеп мудири:

— Адынъ не кызым?— деп сорады.

— Адым Сакине, фамилиям Налбандов.

— Налбандова,— деп догъуртты мектеп мудири, сонъ иляве этти.— Къачын-джы сыныфны битирдинъ, кызым?

— Дёрдинджи... бешинджиси исе бизде ёкъ...

Мектеп мудири кулюм-сиреп, Мемет агъагъа бакъты.

— Кьомшу одагъа буюрынъыз. Окъув

ишлери мудири ондадыр. Весикъаларны онъа теслим этинъиз. Баланынъ ишаретлери фена дегиль. Бойле талебелернинъ бильгисини тешкермеден къабул этемиз. Дерслер энди башлады. Кызынъыз ярындан башлап, дерске кирмеге азырмы?

— Эльбетте, азырым,— деди Сакине муляйим сесле, бабасындан эвель давранып.— Иште, чантам, иште китапларым... дефтер, къалемлерим... Тек ятып турмагъа бир ерчик керек. Тёшек, ястыгъым арабададыр...

— Яхшы кызым, пек яхшы. Ер де тапылар,— деди мектеп мудири.

Ресмий ишлернинъ эписи уйлегедже аль олунды. Судакъкъа якъын ве узакъ койлерден кельген кызы балалар ичюн донатылгъан умумий ятакъханеде Сакине ичюн де бир кошечик тапылды. Оданынъ денъиз бетке бакъкъан пенджересинден хош ве дюльбер манзара ачыла. Безмей-усанмай бири-бирини къувалагъан денъиз далгъалары, ялыгъа якъынлашкъанда, эпкилинен ташларгъа урулып, шапыракопюре ве бирден сёнип кетелер.

Уйледен сонъ, баба иле эвляд сыджакъ ве самимий сагълыкълаштылар. Мемет агъа кызыны эркелеп, серт кьолунен онынъ гуръ йипек сачларыны сыйпады, кызынынъ назик омузыны таптады.

— Яхшы окъумагъа мурад эт, балам,— деди о.— Озюнинъ де, бизим де юзюмизни кызарتما, сакъын. Бизни исе ич къайгъырма, асретлик де чекме. Вакъыт тапкъанда, я мен, я ананъ, я кърдашларынъ келип кетермиз...— Бабасы яваштан эгилип, кызынынъ къалем къашлары чатышкъан еринден опыти. Сакине зеджанланды. Мазун-мазун бакъты. Бабасынынъ сёнюк козьлери яшлангъаныны эсledi. Озю де джошты. Гонъюли толып-гашты. Бирден бабасыны кучакълды, бойнына сарылды. Агълап йиберди.

Араба козьден гъайып олгъандже Сакине онынъ артындан кьол саллап турды.

Бабасыны озгъаргъан сонъ, ятакъханеге къайтып кирген Сакине бираз ятсырады, ятакъхане онъа худжур корюнди. Лякин бу ал чокъкъа сюрмеди. Яваш-яваш янъы шараиткъа алышып башлады. О, табиятында шең кызычыкъ олгъанындан, озюне якъын достларыны тез тапты. Оларнен берабер дерслерге къатнады. Бош вакъытларында, раатлыкъ куньлеринде аркъадашларынен бирликте къадимий Судакънынъ тарихий абиделерини зиярет этти...

Шеэрнинъ бутюн тешикьятларында, мектеплеринде Майыс байрамына кызыгъын азырлыкъ кетмекте. Бу ишке мектепте окъугъан кызылар да озь исселерини кьошмакъ истедилер. Сакине ялынынъ сыджакъ кьумына чёккен яш кызыларгъа кулер юзьнен бакъып, мураджаат этти:

— Достлар! Майыс байрамында откериледжек тантаналы акъшамда бизге хорнен йырламакъны авале эткенлеринден эпимизнинъ хабаримиз бар. Бунъа джиддий азырланмакъ керекмиз. Айдынъыз, программади тюркюлерни башта айры-айры, сонъра эпимиз бирликте хорнен йырлайыкъ.

Къабаджа сесли бир кызычыкъ бу теклифке озюнинъ наразылыгъыны бильдирип:

— Алла, алла, Сакине апте, айры-айры дегенинъиз де не? — дөди. — Эпимиз топтан гудюрдесек олмайма? Санки биз Орфей оладжакъмыз.

— Ёкъ, джаным, бу усулнен йырламакъ бизге кимнинъ къабилюети экенини бильмеге ве хорда сеслерни догъру болуштурмеге ярдым этеджек, — деп сабырнен аңлатты Сакине.

Къызлар Сакиненинъ дегени киби яптылар. Олар башта инкъилябий, сонъ миллий тюркюлерни йырладылар. Аркъадашлары Сакиненинъ инсанни джаштурдыжы азикли нагик сесини ишитип, лек бегендилер. Затен Сакине, кой иптидаий мектебинде окъугъанда, йыр дерслерине дикъкат берип кельди. О мында да йыр санынъынъ сырларыны инатлыкънен огренмеге тырышты. Ким биле, келеджекте йыр оджасы олмакъ арзусы Сакиненинъ юрегинде о унутылмаз талевелик йылларында алевленгендир.

Къызларнынъ Майыс байрамы акъша-мында якъан чыкъышлары мувафакъиет къазангъан сонъ, талевелер хоры эп осети ве кенишледди. Онынъле шезр ве район тешкиятлары да меракълана башладылар. Сакиненинъ ады да сыкъ-сыкъ аңылды.

Йыллар кечти. Сакине егинджи сыныфыны битирди ве отузынджы сенесининъ кузюнде тувгъан койини къалдырып, ешил орманлар этегиндеки безз шезрге келип тошю. Дюльбер Ялтанынъ темиз сокъакъларындан юрип, техникумны тапты. Техникумнынъ къапысы огюнден чегречке назар ташлады. Не къадар дюльбер биалар. «Техникум бинасы да гъает дюльбер, типкы къартанамнынъ семимли йырында тасвирленген «Бей огълунынъ биналары»на бенъзей, — деп хаялгъа далды буюк шезринни кучюк мусафيري. — Ялта да дюльбер... Лякин тувгъан койиме етмей эр алда... Айгиди, меним озъ койим...

Весикъалар теслим этильди, имтианлар берильди, ятакъханеден ер таинленди. Бойледже Сакине техникум студентлери сырасына къошулды ве педагогика илимининъ сырларыны исарнен огренип башлады. Буюн селихасыны окъувгъа берсе де, кимерде яш юрегинде асретлик дуйгъулары къозгъала. Бойле вакытларда о, сыкълетлене, одада ялынъыз къалып, озъ гонъюлини озю алмагъа тырыша. Бойле алларда Сакине о вакытлары окъуйдыжы яшлыкъ, хусусан, къызлар арасында мот, мешур олгъан «Окъумагъа кеттик биз» йырыны акъырын-акъырын йырлап эфкарыны дагъыта.

Йыры битирген сонъ: «Эльбет, окъумакъ истеген нидже-нидже татар къызлары бу имкяндан марум эдилер, — деп Сакине озъ-озюни рухландырмагъа тырыша. — Мен исе имкян булгъанда окъумагъ, тек окъумагъ борджлум».

Эм ойле де япты. Окуды. Джемаат ишлеринде фааль иштирак этти. Хор тегерегининъ фааль азасы олды. Муреккеп йыр санынъынъ инджеликлерини себатнен огрениди.

— Техникумда хор тегерегининъ озегини Шефикъа Дагъджы, Сайде Трупчы, Хатидже Бегешева, Айше Шабанова тешкил эте эдилер, — дей Сакине. — Сонъундан олар чокъ йыллар девамьнда меде-ниетимизининъ тюрлю сааларында чалыш-

ып, эял эмеклеринен файдалы ишлер яптылар. Бир меселени айрыджа къайд этмекни боюн-борджум деп саям: Медениетимизининъ белли эрбабы, бир чокъ мешур йырларымызнынъ яраштырыджысы, бизим урьметли ве истидатлы оджамыз, композитор Асан Рефатов музыка тегерегимизининъ эр кунъки ишлерине амелий ярдымыны косътере эди. Шахсен мен композитордан ве музыка саасында чокъ шейлер огрендим. Онъа омюрлик миннетдарым...

1934 сенеси бир чокъ аркъадашларнен берабер Сакине техникумны битирип, элине оджалыкъ дипломыны алды. Оны Симферопольге ишке давет эттилер. Мустакъиль аят ве эмек ёлуны мында «Яш ленинчилер» журналынынъ редакциясында башламакъ сырасы кельди. Эвеля эдебий хадим, сонъундан исе месуль кятиб вазифесинде чалышты.

Лякин мектепте чалышмакъ истеги онъа раатлыкъ бермей эди. Ниазет, Сакине Налбандова 1938 сенеси Судакъкъа келип, озю окъугъан мектебине оджа оларакъ кирди. О йыллары мектепнинъ окъуатербие ишлерине баягъы денъишмелер ве янъылыкълар кирсетилген эди. Энди о орта мектеп олып, онынъ маддий-техникий базасы кенишлеген, яш истидатлы оджаларнен текмилленген. Мектеп оджалары арасында М. В. Фрунзе адына педагогика институтыны битирип кельген алий малюматлы оджалар — Зоре Аблямитова (шимди биология илимлери докторы, Одесса университетининъ профессоры), Зенифе Усеинова (шимди Ташкент планетарийсининъ белли лекторы), Сайбе Аблямитова (Озъбекстан маариф аляджысы), Шевкет Къадыр-заде, Муждаба Абибуллаев ве дигерлери бар эдилер.

Сакине Налбандова окъув ишлеринен бир сырада талевелерге эстетик тербие ашлавнен огърашты. Санъаткъа даа зияде берильди. Оны халкъ арасында даркъатув меселесине айрыджа якълашты. Мектепте хор тегереги тешкиль этти. Джемаат огюнде концертлер берильди. Сакиненинъ озю Судакъ району радиосында йырлады. Мектеплилернинъ район боюнджа йыр ве оюн олимпиадаларыны азырлав ве откериювде фааль иштирак этти. Яш Шерфетдиновнынъ ёлбашчылыгъында откериюлген область микъясындаки олимпиада вакытында жюри азасы олды. Эльбетте, эсас зенааты боюнджа бильгисини даа кенишлетмекни де унутмады. Окъутты ве окъуды. Педагогика институты химия-биология факультетининъ учюнджи курсыны гъыябий окъуп битиргенде ляетли дженк чыккы. Дженк онынъ бутюн планыны, айдын хаялыны харап-виран этти...

Сакине Налбандованынъ дженктен сонъ, эмек фаалиети Наманган шезринде кечти. О, мындаки йигирминджи орта мектепте йыр ве музыка дерслерини берди. Чалышты ве айны заманда бильгисини теренлештирмек ниетинен Наманган девлет музыка окъув юртунынъ вокаль болугине кирди, оны гъыябий окъуп битирди. Сёз сырасы кельгенде Сакине Налбандованынъ шахсий омюринде олып кечкен къуванчлы эки вакъиа акъкъында икяе этмекни мунасиб коръдик. Биринджиси, 1960 сенеси февраль 15-те олып кечти.

Шу куню Сакине озюнинг сабык оджасы истидатлы композиторимыз Асан Рефатовнинг айдын хатиресине багъышланган концертнен Озбекстан радиосында чыкышта булунды. О куню радио динлейджилеринин, йыр ашыкларынын диккъатыны эфир толкунларынын узаклардан алып кельген азньки, муляйм ве хош дауушы джелъп этти. Гонъюллерни эеджанландырыджы, юреклерни эсир алыджы бу джошкъун даууш саибеси Сакине Налбандова экенини эсли-башлылар бир кереден таныдылар. Динлейджилер концерттен алган теэссураатларыны, эеджанларыны йырджынын адына ёллаган озьлеринин адсыз-эсапсыз тебрик мектюплеринде бильдирдилер.

«Эр кеске белли ки,— деп язалар Андижанда яшаганлар,— Сакине Налбандова халкъымызнын классик йырларыны озюне хас азнькен иджра эте.»

Самаркъанд «Кинал» заводуна чалышкан татар ишчилери де, озь мектюплеринде йырджынын адресине энъ эйи ве сыджакъ сёзлер язалар. Мемлекетимизнин бир чокъ шеэр ве койлеринден кельген бинъден зияде мектюплерде Сакине Налбандова адына сыджакъ тешекюрлерини, онын иджрасында йырларнын радио ве мавы экран вастасынен сыкъ-сыкъ ишиттирилмеси ве оларнын грампластинкаларга язылып, эбедий оларакъ халкъ вариетине чевирилмесини истегенлери акъкъында бильдирелер.

1965 сенеси март 18-де олып кечкен экинжи къуванчлы вакъиа бу истек-арзуларнын аяткъа тадбыкъ этиле башлагъаны акъкъында хайырлы хабар кетирди. Шу куню Озбекстан медениет министрлиги узуриндаки Ташкент граммофонга язув студиясынын баш редакторы Гъ. М. Муратовнын имзасынен Сакинегесмий мектюп кельди. «Ташкент грамзапис студиясы Сизге бильдире ки, Ташкент грампластинкалар заводу Сизин иджраныздаки йырлардан бир серия пластинкаларны азырлады. Олар тахминен апрель айынын башларында тюкянларга чыкъарыладжакъ».

Сакине бу мектюпни бизге косътергенде, гуя оны илькиде къолуна алды, эеджанланды, тыпкъы генчлигиндеки киби, гуръ ве узун кирпичклери уджунда севинч козьяшлары парылдады.

«Демек, меним севимли йырларым севимли халкъыма хызмет этеджеклер. Мен бунынъле гъает бахтлым», деди о, азачыкъ хош сеснен.

Сакине озь йырларына садыкъ. Олар-

ны джан-гонъюльден севе ве буюк истидат иле иджра эте. «Ашыкъ Умер», «Керемнинъ бейитлери», «Меним ярем», «Ешилъ кийсем», «Аслынынъ бейитлери», «Явлыгъым бенек-бенек» ве бир чокъ халкъ йырларыны текрарланмаз миллий азнькени сакълап, юз йыллар девамьнда насыл йырланылып келинген олса, оларны кене шай иджра эте.

Биз, юкъарыда Налбандовлар аилесинде санъатны зияде севгенлерини айтып кечтик. Бу муит аиледе осип-тербиеленген башкъа балаларга да тесир косътермей къалмады. Сакиненинъ догъмуш къыз-къардашы Сание Налбандова да белли артист эди. О шимди Баку шеэринде яшай. Дженктен эвель Симферополь музыка окъув юртуны битирген сонъ драма театрде башта ярдымджы, сонъра баш роллерни ойнап, озюнинъ темиз, дюльбер, классик сесинен танылды. Опера артисти олмакъ ниетинен студияда назарие ве амелий мешгъулиетлери буюк авескликен кечти. Лякин парлакъ истикъ-балининъ басамакъларына ильки адымларынен котериле башлагъанда, онынъ иджадий планларыны да, амансыз дженк. парча-кесек этти.

Ойле олып чыкты ки, корюшювимиз хатырлауен башлап, хатырлауен битти. Сакине апте хош тюшонджелерге далган киби бир анъ сусты. Сонъра меде-ниетимизнинъ эки векили акъкъында лаф ачты:

— Муртаза агъа ила Къадыр агъаны хатырладым,— деди о.— Экиси де шень адамлар, татлы йырлап, татлы чала эдилер. Кимерде олар мандолиналарыны ала да, мени орталарына отуртып, ойле татлы чала эдилер ки, мен де йырлап башламагъа меджбур олам. Олар пек кямил йырджылар эдилер. Къадыр агъа, хусусан «Шинанай балам», «Телеграфын теллери», «Бир далда эки кирез», «Есмам» киби ялы бою тюрюклерини айрыджы бир джошкъунлыкъ иле йырлай эди. Муртаза агъа исе, лирик йырларнынъ деъишилъмез устасы олып, мен «Дагъларнынъ ёллары»ны ондан огрендим. Оларнынъ айдын сымалары юрегимде эбедий яшайджакътыр.

Сакине Налбандова озюнинъ санъат ашыгъы олгъаныны бир даа тасдыкълаяракъ деди: «Мен омюр бою йырнен адымлап кельдим. Илериде де ойле япмакъ ниетиндем. Чюнки Роза Рымбаеванынъ айткъаны киби, йырлар инсан къальбининъ дуйгъуларыны пек назик темсиль этелер. Шубесиз бу сёзлерде акъикъат бар».

Фергъана шеэри.

На татарском языке, «ЙЫЛДЫЗ», № 6 [«Звезда» № 6].

Орган Союза писателей Узбекистана.

Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства ЦК КП Узбекистана. Ташкент—1983.

Техникий редактор А. Сеногъулов. Корректор З. Эреджепова.

Бир матбаа табагъы колеминден эсик эльязмалар муэллифине къайтарылмаз.

Басылувга 27.10.83 с. берильди. Басылувга 9.12.83 с. рухсет этильди. Р-01621.

Кягъытнынъ форматы 70×108¹/₁₆. Юксек басма. Шартлы матбаа табагъы 12,6.

Нешрият-эсап табагъы 13,5. Тиражы 5000. Сымарыш 2257. Фияты 80 к.

Адресимиз: 700000, Ташкент шеэри, Обсерваторская сокъагы, 5-нджи эв.

Телефон: баш редактор 33—41—91.

свер. 10.

Фияты 80 капик.

Индекс 75298.